

बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश

विषयगत सूची क्रम

१. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-१
२. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-२
३. बुद्धकालीन ब्राह्मण भाग-३
४. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१
५. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२
६. बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-३
७. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१
८. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-२
९. बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-३
१०. बुद्धकालीन परिव्राजक भाग-१
११. बुद्धकालीन परिव्राजक भाग-२
१२. बुद्धकालीन परिव्राजक भाग-३
१३. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१
१४. बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-२
१५. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-१
१६. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-२
१७. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-३
१८. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-४
१९. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-५
२०. बुद्धकालीन श्रावक-चरित भाग-६
२१. बुद्धकालीन श्राविका-चरित भाग-१
२२. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-१
२३. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-२
२४. बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-३
२५. बुद्धकालीन प्रेतकथा
२६. बुद्धकालीन विमानकथा
२७. अनुरुद्ध स्थविर, सम्राट अशोक, बुद्धशासनको सङ्क्षेप इतिहास र गृही-विनय

२५

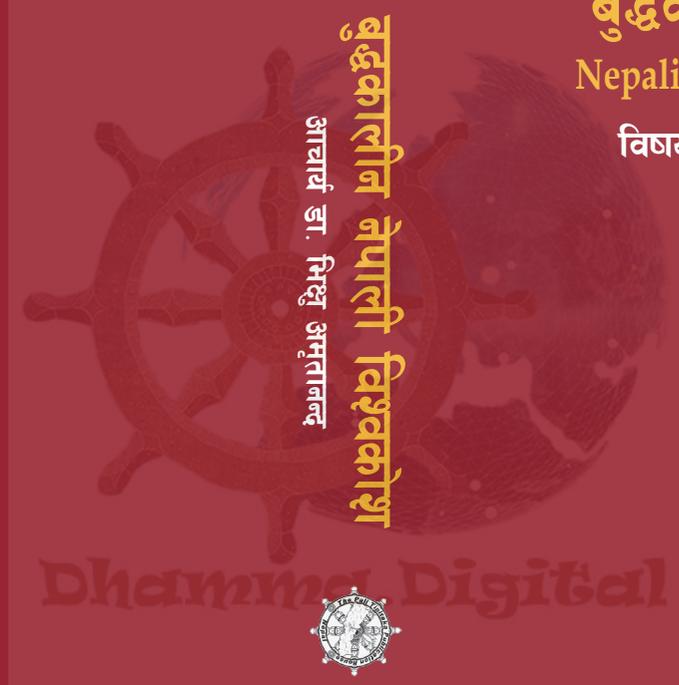


बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश

Nepali Encyclopedia of Buddha's Time - V

विषयगत : बुद्धकालीन गृहस्थीहरू (भाग-२)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द



वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रह



प्रकाशक

वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

प्रस्तुत संग्रह केवल अनुदित मात्र नभई पात्र परिचय, पाद टिप्पणीले गर्दा संग्रहको अर्को मूल्य बढेको छ र पाठकहरूलाई धेरै सजिलो बनाइदिएको छ । यस्तै पात्रहरूको छनोटमा पनि त्यति नै कौशलता देखिन्छ । यसको साथै तत्कालीन शैलीमै अनुवाद भइदिएकाले पनि त्यसबेलाको भाषाशैलीसाग परिचित हुन पाठकहरूलाई अप्ठेरो परेन । अन्यथा आधुनिक शैलीमा अनुवाद भइदिएको भए अनुसन्धानकर्ताहरूलाई पनि निकै अप्ठेरो पर्ने थियो । अब त्यो रहेन । साथै विभिन्न स्थानहरूमा पालि ब्याकरण अनुसार पालिशब्द नै प्रयोग भएका छन् न कि संस्कृत वा नेपाली ।

- वटुकृष्ण "भूषण"

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको सक्षिप्त परिचय

आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरको जन्म वि.सं. १९७५ पौषमा लुम्बिनी अञ्चल पाल्पा, तानसेन, भिमसेन टोलको एक शाक्यकुलमा भएको हो। वि.सं. १९९२ मा भारतको कुशीनगरमा वहाले ऊ. चन्द्रमणी महास्थविरसाग प्रव्रज्यात्व ग्रहण गर्नुभएको हो। वि.सं. १९९३ मा धर्मप्रचारार्थ भोजपुर जानुहुदा वहा जेलमा पनि पर्नुभयो। जेलबाट मुक्त भएपछि बुद्धधर्म अध्ययनको निमित्त वहा बर्मा र श्रीलंका जानुभयो।

सन् १९४० जनवरी २५ का दिन वहाले श्रीलंकामा श्री पैलेने वज्रज्ञान महानायक महास्थविरको आचार्यत्वमा उपसम्पदा (पूर्ण भिक्षुत्व) पाउनु भएको हो। सन् १९४२ को अन्त्यतिर वहा काठमाडौं आउनु भई नेपालमा बुद्धधर्म प्रचार गर्ने कार्यमा संलग्न हुनुभयो।

सन् १९५० मा श्रीलंकामा भएको प्रथम विश्व बौद्ध सम्मेलनमा नेपालको नेतृत्व गर्नुका साथै धेरै अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलनहरू लगायत अनेक शान्ति सम्मेलनहरूमा पनि वहाले नेतृत्व गर्दै आउनु भएको छ। यूरोप, अमेरिका, स्क्याण्डिनेविया र दक्षिणपूर्वी एशियाका अनेक मुलुकहरूका साथै रुस, चीन, मंगोलिया आदि अनेक साम्यवादी देशहरूमा भ्रमण गर्नुभएको छ।

सन् १९५१ मा वहाले “अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ”, सन् १९५२ मा स्वयम्भूस्थित “आनन्दकुटी विद्यापीठ” र सन् १९७३ मा “आनन्दकुटी विहार गुठी” को स्थापना गर्नुभएको हो।

सन् १९७६ मा वहालाई श्रीलंकाका बुद्धिष्ट एकेडेमी अफ सिलोनले “साहित्य चक्रवर्ती” र सन् १९७९ मा भारतको नालन्द पालि महाविद्यालयले “विद्यावारिधी” उपाधि प्रदान गरिएको छ।

सन् १९८४ मा श्रीलंकाका स्याम, अमर तथा रामाञ्ज निकायहरूले संयुक्त रूपमा वहालाई “महानायक” भन्ने श्रेष्ठपदबाट विभूषित गरेका थिए भने “त्रिपिटक विशारद”, “त्रिपिटक विशारद शासक जोतक” तथा “सिरिधम्मरक्खितवंसालंकार धम्मकित्तिसिरि” भन्ने जस्ता पदवीहरूबाट पनि वहा विभूषित हुनुहुन्छ।

वहाले नेपालभाषा, नेपाली र अंग्रेजीमा गरी ६ दर्जन बढी पुस्तकहरू लेख्नु भएका थिए र वहाको निधन वि.सं. २०४७ भाद्र ५ गते भएको थियो।

वीर-पूर्ण स्मृति ग्रन्थमाला : ३०

५

बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश
Nepali Encyclopedia of Buddha's Time
Volume - V

विषयागत : बुद्धकालीन गृहस्थीहरू (भाग-२)

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द



प्रकाशन प्रमुख

दुण्डबहादुर वज्राचार्य

प्रकाशक परिवार

अशोकरत्न वज्राचार्य

अनूरत्न वज्राचार्य

वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय

प्रकाशक : वीर-पूर्ण पुस्तक सङ्ग्रहालय
दोस्रो संस्करण : बु.सं. २५६२, ने.सं. ११३८,
वि.सं. २०७५, इ.सं. २०१८
© सर्वाधिकार : आनन्दकुटी विहार (संस्था)
स्वयम्भू, काठमाडौं
२७ वटा सेटको मूल्य : रु. १०,०००/-



प्रथम संस्करणको सङ्क्षिप्त इतिवृत्ति

ग्रन्थ : बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२
प्रकाशक : आनन्दकुटी विहार गुठी
प्रकाशन मिति : बुद्धाब्द २५२२
प्रथमावृत्ति : १००० प्रति
मुद्रक : नेपाल प्रेस
समर्पण : स्व. पूज्य प्रव्रज्याचार्य ऊ. चन्द्रमणी महास्थविर
सन्देश : राजदरवार, नेपाल
प्रकाशकीय : तीर्थनारायण मानन्धर
Foreword : Bhikkhu Amritananda
भूमिका : वटुकृष्ण “भूषण”
प्राक्कथन : भिक्षु अमृतानन्द



आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविर

जन्म : वि.सं. १९७५ पौष ५ (1918 Dec. 20)

दिवंगत : वि.सं. २०४७ भाद्र ५ (1990 Aug. 21)



आनन्द कुटी विहार

ANANDA KUTI VIHAR

Swayambhu, G.P.O. Box 3007, Kathmandu, Nepal

मिति : २०७५।६।१

शुभकामना सन्देश

अतिपूज्य गुरुवर दिवंगत डा. भिक्षु अमृतानन्द महानायक महास्थविरज्यूले दुई दशक लामो अथक प्रयासले नेपाली भाषामा सुरचित ...नेपाली बौद्ध साहित्य भण्डारलाई धनी बनाउादै आनन्दकुटी विहार (गुठी) संस्थाले प्रकाशनमा ल्याई बौद्ध साहित्यमा ज्ञानको भण्डारण गरी “बुद्धकालीन ग्रन्थमाला” को रूपमा आफ्नो कृतित्व छोडेर जानुभएकोमा उहाको उक्त अतुलनीय योगदानलाई कदर गर्दै अझ व्यापक बनाउनु पर्ने सुविचारसहित “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” को रूपमा पुनः प्रकाशनमा ल्याउन प्रकाशन प्रमुख श्री दुण्डबहादुर वज्राचार्यबाट आनन्दकुटी विहारलाई अनुरोध भए बमोजिम यथास्थितिमा “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” को रूपमा ...बुद्धकालीन ग्रन्थमालालाई पुनः प्रकाशन गर्न दिने सहमति प्राप्त गरी हाल उक्त “बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोश” प्रकाशनमा ल्याउन लागेकोमा म सहित सम्पूर्ण आनन्दकुटी विहार परिवारलाई धर्मप्रीतिको अनुभव भएको छ ।

उक्त महान् कार्यले बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध शिक्षालाई मात्र नभई नेपाली बौद्ध साहित्यमा समेत ठूलो टेवा पुग्न गई नेपाल

र नेपालीको ज्ञानमा थप उचाइ थपिने छ । बुद्ध उपदेश संग्रहीत प्रमाणित ग्रन्थ ...त्रिपिटकलाई सहज रूपमा जान्न र अन्तर्गत तथ्यलाई बुझ्न पनि मार्गप्रशस्त गरिएको यस “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश” ले नेपाली प्रकाशन भण्डारमा बहुमूल्य निधिको रूपमा परिभाषित हुनेछ ।

अतः बहुमूल्य निधिलाई नेपाली र बिश्वसामु पुनः उजागार गरी यसको महत्वलाई प्रदर्शित गर्न लागेकोमा तपाईं सहित प्रकाशक परिवार साधुवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

पुनः प्रकाशित यस “बुद्धकालीन नेपाली बिश्वकोश”ले सम्पूर्ण पाठकवर्गलाई ज्ञान लाभ होस्, जीवन सार्थक तुल्याउन सकोस् भन्ने कामनासहित प्रकाशन परिवारलाई पुनः सफलताको लागि शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

भवतु सब्ब मङ्गलं

Dhamma.Digital

Dharmamurti.

भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर
सदस्य सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख
आनन्दकुटी विहार (संस्था)

प्रकाशकीय

मानवसमाजलाई अज्ञानरूपी अन्धकारबाट उज्यालोतर्फ डोर्‍याउने महामानव भगवान् बुद्धको शिक्षा संसारमा अतुलनीय रहेको छ । विश्वले उहाको योगदानको महत्त्व राम्ररी बुझेको छ ।

विश्वलाई हाम्रो मुलुकले दिन सक्ने एकमात्र विरल साधन भनेको मानवीय उत्कृष्ट ज्ञानको अमूल्य धरोहर खजाना - बुद्धशिक्षा : धम्म नै हो । विश्वका प्रमुख भाषामा यसको प्रचार हुनु आवश्यक छ । यी विशुद्ध निर्मल ज्ञान (प्रज्ञा) को प्रचार जति हाँदै जानेछ त्यति नै आदिमकालदेखिका मानवीय त्रास, पराधीनता र ईश्वरीय (मालिक) दास प्रवृत्तिबाट मुक्त हुनगई विद्यमान विकृति र विसङ्गतिजन्य कुसंस्कार र धर्मका नाममा रहेका अन्धभक्ति, पूजा कर्मकाण्ड आदि संस्कृतिको अन्त्य भई मानवीय विकास हुनेछ र भौतिक एवं आध्यात्मिक दुइटै क्षेत्रमा भरपूर विकास हुनेछ । साथै आफूमा सम्यकदृष्टि उत्पन्न हुनेछ । आजको युगमा भगवान् बुद्धको ज्ञानबेगर जीवन निरर्थक छ ।

अत्तदीप भव अर्थात् आफ्नो मालिक आफै बन । अर्को कोही छैन भनी आफूले आफैलाई मुक्तिको उद्घोष गर्न सक्ने गरी त्यस्तो पवित्र सन्देश बोकी हामी विगत चार दशकदेखि निरन्तर यस क्षेत्रमा संलग्न छौ । यस वर्ष नेपालपुत्र भगवान् बुद्धको मूल वचन सङ्गृहीत पालि त्रिपिटकलाई देवनागरी लिपिमा प्रथमपल्ट प्रकाशन गर्नपूर्व हामीले पनि सबै नेपालीमा त्रिपिटक वाङ्मय सम्बन्धी केही ज्ञान बााड्न आवश्यकता ठहर्‍यायौ । यसकारण पहिलो प्राथमिकतामा पालि त्रिपिटक ग्रन्थ प्रकाशन गर्ने पवित्र कामलाई स्थगित गरी प्रस्तुत ग्रन्थसेट निकाल्नमा लागेका हौ ।

बुद्धभूमि नेपालका निवासीहरूको हकमा यसरी धार्मिक दासताबाट मुक्त हुने बुद्धशिक्षा, बुद्धज्ञान र तत्सम्बन्धी अभ्यास हुनु बेस हो । बुद्धको ख्याति सर्वत्र लोकप्रिय छह तथापि त्यो हालसम्म

औपचारिकतामा मात्र सीमित छ । यहा मरेपछि स्वर्ग जान पाइने धर्म साधनका रूपमा तीव्र प्रचार भइरहेको पाइन्छ । उहाको उपदेश पालिभाषामा रहेको कारण यथार्थ सत्य कुरो बुझ्न हामीमा यथार्थ ज्ञानको अभाव छ भने सबैले बुझ्न सक्ने नेपालीमा यस्ता साधन उपलब्ध नहुनु पनि एउटा कारण हो । यही कुरो दृष्टिगत गरी आचार्य डा. अमृतानन्द महास्थविरको असाधारण बृहत कृतिलाई यसपालि विशेष प्राथमिकता दिई बुद्धकालीन नेपाली विश्वकोशको नामाङ्कन गरी प्रकाशन गर्न लागेका हौ ।

बुद्धकालीन ग्रन्थका पूर्ववर्ती प्रकाशनगृह आनन्दकुटी विहार गुठीका अध्यक्ष श्रद्धेय भिक्षु मैत्री महास्थविरका सामु उपर्युक्त प्रस्ताव राख्यौ । उहालगायत गुठीबाट पनि हाम्रो प्रस्तावलाई स्वीकार गरी प्रकाशन गर्न हामीलाई अनुमति दिनुभयो । हामी अध्यक्षज्यूलगायत सकल सदस्यहरूप्रति हार्दिक आभारी छौ । यसका साथै, शुभेच्छा सन्देशको सम्बोधन गर्नु भएवापत विहार गुठीका सदस्य-सचिव एवं कार्यवाहक विहार प्रमुख भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविरज्यूप्रति पनि कृतज्ञ छौ ।

आचार्य डा. भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरका पुस्तकलाई एक आदर्श ग्रन्थ मान्दै यसमा प्रयुक्त प्रस्तुती अर्थात् शैली, भाषा, अनुवाद, पाठ्यसामाग्री र अनुक्रमणीकालगायत कुनै कुरोमा पनि हेरफेर गर्न आवश्यक ठानेनौ । यसलाई स्वयानि□ गरी जस्ताको तस्तै प्रकाशन गर्ने योजना भएपनि पुस्तक छपाई गर्दागर्दै कुनै-कुनै बुद्धकालीन पुस्तकहरूको छपाईमा केही स्पष्ट नभएको कारण बीचमा आएको समस्या समाधान गर्न आनन्दकुटी विहारबाटै उपलब्ध सफ्ट कपीबाट काम चलाउन परेको छ । यसका लागि सम्बन्धित सबै मा हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछौ । प्रेससम्बन्धी दीपक र बिनोद दुई दाजुभाइको सहयोग सम्भक्तलायक छ । उहाहरूबाट यस किसिमको सहयोग प्राप्त नभएको भए पाठकवर्गले यति छिटो यस्तो बृहत् ग्रन्थ पढ्न पाउनु सम्भव थिएन ।

आफ्नो साधनामा लाग्न अनुकूल वातावरण मिलाई पारिवारीक सहयोग जुटाइदिने श्रीमती ज्ञानीशोभा शाक्य वज्राचार्यलाई धन्यवाद छ । स्नेही छोरी सुश्री मनिका वज्राचार्यलाई पनि धन्यवाद छ, जसले पूरकगायत अन्य आवश्यक सहयोग जुटाइ दिइन् ।

विगत चार दशकदेखिको हाम्रो परिकल्पनामा सहभागी हुदै त्रिपिटक प्रकाशन गर्दै आएका भतिजा अशोकरत्न वज्राचार्यको संलग्नता स्मरणीय छ । हामी यहासम्म पुग्नमा उनका साथै दिवंगत दाजु पवित्रबहादुर वज्राचार्य र दिदीज्यू सुश्री हेरादेवी वज्राचार्यको उदार सहयोग उल्लेख्य छ । यसमा छोरा अनुरत्न वज्राचार्यले समेत साथ दिएकोमा ज्यादै हर्षित छौं । यसरी बृहत् योजनाको प्रकाशन कार्य हाम्रा आफ्नै साधन र स्रोतले गरेका छौं । हामीले कसैबाट वा कुनै स्वदेशी वा विदेशी व्यक्ति अथवा सङ्घसंस्था वा सरकारको सहयोग बेगर सम्पन्न गर्न लागेका छौं । यस्ता मूल ग्रन्थको प्रचार प्रसार कार्यमा पाठकवर्गको सहयोगको आशा गरेका छौं ।

अन्तमा, बुद्ध र बुद्धधर्मको ज्ञानको आधारमा मानवका रूपमा स्वतन्त्र रूपले ब्राह्मे कलाको बौद्ध संस्कृतिलाई सांघीपां रूपमा बुझ्न पाठकवर्गलाई यसबाट यथेष्ट सहयोग प्राप्त हुनेछ । विद्यार्थी, शिक्षक, शोधार्थी, जिज्ञासु, योजनाकार, देश-निर्माता, अभियन्ता, नेतालगायत बौद्धिक समुदायका लागि आफ्नो ज्ञानमा वृद्धि गर्न अद्वितीय साधन उपलब्ध हुनेछ । अन्तमा, धर्मप्रति आस्था र श्रद्धा भएका महानुभाव एवं विज्ञजनलाई पनि आ-आफ्ना धर्म र दर्शनसम्बन्धी चिन्तन, मनन र पूजनमा औपचारिकतामा मात्र सीमित नराखी बुद्धको यथार्थ मौलिक ज्ञान स्पर्श गर्दै मनुष्य जीवन सफल तुल्याउन यसबाट प्रेरणा प्राप्त होस् भनी शुभकामना टक्काछौं । साधु ।

प्रकाशक एवं प्रमुख योजनाकार
दुण्डबहादुर वज्राचार्य
अध्यक्ष, वीर-पूर्ण पुस्तक संग्रहालय

Homage to the Buddha, the Supreme Enlightened One.

FOREWORD

The present Volume "The Laymen of the Buddha's time" Part II is the fourteenth publication of The Ananda Kuti Vihara Trust and the thirteenth in the list of the Volumes on the Buddha's Time.

"The Laymen of the Buddha's time" Part I was published on Aug. 28, 1972.

As mentioned in the foreword on "The Brahmans of the Buddha's Time" Part III my aim is to complete the series one by one. The present volume is the second part of "The Laymen of the Buddha's Time." And the Part III of it will be the concluding volume in this series.

In this volume too the characters are arranged as per alphabetical order for the convenience of the readers and accordingly names starting from (A) and concluding in

(Na) have been alphabetically arranged. Altogether twenty five subjects have been dealt here. The present collection is also entirely based on the researches on Tripitaka written in the original Pali Magadhi.

Thirty one Sutras (discourses) have been found on these twenty five characters and they have been translated into Nepali. Besides, attempts have been made to prepare introductory notes on each of them with the help of researches carried on in Pali canon and Atthakatha (Commentaries). These one Sutras (discourses) have been collected from the following :-

(1) One from Dighanikaya, (2) Three from Majjhimanikaya, (3) thirteen from Sanyuttanikaya, (4) Six from Anguttaranikaya, (5) Two from Udanapali, (6) Three from Suttanipatapali, (7) One from Mahavaggapali, (8) One from Parajikapali and (9) One from Pacittiyapali.

The thirty one Sutras (discourses) are as follows :-

1. ASSAROHA GAMANI

Page¹:

Page:

1. S. III. 275: Assarohasuttan,
Gamanisanyuttan

R.² IV. 310

-
1. References given here are to the pages of Pali Text, Nagari Edition of Nalanda, India.
2. R. refers to the pages of the Pali Text Society, Roman Editions, London.

2. ASIBANDHAKAPUTTA GAMANI

2. S. III. 276: Asibandhakaputta Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 311
3. S. III. 278: Khetupama Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 314
4. S. III. 281: Sankhadhama Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 317
5. S. III. 285: Kusala Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 322

3. ICCHANANGALA UPASAKA

6. U. 76: Upasaka Suttan,
Mucalindavaggo R. 13

4. UGGAHA MENDEKANATTA

7. A. II. 303: Uggaha Suttan, Sumanavaggo R.III. 36

5. UDENA UPASAKA

8. Mh. 145: Sattahakaraniyanujanana,
Vassupanayikakkhandhakan R. 139

6. UPAKA MANDIKAPUTTA

9. A. II. 193: Upaka Suttan,
Brahmanavaggo R. II. 181

7. UPALI DARAKA

10. Pc. 174: Upalidarakavatthu,
Pancasatthimacittiyā R. 128
- Mh. 80: Upalidarakavatthu,
Mahakhandhaka R. 77

8. UPALI GAHAPATI

11. M. II. 43: Upali Sutta R. I. 371
12. S. III. 102: Nalanda Sutta R. IV. 110

9. ISIDATTA PURANA THAPATAYO

13. S. IV. 296: Thapati Sutta
Sotapattisanyutta R. V. 348

10. KALYANABHATTIKA GAHAPATI

14. P. 241: Atthamasanghadiseso R. 160

11. KEVATTA GAHAPATI

15. D. I. 183: Kevatta Sutta R. 211

12. GHATIKARA NAMA KUMBHAKARA

16. M. II. 271: Ghatikara Sutta R. 45

13. GHOSITA GAHAPATI

17. S. III. 105: Ghosita Sutta,
Slayatanasanyutta R. IV. 113

14. CANDA GAMANI

18. S. III. 271: Canda Suttan R. IV. 305

15. CAMPEYYAKA UPASAKA

19. A. III. 197: Danamahapphala Suttan,
Mahayannavaggo R. IV. 59

16. CUNDA KAMMARAPUTTA

20. A. IV. 316; Cunda Suttan R. V. 263
21. U. 164: Cunda Suttan R. 81
D. II. 98: Kammaraputta Cundavatthu R. 126
22. Sn. 283: Cunda Suttan R. 15

17. TALAPUTA NATA GAMANI

23. S. III. 272: Talaputa Suttan,
Gamanisanyuttan R. IV. 306

18. DASAMA GAHAPATI

24. M. II. 15: Atthakanagara Sutta R. I. 349

19. DARUKAMMIKA GAHAPATI

25. A. III. 99: Darukammika Suttan,
Mahavaggo R. III. 391

20. DIGHAJANU KOLIYAPUTTA

26. A. III. 375: Dighajanu Suttan,
Gotamivaggo R. IV. 281

21. DIGHAVU UPASAKA
27. S. IV. 292: Dighavu Upasaka Suttan R. V. 344
22. DHANIYA GOPA
28. Sn. 271: Dhaniya Suttan, Urugavaggo R. 3
23. DHAMMADINNA UPASAKA
29. S. IV. 348: Dhammadinna Suttan,
Sotapattisanyuttan R. V. 406
24. DHAMMIKA UPASAKA
30. Sn. 323: Dhammika Suttan, Culavaggo R. 66
25. NANDIYA SAKKA
31. S. IV. 339: Nandiya Sakka Suttan,
Sotapattisanyuttan. R. V. 397

Mr. Vatukrishna "Bhusan" lecturer, Amrit Science Campus, Tribhuvan University has kindly taken pains to improve the language and to read the proof as he has been doing since the beginning of the publication of my series and I am deeply indebted to him for his invaluable co-operation. I am also thankful to him for the preface he has written as before with so much intelligence and wisdom. Thanks are also due to Mr. Asha Ram Sakya senior lecturer, Department of English, Patan Campus, T. U., who has kindly rendered my 'Foreword' into English. Rcv. Mahanama also deserves my hearty thanks for the initial classification of the words. I also thank

Mr. Khadga Bahadur Upasaka for his untiring co-operation in bringing proof sheets from the press every day. Finally I thank Mr. Tirtha Narayan Manandhar the member-secretary of the Ananda Kuti Vihara Trust and other members for kindly publishing this volume on behalf of the Trust.

“Ciran Titthatu Saddhammo”

Bhikshu Amritananda

Ananda Kuti,
Kathmandu, Nepal.

July 15, 1978

Phone : 14420

List of Abbreviation :

- D. = Dighanikaya.
M. = Majjhimanikaya.
S. = Sanyuttanikaya.
A. = Anguttaranikaya.
U. = Udanapali.
Sn. = Suttanipatapali.
Mh. = Mahavaggapali.
P. = Parajikapali.
Pc. = Pacittiyapali.

मूल ग्रन्थहरू—

१. वीघनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III.)
२. मञ्जिमनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III.)
३. संयुत्तनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III, IV.)
४. अङ्गुत्तरनिकाय (नालन्दा प्रकाशन I, II, III, IV.)
५. उदानपालि (नालन्दा प्रकाशन)
६. सुत्तनिपातपालि (नालन्दा प्रकाशन)
७. महावग्गवपालि (नालन्दा प्रकाशन)
८. पाराजिकपालि (नालन्दा प्रकाशन)
९. पाचित्तियपालि (नालन्दा प्रकाशन)

Dhamma Digital

सहायक ग्रन्थहरू—

अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा वा मनोरथपूरणी

(हे. वि. प्रकाशन I, II)

उदानट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

जातकट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन I, II, III, IV, V, VI, VII)

थेरगाथट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन I, II)

दोधनिकायट्टकथा वा सुमङ्गलविलासिनी

(हे. वि. प्रकाशन I, II)

धम्मपदट्टकथा (जे. डि. फ्रान्दो प्रकाशन)

पटिसम्भदामग्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)

पटिसम्भदामग्गट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

मज्झिमनिकायट्टकथा वा पपञ्चसूदनी

(हे. वि. प्रकाशन I, II, III, IV)

मज्झिमनिकाय (हिन्दी)

विभङ्गपालि (नालन्दा प्रकाशन)

समन्तपासादिका (नालन्दा प्रकाशन I, II, III)

सुत्तनिपातट्टकथा (हे. वि. प्रकाशन)

सुत्तनिपातपालि (हिन्दी)

भूमिका—

विशाल दृष्टिकोणलाई लिएर कल्पना गर्ने मात्र होइन यथार्थीकरण गरेर हेर्न खोज्ने हो भने अथवा विश्वका कुनै पनि धर्मरूपी कसी लगाएर हेर्ने हो भने पनि सिमित परिधिभित्र बसी जसरी प्रकृतिले उद्भिद् पदार्थदेखि लिएर विभिन्न जीवजन्तु र ब्रह्माण्डलाई सुनियोजित योजनाको परिधिभित्र संरक्षण र दिनानुदिन क्रमशः सम्बर्धन गर्दै आएको इतिहासको पाना पढ्नुको साथै प्रत्येक जन्मको अनुभवसंग गाँसिदै आएको अनुभव हामीले गरेकाछौं त्यसरी नै सुख दुःखरूपी चक्रमा फन्कोमादै नियम अनुसार गृहस्थाश्रम धर्म पालन गरी विभिन्न उपायद्वारा परिवारको पोषणमा तल्लीन हुने व्यक्तिलाई नै गृहस्थी भन्ने चलन चलेर आएको आज होइन परापूर्वकाल देखिकै हो । तर जुन रूपमा स्वयं निर्मित नियमरूपी प्राङ्गणमा प्रकृतिले खेलेको अनुशासित खेल देखेकाछौं त्यही रूपमा समाजनिर्मित गृहस्थाश्रम धर्मभित्र गृहस्थीहरू सिमितभई दैनिक क्रियाकलाप, व्यवहार, विवेक, दया, क्षमा आदिको वातावरण तयार पारी बस्नुपर्ने हो त्यसको शृङ्खला भने सृष्टिको क्रमदेखि नै विशृङ्खलित हुँदै आएको शृङ्खलालाई समय समयका महापुरुषहरूबाट शृङ्खलाबद्ध गर्ने ठूलो प्रयास भएको छ भन्ने

कुरालाई जुनसुकै समयको समाजले पनि गृहस्थाश्रम धर्मलाई दिगो र दरिलो पार्न गरेको प्रयासबाटै प्रष्टिएको छ र ठूलो माछाले सानु माछा खाने सिद्धान्तमाथि सङ्घर्ष गर्दै आइरहेको छ । यो केवल हिजोआजको विचार मात्र होइन पहिलेदेखिकै हो ।

हुन त आधुनिक वा पौराणिक जुनसुकै इतिहासको पाना पल्टाए ता पनि गृहस्थीहरूको प्रादुर्भावको समुल्लेख भएको नपाइने होइन पाइन्छ तर यी दुवैमा प्रकारान्तरले भिन्नता पाइन्छ भन्ने कुरालाई पूर्वीय दर्शनको आधारमा आधारित वर्णभेदमा— ब्राह्मण, क्षत्री, वैश्य र शूद्रको विशद चर्चा भएको पाइन्छ भने पश्चिमी दर्शनमा आफ्नै पनको वर्णभेद पाइन्छ । तर आधुनिक इतिहासले भने समय र परिस्थितिलाई आधार स्तम्भ बनाई त्यसैमा “मनुष्य मात्र एक हुन् जन्मले ठूलो सानो हुँदैन कर्मले मात्र हुन्छ” भन्ने भावनालाई विकसित पार्ने लक्षराखी वर्णभेदको आधारमा बनेको पुरानो गृहस्थाश्रम धर्मलाई नामेट पार्ने भावनारूपी लिपि अङ्कित हुँदछ ।

यसैको सन्दर्भमा गृहस्थाश्रम धर्म खडा हुनुभन्दा अगाडितिरको अवस्थातिर चिहाउँदा पनि ठूलाको आहार सानोले हुनुपर्ने परम्पराको सिढी हेरेर पत्तालगाउन नसकिने छालको छ । जसबाट उत्पन्न भएको अशान्तिरूपी कोलाहलको आवाज पनि टङ्कारं मुन्न सकिन्छ । यसैलाई साम्यावस्थामा ल्याउनकोनिमित्त नै समाजलाई गृहस्थाश्रम धर्मतिर उन्मुख गराउने मस्तिष्क पनि त्यस्तै समाजबाट प्रादुर्भाव भएको हो । जसको प्रयासले स्वच्छ वातावरण सिर्जिए ता पनि क्रमशः शृङ्खलित

विश्वश्रुतिलत हुँदाहुँदै दुवै पक्षको द्वन्दपनलाई समाप्त गरी शान्तिरूपी वृक्षको छहारीमा समाजलाई उभ्याई सहिबाटोको निर्देशनदिने महापुरुष-हरूमध्ये अन्तरराष्ट्रिय ख्याति प्राप्त महापुरुष बुद्धको प्रादुर्भावले बढी निर्भयता दिलाएको कुरा प्रस्तुत संग्रहरूपी मञ्चमा देखापरेका गृहस्थीहरूले देखाएका अभिनयरूपी दृश्यको आधारमा निर्णय गर्न सरलता प्रदान गरेको छ ।

हुनत विश्वमा जेजति त्याग, तपस्या, दान र शान्ति स्थापनाको शंख घोष सुनिदै आएको छ यो सबैको मूलश्रोत नै गृहस्थीहरू हुन् । अफ साँच्चै भन्ने हो भने जेजति धर्महरू छन् ती सबै गृहस्थीहरूकैनिमित्त हुन् । यति मात्र होइन राजनीति आर्थिकनीति र सामाजिकनीति पनि गृहस्थीहरूकैनिमित्त तयार भएको हो न कि ज्ञानी त्यागी र तपस्वीको-निमित्त । किनकि गृहस्थीहरू इहलौकिक तथा पारलौकिक दुवै सुखलाई गृहस्थाश्रम नीतिनियमको हिसाबले अनुभोग गर्न चाहन्छन् अर्थात् चिची पनि पापा पनि भने जस्तै दुबै कुरामा लालायित हुन्छन् तर महात्मा वा महापुरुष भने पारलौकिक आनन्दकोनिमित्त नै बढी सक्रीय भएको पाइन्छ र इहलौकिक सुखतिर निष्कृयता । त्यसैले स्वर्ग र नरक भन्ने शब्द सुनाउने मात्र होइन यसको यथार्थ ज्ञान गराउन पर्ने अवस्थाका पात्रहरू गृहस्थी नै हुन् जसलाई यसको श्रवणले अनुशाशित बनाउन बढी मद्दत गर्दछ जुन कुरालाई प्रस्तुत संग्रहका असिबन्धकपुत्र ग्रामणी, दीघजानु कोलीयपुत्र र नन्दीय शाक्य जस्ता चरित्रहरूलाई देखाएको इहलौकिक र पारलौकिक उपदेशरूपी चुलीमा बसेर चारैतिर हेर्दा फाइदा र बेफाइदाको बाटो खोज्न गृहस्थीहरू अन्यत्र भौँतारिन नपर्ने

कुराको अनुभव हुने मात्र होइन अफ यथार्थरूपमा प्रत्यक्ष समेत हुन्छ । अफ यसबाट के प्रत्यक्ष हुन्छ भने—राजभय, चौरभय, अग्निभय, पानीभय आदि अष्टभयहरूबाट गृहस्थीहरूलाई बचाई दुवै लोक सुधानें योजनामा आवश्यक मद्दत गरिएको छ । असमयमा घुम्ने कुराबाट सावधान गराउँदै मानिसलाई प्रमत्त पार्ने—रूप, रस, गन्ध, स्पर्शहरूलाई त्याग्न, अध्यात्म चिन्तनमा मन लगाउन, छुल्याहा नबन्न भिक्षुहरूलाई चेतावनी दिएको छ र नियममा बसी कामगर्न अह्लाइएको छ । मति मात्र होइन गृहस्थीहरू शुद्रिनु नै क्रमशः घर, गाउँ, जिल्ला, राष्ट्र र विश्वले नै प्रगतिपथको राजमार्ग पहिल्याउनु हो भन्ने कुराको अवलोकन गर्न सकिन्छ र यो पनि अनुभव हुन्छ कि जबतक गृहस्थीहरूको शरीर वचन र मनलाई सुधानें सर्किदेन त्यसबेलासम्म यिनीहरूकानिमित्त जे जस्ता उपायहरू प्रयोग गरे पनि बालुवामा पानी हाले जस्तै हुनेछ । यसको साथसाथै जुनबेलासम्म समय र परिस्थिति अनुकूल मानसिक परिवर्तन प्रकृत्यामा सुदृढता आउँदैन त्यसबेलासम्म चाहे सामाजिक, आर्थिक र राजनैतिक चाहे धार्मिक र मनोवैज्ञानिक आवि जस्ता कुनै पनि कुराहरूलाई आधार मानेर गरिएका प्रयोग र अभ्यासहरूले सन्तोषजनकरूपमा सफलताको स्थायी सडक तयारपार्न सक्नेनन् र यसको सफलताले त्यहाँ आएर मात्र स्थायीत्व प्राप्त गर्न सक्तछ — जहाँ करकापले होइन स्वेच्छाले, अन्ध-विश्वासले होइन यथार्थताले, लोभ्याएर होइन उदारताले, गुणानुवर्णनले मात्र होइन सद्बृत्तताले परिपोषित मानव मस्तिष्क निर्माण हुन्छ । यसैप्रकारको मानव मस्तिष्क अभिनिर्माण गर्ने अभियानमा मनो-वैज्ञानिकताले प्राथमिकता पाएको छ । जसबाट स्वार्थरूपी मानव

मस्तिष्कको अप्रेशन बुद्धधर्मले गरेर देखाइदिएको छ र 'बहुजनहिताय' को शंखघोष गर्दै गृहस्थाश्रमको महत्त्वकै क्रममा काम, क्रोध, लोभ, मोह, मद र मात्सर्य जस्ता मानव मनलाई खलबल्याउने आभ्यन्तरिक शत्रुहरूको नामनिसानै नराख्ने योजना बनाएको कुरालाई प्रस्तुत संग्रहले संगाल्दै— हिंसा, चोरी, झूटोबोली, छुल्याहा, परदार गमन, मदचपान भाडिबाट पेदाहुने भयङ्कर दुःखको फल प्रदर्शनको साथै यस बाटोमा हिड्न निषेध गर्दै अष्टाङ्ग उपोसथ शील पालन गर्ने गृहस्थी कामावचर बेवसोकमा उत्पन्न हुने कुराको सारांशले गृहस्थीहरूको खुलदुली मेटि-दिएको छ र सही बाटो देखाएको छ । उक्त कुराहरूलाई सेरोफेरो मारी त्रिपिटक निमित्त प्रस्तुत (बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-२, संग्रह १३) संप्रहाकाशतिर सिंहावलोकन गर्दा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने पच्चीस (२५) ताराकपी विभिन्न पात्रहरू फलमलाएका देखिन्छन् । जसको परिचय छोटकरीमा लिन खोज्दा—

बुद्धधर्मोपासक राजगृहवासी अभ्यारोह ग्रामणी, ब्राह्मणभक्तबाट जैनभक्त र अन्त्यमा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने असिबन्धकपुत्र, पछि बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने इच्छानङ्गलक निवासी इच्छानङ्गलक, अङ्गदेश स्थित अतिशय धनाढ्य कुलोत्पन्न भद्रीय नगर निवासी उगह मेण्डकनत्ता, कोशलवासी विहारवान गर्ने उदेन, अर्काको निन्दागर्नु हुन्न भनी बुद्धलाई भन्नजाने देवदत्त समर्थक र पछि बुद्धोपदेश सुनी बुद्धकै शरणपर्ने उपकमण्डिकापुत्र, शारीरिक वा मानसिक कुनै पनि कामगर्दा सास्ती हुन्छ भनेर बाबुद्वारा बुद्धधर्ममा समावेश गराएका राजगृहवासी धनाढ्यपुत्र उपाली केटा,

पान्थले निगण्ठ (जंनधर्मका गुरु) का चेला मात्र नभई प्रमुख दाता समेत भएका तथा पछि बुद्धोपदेशद्वारा बुद्धधर्म ग्रहण गर्ने धनाढ्य उपाली गृहपति, श्रावस्ती स्थित साधुक गाउँ निवासी तथा सकृदागामी ऋषिदत्त स्थपति र स्रोतापन्न भएका पुराण स्थपति, प्रतिदिन तृप्तहुने गरी चारजना भिक्षुहरूलाई भोजनदिने राजगृहवासी कल्याण भक्तिक गृहपति, तत्कालीन समयमा सर्वश्रेष्ठ घोषित भएको नालन्दा नगरवासी तथा ऋद्धिप्रातिहार्य हेनं बुद्धसँग अनुरोध गर्ने धनाढ्य केवट्ट, काश्यप सम्यक्-सम्बुद्धका पालामा अनागामी फलमा प्रतिष्ठित घटिकार कुमाले, बुद्धलाई विहार दानदिने घोषित गृहपति, बुद्धसँग चण्ड र सुशील कस्तालाई भन्दछन् ? भनी श्रावस्तीमा गई प्रश्न सोध्ने चण्डगामणी, सारिपुत्रलाई माध्यम बनाई सातप्रकारका दानहरूको उपदेश बुद्धद्वारा सुन्ने चम्पावासी उपासकहरू, बुद्धलाई अन्तिम भोजन सूकरमद्व प्रदान गर्ने पावावासी सुवर्णकारपुत्र तथा धनाढ्य चुन्दकम्मारपुत्र, राजगृहवासी नर्तकी कुलोत्पन्न तथा अर्हत्व प्राप्तगर्ने तालपुट नटगामणी, भगवान्ले विमुक्ति हुने धर्म बताउनु भएको छ कि छैन भनेर बुद्धको परिनिर्वाणपछि आनन्द महास्थविरसँग प्रश्न सोध्ने अट्टकनगर निवासी वशम गृहपति, व्यक्तिलाई दिएको दानभन्दा सङ्गलाई दिएको दानको महत्व धेरै छ भन्ने कुराको उपदेश बुद्धद्वारा सुन्ने तथा दाउराको कामबाट जीविका गर्ने दारुकम्मिक गृहपति, इहलौकिक तथा पारलौकिक हितसुखको बारेमा बुद्धोपदेश सुन्नामा उत्कण्ठा राख्ने कक्करपत्त निगमवासी दीघजाणु कोलियपुत्र, अनागामी फलमा प्रतिष्ठित राजगृहवासी दीघावु उपासक, २० हजार वर्षसम्म काश्यप सम्यक्सम्बुद्धको पालामा २० जना भिक्षुहरू-

साईं प्रतिदिन वानदिने तथा हाल बुद्धको पालामा ३० हजारजति गाई पाली जीविका गर्ने धर्मकोण्ड नगरवासी धनीयोग्य, ५०० उपासकहरूका साथ श्रावस्तीमा गई 'घरबार त्यागी श्रावक हुने र घरमै बसी उपासक हुने यी दुवै कसरी असल हुन्छन् ?' भन्ने आदि प्रश्नकर्ता धम्मिक उपासक र बुद्ध, धर्म, सङ्घ तथा आर्यकान्त शीलले सम्पन्न व्यक्ति लोतापन्न हुन्छ भनेर बुद्धोपदेश श्रवण गर्ने कपिलवस्तुवासी नन्दीय शाक्यहरूको परिचय राम्ररी पाइन्छ र यो पनि ज्ञानगर्न सकिन्छ कि उक्त २५ भन्दा बढी पात्रहरूको मोटामोटी तेजपुञ्जहरूले एकातिर निष्प्रपंचीले वास्तविक सुखभोग गर्न पाउँछ, धनीले धनको मात्र मुखहेर्न हुन्न, यो लोक सुधारेर मात्र हुन्न परलोक पनि सुधानुपछि त्यस्तै गृहस्थीहरूको कर्तव्य, स्त्रीहरूको चरित्र, भिक्षुजीवन बिताउने तरिका, नियम उल्लंघन गरेर जतिमुकै फाइदा हुने भए पनि दानलिनु हुँदैन भन्ने जस्ता कुराहरूको अभिव्यक्तिको साथसाथै बुद्धदर्शनको आधारमा दानको महत्व, त्याग र उदारताको मूल्य, गृहस्थीहरूलाई सद्बिवेकतिर उन्मुख गराउने उत्प्रेरणा, सामाजिक नियमको साथै धर्मपरिवर्तनका आवश्यक कारणहरूलाई प्रष्टसँग देखनसक्ने आलोक प्रदान गरेका छन् भने अर्कोतिर युद्धमा मरेर स्वर्ग पुगिन्छ भनेर युद्धरत हुने अन्धविश्वासीले यो लोक र परलोक विगाछं, छेउन टुप्पोको कठिन तपस्याले मात्र यथार्थबोध हुन सक्तैन, चुक्लीको परिणाम मीठो होइन तीतो हुन्छ, अनुदारताबाट हुने बेफाइदाको तुलनात्मक उपदेश, स्वार्थ साधनको पराकाष्ठा र अशान्तिबाट उत्पन्न परिणाम आदि जस्ता कुराहरूको दशनीय दृश्यहरूलाई प्रकाश पारेका छन् ।

साँच्चै भन्ने हो भने प्रस्तुत संग्रहले इहलोक तथा परलोकमा चाहिने आवश्यक नीति, नियम र साधन प्राप्तगर्ने उपायको पथप्रदर्शन गराउँदै राजादेखि रङ्कसम्मका गृहस्थीहरूलाई कर्म अनुसारको फल पाइने कुरामा विश्वस्त गराउने सत्प्रयास संगसंगै यस जन्म र परजन्म सुधाने उपाय कौशलताको उपदेशदिदै निर्वाणसम्मको शिक्षा दिएको कुरालाई निम्नलिखित गाथाले पुष्टचाँडैगरेको छ ।

ददतो पुञ्जं पवड्ढति,
संयमतो वेरं न चीयति ।
कुसलो च जहाति पापकं,
राग दोस मोहक्खया स निब्बुतो'ति ॥

(अर्थात्—गच्छे अनुसार दानकर्म गर्नाले पुण्यबद्ध, संयमले साधारण शत्रुदेखि लिएर काम, क्रोधादि बैरभावको उच्छित्तो गराउँछ, ज्ञानीले पापको नामनिशाना नै राख्दैन र राग, द्वेष, मोहको क्षय गरेर पनि उ निर्वाणगामी हुनसक्छ ।)

यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने—खास गरेर प्रस्तुत संग्रहले सर्वप्रथम गृहस्थीहरूलाई ज्ञानज्योति प्रदान गर्नकोनिमित्त कहिले गृहस्थीहरूको कहिले भिक्षुहरूको, कहिले बुद्धधर्ममा उपासकत्व ग्रहण गर्नेहरूको, कहिले अन्यधर्मावलम्बीहरूको र कहिले पारलौकिक कुराहरूको आधारस्तम्भ बनाएको छ भन्ने कुरालाई त प्रस्तुत संग्रहका विभिन्न पात्रहरूको सहिमूल्याङ्कनलाई आधारस्तम्भ बनाएर हेर्दा प्रत्यक्ष हुन्छ, अलमलिनू

पर्वेन । यस्तै यी २५ भन्दा बढी पात्रहरूमध्ये आनन्द महास्थविरसँग “भिक्षुहरू अप्रमत्तभई आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्तहुन्छ” भनेर प्रश्न सोध्ने दशमगृहपति र भिक्षुहरूलाई सधैं भोजन दानदिने कल्याणभक्तिक गृहपति बाहेक अरू सबै पात्रहरूले बुद्धबाटै उपदेश पाएका छन् । जसबाट प्रत्येक पात्रहरूले आत्मसन्तुष्टिको सासफेने मात्र मौका पाएका होइनन् वरत्र र परत्र सुधाने सहिमार्ग पत्ता लगाउन समेत सक्षम भएका छन् भन्ने कुरालाई शरीर, वचन र मनद्वारा गरिने—प्राणीघात, मिथ्याचरण, ऊटोबोली, चुक्ली, रूखो बोली, सम्प्रलापी, महालोभी, द्वेषचित्त लिने र मिथ्या-दृष्टिक यी दश अकुशल पक्षलाई त्याग्ने पुरुषले इहलोक र परलोकको यथार्थज्ञान गर्नसक्छ भन्ने जस्ता उपदेशहरूको आधारमा पुष्टघाइ गर्न सकिन्छ ।

Dhamma.Digital

यति मात्र होइन यस संग्रहहरूमा जति पात्रहरू समावेश भएका छन् तिनीहरूमध्ये प्रायजसोमा भिन्नाभिन्न विशेषता पाइने भएता पनि मुख्यतया सामाजिक र आर्थिक अवस्थाकै आडमा अडिएका देखिन्छन् र कतै कतै राजनैतिक गन्ध पनि । यस संग्रहले धर्मको नाउँमा समाजलाई कुक्याउने प्रयास गरेको छैन बरु सहिमार्गको अवबोध गराउने महत्वपूर्ण जिम्मा लिन खोजेको कुरा पनि धेरैजसो पात्रहरूको मनोभावनालाई आधार बनाएर हेर्दा प्रत्यक्ष हुन्छ र यो पनि मुक्तकण्ठले भन्न सकिन्छ कि—जुन धर्मले मानिसलाई अन्धविश्वासतिर बढी घँचेटेको छ त्यस्तो

धर्मसँग कसैले पनि सम्बन्ध राख्न पर्दैन भन्ने कुरालाई प्रकारान्तरले विभिन्न ठाउँहरूमा विभिन्न पात्रहरूलाई आधार बनाई विश्लेषण गरी सम्बन्धित पात्रहरूको चित्त बुझाएको मात्र होइन मन परिवर्तन समेत गरिदिएको छ । 'मुखले राम राम बगलीमा छुरा' को धारणा नलिई सबैलाई सद्बृत्तमा लगाउने आयोजनाको साथै खर खुसामद र कुराको गुल बाँधेर खानेहरूलाई घृणाको पात्र बनाउँदै जुनसुकै कुरामा पनि राम्ररी जानेर बुझेर मात्र लाग्नुपर्छ भन्ने कुरातिर समाजलाई डोऱ्याउने प्रयास बुद्धबाट भएको छ र परस्त्री गमन गर्नु, मदचपान गर्नु, जुवा खेल्नु र खराबसाथीबाट हुने संगतले गृहस्थीहरूको उद्धित्तो हुने कुरा देखाउँदै यसबाट सतर्क हुन सहि निर्देशन दिएको छ । यस्तै यस्ता उपदेशको क्रममा कतै कतै दार्शनिक शौलीमा उपदेश दिइएको भएता पनि सरलभन्दा सरलरूपमा बुद्धदर्शनको गति विकास भएको छ । जसलाई बुझ्नको लागि बढी दार्शनिक बनि नरहनु पर्ने कुरालाई आनन्द महास्थविरले घोषित गृहपतिलाई दिएको—चक्षु, श्रोत, घ्राण, जिह्वा, काय र मन यी छ धातु नान्तवबाट कसरी मुख दुःख उत्पन्न हुन्छ भन्ने कुराको विशद् व्याख्याको साथै निर्वाणको बाटो पहिल्याउन गर्नुपर्ने प्रथम ध्यानदेखि चतुर्थध्यानसम्मका कुरा र मैत्री, करुणा, मुदिता र उपेक्षा सहगत चित्तको साथै आकाशानत्यायतन, विज्ञानन्यायतन, आकिञ्चन्यायतन र नैवसंज्ञानासंज्ञायतनको समाधिले निर्वाण-मार्ग फेलापार्न सकिन्छ भनेर दशम गृहपतिलाई सम्झाउन गरेको उपदेशको आधारमा अनुमान गर्नसकिन्छ । हुन त जसरी चिताइन्छ त्यसरी नै सबै कुराहरू त्यति सरल हुँदैनन् । त्यसमा लागिपरेपछि क्रमशः तत्सम्बन्धी सिढी चढ्दै जान

सकिने कुरा स्वतसिद्ध छ । यस अवस्थामा पुगेपछि मात्र केवट्टले पृथ्वी, आप्, तेज र वायु कहाँ हुँदैन भनेर सोधेको प्रश्नको उत्तरमा—

विञ्ज्राणं अनिदस्सनं अनन्तं सब्बतोभयं ।

एत्थ आपो च पथवी तेजो वायो न गाधति ॥

(अर्थात्—जुन विज्ञान (=निर्वाण) अनिदर्शन छ, जुन अनन्त छ (उत्पत्ति, स्थिति र विनाश नभएको) तथा सबैतिर प्रभा छ त्यहाँ आप्, तेज, पृथ्वी र वायु रहँदैन ।)

भनेर बुद्धले दिएको उपदेशलाई राज्ञरी अवगत गर्ने क्षमताको विकास हुन्छ ।

प्रस्तुत संग्रह केवल धार्मिक दृष्टिकोणले मात्र परिपूर्ण होइन सामाजिक, आर्थिक, बौद्धिक, मनोवैज्ञानिक, दार्शनिक र साहित्यिक आदि विभिन्न दृष्टिकोणले पनि त्यत्तिनै परिपूर्ण छ भन्ने कुरालाई औँल्याउन खोज्ने हो भने—घटिकार कुमाले, घोषित गृहपति, उपालि केटा, कल्याण भक्तिक गृहपति, धनीय गोप र उपालि गृहपति जस्ताको मर्म स्पर्शी शैलीमा उल्लेख भएका कथाहरूले आदर्शोन्मुख यथार्थ चित्रणको उद्घाटन गरेको अनुभवको साथै सामाजिक क्रान्तिको पृष्ठभूमि तयार पारेको देखिन्छ र मनोवैज्ञानिकताको आधारमा बौद्धिक खुराक प्रदान गरेको पाइन्छ । यसको साथै सत्यको विजय र असत्यको पराजयको चित्रण मात्र होइन कार्यरूपमा परिणत गरेर देखाउने अमोघ प्रयास पनि भएको छ ।

यसरी नै विभिन्न विषयतिर औल्याउँदै जाँदा दानको महत्वको साथसाथै विहार दान गर्ने उदेन, दशम गृहपति र घोषित गृहपति २० हजार वर्षसम्म कश्यप सम्यक्सम्बुद्धको पालामा भिक्षुहरूलाई प्रतिदिन भोजन दिने धनीय गोपको चरित्रले हिजोआजका शोषक मनोवृत्ति भएका द्रव्य पिचासहरूलाई परोपकारको फल देखाएको छ र धनसम्पत्ति भएर मात्र मानिसले शान्ति पाउन सक्तेन भन्ने कुराको सुरिलो आवाज पनि धन्काइएको छ । जसबाट उद्धत, चपल, मुखर, अहंकारी, संयत-बोली नभएको, प्रज्ञाहीन र असंयमी आदि जस्ता भिक्षुहरूलाई दानदिनु बालुवा पेलेर तेल निकाल्नु जस्तै हो भन्ने कुरा पनि प्रतिध्वनित भएको छ ।

प्रस्तुत संग्रहले साधारण गृहस्थीले आफ्ना गृहस्थीधर्म पालन गर्नुपर्ने नियमदेखि लिएर मृत्युपर्यन्तका कुराहरू मात्र नभई कर्म अनुसारको फल कसरी कुन कुन लोकमा पाउन सक्दछ भनी परलोक समेतको वर्णन गर्दै रूप शब्द गन्ध रस र स्पर्श आदिमा नभूली परिनिर्वाण हुनेसम्मको सफा बाटो यसले तयारपारिदिएको छ ।

अन्त्यमा—

स्वास्थ्यको पनि बेवास्ता गरी अविच्छिन्नरूपमा पालिवाङ्मय (मागधि) त्रिपिटकबाट विभिन्न वर्गका गृहस्थी पात्रहरू छानी तत्कालीन

१. गृहस्थी सम्बन्धी अन्य विषयको बारेमा हेर्न इच्छा भए बुद्धकालीन गृहस्थी भाग-१ को भूमिकामा हेर्नु ।

पालि वाङ्मयकै शैलीमा नेपालीमा अनुवाद गरी बुद्धकालीन ब्राह्मणहरू-देखि लिएर विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित ग्रन्थहरू तयारपारी नेपाली साहित्यमा अधुरो भइरहेको बुद्धधर्म सम्बन्धी साहित्य र दर्शनको खाँचो-लाई पुरा गर्दै आइरहनु भएका आचार्य भिक्षु अमृतानन्द महास्थविरद्वारा अनुदित यो 'बुद्धकालीन गृहस्थीहरू' भाग-२, संग्रह-१३ हो । जसबाट नेपाली भाषाको माध्यमद्वारा सबैले बुद्धधर्मको ज्ञान गर्ने सौभाग्य सजिलैसँग पाएका छन् । यसको श्रेय पूज्य महास्थविरज्यूलाई मात्रै छ । यदि वहाँले यसरी परिश्रम नगरिदिनु भएको भए साधारण नेपालीले बुद्धधर्मसँग परिचय गर्न अर्कै युगलाई पर्खनुपर्थ्यो होला । महास्थविरको सद्विवेकताले गर्दा उक्त कल्पना गर्न परेन ।

प्रस्तुत संग्रह केवल अनुदित मात्र नभई पात्र परिचय, पाद-टिप्पणीले गर्दा संग्रहको अर्को मूल्य बढेको छ र पाठकहरूलाई धेरै सजिलो बनाइदिएको छ । यस्तै पात्रहरूको छनोटमा पनि त्यति नै कौशलता देखिन्छ । यसको साथै तत्कालीन शैलीमै अनुवाद भइदिएकाले पनि त्यसबेलाको भाषाशैलीसँग परिचित हुन पाठकहरूलाई अपठेरो परेन । अन्यथा आधुनिक शैलीमा अनुवाद भइदिएको भए अनुसन्धान-कर्ताहरूलाई पनि निकै अपठेरो पर्ने थियो । अब त्यो रहेन । साथै विभिन्न स्थानहरूमा पाली व्याकरण अनुसार पालिशब्द नै प्रयोग भएका छन् न कि संस्कृत वा नेपाली ।

विजयेश्वरी, काठमाडौं,
नेपाल ।

१५ आषाढ २०३५

— वटुकृष्ण "भूषण"

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

प्राक्कथन

प्रस्तुत “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” भाग-२ आनन्दकुटी विहारगुठीको प्रकाशन क्रमको चौधौं ग्रन्थ हो र बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको क्रमको तेह्रौं ग्रन्थ हो ।

“बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” को पहिलो भाग १५।५।०२९ मा प्रकाशित भएको थियो ।

“बुद्धकालीन ब्राह्मण” भाग-३ को प्राक्कथनमा उल्लेख गरेर यँ अब उप्रान्त प्रत्येक बुद्धकालीन संग्रहको काम टुँग्याउँदै लैजाने लक्ष राखे बमोजि प्रस्तुत संग्रह “बुद्धकालीन गृहस्थीहरू” को दोश्रो भाग हो र तेश्रो भागबाट यस संग्रहको काम पनि अहिलेको योजना अनुसार समाप्त हुनेछ ।

यस संग्रहमा पनि पाठकहरूको सुविधाको लागि अकारादि क्रममै पात्रहरू राखिदिएको छु । तदनुसार यस संग्रहमा ‘अ’ देखि ‘न’ सम्मका नामहरू समावेश भएका छन् र जम्मा चौबीस (२४) जना पात्रहरूका

कुराहरू यसमा संग्रहित भएका छन् । यो संग्रह पनि त्रिपिटक मूलपालि-
बाट मात्र खोजगरी संकलन गरेको हुँ ।

यो पच्चीस (२५) जना पात्रहरूको सम्बन्धमा जम्मा एकतीस
(३१) वटा सूत्रहरू पाइएका छन् र जसको अनुवाद यहाँ अगाडि
गरिदिएको छ । यसको अलावा प्रत्येक पात्र सम्बन्धी मूल पालि र
अट्कथाहरूमा खोजगरी पाइएका कारणहरूलाई एकत्रित पारी परिचय
लेखने प्रयास गरेको छ । उपरोक्त तीस सूत्रहरू निम्न मूल ग्रन्थहरूबाट
संकलन गरेको छ । जस्तै—

(१) दीघनिकायबाट-१, (२) मज्झिमनिकायबाट-३,
(३) संयुत्तनिकायबाट-१३, (४) अङ्गुत्तरनिकायबाट-६,
(५) उदानपालिबाट-२, (६) सुत्तनिपातपालिबाट-३, (७)
महावग्गपालिबाट-१, (८) पाराजिकपालिबाट-१ र (९) पाचि-
त्तियपालिबाट-१.

यो तीस सूत्रहरू यसप्रकार छन्—

१. अस्सारोह गामणि

पृष्ठ^१

पृष्ठ^२

१. सं. नि. III. पृ. २७५: अस्सारोहसुत्तं, गामणिसंयुत्तं

१३

१. नालन्दा प्रकाशन पुस्तकहरूको पृष्ठ ।

२. यसै पुस्तकको पृष्ठ ।

२. असिबन्धकपुत्र गामणि

२. सं. नि. III. पृ. २७६:	असिबन्धकपुत्रसुत्तं, गामणिसंयुत्तं	११
३. सं. नि. III. पृ. २७८:	खेत्तूपमसुत्तं, गामणिसंयुत्तं	१६
४. सं. नि. III. पृ. २८१:	सङ्गधमसुत्तं, गामणिसंयुत्तं	२१
५. सं. नि. III. पृ. २८५:	कुलसुत्तं, गामणिसंयुत्तं	२९

३. इच्छानङ्गलक उपासक

६. उदा. पा. पृ. ७६:	उपासकसुत्तं, मुचलिन्दवग्गो	३६
---------------------	----------------------------	----

४. उग्गह मेण्डकनत्ता

७. अं. नि-५. पृ. २०३:	उग्गहसुत्तं, सुमनवग्गो	४०
-----------------------	------------------------	----

५. उदेन उपासक

८. महा. व. पा. पृ. १४५:	सत्ताहकरणीयानुजानना, वस्सूपनायिकवखन्धकं	५१
-------------------------	--	----

६. उपक मण्डिकापुत्र

९. अं. नि-४. पृ. १९३:	उपकसुत्तं, ब्राह्मणवग्गो	५६
-----------------------	--------------------------	----

७. उपालि केटा

१०. पाचि. पा. पृ. १७४:	उपालिदारकवत्थु	६३
महा. व. पा. पृ. ८०:	उपालिदारकवत्थु	

८. उपालि गृहपति

११. म. नि. II. पृ. ४३: उपालिसुत्तं ७०
 १२. सं. नि. III. पृ. १०२: नालन्दासुत्तं, सलायतनसंयुत्तं १२७

९. ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू

१३. सं. नि. IV. पृ. २९६: थपतिसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं १३७

१०. कल्याणभक्तिक गृहपति

१४. पारा. पा. पृ. २४१: अट्टमसङ्घादिसो १५२

११. केवट्ट गृहपति

१५. दी. नि. I. पृ. १८३: केवट्टसुत्तं १६०

१२. घटिकार कुमाले

१६. म. नि. II. पृ. २७१: घटिकारसुत्तं १८७

१३. घोषित गृहपति

१७. सं. नि. III. पृ. १०५: घोषितसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं २४६

१४. चण्ड गामणि

१८. सं. नि. III. पृ. २७१: चण्डसुत्तं, गामणिसंयुत्तं १५३

१५. चम्पेय्यवासी उपासकहरू

१९. अं. नि-७. पृ. १९७: दानमहफलसुत्तं, महायञ्जवग्गो २५८

१६. चुन्द कम्मरपुत्र

२०. अं. नि-१०. पृ. ३१६: चुन्दसुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गो २८०
 २१. उदा. पा. पृ. १६४: चुन्दसुत्तं, पाटलिगामिषवग्गो २९०
 दो. नि. II. पृ. ९८: कम्मरपुत्त चुन्दवत्थु
 २२. सुत्त. नि. पा. पृ. २८३: चुन्दसुत्तं, उरगवग्गो ३१०

१७. तालपुट नटगामणि

२३. सं. नि. III. पृ. २७२: तालपुटसुत्तं, गामणिसंयुत्तं ३१८

१८. दशम गृहपति

२४. म. नि. II. पृ. १५: अट्टकनागरसुत्तं ३२४

१९. दारुकम्मिक गृहपति

२५. अं. नि-६. पृ. ९९: दारुकम्मिकसुत्तं, महावग्गो ३३८

२०. दीघजाणु कोलियपुत्र

२६. अं. नि-८. पृ. ३७५: दीघजाणुसुत्तं, गोतमीवग्गो ३४३

२१. दीघावु उपासक

२७. सं. नि. IV. पृ. २९२: दीघाउउपासकसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ३५४

२२. धनिय गोप

२८. सुत्त. नि. पा. पृ. २७१: धनियसुत्तं, उरगवग्गो ३६४

२३. धम्मदिन्न उपासक

२९. सं. नि. IV. पृ. ३४८: धम्मदिन्नसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ३९७

२४. धम्मिक उपासक

३०. सुत्त. नि. पा. पृ. ३२३: धम्मिकसुत्तं, चूलवग्गो ४०९

२५. नन्दिय शाक्य

३१. सं. नि. IV. पृ. ३३९: नन्दियसक्कसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं ४४०

बुद्धकालीन ग्रन्थहरूको शुरुदेखि भैं अहिले पनि प्रस्तुत पुस्तकको भाषा संशोधन र प्रूप हेर्ने काम समेत निरन्तररूपले श्री प्रा. वटुकृष्ण ... भूषण ज्यूले सहयोग दिदै आउनु भएको छ र यसबारेमा वहा प्रति म ज्यादै आभारी छु । अझ वहाले अघि अघि जस्तै यसमा पनि विद्वतापूर्वक भूमिका लेखिदिनु भएको छ । नेपालीको प्राक्कथनलाई अंग्रेजीमा रूपान्तर गरिदिनु हुने श्री प्रा. आशाराम शाक्यज्यूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिएको छु र शब्दावलीहरूको प्रारम्भिक वर्गीकरण गरी छुट्याइ दिएकोमा आयुष्मान् महानाम स्थविर र दिनहा भैं दिक्क नमानी प्रेसबाट प्रूफ ल्याउने र लैजाने गरिदिएकोमा श्री ख...बहादुर उपासकलाई पनि धन्यवाद दिएको छु । अन्तमा प्रस्तुत पुस्तक पनि आनन्दकुटी विहारगुठीको तर्फबाट प्रकाशित गरिदिनु भएकोमा आनन्दकुटी विहारगुठीका सदस्य-सचिव श्री तीर्थनारायण मानन्धर लगायत गुठीका सबै सदस्यहरूलाई पनि धन्यवाद दिएको छु ।

आनन्दकुटी विहार, स्वयम्भू
काठमाडौं, नेपाल ।
फो.नं. १४४२०

भिक्षु अमृतानन्द
आषाढ ३१, २०३५

संकेत-शब्दको अर्थ—

अं. नि-१ = अङ्गुत्तरनिकाय एककनिपात ।

अं. नि. अ. क. }
अं. अ. क. } = अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा ।

अप. दा. पा. = अपदानपालि ।

अप. दा. अ. क. = अपदानट्टकथा ।

अ. क. = अट्टकथा ।

अभि. ध. सं. = अभिधम्मट्टसंगहो ।

उदा. पा. = उदानपालि ।

उदा. अ. क. = उदानअट्टकथा ।

चुल्ल. व. पा. = चुल्लवग्गपालि ।

जा. अ. क. = जातकट्टकथा ।

थेर. गा. पा. = थेरगाथापालि ।

थेर. गा. अ. क. = थेरगाथट्टकथा ।

थेरी. गा. अ. क. = थेरीगाथट्टकथा ।

दी. नि. = दीघनिकाय ।

दी. नि. अ. क. = दीघनिकायट्टकथा ।

धम्म. प. अ. क. = धम्मपदट्टकथा ।

पटि. म. पा. = पटिसम्भिसामग्गपालि ।

पटि. म. अ. क. = पटिसम्भदाअट्टकथा ।

पपं. सू. = पपञ्चसूदनी ।

पाचि. पा. = पाचित्तियपालि ।

पा. रा. पा. = पाराजिकपालि ।

बु. वं. पा. = बुद्धवंसपालि ।

बु. वं. अ. क. = बुद्धवंसअट्टकथा ।

बु. भा. भू. = बुद्धकालीन भारतीय भूगोल ।

बु. ब्रा. भा-१, २, ३ = बुद्धकालीन ब्राह्मण,

भाग-१, भाग-२, भाग-३

बु. गृ. भा-१ = बुद्धकालीन गृहस्थीहरू भाग-१

बु. रा. भा-१ = बुद्धकालीन राजपरिवार भाग-१

बु. म. भा-१ = बुद्धकालीन महिलाहरू भाग-१

बु. प. भा-१ = बुद्धकालीन परिव्राजकहरू भाग-१

बु. ब्र. भा-१ = बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव भाग-१

बु. श्रा. च. भा-१ = बुद्धकालीन श्रावक चरित भाग-१

बु. वि. = बुद्धकालीन विमानकथा ।

बु. प्रे. = बुद्धकालीन प्रेतकथा ।

म. नि. = मज्झिमनिकाय ।

मनो. र. पू. = मनोरथपूरणी ।

महा. व. पा. = महावग्गपालि ।

महा. नि. पा. = महानिद्देसपालि ।

विभं. पा. = विभङ्गपालि ।

विमा. व. अ. क. = विमानवत्थुअट्टकथा ।

सं. नि. = संयुत्तनिकाय ।

सं अ. क. }
सं. नि. अ. क. } = संयुत्तनिकायट्टकथा ।

सम. पा. = समन्तपासादिका ।

सार. प. = सारत्थपकासिनी ।

सुत्त. नि. पा. = सुत्तनिपातपालि ।

सुत्त. नि. अ. क. = सुत्तनिपातट्टकथा ।

सुमं. वि. = सुमङ्गलविलासिनी ।

हे. वि. = हेवावितारन ।

G. D. = The Geographical Dictionary of Ancient and
Mediaeval India.

D. P. P. = Dictionary of Pali-Proper Names

Dhamma Digital

त्रि-पिटक सूची

		अभिधम(
१. दीघनिकाय	१. पाराजिकापालि	} सुत्तविभक्	१. धम्मसंणि
२. मज्झिमनिकाय	२. पाचित्तियपालि		२. विभक्
३. संयुत्तनिकाय	३. महावग्गपालि	} खन्धक	३. धातुकथा
४. अङ्गुत्तरनिकाय	४. चूलवग्गपालि		४. पुग्गलपञ्जत्ति
५. खुद्दकनिकाय	५. परिवारपालि		५. कथावत्थु
१. खुद्दकपाठ			६. यमक
२. धम्मपद			७. पण
३. उदान			
४. इतिवुत्तक			
५. सुत्तनिपात			
६. विमानवत्थु			
७. पेतवत्थु			
८. थेरगाथा			
९. थेरीगाथा			
१०. जातक			
११. निद्देस			
क. महानिद्देस			
ख. चूलनिद्देस			
१२. पटिसम्भदामग्ग			
१३. अपदान			
१४. बुद्धवंश			
१५. चरियापिटक			

बिषय - सूची

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
१. अस्सारोह गामणी	१-६	
परिचय		१
१- युद्धमा मरे स्वर्ग पुगिन्छ		३
२. असिबन्धकपुत्र गामणी	७-३३	
परिचय		७
१- प्रार्थनाद्वारा सुगति वा दुर्गति पुग्न सकिंदैन		११
२- बुद्ध सबैमाथि दयापूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ		१६
३- निगण्ठ-नाटपुत्रको उपदेश		२१
बुद्धको उपदेश		२५
(दशकुशल)		
४- निगण्ठ-नाटपुत्रले कुरा सिकाए		२९
कुलगृह प्रति बुद्धको अनुदया		३१
(अष्टभय)		

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
४.	इच्छानङ्गलक उपासक परिचय	३४-३७	३४
	१- प्रपञ्चमा लाग्नेलाई सुख हुन्न		३६
४.	उगह मेण्डकनत्ता परिचय	३८-४७	३८
	१- विवाह हुने कुमारीलाई अतिबुद्धि		४०
५.	उदेन उपासक परिचय	४८-५३	४८
	उदेन नामका भिक्षाभिन्न पात्रहरू		४९
	१- उदेन उपासकको विहार दान		५१
६.	उपकमण्डिकापुत्र परिचय	५४-५८	५४
	उपक नामका पात्रहरू		५५
	१- परनिन्दाबाट कुशलसिद्ध हुन्न		५६
७.	उपालि केटा परिचय	५९-६७	५९
	उपालि नामका भिक्षाभिन्न पात्रहरू		६०
	१- बीसवर्ष नपुगेकालाई उपसम्पदा नगर्ने		६३

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
४. उपासि गृहपति	६८-१३१	
परिचय		६८
१- बुद्धसँग पहिलो भेट		७०
निगण्ठको धर्ममा दण्ड भनिन्छ		७१
बुद्धको धर्ममा कर्म भनिन्छ		७५
उपासि गृहपति बुद्धकहाँ गए		७९
बुद्धसँग छलफल		८८
उपासिको शरणागमन (आनुपूर्विकथा)		९६
निगण्ठ-नाटपुत्रद्वारा उपासिको परीक्षा		१०६
उपासिद्वारा श्रावकत्वको घोषणा		११६
निगण्ठको रगत वमन		१२४
२- कसरी यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छ ?		१२७
६. ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू १३२-१४८		
परिचय		१३२
केही ऋषिदत्त नामहरू		१३५
१- टाढा हुँदा दुःख र नजिक हुँदा सुख		१३७
चार अङ्गले युक्त पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ		१४६
१०. कल्याणभक्तिक गृहपति १५०-१५६		
परिचय		१५०
१- असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति		१५२

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
११.	केवट्ट गृहपति	१५७-१८३	
	परिचय		१५७
	केही केवट्ट नामहरू		१५८
	१- ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनु होस्		१६०
	तीन प्रातिहार्यहरू		१६४
	चतुर्मासूतहरू कहाँ निरुद्ध हुँदा रहेछन् ?		१७४
१२.	घटिकार कुमाले	१८४-२१६	
	परिचय		१८४
	घटिकार नामहरू		१८५
	१- घटिकार कुमालेको भक्ति		१८७
	भगवान् मुस्काउनु भयो		१८७
	घटिकारको पूर्वकथा		१९०
	घटिकारको साथी जोतिपाल		१९२
	जोतिपाल प्रव्रजित भए		१९६
	भगवान् कश्यप वाराणशीमा		१९९
	घटिकार कुमालेको बयान		२०४
	भाँडाको भात बुद्धले खाए		२०७
	किकी राजाको उपहार		२१५
१३.	घोषित गृहपति	२१७-२४६	
	परिचय		२१७

विषय:	पृष्ठ:	पृष्ठ:
घोषित गृहपतिको अतीतकथा		२१८
घोषित गृहपतिको वर्तमानकथा		२२४
केही घोषित नामहरू		२३६
१- धातुनानात्व		२४६
१४. चण्ड गामणी	२५०-२५५	
परिचय		२५०
केही चण्ड नामहरू		२५१
१- कसरी 'चण्ड' हुन्छ ?		२५३
१५. चम्पावासी उपासकहरू	२५६-२७०	
परिचय		२५६
१- कस्तो दान महाफलदायी हुन्छ ?		२५८
१६. चुन्द कम्मारपुत्र	२७२-३१५	
परिचय		२७२
केही चुन्द नामहरू		२७५
१- कस्का शुद्धिहरूलाई रुचाउँछौ ?		२८०
दश अकुशल कर्मपथ		२८२
दश कुशल कर्मपथ		२८५
२- चुन्दको भोजन दान		२९०
कुशीनगरको यात्रा		२९७

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
चुन्दको अन्तिम भोजनको प्रशंसा		३०५
३- कति किशमका धसणहरू छन् ?		३१०
१७. तालपुट नटगामणी	३१६-३२१	
परिचय		३१६
१- नृत्यद्वारा स्वर्ग पुगिन्छ		३१८
१८. दशम गृहपति	३२२-३३६	
परिचय		३२२
१- आयुष्मान् आनन्दसँग प्रश्न		३२४
आयुष्मान् आनन्दको उत्तर		३२७
दशम गृहपतिको प्रसन्नता		३३३
१९. दारुकम्मिक गृहपति	३३६-३४१	
परिचय		३३६
१- सङ्घमा दान देऊ		३३८
२०. दीघजाणु कोलियपुत्र	३४२-३५०	
परिचय		३४२
१- गृही सुख हुने उपदेश गर्नुहोस्		३४३
चारसम्पदा		३४४
विनाशका चार कारणहरू		३४७

	विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
२१.	दीघावु उपासक	३५१-३५८	
	परिचय		३५१
	केही दीघावु नामहरू		३५२
	१- विरामी दीघावु उपासक		३५४
२२.	धन्निय गोप	३५६-३६३	
	परिचय		३५९
	केही धनीय नामहरू		३६२
	१- बुद्धसँग धनियको वार्तालाप		३६४
२३.	धम्मदिन्न उपासक	३६५-४००	
	परिचय		३९५
	१- हामीलाई उपदेश गर्नुहोस्		३९७
२४.	धम्मिक उपासक	४०१-४३२	
	परिचय		४०१
	केही धम्मिक नामहरू		४०२
	१- गृही प्रतिपत्ति		४०९
२५.	नन्दियशाक्य	४३४-	
	परिचय		४३४
	भिन्नाभिन्नं नन्दिय नामहरू		४३५

विषयः	पृष्ठः	पृष्ठः
१- प्रमाद तथा अप्रमाद विहारी (बुद्धगुण, धर्मगुण, सङ्घगुण, आर्यशील)		४४०
२- चारकारणले स्रोतापन्न हुन्छ		४४६
३- हामीले केगर्नु पर्छ (बुद्धगुण, धर्मगुण,)		४४८
नामावली		४५४
शब्दावली		४८२
गाथा-सूची		५४०



Dhamma.Digital



बुद्धकालीन गृहस्थीहरू
(भाग-२)

Dhamma.Digital



नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

१. अस्सारोह गामणि

परिचय

घोडसवारलाई 'अस्सारोह' भनिएको हो । संयुक्तनिकाय III. पृ. २७२ मा उल्लेख भएको तालपुट सूत्रमाथि विचार गर्दा यी अस्सारोह गामणि राजगृहवासी हुन् र राजगृहको कलन्दकनिवापमा बसिरहनु भएका भगवान कहाँ गई यिनले प्रश्न सोधेका थिए भन्ने कुराको अनुमान लगाउन सकिन्छ ।

यी अस्सारोह गामणिले अघि अघिका घोडसवारका आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेका थिए कि—जो पुरुष युद्धमा मर्छ उ स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ । यस्ता कुरा राजनैतिक वातावरणबाट प्रेरित भई युद्धमा जानेहरूलाई प्रोत्साहित पार्ने उद्देश्यले नै युद्धमा मर्नेहरू स्वर्गमा पुग्दछन् भनी केही धर्महरूले भनेका हुन् । तर बुद्धधर्मले यस कुरालाई मान्दैन । त्यसैले अस्सारोह गामणिले युद्धमा मर्नेहरू स्वर्गमा पुग्दछन् भन्ने विषयमा भगवान के भन्नुहुन्छ भनी प्रश्न सोध्दा वहाँले “यो कुरा मसँग नसोध” भनी भन्नुभएको थियो । जब अस्सारोह गामणिले जोड गरे तब भगवानले “युद्धमा मरेर स्वर्गमा पुगिन्छ” भन्ने

धारणा बिलकुल गलत हो र गलत धारणा हुनेको गति नरकयोनि वा तिरश्चीनयोनिमध्ये कुनै एकमा हुन्छ भनी भन्नुभयो । जुन कुरा अगाडि अनुदित मूलसूत्रबाटै प्रष्ट भएको छ । उपदेशको अन्तमा बुद्धको शरणमा परी अस्सारोह गामणिले उपासकत्व ग्रहण गरे ।

X

X

X



मूल सूत्र—

१- युद्धमा मरे स्वर्ग पुगिन्छ

अनि अस्सारोह गामणि (अश्वारोह ग्रामणी) जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि एक छेउमा बसे^१ । एक छेउमा बसेका अस्सारोह गामणिले भगवानसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले अधि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेको छु कि— ‘जो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन्; मरण भएपछि उ ‘परजित’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस सम्बन्धमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! भइहाल्यो, यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि अस्सारोह गामणिले भगवानसँग यस्तो भने—

१. सं. नि. III. पृ. २७५ : अस्सारोहसुत्तं, गामणिसंयुत्तं ।

“भन्ते ! मैले अघि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूले भनेका कुरा सुनेको छु कि— ‘जो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारि दिन्छन्, ज्यान लिन्छन्; मरण भएपछि उ ‘परजित’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस सम्बन्धमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! ‘भइहाल्यो, यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध’ भनी भन्दा पनि मुक्त पाउन सकिन्न भने—गामणि ! त्यसोभए तिमीलाई म बताउनेछु । गामणि ! जो त्यो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ र बल देखाउँछ—उसको चित्त पहिले नै— ‘यी सत्वहरू मारियुन् वा बन्धित होऊन् वा उच्छिन्न होओउन् वा विनाश होउन् वा बाँकी नरहुन्’ भनी दूषित भएको हुन्छ, खराब दिशातिर लागेको हुन्छ । अनि उत्साहित हुने तथा बल देखाउने उसलाई अरूले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन् । अनि शरीर छाडी मृत्युपछि—जहाँ ‘परजित’ भन्ने नरकलोक छ—उ त्यहाँ उत्पन्न हुन्छ; यदि उसले— ‘जो घोडसवार

-
१. सं. अ. क. III. पृ. १०० मा : ‘सरजित’ । यो सरजित अथवा ‘परजित’ भन्ने नरक कतै अलग छैन । यो नरक अवीचि नरककै एक भाग हो । यो नरकमा उत्पन्न हुनेहरू पञ्चायुधसन्नद्ध भएका हात्ती घोडाको रथमा चढी संग्राममा युद्ध गरे जस्तै गरी भोग गर्छन् भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. १०० : योधाजीवसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अरूले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन् अनि मरण भएपछि उ 'परजित' भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ' भन्ने विश्वास गर्छ भने—यो उसको गलत विश्वास हुनेछ (सास्सहोति मिच्छादिट्ठि) । गामणि गलत विश्वास हुनेको (मिच्छादिट्ठिकस्स) दुइ गतिहरूमध्येमा कुनै एक गति हुन्छ—**तरकयोनी वा तीर्येकयोनी**—भनी म भन्दछु ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आँखाबाट आँसु बघाई अस्सारोह गामणि रुन थाले ।

“गामणि ! भइहाल्यो, यो कुरा छाडिदेऊ, यो कुरा मसँग नसोध भनी भन्दा पनि म तिमीबाट मुक्त हुन सकिन ।”

“भन्ते ! जुन कुरा भगवानले मलाई सुनाउनुभयो म त्यस कुराबाट रोएको होइन । भन्ते ! बल्कि अधि अधिका घोडसवार आचार्य-प्राचार्यहरूको— ‘जो त्यो घोडसवार संग्राममा उत्साहित हुन्छ, बल देखाउँछ—त्यस्ता उत्साहित हुने, बल देखाउनेलाई अर्काले मारिदिन्छन्, ज्यान लिन्छन्; मरण भएपछि उ ‘परजित’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ’ भन्ने कुराबाट म धेरै समयसम्म छकिँएँ, ठगिँएँ तथा मोहित भएँ ।

“भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिंदा वा बाटो भुलेकोलाई

बाटो देखाइदिंदा वा अँध्यारोमा तेलको बत्ती राखिदिंदा आँखा हुनेहरूले रूप देख्ने हुन्—त्यस्तैगरी तपाईंले मलाई अनेक प्रकारले धर्मप्रकाश पारि दिनुभयो । अब म भगवानको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवानले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”



२. असिबन्धकपुत्र गामणि

परिचय

असिबन्धकपुत्र गामणिको सम्बन्धमा चारवटा मूल सूत्रहरू पाइएका छन् । यिनीहरूको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ । यी सूत्रहरूको भनाइ अनुसार निगण्ठ-नाटपुत्रको शिष्यत्वमा आउनुभन्दा अगाडि यी असिबन्धकपुत्र गामणि ब्राह्मणभक्त थिए होलान् भनी अनुमान लगाउन सकिन्छ । किनभने—जब यिनले नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा बसिरहनु भएका बुद्धसँग सर्वप्रथम भेटेका थिए तब यिनले पश्चिमभूमिमा बस्ने कमण्डलुधारी ब्राह्मणहरूको जिक्री गरेका थिए । त्यसवखत यिनले बुद्धसँग यस्तो पनि भनेका थिए कि—ती ब्राह्मणहरूले मरेकालाई स्वर्ग पुऱ्याउन सक्छन् । अतः तपाईं गौतमले पनि मरेकालाई स्वर्ग पुऱ्याउन सक्नुहुन्छ के ?

यसको उत्तरमा भगवानले असिबन्धकपुत्र गामणिलाई उदाहरण सहित चित्त बुझ्नेगरी जुन उपदेश गर्नुभएको थियो त्यो कुरा अगाडिको पहिलो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्कोपटक यिनले बुद्धसँग उपदेशको सम्बन्धमा प्रश्न सोधेका थिए। उत्तर बुद्धले खेतका उपमाहरूसँग मिलाई तथा पानीका भाँडाहरूसँग तुलना गरी जवाफ दिनु भएको थियो। जुन कुरा अगाडिको दोश्रो सूत्रले प्रष्ट गरिदिएको छ।

तल्ला दुइ सूत्रहरूमा (३ र ४) भने स्पष्टरूपमा 'निगण्ठका श्रावक' भनी उल्लेख भएका छन्। यसैको आधारमा हेर्दा यिनी पछि गएर **निगण्ठ-नाटपुत्रको** शिष्यत्वमा पुगेका थिए भनी सजिलैसँग भन्न सकिन्छ।

अगाडिको तेश्रो सूत्रमा चाहिँ भगवानले यिनीसँग 'निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना शिष्यहरूलाई कसरी धर्मोपदेश गर्छन्?' भन्ने सम्बन्धमा चर्चा भएको छ। अनि चौथो सूत्र अनुसार चाहिँ एकदिन **निगण्ठ-नाटपुत्रले** यिनलाई दोधारे प्रश्न सिकाई बुद्ध कहाँ वादारोपण गर्नको निमित्त पठाएको कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ। यस छलफलद्वारा पनि **असिबन्धकपुत्र गामणि** बुद्धप्रति प्रसन्न नै भएको कुरा थाहा पाइन्छ।

किन्तु यस सूत्रको सम्बन्धमा एउटा प्रश्न उठ्नसक्छ। त्यो के हो भने ?—

“एकं समयं भगवा कोसलेसु चारिकं चरमानो महता भिक्खुसङ्घेनसद्धिं येन नालन्दा तदवसरि ।” अर्थात्— “एक समय भगवान **कोशलमा** चारिका गर्दै धेरै भिक्षुहरूका साथ जहाँ **नालन्दा** हो त्यहाँ जानुभयो” भन्ने वारेमा।

यस अनुसार— 'कोशलमा चारिका गर्दै नालन्दामा जानुभयो' भन्ने वाक्यद्वारा यो नालन्दा कोशल राज्यभित्र रहेको छ भन्ने कुरा बुझिन्छ । त्यसोभए यसमा जुन 'पावारिक-आम्रवन' भनिएको छ त्यो कुनचाहिं हो त ? भन्ने अर्को प्रश्न उठ्छ ।

पालिसाहित्यमा 'पावारिक' नामका सेठहरू दुइजना बाहेक अरू देखिन्नन् । यिनीहरूकै आम्रवनहरूलाई 'पावारिक-आम्रवन' भनिएको हो । यी दुइजना पावारिकहरूमध्ये एकजना कौशम्बीवासी (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१९ : राजा उदेन) र अर्को नालन्दावासी हुन् । यी दुइजनाहरूको नाम छुट्याउने उद्देश्यले नालन्दावासी (राजगृह नजिकको नालन्दा) पावारिकलाई अट्टकथाहरूले 'दुस्सपावारिक' नामले चिनाएका छन् । (पपं. सू. II. पृ. ३२७ : कोसम्बकसुत्तवण्णना; सुमं. वि. II. पृ. ६३३ : सम्पसादनसुत्तवण्णना; मनो. र. पू. I. पृ. २३५ : खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णना; सार. प. III. पृ. १६९; नालन्दासुत्तवण्णना, नालन्दावग्गो र D. P. P. II. पृ. १९५.) यसै सूत्रको आधार लिएर भरतसिंह उपाध्यायले बु. भा. भू. पृ. २२७ मा दुइवटा नालन्दा छन् भनी लेखेका हुन् ।

अर्को कुरा विचार गर्ने हो भने—कोशल देशमा निगण्ठ-नाटपुत्रको कुनै केन्द्र रहेको कुरा मूल सूत्र वा अट्टकथाहरूमा पाइँदैनन् । पाइन्छन् भने—राजगृह, नालन्दा, वैशाली र कपिलवस्तु आदि नामहरू पाइन्छन् । (हेर बु. प. भा-१, पृ. १६६ : निगण्ठ-नाटपुत्र) ।

उपरोक्त कुराहरू ध्यानमा राख्दा अगाडिको सूत्र (नं. ४) मा

जुन 'कोशलमा चारिका गर्दै...नालन्दा जानुभयो' भन्ने वाक्य उल्लेख भएको छ यस विषयमा राम्ररी विचार गरी खोज गर्नुपर्ने देखिन्छ। अर्को कुरा कोशलमा नालन्दा रहेको कुरा यही एक सूत्रमा उल्लेख भएको देखिएको छ। अरू कुराहरू अगाडिका मूल सूत्रहरूबाटै प्रष्ट भएका छन्।

X

X

X



मूल सूत्र—

१- प्रार्थनाद्वारा सुगति वा दुर्गति पुनः सकिंदैन

एक समय भगवान नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा^१ विहार गरिरहनु भएको थियो^२ । अनि असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! पश्चीम भूमिमा बस्ने कमण्डलुधारी भ्रुचाउ लगाउने, पानीमा डुब्की लगाउने तथा अग्निपरिचर्या गर्ने ब्राह्मणहरू छन्^३ ।

-
१. यो आम्रवन दुस्स पावारिकसेठको आम्रवन थियो । हेर बु. प. भा-१, पृ. २१६ को पादटिप्पणीमा । यो नालन्दा राजगृहबाट एक योजन टाढापछि । सुमं. वि. I. पृ. २७ : ब्रह्मजालसुत्तवण्णना ।
 २. सं. नि. III. पृ. २७६ : असिबन्धकपुत्तसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १००.
 ३. यस्तै कुरा अं. नि-१०, पृ. ३१६ : चुन्दसुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।

उनीहरूले मरेकोलाई हिड्न लगाउँछन् (उय्यापेन्ति), संज्ञापन गराउँछन् र स्वर्गमा पनि पठाउँछन्। भन्ते ! भगवान सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, तपाईं पनि त्यस्तो गर्न सक्नुहुन्छ के जस्तो गर्दा सबैलोक, शरीरछाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन सकोस् ?”

(क) “**गामणि !** त्यसोभए म तिमीसँगै सोध्नेछु, जस्तो तिमीलाई लाग्नेछ त्यस्तो बताऊ। **गामणि !** (भनौकि) यहाँ कुनै पुरुष—प्राणीघाती, अदिन्नादायी, काममिथ्याचारी, मृषावादी, पैशुन्यवादी, परुषवादी, सम्प्रलापी, अभिध्यालु, क्रोधी तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ। अनि महा जनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस् ।’ **गामणि !** यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?—के त महा जनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हात जोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट शरीर छाडी मरणपछि सो पुरुष सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन सक्छ त ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! सक्दैन ।”

“**गामणि !** जस्तै—कुनै पुरुषले ठूलो ढुंगालाई पानीको गहिराइमा खसाल्छ। अनि महा जनसमूह एकत्रित भई—त्योसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘हे ठूलो ढुंगा ! माथि आ, हे ठूलो ढुंगा ! बघ, हे ठूलो ढुंगा ! तीरमा आ ।’ **गामणि !** यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?—के त महा जनसमूह-

को आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हातजोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट त्यो ठूलो हुँगा पानी माथि उत्रन्छ वा बग्छ वा तीरमा आउँछ त ?”

“भन्ते ! आउँदैन ।”

“**गामणि !** त्यस्तैगरी जो त्यो पुरुष प्राणीघाती, अदिन्नादायी,... तथा मिथ्यादृष्टिक हुन्छ । यद्यपि महा जनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस्’ तैपनि त्यो पुरुष शरीर छाडी मृत्युपछि अपाय दुर्गति विनिपात नरकमै उत्पन्न हुन्छ ।”

(ख) **गामणि !** (भनौकि) यहाँ कुनै पुरुष—प्राणीघात नगर्ने, अदिन्नादान नलिने, काममिथ्याचार नगर्ने, मूषावाद नगर्ने, पैशुन्यवाद नगर्ने, परुषवाद नगर्ने, सम्प्रलाप नगर्ने, अभिध्यालु नहुने, क्रोधी नहुने तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ । अनि महा जनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न होओस् ।’ **गामणि !** यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?—के त महा जनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हात जोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट शरीर छाडी मरणपछि सो पुरुष अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न हुन सक्छ त ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! सकदेन ।”

“गामणि ! जस्तै—कुनै पुरुषले घिउको ठेकी वा तेलको ठेकीलाई गहिरो पानीमा डुबाई फुटाल्छ । त्यहाँ जो ती गिर्खाहरू वा काठका टुक्राहरू हुन् ती तलतिर डुब्छन्; जो त्यो घिउ वा तेल हो त्यो माथितिर उठ्छ । अनि महा जनसमूह एकत्रित भई—त्योसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘हे घिउ वा तेल ! डुबेर जा, हे घिउ वा तेल ! तल डुबेर बस, हे घिउ वा तेल ! तलतिर जा ।’
गामणि ! यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?—के त महा जनसमूहको आयाचनाको कारणबाट वा प्रशंसाको कारणबाट वा हातजोराइको कारणबाट अथवा प्रयत्नको कारणबाट त्यो घिउ वा तेल डुबेर जान्छ वा तल दबेर बस्छ वा तलतिर जान्छ ?”

“भन्ते ! जाँदेन ।”

Dhamma.Digital

“गामणि ! त्यस्तैगरी—जो त्यो पुरुष प्राणीघातबाट, अदिन्नादानबाट,... सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, अभिध्यालु हुन्न, क्रोधी हुन्न तथा सम्यक्दृष्टिक हुन्छ; यद्यपि महा जनसमूह एकत्रित भई उसँग आयाचना गर्छ, प्रशंसा गर्छ, हात जोर्छ तथा प्रयत्न गर्छ— ‘यो पुरुष शरीर छाडी मरणपछि अपाय, दुर्गति, विनिपात तथा नरकमा उत्पन्न होओस्’ तैपनि त्यो पुरुष शरीर छाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमै उत्पन्न हुन्छ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते !!...आजदेखि आजीवन शरणमा
आएको उपासक हो भनी भगवानले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

X

X

X



मूल सूत्र—

२- बुद्ध सबैमाथि दयापूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ

एक समय भगवान नालन्दाको पावारिक आम्रवनमा विहार गर्दै हुनुहुन्थ्यो^१ । अनि असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! भगवान सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई विहार गर्नुहुन्छ होइन ?”

“गामणि ! हो; तथागत सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई विहार गर्छन् ।”

“भन्ते ! त्यसोभए किननि भगवानले कसैलाई सत्कारपूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ र कसैलाई त्यसरी सत्कारपूर्वक धर्मोपदेश गर्नुहुन्न ?”

“गामणि ! त्यसोभए तिमीसँगै सोध्नेछु । जस्तो तिमीलाई

१. सं. नि. III. पृ. २७८ : खेत्तूपमसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १००.

लाग्नेछ, त्यस्तो बताऊ । **गामणि !** (भनौं कि) यहाँ कुनै कुनै गृहपतिका तीनवटा खेतहरू छन् । जस्तै—एउटा उत्तम खेत, एउटा मध्यम खेत तथा एउटा कमसल खेत—सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि हुन्छ । यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ? **गामणि !** खेतमा विऊ रोप्न चाहने अमुक कृषक गृहपतिले कुन खेतमा पहिले विऊ रोप्छ—जो त्यो खेत उत्तम हो, त्यसमा वा जो त्यो खेत मध्यम हो, त्यसमा अथवा जो त्यो खेत कमसल छ, सारो छ, नुनीलो छ, तथा खराब भूमि छ, त्यसमा ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! खेत रोप्न चाहने अमुक कृषक गृहपतिले जो त्यो उत्तम खेत हो त्यसमा पहिले विऊ रोप्छ । त्यसमा विऊ रोपिसकेपछि जो त्यो मध्यम खेत हो त्यसमा विऊ रोप्छ । त्यसमा विऊ रोपिसकेपछि जो त्यो कमसल खेत हो—सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि हो त्यसमा विऊ रोप्न पनि सक्छ, न रोप्न पनि सक्छ । किनभने ?—कमसेकम गाईको निमित्त खाना भए पनि हुनेछ ।”

“**गामणि !** जस्तै—त्यो अमुक खेत उत्तम छ—त्यस्तैगरी—मेरा भिक्षु र भिक्षुणीहरू उत्तम छन् । म उनीहरूलाई धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवशानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—**गामणि !** उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । **गामणि !** जस्तै—त्यो अमुक खेत मध्यम छ—त्यस्तैगरी—मेरा उपासक र उपासिकाहरू मध्यम छन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु

—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवशानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—**गामणि !** उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । **गामणि !** जस्तै—त्यो अमुक खेत कमसल, सारो, नुनीलो तथा खराब भूमि छ—त्यस्तैगरी—मेरा अन्य तीर्थीय श्रमण-ब्राह्मण परिव्राजकहरू छन् । उनीहरूलाई पनि म धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, पर्यवशानकल्याण, सार्थक, सब्यञ्जन, केवल परिपूर्ण परिशुद्ध ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—कमसेकम एक पद भएपनि जान्नेछन् जो उनीहरूको निमित्त दीर्घकालिक हित र सुख हुनेछ ।

“**गामणि !** (भनौं कि) कुनै पुरुषका तीनवटा पानी राख्ने खर-खण्डाहरू (मणिका) छन्—एउटा पानी राख्ने खरखण्डा प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने; एउटा पानी राख्ने खरखण्डा प्वाल नपरेको, (तर अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने; एउटा पानी राख्ने खरखण्डा प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने हुन्छ । **गामणि !** पानी राख्न चाहने अमुक पुरुषले कुनमा पहिले पानी राख्छ ?—जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्छ वा जो त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्छ अथवा जो त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्छ ? यस सम्बन्धमा तिमी के भन्दछौ ?”

“भन्ते ! पानी राख्न चाहने अमुक पुरुषले जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्छ; त्यसमा राखेर पछि जो त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्छ; त्यसमा राखेर पछि जो त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यसमा पानी राख्न पनि सक्छ, न राख्न पनि सक्छ । किनभने ?—कमसेकम भाँडाहरू पखालको निमित्त त हुनेछ भनी ।”

“गामणि ! जस्तै—जो त्यो प्वाल नपरेको, पानी नचुहिने तथा पानी अड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो—त्यस्तै—मेरा भिक्षु र भिक्षुणीहरू हुन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ...ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै—त्यो प्वाल नपरेको तर (अलि अलि) पानी चुहिने तथा पानी राख्ने खरखण्डा हो त्यस्तै—मेरा उपासक र उपासिकाहरू हुन् । उनीहरूलाई म धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ...ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—उनीहरू मेरै द्वीप, मेरै सहारा, मेरै त्राण र मेरै शरणमा बस्दछन् । गामणि ! जस्तै—त्यो प्वाल परेको, पानी चुहिने तथा पानी नअड्ने पानी राख्ने खरखण्डा हो, त्यस्तै—मेरा अन्यतीर्थीय श्रमण ब्राह्मण परिव्राजकहरू हुन् । उनीहरूलाई पनि म धर्मोपदेश गर्दछु—आदिकल्याण, मध्यकल्याण, ...ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्दछु । किनभने ?—

कमसेकम एक पद भएपनि जान्नेछन् जो उनीहरूको निमित्त दीर्घकालिक हित र सुख हुनेछ ।”

यस्तो भन्नुहुँदा असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानलाई यस्तो भने—
 “धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! !...आजदेखि आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी मलाई भगवानले स्वीकार गर्नुहोस् ।”



मूल सूत्र—

३- निगण्ठ-नाटपुत्रको उपदेश

एक समय भगवान नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा विहार गर्नुभएको थियो^१ ।

त्यस समय निगण्ठश्रावक असिबन्धकपुत्र गामणि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका निगण्ठ-श्रावक असिबन्धकपुत्र गामणिसँग भगवानले यस्तो सोध्नुभयो—

“गामणि ! निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना श्रावकहरूलाई कसरी धर्मोपदेश गर्छन् ?”

“भन्ते ! निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना श्रावकहरूलाई यसरी धर्मोपदेश गर्छन्—

‘(१) ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । (२) ज-जसले चोरी गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी

१. सं. नि. III. पृ. २८१ : सङ्घमसुत्तं, अ. क. III. पृ. १०१.

र नरकगामी हुन्छन् । (३) ज-जसले व्यभिचार गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । (४) ज-जसले भूट बोल्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछन् सोही कारणले उनीहरू नरकगामी हुन्छन् ।’

“भन्ते ! यसरी निगण्ठ-नाटपुत्रले आफ्ना श्रावकहरूलाई धर्मोपदेश गर्छन् ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ, सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।”

१- “गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा प्राणीहत्या गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ ? प्राणीहत्या गर्ने समय कि प्राणीहत्या नगर्ने समय ? यसमा तिमि के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा प्राणीहत्या गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये प्राणीहत्या गर्ने समयभन्दा प्राणीहत्या नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ, सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।”

२- “गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा

रातमा चोरी गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ ? चोरी गर्ने समय कि चोरी नगर्ने समय ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा चोरी गर्ने हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—चोरी गर्ने समयभन्दा चोरी नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।”

३- “गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा काममिथ्याचारी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ ? काममिथ्याचार गर्ने समय कि काममिथ्याचार नगर्ने समय ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा काममिथ्याचारी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—काममिथ्याचार गर्ने समयभन्दा काममिथ्याचार नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।”

४- “गामणि ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा

रातमा भूटवादी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ ? भूटो कुरा गर्ने समय कि भूटो कुरा नगर्ने समय ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! समयको हिसाबले जो त्यो पुरुष दिनमा वा रातमा भूटवादी हुन्छ—यी दुवै समयहरूमध्ये—भूटो कुरा गर्ने समयभन्दा भूटो कुरा नगर्ने समय नै धेरै हुन्छ ।”

“गामणि ! त्यसोभए ‘जुन जुन काममा धेरै समय बिताउँछ, सोही कारणले उ नरकगामी हुन्छ’ भन्ने निगण्ठ-नाटपुत्रको कथनानुसार त यहाँ कुनै पनि अपायगामी वा नरकगामी हुन सक्दैन ।”

“गामणि ! यहाँ केही शास्ताहरू यस्ता वादी हुन्छन्, यस्ता दृष्टिका हुन्छन्— ‘ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले चोरी गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले काममिथ्याचार गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन्; ज-जसले भूटा गर्छन् उनीहरू सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् ।’ गामणि ! त्यस्ता शास्ता प्रति अभिप्रसन्न हुने श्रावक पनि हुन्छ । उसको मनमा— ‘मेरा शास्ता यस्ता वादी हुनुहुन्छ, यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ—ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् ती सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । मैले पनि प्राणीहत्या गरेको छु, अतएव म पनि अपायगामी र नरकगामी हुँ’ भन्ने धारणा हुन्छ । गामणि ! त्यो धारणा, त्यो वचन, त्यो चित्त (=चेतना) नहटेसम्म उ फ्याकेको जस्तैगरी नरकमा पर्नेछ । ‘मेरा शास्ता यस्ता वादी हुनुहुन्छ,

यस्ता दृष्टिका हुनुहुन्छ—ज-जसले चोरी गर्छन्,...ज-जसले काममिथ्याचार गर्छन्...ज-जसले भूटा कुरा गर्छन् ती सबै अपायगामी र नरकगामी हुन्छन् । मैले पनि चोरी गरेको छु,..मैले पनि काममिथ्याचार गरेको छु,...मैले पनि भूटा कुरा गरेको छु, अतएव म पनि अपायगामी र नरकगामी हुँ भन्ने धारणा हुन्छ । **गामणि !** त्यो धारणा, त्यो वचन, त्यो चित्त (=चेतना) नहटेसम्म उ फ्याकेको जस्तैगरी नरकमा पर्नेछ ।”

बुद्धको उपदेश

“**गामणि !** यहाँ तथागत अरहत्, सम्यक्सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद, अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता, बुद्ध भगवान लोकमा उत्पन्न हुन्छन् । अनि वहाँले अनेक प्रकारले प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुहुन्छ र ‘प्राणीहत्यालाई त्याग्नु पर्छ’ भनी भन्नुहुन्छ । चौर कार्यको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र ‘चौरकार्यलाई त्याग्नु पर्छ’ भनी भन्नुहुन्छ । काममिथ्याचारको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र ‘काममिथ्याचारलाई त्याग्नुपर्छ’ भनी भन्नुहुन्छ । मृषावादको पनि निन्दा गर्नुहुन्छ र ‘मृषावादलाई त्याग्नुपर्छ’ भनी भन्नुहुन्छ । **गामणि !** त्यस्ता शास्ता प्रति अभिप्रसन्न हुने श्रावक पनि हुन्छ । उसले यस्तो विचार गर्छ”—

‘**भगवानले** अनेक प्रकारले प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुभएको छ र प्राणीहत्यालाई त्याग्नुपर्छ भनी भन्नुभएको छ । मैले यति वा उति प्राणीहत्या गरेको छु । जो मैले यति वा उति प्राणीहत्या गरें—त्यो ठीक छैन, त्यो राम्रो होइन । त्यसको कारणमा मैले पश्चात्ताप गरे

तापनि मेरो त्यो पापकर्म मैले नगरेको हुने छैन ।’ अनि उसले राम्ररी सोच-विचार गरी प्राणीहत्यालाई त्याग्छ । भविष्यको निमित्त उ प्राणीहत्याबाट दूर रहन्छ । यसप्रकार पापकर्मको प्रहाण हुन्छ । यसप्रकार पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ ।

‘भगवानले अनेक प्रकारले अदिन्नादानको (=चोरी) निन्दा गर्नुभएको छ...काममिथ्याचारको निन्दा गर्नुभएको छ,...मृषावादको निन्दा गर्नुभएको छ र मृषावादलाई त्याग्नुपर्छ भनी भन्नुभएको छ । मैले यति वा उति अदिन्नादान लिएको छु,...काममिथ्याचार गरेको छु...मृषावाद गरेको छु । जो मैले यति वा उति मृषावाद गर्ने—त्यो ठीक छैन, त्यो राम्रो होइन । त्यसको कारणमा मैले पश्चात्ताप गरे तापनि मेरो त्यो पापकर्म मैले नगरेको हुने छैन ।’ अनि उसले राम्ररी सोच-विचार गरी मृषावादलाई त्याग्छ । भविष्यको निमित्त उ मृषावादबाट दूर रहन्छ । यसप्रकार पापकर्मको प्रहाण हुन्छ । यसप्रकार पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ ।

दशकुशल— “(१) उ प्राणीहत्यालाई त्यागी प्राणीहत्याबाट विरत रहन्छ, (२) अदिन्नादानलाई त्यागी अदिन्नादानबाट विरत रहन्छ, (३) काममिथ्याचारलाई त्यागी काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ, (४) मृषावादलाई त्यागी मृषावादबाट विरत रहन्छ, (५) पैशुन्यतालाई त्यागी पैशुन्यताबाट विरत रहन्छ, (६) परुषतालाई त्यागी परुषताबाट विरत रहन्छ, (७) सम्प्रलापलाई त्यागी सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ, (८) अभिध्यालाई त्यागी अनभिध्यालु (= निर्लोभी) हुन्छ, (९)

ब्यापादलाई त्यागी अब्यापादी हुन्छ, (१०) मिथ्यादृष्टिलाई त्यागी सम्यक्दृष्टिक हुन्छ।”

“गामणि ! अनि सो आर्यश्रावक, यसरी अभिध्यालाई दूर गरी, ब्यापादलाई दूर गरी, असम्मूढ भई, संप्रज्ञानि भई तथा स्मृतिमान् भई प्रथम दिशामा, द्वितीय दिशामा, तृतीय दिशामा तथा चतुर्थ दिशामा मैत्रीचित्त फैलाई बस्छ। त्यस्तैगरी उर्ध, अध, तीर्य—सवैतिर, सबैप्रकारले, सबैलाई तथा सबै लोकमा—विपुल, महान, अप्रमाण-मैत्रीचित्त, अवैरचित्त तथा अद्वेषचित्त फैलाई बस्छ।”

“गामणि ! जस्तै कुनै शंख बजाउने बलवान्-पुरुषले केही मात्र बलगरी शंख बजाई चारैदिशातिर प्रतिध्वनित पाछ्छ, त्यस्तैगरी उपरो-क्ताकारले जुन प्रमाणकरको रूपमा भाविता गरेको, बहुलिकृत गरेको मैत्रीचित्त हो त्यसलाई प्रमाणकरमै सीमित राख्दैन, त्यसैमा सीमित भएर बस्दैन।”

“गामणि ! अनि सो आर्यश्रावक, यसरी अभिध्यालाई दूर गरी, ब्यापादलाई दूर गरी, असम्मूढ भई, संप्रज्ञानि भई तथा स्मृतिमान् भई—प्रथम दिशामा, द्वितीय दिशामा, तृतीय दिशामा तथा चतुर्थ दिशामा करुणाचित्त फैलाई...मुदिताचित्त फैलाई...तथा उपेक्षाचित्त फैलाई बस्छ। त्यस्तैगरी उर्ध, अध, तीर्य—सवैतिर, सबैप्रकारले, सबैलाई तथा सबै लोकमा—विपुल, महान, अप्रमाण-करुणाचित्त...मुदिताचित्त...तथा उपेक्षाचित्त फैलाई बस्छ।”

“गामणि ! जस्तै कुनै शंख बजाउने बलवान् पुरुषले केही मात्र बलगरी शंख बजाई चारैदिशातिर प्रतिध्वनित पार्छ, त्यस्तैगरी उपरो-
क्ताकारले जुन प्रमाणको रूपमा भाविता गरेको, बहुलिकृत गरेको
करुणाचित्त, मुदिताचित्त तथा उपेक्षाचित्त हो त्यसलाई प्रमाणकरमै
सीमित राख्दैन, त्यसैमा सीमित भएर बस्दैन ।”

यति कुरा सुनी असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानसँग यस्तो भने—

“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! !...आजदेखि आजीवन शरणमा
आएको उपासक हो भनी भगवानले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

X

X

X

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

४- निगण्ठ-नाटपुत्रले कुरा सिकाए

एक समय भगवान कोशलमा चारिकागर्दै धेरै भिक्षुहरूका साथ जहाँ नालन्दा^१ हो त्यहाँ जानुभयो^२ । अनि भगवानले नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा विहार गर्नुभयो ।

त्यस समय नालन्दामा दुर्भिक्ष परेको थियो, जीवन मरणको समस्या थियो । मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू यत्र तत्र देखिन्थे । केवल (धानको) बोट मात्र हुन्थ्यो, फल फल्दैनथ्यो ।

-
१. यस सूत्रमा 'कोशलमा चारिकागर्दै' भन्ने वाक्य भएको हुनाले यहाँको 'नालन्दा' राजगृह र पाटलिपुत्रको बीचमा पर्ने 'नालन्दा' भन्दा भिन्नै 'नालन्दा' हो भन्ने कुरा बुझिन्छ । यसै सूत्रको अनुवाद बु. प. भा-१, पृ. २०३ : मा पनि भएको छ । तर यहाँ गल्तीले गर्दा 'कोशलमा चारिकागर्दै' भनी लेख्नुपर्नेमा 'वैशाली नगरमा चारिकागर्दै' भनी लेखिएकोमा 'कोशलमा चारिकागर्दै' भनी सच्याएर पढ्नुहुन निवेदन गरेको छु ।

२. सं. ति. III. पृ. २८५ : कुलसुत्तं, अ. क. III. पृ. १०२.

त्यसबखत **निगण्ठ-नाटपुत्र** विशाल निगण्ठ परिषद्कासाथ **नालन्दामा बस्दथे** । अनि निगण्ठ-श्रावक **असिबन्धकपुत्र गामणि** जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि **निगण्ठ-नाटपुत्रलाई** अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका निगण्ठ-श्रावक **असिबन्धकपुत्र गामणिलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले** यसो भने—

“**गामणि !** तिमी जाऊ, **श्रमण गौतमलाई** वादारोपण गर । अनि तिम्रो यस्तो कल्याणकीर्ति शब्द फैलिने छ— ‘**असिबन्धकपुत्र गामणिले** त्यत्रा महान् ऋद्धिसम्पन्न, त्यत्रा महानुभावसम्पन्न **श्रमण गौतमलाई** वादारोपण गरे’ !”

“**भन्ते !** कसरी मैले त्यत्रा महान् ऋद्धिसम्पन्न, त्यत्रा महानुभावसम्पन्न **श्रमण गौतमलाई** वादारोपण गरूँ ?”

“**गामणि !** तिमी जहाँ **श्रमण गौतम** छन् त्यहाँ जाऊ, त्यहाँ पुगेपछि **श्रमण गौतमसँग** यस्तो सोध— ‘**भन्ते !** भगवानले अनेक प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ, होइन त ?’ **गामणि !** यस्तो सोध्दा **श्रमण गौतमले** यसो भन्ने छन्— ‘**गामणि !** हो, **तथागतले** अनेक प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ।’ अनि तिमिले उनलाई यसो भन— ‘**भन्ते !** त्यसोभए यस्तो दुर्भिक्ष भएको समयमा, जीवन-मरणको समस्या भएको समयमा, मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू जताततै देखिने समयमा, केवल बीज-बोटमात्र उम्रने समयमा

तपाईं भगवान यत्तिका विशाल भिक्षुसङ्घलिई चारिका गर्नुहुन्छ, सो किननि ? तपाईं कुलगृहको विनाशको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाईं पीडाको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाईं कुलगृहको हानीको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ।' गामणि ! तिम्रा यस दोधारे प्रश्न सुन्दा श्रमण गौतमले न उकेल्न सक्नेछन्, न त निल्ल नै सक्नेछन् ।”

“भन्ते ! हवस्” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रको कुरा सुनी असिबन्धकपुत्र गामणि आसनबाट उठी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानसँग सोधे—

कुलगृह प्रति बुद्धको अनुदया

“भन्ते ! भगवानले अनेक प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ, होइन त ?”

“गामणि ! हो, तथागतले अनेक प्रकारले कुलगृह प्रति अनुदया, अनुरक्षा तथा अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ।”

“भन्ते ! त्यसोभए यस्तो दुर्भिक्ष भएको समयमा, जीवन-मरणको समस्या भएको समयमा, मृतक शरीरहरूका सेता सेता हाडहरू जताततै देखिने समयमा, केवल बीज-बोटमात्र उम्रने समयमा तपाईं भगवान यत्तिका विशाल भिक्षुसङ्घलिई चारिका गर्नुहुन्छ, सो किननि ? तपाईं कुलगृहको विनाशको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाईं कुलगृहको

पीडाको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ, तपाईं कुलगृहको हानीको निमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ।”

“**गामणि !** यहाँ देखि एकान्नब्बे (९९) कल्पसम्मको कुरा अनुस्मरण गर्दा पनि पाकेको भोजनमात्र दानदिनाको कारणले कुनै पनि कुलगृहको हानी नोक्सानी भएको कुरा मलाई थाहाछैन । वरु जो ती कुलगृहहरू धनी, महाधनी, महाभोगी, प्रसस्त सुन-चाँदी हुने, प्रसस्त वित्तोपकरण हुने, प्रसस्त धनधान्य भएका हुन्—ती सबै दानकै फलले, सत्यताको फलले र संयमको फलले नै भएका हुन् ।

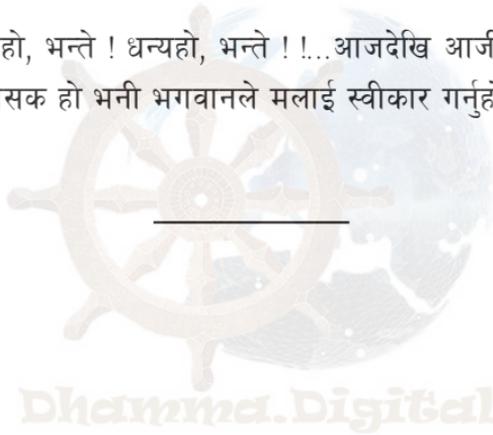
अष्टभय— “**गामणि !** कुलगृहहरूका हानी नोक्सानी हुने हेतु-प्रत्ययहरू आठवटा छन्—(१) राजाको कारणबाट, (२) चोरीको कारणबाट, (३) अग्निको कारणबाट, (४) पानीको कारणबाट, (५) राखेको ठाउँबाट अलप हुनाको कारणबाट, (६) ठीक-ठीकसँग कामकाज गर्न नजान्नाको कारणबाट, (७) जसको कुलगृहमा कुलङ्गार भन्ने जन्मिन्छ र जसले घरको सम्पत्ति धूलो छरे भैं छर्छ, विनाश पार्छ, विध्वंश पार्छ तथा (८) अनित्यताको कारणबाट कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुन्छ ।”

“**गामणि !** यिनै आठवटा हेतु-प्रत्ययहरूद्वारा कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुन्छ । **गामणि !** कुलगृहहरूको हानी नोक्सानी हुने यी आठवटा कारणहरू छँदाछँदै जस्ले यस्तो भन्छ— ‘कुलगृहको विनाशको निमित्त भगवान विचरण गर्छन्, कुलगृहको पीडाको निमित्त भगवान विचरण गर्छन्, कुलगृहको हानीको निमित्त भगवान विचरण गर्छन्—’

गामणि ! त्यो वचन नछोडेसम्म, त्यो चित्त (=चेतना) नछोडेसम्म, त्यो धारणा नछोडेसम्म, त्यो धारणाबाट मुक्त नभएसम्म सो पुरुष फ्याकेको जस्तै गरी नरकमा पर्नेछ ।”

यति कुरा सुनी असिबन्धकपुत्र गामणिले भगवानसँग यस्तो विन्ति गरे—

“धन्यहो, भन्ते ! धन्यहो, भन्ते ! !...आजदेखि आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवानले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”



३. इच्छानङ्गलक उपासक

परिचय

कोशल राज्यको उक्कट्टा नगर बाहिर इच्छानङ्गल^१ भन्ने एक गाउँ थियो । यस गाउँमा जन्मेका हुनाले वा यस गाउँमा बस्ने भएका हुनाले यिनलाई 'इच्छानङ्गलक' भनिएको हो भनी उदानट्टकथाले^२ उल्लेख गरेको छ । यस गाउँमा कोशलका नामी नामी ब्राह्मणहरू आई छु छु महीनामा मन्त्रसोधन कार्य गर्दथे^३ । त्रिशरण ग्रहणद्वारा भगवान समक्ष 'उपासक हुँ' भनी जनाएको हुनाले 'उपासक' भनिएको हो र यिनी पञ्चशील पालन गरी बुद्ध, धर्म तथा सङ्घका भक्त भएका थिए^४ ।

१. हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. २८२, ३१३.

२. पृ. ७९ : उपासकसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

३. पपं. सू. III. पृ. २९६ : वासेट्टसुत्तवण्णना अथवा बु. ब्रा. भा-१, पृ. २८२.

४. उदा. अ. क. पृ. ७९ : उपासकसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

यी उपासक अघि अघि बुद्ध कहाँ बराबर जाने गर्थे । यसपटक चाहिं केही समयपछि मात्र बुद्ध कहाँ गएका हुनाले अगाडिको सूत्रमा भगवानले 'धेरै दिनपछि आयौ' भनी भन्नुभएको हो । त्यसपछि आफू आउन ढिला हुनाको कारण बताउँदै उनले सूत्रमा कुनै न कुनै काममा व्यस्त भएको कुरो जनाएका हुन् । कुनै अनादर वा अश्रद्धाको कारणले होइन^१ । बाँकी कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रबाटै प्रष्ट भएका छन् ।



१. उदा. अ. क. पृ. ७९ : उपासकसुत्तवण्णना, मुचलिनन्दवग्गो ।

मूल सूत्र—

१- प्रपञ्चमा लाग्नेलाई सुख हुन्न

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय भगवान श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । त्यस समय इच्छानङ्गलक नामक उपासक कुनै कामले श्रावस्तीमा आइपुगेका थिए । अनि श्रावस्तीमा त्यो काम सिध्याइसकेपछि, सो उपासक जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि, भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका सो उपासकसँग भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“उपासक ! धेरै दिनपछि तिमिले यो काम गर्‍यो—जो कि तिमि यहाँ आयौ ।”

“भन्ते ! धेरै दिनदेखि म भगवानको दर्शनार्थ आउन चाहन्थेँ, किन्तु कुनै न कुनै काममा व्यस्त थिएँ । त्यसैले म भगवानको दर्शनार्थ आउन सकिन ।”

१. उदा. पा. पृ. ७६ : उपासकसुत्तं, मुचलिनन्दवग्गो, अ. क. पृ. ७९.

अनि त्यसवेला यो कुरा बुभ्नुभई भगवानले यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

“सुखं वत तस्स न होति किञ्चि,
सङ्घातधम्मस्स बहुस्सुतस्स ।
सकिञ्चनं पस्स विहञ्जमानं,
जनो जनस्मि^१ पटिबद्धरूपो^१ति ॥”

अर्थ—

“जसलाई कुनै प्रपञ्च छैन—त्यस्ता संख्यातधर्म (=निर्वाण) र बहुश्रुत हुनेलाई सुख नै हुन्छ । ती सकिञ्चन पुरुषहरूले कष्टभोग गरि रहेको हेर—जो आफू आफूमा प्रतिबद्ध छन् ।”

Dhamma.Digital

१. स्याम र रोमनमा : 'जनम्हि' ।

४. उगगह मेण्डकनत्ता

परिचय

अङ्गदेशको भद्रिय (= भद्रीय) नगरमा मेण्डक^१ भन्ने महाधनवान् अमृतभोगी^२ एक सेठ थिए। 'उगगह' यिनकै नाति हुन्। त्यसैले अगाडिको मूल सूत्रमा 'मेण्डकका नाति उगगह' भनी लेखिएको हो।

जस्तै 'उगगह' मेण्डक सेठका नाति हुन्। त्यस्तैगरी विशाखा महा उपासिका पनि यिनकै नातिनी हुन्^३। जस्तै विशाखा महा उपासिकाको सम्बन्धमा पालि साहित्यले स्पष्टरूपमा धनञ्जय सेठकी छोरी भनी उल्लेख गरेको छ त्यसरी यी उगगहको वारेमा कतै उल्लेख भएको पाइँदैन। केवल मेण्डकका नाति भन्ने मात्र पाइन्छ।

१. अं. अ. क. I. पृ. २१९ : विसाखाकथा अथवा बु. म. भा-१, पृ. २० : विशाखा महाउपासिका तथा बु. रा. भा-१, पृ. ६३ : राजा विम्बिसार।

२. बु. रा. भा-१, पृ. ११ : राजा विम्बिसार; बु. म. भा-१, पृ. २०.

३. हेर बु. म. भा-१, पृ. ९८ : विशाखा महाउपासिका।

जसरी धनञ्जय सेठले आफ्नी छोरी विशाखालाई पुतिकुलमा दिएर पठाउने वेलामा पतिकुलमा गर्नुपर्ने कर्तव्यको सम्बन्धमा अर्तिबुद्धि दिएका थिए^१ त्यसरी नै यी उग्गहले पनि पतिकुलमा पठाइने आफ्ना छोरीहरूलाई अर्तिबुद्धि सुनाउनको निमित्त बुद्धसँग प्रार्थना गरेका कुरा अगाडिको मूल सूत्रद्वारा प्रष्टसँग बुझिएको छ । जब भगवानले कुमारीहरूलाई उपदेश गर्न थाल्नुभयो तब उपदेश सुनिरहने छोरीहरूलाई असजिलो नहोस् भन्ने विचारले यिनी उठेर गएका हुन् भन्ने कुरा मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणले हेर्दा समयोचित देखिन्छ । जुन उपदेश भगवानले कुमारहरूलाई दिनुभयो सो अगाडिको मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएको छ । अर्थकथामा उल्लेख भएका अरू खास खास कुराहरू सूत्रको सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणीहरू लेखिदिएको छु ।

X

X

X

Dhamma.Digital

१. हेर बु. म. भा-१, पृ. ३५ र पृ. ४५ मा ।

मूल सूत्र—

१- विवाह हुने कुमारीलाई अर्तिबुद्धि

एक समय भगवान भद्रिय^१ (= भद्रीय) नगरको जातीयवनमा^२ वस्दै हुनुहुन्थ्यो^३ ।

अनि मेण्डकका नाति उग्गह (= उद्ग्रह) जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मेण्डकका नाति उग्गहले भगवानसँग यस्तो भने—

-
१. अट्टकथामा : 'भद्रिक' छ । अं. अ. क. II. पृ. ५९७ : उग्गहसुत्तं, सुमनवग्गो ।
२. स्वयंजात वन । यो वन, भद्रियनगरदेखि लिएर हिमालसम्म एकाबद्ध भईरहेको छ । भगवान भद्रिय नगरको आश्रय लिएर यो जातीय वनमा बस्नु भएको थियो । अं. अ. क. II. पृ. ५९७ : उग्गहसुत्तवण्णना, सुमनवग्गो ।
३. अं. नि-५, पृ. ३०३ : उग्गहसुत्तं, सुमनवग्गो, अ. क. II. पृ. ५९७.

“भन्ते ! भगवान समेत चारजनाको निमित्त^१ भोलिको मेरो भोजन भगवानले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

तूष्णीभावद्वारा भगवानले स्वीकार्नुभयो ।

अनि भगवानले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी मेण्डकका नाति उग्गह फर्केर गए ।

अनि त्यस रात वितिसकेपछि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ मेण्डकको नाति उग्गहको निवासस्थान हो त्यहाँ भगवान जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । अनि मेण्डकको नाति उग्गहले प्रणीत खादच भोज्यद्वारा

-
१. किन चारजनालाई मात्र निम्त्याएका होलान् ? उग्गहको घरमा विवाह मङ्गलको ठूलो कार्यक्रम थियो । धेरै भिक्षुहरू हुँदा हुलमुलको बीचमा वहाँहरूलाई राम्ररी स्वागत सम्मान पुऱ्याउन गाह्रो हुनसक्छ भन्ने सोचेर चारजनालाई मात्र निम्त्याएका हुन् । उनको मनमा यस्तो पनि लागेको थियो कि—धेरै भिक्षुहरू भएमा, भिक्षुहरूका बीच भगवानले ती तरुणी कुमारीहरूलाई अर्तिबुद्धि सुनाउनु हुँदा लाजको कारणले अर्तिबुद्धिका कुराहरू राम्ररी सुन्न सक्ने छैनन् । त्यसैले पनि चारजनालाई मात्र निम्त्याएका हुन् भनी अं. अ. क. II. पृ. ५९७ : उग्गहसुत्तवण्णना, सुमनवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

आफ्नै हातले भगवानलाई सन्तर्पित गरे । अनि भोजन सिद्धिएपछि पात्रबाट भगवानले हात हटाइसकेपछि मेण्डकका नाति उगह एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका मेण्डकका नाति उगहले भगवानसँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! यी मेरा कुमारीहरू पतिकुलमा जाँदैछन् । भन्ते ! भगवानले यिनीहरूलाई अववाद (=अर्ति उपदेश) गर्नुहोस्; भन्ते ! भगवानले यिनीहरूलाई अनुशासन गर्नुहोस्; भन्ते ! जुनकुरा उनीहरूका लागि दीर्घकालसम्म हित र सुख हुनेछ^१ ।”

त्यसपछि ती कुमारीहरूलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

(१) “कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

‘हितैषी अर्थकामी आमाबाबुहरूले अनुकम्पाको कारणबाट अनुकम्पाराखी जन्तु पतिलाई दिनेछन्—सो पतिभन्दा पहिले उठ्ने र पछि

-
१. भगवानसँग यति प्रार्थना गरी मेण्डकका नाति उगह भगवानलाई अभिवादन गरी आसनबाट उठेर गए । किनभने ?—अर्तिबुद्धि सुनिरहने आफ्ना छोरीहरूलाई अफ्ठचारो नपरोस् भन्ने हेतुले । आफ्नो अगाडि कुरा सुन्नुपर्दा शायद उनीहरूलाई लाज वा संकोच पनि हुनसक्छ । त्यसैले छोरीहरूलाई अर्ति उपदेश दिनुहोस् भनी भगवानसँग प्रार्थना गरी उनी उठेर गएका हुन् भनी अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उगहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

सुत्ते^१; के गर्नुपछि भनी विचार गर्ने; मनपराउने स्वभावको हुने तथा प्रियबोली बोल्ने हुनेछौं ।' कुमारी हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपछि ।

(२) “कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपछि—

‘जो ती पतिका गौरवनीय आमा वा बाबु वा श्रमण ब्राह्मणहरू हुन्—उनीहरूको सत्कार, गौरव, मान तथा पूजा गर्नेछौं र आफूकहाँ

-
१. ‘पहिले उठ्ने र पछि सुत्ने’ भनी घरका जहानहरूमा सबभन्दा पछि सुत्ने र सबभन्दा अघि उठ्ने भनी भनिएको हो । किनभने ?—पहिले खाएर पहिले नै स्त्रीहरूले सुत्नु हुन्न । घरका सबै मानिसहरूलाई खुवाइसकेपछि विभिन्न उपकरणहरू जस्तै—भाँडा-कुँडाहरू ठाउँ ठाउँमा थन्क्याई गाईगोरूहरू भित्र पसे वा पसेनन् भन्ने कुरा समेत बुझी, सबै कामकाजमा विचार पुऱ्याई, साँचाका भुष्पा (कुञ्चिकमुद्दिकं) हातमा लिई यदि भोजन छ भने भोजन खाएर छैनभने अर्को पकाएर सबैलाई सन्तर्पित गरि-सकेपछि मात्र सुत्नुपछि र सूर्योदय हुनुञ्जेलसम्म सुतिरहनु हुन्न । सबैभन्दा पहिले उठेर दाशकामदारहरूलाई बोलाई ‘यो यो काम गर’ भनी काममा लगाई वा अर्द्धाई, गाई दुहन लगाई, घरका सबै कामहरू आफ्नै अगाडि गर्न र गराउनु पर्छ । यिनै कुराहरूलाई ध्यानमा राखी ‘पहिले उठ्ने र पछि सुत्ने’ भनी भनिएको हो भनी अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

आएका उनीहरूलाई आसनद्वारा पूजा सम्मान गर्नेछौं ।' कुमारी हो !
यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ ।

(२) “कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

‘जो ती पतिको भित्री कामकाज हो—ऊनको वा कपासको कामकाज हो—त्यसमा दक्षा^१ हुनेछौं, निरालसी हुनेछौं, त्यस त्यस काममा^२ उपाय कुशलले युक्ता हुनेछौं तथा आफूले पनि अर्कालाई पनि गर्न गराउनमा समर्थ हुनेछौं ।’ कुमारी हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ ।

(४) “कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

‘जो ती पतिका अभ्यन्तर, भित्र भएका दाशहरू वा प्रेष्यहरू वा कामदारहरू हुन्—उनीहरूले गरेकोलाई ‘गरे’ भनी जान्नेछौं, नगरेको-

१. बाखाका रौंहरूको लट्टा फुटाउने, धुने तथा रंगाउने र वेणी बनाउने आदि काम र कपास फट्कने धागो काट्ने, बुन्ने आदि काममा दक्षा हुनेछौं । अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

२. ऊन र कपासको काम संविधान गर्नमा उपाय जान्ने । अर्थात्— यस्तो वेलामा यस्तो गर्नुपर्छ भनी बुद्धि पुऱ्याउने । अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

लाई 'गरेनन्' भनी जान्नेछौं'; रोगी हुनेको बलाबल जान्नेछौं', उनीहरूको निमित्त आफूले पाउने भागबाट खादनीय भोजनीय दिनेछौं ।' कुमारी हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ ।

(५) "कुमारी हो ! अतः तिमीहरूले यस्तो सिक्नुपर्छ—

'पतिले जुन धन-धान्य चाँदी (रजतं) अथवा सुन (जातरूपं) ल्याउनेछन् त्यो आरक्षा सहित गुप्तगरी राख्नेछौं; हामीहरू त्यहाँ धूर्तिनी, चोरिनी, मतवाल्नी तथा विनाशकारिणी हुने छैनौं ।' कुमारी

१. दिनभरी काम गर्नेलाई, आधादिन काम गर्नेलाई तथा काम नगरी त्यसै बस्नेलाई—यस्तो यस्तो दिनुपर्छ, यति यति दिनुपर्छ भन्ने आदि कुराहरू जान्नेछौं भनी सिक्नुपर्छ भनी भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

२. रोगी हुने वेलामा हेरविचार नगरी, औषधोपचार नगरेको खण्डमा उनीहरूले यस्तो सोच्ने छन्— 'यी मालिकहरूले हामी निरोगी छँदा भने जे चाहे त्यो काम गराए । किन्तु अहिले हामी विरामी हुँदा छ वा छैन भन्ने कुरा पनि थाहा पाउदैनन् ।' यस्तो सोचेर उनीहरू वेखुश भई पछि काम गर्ने छैनन् अथवा गरे तापनि राम्ररी गर्ने छैनन् । अतः उनीहरू निरोगी भए वा भएनन्, उनीहरूलाई उचित औषधोपचार गरे वा गरेनन् तथा उनीहरूको निमित्त उचित खादच भोज्य दिए वा दिएनन् भन्ने आदि कुराहरू जान्नेछौं भनी सिक्नुपर्छ भनी भनिएको हो । अं. अ. क. II. पृ. ५९८ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात, सुमनवग्गो ।

हो ! यसरी तिमीहरूले सिक्नुपर्छ । कुमारी हो ! यी पाँच गुणहरूले युक्त हुने स्त्री मृत्युपर्छि शरीर छाडी मनापकायिका देवता^१हरूको सहवासमा उत्पन्न हुनेछ ।

१. “यो नं भरति सब्बदा, निच्चं आतापि उस्सुको ।
सब्बकामहरं पोसं, भत्तारं नातिमञ्जति ॥”
२. “न चापि सोत्थि भत्तारं, इच्छाचारेन^२ रोसये ।
भत्तु च गरुनो सब्बे, पटिपूजेति पण्डिता ॥”
३. “उट्ठाहिका^३ अनलसा, सङ्गहिता परिज्जना ।
भत्तु^४ मनाप^५ चरति, सम्भतं अनुरक्खति ॥”
४. “या एवं वत्तती नारी, भत्तुछन्दवसानुगा ।
मनापा नाम देवा, यत्थ सा उपपज्जती^६ति ॥”

अर्थ—

१— “जसले सँधै भरणपोषण गर्छ, जो नित्य आतप्त भई

१. मनापकायिकादेवता भनेको ‘निर्माणरती देवलोक’ हो । अं. अ. क.
II. पृ. ५९९ : उग्गहसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात ।

२. नालन्दा पालिमा : ‘इस्साचारेन’; रोमनमा : ‘इस्सावादेन’ ।

३. स्याममा : ‘उट्ठायिका’ ।

४-४. सिंहलमा : ‘भत्तमनापा’ ।

उत्साहित भई बस्छ, तथा जसले सबै इच्छा पूरा गरिदिन्छ, त्यस्ता स्वामीलाई उसले हेला गर्दिन ।”

२- “पण्डिता स्त्रीले स्वैर्यीभावको कारणले गर्दा आफ्नो स्वामी रिसाउने काम गर्दिन, स्वामीका आमा-बाबु लगायत सबै गौरवनीय जनहरूलाई पूजा गर्छे ।”

३- “उत्थान वीर्य भएकी निरालसी तथा परिजनहरूलाई संग्रह गर्ने स्त्रीले स्वामी खुशी हुने गरी आचरण गर्छे र स्वामीले ल्याएको धन रक्षा गर्छे ।”

४- “जुन नारीमा स्वामीको इच्छानुसार काम गर्ने गुणहरू निहित हुन्छन् सो नारी जहाँ मनाप नामक देवताहरू हुन्छन् त्यहाँ उत्पन्न हुन्छे ।”

Dhamma.Digital

५. उदेन उपासक

परिचय

यी उदेन (=उदयन) उपासक कोशलवासी हुन् । यिनी श्रद्धालु तथा सङ्घउपस्थाक थिए । एकदिन यिनले सङ्घको उद्देश्यगरी एक विहार बनाएका थिए । अनि दानदिनको निमित्त सङ्घलाई निम्तो पठाए । त्यस समय वर्षावासको समय थियो । वर्षावासको बीचमा भिक्षुहरू कहींजान हुन्नथ्यो । त्यसैले भिक्षुहरू आएनन् । यसले गर्दा उनको मन खिन्न भएको थियो । पछि सो घटनालाई लिएर भगवानले वर्षावासको बीचमा एक साताको भित्र फर्केर आफू बसेको ठाउँमा आइपुग्ने गरी जान हुने नियम बनाइ दिनुभयो । जुन कुरा अगाडिको मूल पालिमै प्रष्ट गरिएको छ ।

X

X

X

उदेन नामका भिन्नाभिन्नै पात्रहरू

- (१) उदेन (राजा)—यिनी कौशम्बीवासी परन्तप राजाका पुत्र हुन् । यिनका वासुलदत्ता, श्यामावती र मागन्दिय भन्ने तीनवटी महिषीहरू थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ४१८ देखि हेर्नु) । यिनका एकमात्र बोधिराज कुमार भन्ने पुत्र थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ४३३; पपं. सू. III. पृ. २२४ : बोधिराजकुमारसुत्तवण्णना) ।
- (२) उदेन (राजा)—यिनी आफ्ना नब्बे करोड परिवारहरूका साथ कोण्डञ्ज बुद्ध कहाँ प्रव्रजित भएका थिए । बु. वं. अ. क. पृ. १११ : कोण्डञ्जबुद्धवंसवण्णना ।
- (३) उदेन (राजा)—यिनी सिद्धत्थ (=सिद्धार्थ) बुद्धको पिता थिए । बु. वं. पा. पृ. ३५७ : सिद्धत्थबुद्धवंसो, अ. क. पृ. १८७.
- (४) उदेन (राजा)—यिनी उक्खेप कटवच्छ स्थविरका अधिल्ला जन्मका पिता हुन् । अप. दा. पा. I. पृ. ६५ : एकत्थम्भिकत्थेर अपदानं; थेर. गा. अ. क. I. पृ. १४८ : उक्खेप कटवच्छत्थेरस्स गाथावण्णना ।
- (५) उदेन—यिनी सुमन बुद्धका उपस्थाक थिए । बु. वं. पा. पृ. ३३० : सुमनबुद्धवंसो ।
- (६) उदेन (यक्ष)—यिनी वैशालीको उदेन भन्ने वृक्षमा बस्ने यक्ष

हुन् । सं. नि. अ. क. III. पृ. १९८ : चेतियसुत्तवण्णना,
चापालवग्गो ।

- (७) उदेन (थेर)—वहाँ स्थविर, बुद्ध परिनिर्वाण भएपछि वाराणशीको
खेमीय आम्रवनमा बस्नुभएको थियो । वहाँले घोटमुख ब्राह्मणलाई
उपदेश गर्नुभएको थियो । बु. ब्रा. भा-२, पृ. २०८ : घोटमुख
ब्राह्मण ।
- (८) उदेन (वत्थु)—यस कथामा कौशम्बीवासी परन्तप राजाका
छोरा उदेन राजाको सम्बन्धमा विस्तृत कुराहरू उल्लेख भएका
छन् । धम्म. प. अ. क. पृ. ८१ : अप्पमादवग्गो ।
- (९) उदेनत्थेर अपदानं—अप. दा. पा. I. पृ. ४५३.
- (१०) उदेन (चेतिय)—यो त्यो चैत्यस्थान हो जुन वैशालीमा थियो ।
सं. नि. IV. पृ. २२१ : चेतियसुत्तं, इद्धिपादसंयुत्तं, अ. क. III.
पृ. १९८.
- (११) उदेन (उपासक)—यिनै उपासकका कुरा यहाँ अगाडि अनुवाद
गरिदिएको छु ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- उदेन उपासकको विहारदान

अनि भगवान राजगृहमा इच्छानुसार विहार गर्नुभई जहाँ श्रावस्ती हो त्यहाँ चारिका गर्नुभयो^१ । चारिका गर्नुहुँदै क्रमैसँग श्रावस्तीमा पुग्नुभयो । अनि त्यहाँ श्रावस्तीस्थित अनाथपिण्डिकको जेतवनाराममा भगवान वस्तुभयो ।

त्यस समय कोशल जनपदका उदेन (=उदयन) उपासकले सङ्घको उद्देश्य गरी विहार बनाएका थिए । अनि— 'भदन्तहो ! आउनुहोस्, म दान पनि दिन चाहन्छु, धर्म पनि सुन्न चाहन्छु र भिक्षुहरूको दर्शन पनि गर्न चाहन्छु' भनी उनले भिक्षुहरू कहाँ दूत पठाए । भिक्षुहरूले (दूतलाई यसतो भने) —

“आवुसो ! भगवानले 'वर्षावास बसिसकेपछि पहिलो तीन महीना भित्र वा पछिल्लो तीन महीना भित्र वर्षावास नसिध्याइकन

१. महा. व. पा. पृ. १४५ : सत्ताहकरणीयानुजानना, वस्सूपनायिकक्खन्धकं, अ. क. III. पृ. ११२८.

चारिकार्थ जानुहुन्न' भन्ने नियम बनाउनु भएको छ । अतः भिक्षुहरूको वर्षावास नसिद्धिएसम्म उदेन उपासक पर्खून् । वर्षावास सिद्धिएपछि, भिक्षुहरू जानेछन् । यदि अहिल्यै जरूरी भएमा उहाँ बस्ने आवासीय भिक्षुहरूमा विहार प्रतिष्ठा गराउनु ।”

(यो सुनेर) “मैले खबर पठाउँदा पनि भदन्तहरू किन नआउनु भएका होलान् । म दायक पनि हुँ कारक पनि हुँ तथा सङ्घ उपस्थाक पनि हुँ” भन्दै उदेन उपासक कराउन थाले, खिन्न हुन थाले र धिक्कार्न पनि थाले । उदेन उपासकले कराइरहेका खिन्न भइरहेका तथा धिक्कारिरहेका कुरा भिक्षुहरूले सुने । अनि ती भिक्षुहरूले यो कुरा भगवानलाई सुनाए । त्यसपछि यसै कारणमा यसै प्रसंगमा धार्मिक कथाहरू सुनाई भगवानले भिक्षुहरूलाई यसरी सम्बोधन गर्नुभयो—

“भिक्षु हो ! (निम्न) सात व्यक्तिहरूको सप्ताहसम्मको कामको निमित्त सन्देश पठाएमा जाने अनुमति दिन्छु, सन्देश नपठाएमा होइन । (१) भिक्षु, (२) भिक्षुणी, (३) शिक्षमाणा, (४) श्रामणेर, (५) श्रामणेरी, (६) उपासक तथा (७) उपासिका । भिक्षु हो ! यी सात व्यक्तिहरूको कामको निमित्त सप्ताहसम्मको लागि सन्देश पठाएमा जाने अनुमति दिन्छु । सन्देश नपठाएमा होइन । सप्ताहभरमा फर्केर आउनु पर्छ ।”

“भिक्षु हो ! यहाँ सङ्घको उद्देश्य गरी उपासकले विहार बनाएको हुन्छ । यदि उसले भिक्षुहरू कहाँ ‘भदन्तहरू ! आउनुहोस्, म दान पनि दिन चाहन्छु, धर्म पनि सुन्न चाहन्छु तथा भिक्षुहरूको दर्शन

पनि गर्न चाहन्छु' भनी दूत पठाउँछ भने—भिक्षु हो ! सप्ताहसम्मको लागि गई दिनुपर्छ, दूत नपठाएमा होइन । सप्ताहभरमै फर्केर आउनु पर्छ ।”



६. उपक मण्डिकापुत्र

परिचय

यी उपक मण्डिकापुत्र देवदत्त समर्थक हुन् । एकदिन गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनु भएका बुद्ध कहाँ गई अर्कालाई निन्दा गर्नुहुन्न भन्ने कुरा सुनाएका थिए । तर उनी स्वयं अर्काको निन्दा गर्दथे । बुद्ध कहाँ गई यस्तो भन्नाको उनको खास अभिप्राय बुद्धले देवदत्तलाई 'नरकगामी' भन्नुभएको कुरा उनले सुनेका थिए र यस विषयमा बुद्धले के भन्नुहुँदो रहेछ भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त उनी बुद्ध कहाँ गएका हुन् । तर यस-बारेमा कुनै कुरा सुन्नुभन्दा अगाडि नै बुद्धको प्रत्युत्तरद्वारा नाजवाफ भएका थिए । जुन कुरा अगाडि अनुदित सूत्रद्वारा प्रष्ट भएका छन् ।

X

X

X

उपक नामका पात्रहरू

- (१) **उपक (आजीवक)**—यिनी उही आजीवक हुन जसले बुद्धत्व प्राप्तपछि बुद्ध भगवान बुद्धगयाबाट सारनाथ गइरहनु भएको वेलामा गया र बुद्धगयाको तीनगाउत बाटोको बीचमा भेटेका थिए । (हेर बु. श्रा. च. भा-१, पृ. ५१, १५४) । त्यसपछि यिनले 'जव' वा 'चापा' भन्ने व्याधाकी एक छोरीलाई देखेर मोहित भई उनीसँग विवाह गरे र पछि उनको तरफबाट 'सुभद्र' भन्ने एक पुत्र जन्माएका थिए । अनि केही समयपछि, वृद्ध अवस्थामा यिनी श्रावस्तीमा गई बुद्ध कहाँ प्रव्रजित भई अनागामी फलमा प्रतिष्ठित भई मृत्युपछि 'अविहा' भन्ने ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भई त्यहीं अरहत् भए । पपं. सू. II. पृ. १५८-५९ : पासरासि-सुत्तवण्णना; सुत्त. नि. अ. क. पृ. १८९ : मुनिसुत्तवण्णना । यिनको जन्मस्थान नाला भन्ने गाउँ हो भनी थेरी. गा. अ. क. पृ. १७६ : चापाथेरीगाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
- (२) **उपक (मण्डिकापुत्र)**—यिनकै कुरा यहाँ अगाडि अनुदित भएको छ ।
- (३) **उपक (सुत्तं)**—यस सूत्रमा उपक मण्डिकापुत्रका कुराहरू उल्लेख भएका छन् । यसको अनुवाद अगाडि छ । अं. नि-४, पृ. १९३ : ब्राह्मणवग्गो ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- परनिन्दावाट कुशल सिद्ध हुन्

एक समय भगवान राजगृह स्थित गृद्धकूट पर्वतमा वस्तुभएको थियो^१ । अनि उपक^२ मण्डिकापुत्र जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उपक मण्डिकापुत्रले भगवानलाई यस्तो भने—

१. अं. नि-४, पृ. १९३ : उपकसुत्तं, ब्राह्मणवग्गो, अ. क. II. पृ. ५५४.

२. यी उपक मण्डिकापुत्र देवदत्तका अनुयायी थिए । बुद्धले देवदत्तलाई निन्दा गर्छन् वा प्रशंसा—के गर्दा रहेछन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त यिनी बुद्ध कहाँ गएका थिए । बुद्धले देवदत्तलाई 'नरकगामी हुन्, कल्पस्थायी हुन् तथा अचिकित्सेय हुन्' भनी भन्नुभएका कुरा यिनले सुनेका थिए । त्यसैले यिनी बुद्धले के भन्दा रहेछन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त बुद्ध कहाँ गएका हुन् भनेर पनि भन्दछन् । अं. अ. क. II. पृ. ५५४ : उपकसुत्तवण्णना, चतुक्कनिपात, ब्राह्मणवग्गो ।

“भन्ते ! म यस्तो वादी तथा यस्तो दृष्टिक हुँ— ‘जसले अर्कालाई निन्दा गर्छ, सो निन्दा गर्नाको कारणद्वारा उसले सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैन । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्नाको कारणद्वारा उ निन्दनीय हुन्छ, र सदोषी पनि’ ।”

“उपक ! हो, परनिन्दा गर्नेले परनिन्दा गर्नाको कारणद्वारा सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैन । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्नाको कारणद्वारा उ निन्दनीय र सदोषी पनि हुन्छ । उपक ! तिमी परनिन्दा गर्छौं, परनिन्दाको कारणद्वारा तिमीले सर्वथा (कुशललाई) उत्पादन गर्न सक्दैनौं । (कुशललाई) उत्पादन गर्न नसक्ने तिमी निन्दनीय र सदोषी पनि छौ ।”

“भन्ते ! जस्तै—पानीबाट उठ्न खोज्नेलाई (उम्मुज्जमानकंथेव) ठूलो पासोले बाँध्दछ, भन्ते ! त्यस्तैगरी—पानीबाट उठ्न खोज्ने मलाई भगवानले ठूलो वादरूपी पासोले बाँध्नुभयो ।”

“उपक ! यो अकुशल हो भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस सम्बन्धमा अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो अकुशल हो भनी भन्दछन् । उपक ! त्यो अकुशललाई छाड्नुपर्छ भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस सम्बन्धमा पनि अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो अकुशललाई छाड्नुपर्छ भनी भन्दछन् ।”

“उपक ! यो अकुशल हो भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु । त्यस

सम्बन्धमा अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो कुशल हो भनी भन्दछन् ।
उपक ! त्यो कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ भनी मैले प्रज्ञापन गरेको छु ।
 त्यस सम्बन्धमा पनि अपरिमित पदहरू, अपरिमित व्यञ्जनहरू तथा अपरिमित तथागतका धर्मदेशनाहरू छन्—जसले यो यो कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ भनी भन्दछन् ।”

अनि भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन र अनुमोदन गरी भगवानलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी आसनबाट उठी **उपक मण्डिकापुत्र** जहाँ वैदेहीपुत्र मगधराजा **अजातशत्रु** थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि जति कुराकानी भगवानसँग भएका थिए ती सबै कुराकानी वैदेहीपुत्र मगधराजा **अजातशत्रुलाई** सुनाए ।

यस्तोभन्दा वैदेहीपुत्र मगधराजा **अजातशत्रु** रिसाई असन्तुष्ट भई **उपक मण्डिकापुत्रलाई** यस्तो भने—

“नुन बनाउनेहरूको गाउँमा बस्ने गुणध्वंसकारी यो केटा कति मुखर हो, कति प्रगल्भ हो—जहाँ कि भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई समेत होच्याएर कुरागर्न चाहन्छ । **हट उपक !** विनास होऊ, तिमीलाई हेर्न नपरोस् ।”

१. यस्तो भनेर मन्ट्याएर बाहिर पठाउन लगाए भनी मनो. र. पू. II. पृ.

५५५ : उपकसुत्तवण्णना, ब्राह्मणवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

७. उपालि केटा

परिचय

राजगृहको एक धनाढ्यकुलमा उपालि भन्ने एक केटा थिए । उनका आमाबाबुहरू उनलाई धेरै प्यार गर्दथे । प्यारको कारणले गर्दा उनलाई कुनै शिल्प सिकाउँदा उनको हात, आँखा तथा औंलाहरू दुख्लान् भन्ने सोचेर अन्तमा उनलाई भिक्षुहरू कहाँ लगी प्रव्रजित गराए । उनीसँगै अरू सोह्रजना उनका साथीहरू पनि प्रव्रजित भए । यिनीहरू सबै वीसवर्षभन्दा कम उमेरका थिए । प्रव्रजित भएका यिनीहरूले भोक सहन सकेका थिएनन् । खानाको लागि भ्रगडा गर्दथे । यसै कारणलाई लिएर भगवानले वीसवर्ष पूरा नहुनेहरूलाई भिक्षु तथा उपसम्पदा गर्न नहुने नियम बनाइदिनु भयो । अरू कुराहरू अगाडि अनुदित मूलपालिमै प्रष्ट भएका छन् ।

X

X

X

उपालि नामका भिन्नाभिन्नै पात्रहरू

(१) **उपालि (स्थविर)**—वहाँ त्यो स्थविर हुनुहुन्छ, जसले बुद्धधर्ममा विनयसम्बन्धी अग्रस्थान प्राप्त गर्नुभएको छ । (अं. नि-१, पृ. २५ : एतदग्गवग्गो; बु. श्रा. च. भा-१, पृ. २३ : प्राक्कथन) । वहाँ कपिलवस्तुवासी हुनुहुन्छ र नाऊको कुलमा जन्मनु भएको थियो । (अं. अ. क. I. पृ. १७२ : उपालिकथा) । पछि भगवान बुद्ध अनुप्रिय भन्ने मल्लहरूको निगममा बसिरहनु भएको वेलामा भद्रिय, अनुरुद्ध, आनन्द, भग्गु, किमिल र देवदत्तहरू सँगै भगवान कहाँ प्रव्रजित हुनुभएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. २८१ : छसक्यपब्बज्जकथा) । त्यसवखत उक्त सात-जनाहरूमध्येमा सर्वप्रथम उपालिलाई प्रव्रजित गराएका थिए । उपालि स्थविरका उपाध्याय कप्पितक स्थविर हुनुहुन्छ भनी पाचि. पा. पृ. ४२१ : द्वापञ्जासमपाचित्तियमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

(२) **उपालि (भागिनेय्य उपालित्थेर)**—अपदानट्टकथा अनुसार यी स्थविर उपालि स्थविर (१) का भाञ्जा हुन् र यिनी पनि कपिलवस्तुकै थिए । पछि यिनी उपालि स्थविर (१) कहाँगई प्रव्रजित भए । विनय-प्रश्नहरूको विषयमा यिनमा तीक्ष्ण प्रज्ञा थियो । त्यसैले यिनलाई विनय-प्रश्नहरूको विषयमा अग्रस्थान दिएका थिए भनी उहाँ उल्लेख भएको छ । अप. दा. अ. क.

पृ. ३११ : भागिनेय्यउपालित्थेरअपादानं; अप. दा. पा. I. पृ. १०९ । तर अङ्गुत्तरनिकायको एतदग्गपालिमा भने यो कुरा उल्लेख छैन ।

- (३) **उपालि (गृहपति)**—यिनी नालन्दावासी एक धनाढ्य साहु हुन् । यिनी **निगण्ठ-नाटपुत्रका** प्रमुख दाता हुन् । पछि यिनी बुद्धको अनुयायी भए । यिनका कुराहरू अगाडि उल्लेख गरेको छु ।
- (४) **उपालि (केटा)**—यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेको छु ।
- (५) **उपालिगाथा**—यी ती गाथाहरू हुन् जुन गाथाहरूद्वारा **उपालि गृहपतिले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई** बुद्धका गुणहरू सुनाउँदै भनेका थिए । यी गाथाहरू शय पदहरूले युक्त छन् । (पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णना) । म. नि. II. पृ. ५९ : उपालि-सुत्तं । व. प. भा-१, पृ. २४७.
- (६) **उपालिवग्गो**—यो वर्ग अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपातमा उल्लेख भएको छ । अं. नि-१०, पृ. १५४ र २४१.
- (७) **उपालिपुच्छाकथा**—यो शीर्षक महावग्गपालिको चम्पेयक्खन्धकमा पाइन्छ । यसमा **उपालि स्थविरले** विनय सम्बन्धी अनेक प्रश्नहरू भगवानसँग सोधेका कुराहरू समावेश भएका छन् । महा. व. पा. पृ. ३४१.
- (८) **उपालिपञ्चकं**—यो शीर्षक परिवारपालिको पृ. ३१६ मा

उल्लेख भएको छ । यसमा पनि उपालि स्थविरले विनय सम्बन्धी अनेक प्रश्नहरू बुद्धसँग सोधेका छन् ।

- (९) **उपालिसुत्तं**—यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपात पृ. १५४ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उपालि स्थविरले कति कारणले भगवानले शिक्षापद तथा प्रातिमोक्ष उद्देशण गर्ने नियम बनाउनु भएको हो भन्ने कुरा बुद्धसँग सोध्नु भएको छ ।
- (१०) **उपालिसुत्तं**—यो सूत्र पनि अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपात पृ. २६३ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा उपालि स्थविरले आफू जङ्गलमा एकान्तस्थलमा बस्नजान चाहेको कुरो व्यक्त गर्दा भगवानले लामो उपदेश गरी उपालि स्थविरलाई सङ्घको बीचमै बस्ने कुराको संकेत दिनुभएको छ ।
- (११) **उपालिसुत्तं**—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा उपालि गृहपतिले निगण्ठ-नाटपुत्रको शिष्यत्वलाई छाडी बुद्धको शिष्यत्वमा गएका कुराको वर्णन छ । म. नि. II. पृ. ४३; अ. क. III. पृ. ३५ । यसको अनुवाद अगाडि गरिदिएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- बीसवर्ष नपुगेकालाई उपसम्पदा नगर्ने

त्यस समय बुद्ध भगवान राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बसिरहनु भएको थियो^१ ।

त्यस समय राजगृहमा सत्रजनाको सहायकमण्डल थियो । उपालि केटा त्यस मण्डलको प्रमुख थिए । अनि उपालिका आमा-बाबुहरूको मनमा यस्तो लाग्यो— “कुन उपायद्वारा हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले सुखपूर्वक जीविका गर्नसक्ला र दुःखभोग गर्न नपर्ला ?” अनि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो— “यदि उपालिले लेख्न सिक्यो भने— हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ, र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो— “यदि उपालिले लेख्न सिक्यो भने उसका औंलाहरू दुख्नेछन् । यदि उपालिले गणना गर्न सिक्यो भने हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले

१. पाचि. पा. पृ. १७४ : उपालिदारकवत्थु, ऊनवीसतिवस्स-उपसम्पादने;
महा. व. पा. पृ. ८० : उपालिदारकवत्थु, अ. क. II. पृ. ८९३.

सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ, र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो— “यदि उपालिले गणना गर्न सिक्यो भने उसको छाती दुख्नेछ, यदि उपालिले सराफी काम सिकेमा—हामीहरूको मृत्युपछि उपालिले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ, र दुःख गर्नपर्ने छैन ।” फेरि उपालिका आमा-बाबुहरूलाई यस्तो लाग्यो— “यदि उपालिले सराफी काम सिक्यो भने उसका आँखाहरू दुख्नेछन् । यी शाक्य पुत्रीय श्रमणहरू सुखपूर्वक बस्छन् र सुखसमाचरण छन् । यिनीहरू सुभोजन भोजन गरी राम्रो निवासस्थानमा राम्रो शय्यामा सुत्छन् । यदि शाक्यपुत्रीय श्रमण कहाँ गई उपालि प्रव्रजित भएमा—हामीहरूको मृत्युपछि, उपालिले उक्त प्रकारले सुखपूर्वक जीविका गर्नेछ, र दुःख गर्नपर्ने छैन ।”

अनि आमा-बाबुहरूले यी कुराहरू गरिरहेको उपालि केटोले सुने । अनि उपालि केटो जहाँ ती केटाहरू (आफना साथीहरू) थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेर ती केटाहरूलाई यस्तो भने—

“हामीहरू शाक्यपुत्रीय श्रमण कहाँ गई प्रव्रजित हुन जाऔं ।”

“यदि तपाईं प्रव्रजित हुन चाहनु हुन्छ, भने हामी पनि प्रव्रजित हुनेछौं ।”

त्यसपछि आ-आफना आमा-बाबुहरूलाई गई ती केटाहरूले यस्तो भने— “घरबार छाडी अनगारिय भई प्रव्रजित हुनको निमित्त मलाई

-
१. सराफीको काम गर्दा रूपैयाँ गन्दा गन्दै आँखाहरू दुख्न सक्छन् भनी सोचेका हुन् । सम. पा. II. पृ. ८९३ : पञ्चसतिमपाचितियं ।

अनुमति दिनुहोस् ।” अनि “ती केटाहरू सबैको एउटै इच्छा र कल्याण अभिप्राय छ” भनी ती केटाहरूका सबै आमा-बाबुहरूले अनुमति प्रदान गरे ।

त्यसपछि भिक्षुहरू कहाँ गई उनीहरूले प्रब्रज्या मागे । ती भिक्षुहरूले प्रब्रज्या गरी उपसम्पदा पनि गरिदिए । उनीहरू रातको प्रत्युष समयमा उठेर “यागु देऊ, भात देऊ, खादनीय देऊ” भनी रुन्थे । भिक्षुहरू यस्तो भन्दथे— “आवुसो ! रात नबितेसम्म पर्ख । उज्यालो भएपछि यदि यागु पाए यागु पिउनेछौ, यदि भात पाए भात खानेछौ,—यदि अन्य खादनीय पदार्थ पाए खादनीय पदार्थ खानेछौ । यदि यागु, भात, खादनीय पदार्थ नपाएको खण्डमा भिक्षाटन् गरेर खानेछौ ।” ती भिक्षुहरूले यस्तो भन्दा पनि उनीहरू “यागु देऊ, भात देऊ, खादनीय पदार्थ देऊ” भनी रोइनै रहन्थे । शयनासनमा (=बिच्छाङ्गाइराखेको वल्लुचानमा) दिशा पनि पिसाव पनि गर्दथे (ऊहदन्ति पि उम्मिहन्तिपि) ।

Dhamma.Digital

अनि रातको प्रत्युष समयमा उठ्दा भगवानले केटाहरूको (रोइरहेको) आवाज सुन्नुभयो । सुन्नुभएपछि आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो— “आनन्द ! केटाहरूको त्यो आवाज के हो ?” अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यसको कारण बताउनु भयो । अनि यसै कारणमा, यसै सन्दर्भमा भिक्षुसङ्घलाई भेला गराई भगवानले भिक्षुहरूसँग सोध्नुभयो—

“भिक्षु हो ! साँच्चै हो के, जानेर पनि भिक्षुहरू वीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्तिलाई उपसम्पदा गर्छन् ?”

“साँच्चै हो, भगवान ।”

अनि भगवानले— “भिक्षु हो ! कस्ता हुन् ती मोघपुरुषहरू ! जो जानेर पनि बीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्तिलाई उपसम्पदा गर्छन्” भनी भिक्षुहरूको निन्दा गर्नुभयो । भिक्षु हो ! बीसवर्ष भन्दा कम उमेरका व्यक्तिहरूले ठण्डी-गर्मी, भोक-प्यासलाई सहनगर्न सक्दैनन्, लामखुट्टे-भिँगा, हावा-घाम, सर्प आदिहरूको स्पर्शलाई सहनगर्न सक्दैनन्, आफूमा आइपरेका नराम्रा तथा कठोर बोलीलाई सहनगर्न सक्दैनन्, उत्पन्न भएको शारीरिक वेदनालाई, तीव्रदुःख, परुष, कटु, अस्वादिला, मन नपर्ने तथा प्राण हरण गर्ने जस्ता वेदनाहरूलाई सहनगर्न सक्ने स्वभावका हुन्नन्—अक्षम हुन्छन् । भिक्षु हो ! बीसवर्ष पुगेकाहरूले ठण्डी-गर्मी,...तथा प्राण हरण गर्ने जस्ता वेदनाहरूलाई सहनगर्न सक्ने हुन्छन्—सक्षम हुन्छन् । भिक्षु हो ! यो कार्यद्वारा न अप्रसन्न हुनेलाई प्रसन्न पार्नसक्छ, न प्रसन्न हुनेको प्रसन्नतालाई बढाउनसक्छ, बल्कि अप्रसन्न हुनेको अप्रसन्नतालाई भन् बढाउने र प्रसन्न हुने कुनै कुनैको प्रसन्नतालाई अन्यथा पार्नसक्छ ।...अतः भिक्षु हो ! यसरी शिक्षापद सिक्नुपर्छ—

“बीसवर्षभन्दा कम उमेरको व्यक्तिलाई जो भिक्षुले जानेर^१

१. जानेर भन्नाले स्वयं जान्दछ वा अर्काले भन्दछ वा स्वयंले बताउँछ । पाचि.

पा. पृ. १७६ : पञ्चसङ्घिमपाचित्तियं, विभङ्ग ।

उपसम्पदा^१ गच्छं भने त्यो व्यक्ति पनि उपसम्पन्न हुन्न, ती भिक्षुहरू पनि निन्दनीय हुन्छन् तथा त्यसमा पाचित्तिय (=दोष) लाग्छ ।”



-
१. उपसम्पदा गर्नको निमित्त गण, आचार्य, पात्र तथा चीवरको खोजी गच्छं, अथवा सीमा सम्मत गच्छं भने दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ । उपसम्पदा गर्नको निमित्त ज्ञप्तिवाक्यदार दृष्कृत्य आपत्ति लाग्छ । दुइपटकको कर्मवाचा-द्वारा पनि दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ, र कर्मवाचाको समाप्तिद्वारा उपाध्याय हुनेलाई पाचित्तिय दोष लाग्छ । गणहरू र आचार्य हुनेलाई दुष्कृत्य आपत्ति लाग्छ, भनी पाचि. पा. पृ. १७६ : पञ्चसट्ठिमपाचित्तियं, विभङ्गमा उल्लेख भएको छ ।

द. उपालि गृहपति

परिचय

यी उपालि गृहपति नालन्दावासी हुन् । यिनी महाधनी थिए र यिनी निगण्ठ-नाटपुत्रका सेवक र दाताहरूमध्ये प्रमुख दाता थिए भन्ने कुरा— जब यिनले बुद्धधर्म ग्रहण गरे तब निगण्ठ-नाटपुत्रले “अब भने मेरो भातको हण्डी फुट्यो” भनी गरेका अपशोचबाट प्रष्ट हुन्छ^१ । यिनी पण्डित थिए भन्ने कुरा चाहिं दीर्घतपस्वी निगण्ठले “यी उपालि पण्डित छन्^२” भनी भनेबाट अनुमान लगाउन सकिन्छ । यिनको एउटा नून बनाउने गाउँ पनि थियो^३ र सातवटा दलानहरू भएको एउटा घर पनि थियो^४ । जुन घरमा यिनले आफू बुद्धमार्गी भइसकेपछि परीक्षार्थ आएका आफ्ना अधिका गुरु निगण्ठ-नाटपुत्रसँग भेट गरेका थिए ।

१. पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२. पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना ।

३. पपं. सू. III. पृ. ३६-३७ : उपालिसुत्तवण्णना ।

४. पपं. सू. III. पृ. ६४-६५ : उपालिसुत्तवण्णना ।

नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा बसिरहनु भएका बुद्धसँग वाद गर्नको निमित्त यिनी बुद्ध कहाँ गएका थिए। अनि बुद्धको पहिलो प्रश्नको उत्तर सुन्ने वित्तिकै यिनी प्रभावित भएको कुरा उपालि स्वयंले पछि बताएका कुरा अगाडिको सूत्रमै उल्लेख भएको छ। भगवानको उपदेशको अन्त्यमा यिनले स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरेका थिए भन्ने कुरा पपञ्चसूदनीले^१ उल्लेख गरेको छ। स्रोतापत्तिफल मात्र साक्षात्कार गरेका होइनन् स्रोतापत्तिफलका साथसाथै शैक्षभूमिमै रहेर प्रतिसम्भिदा-ज्ञान पनि पाएका थिए भनी पपञ्चसूदनीले^२ उल्लेख गरेको छ। अरू कुराहरू अगाडिका मूल सूत्रहरूमै प्रष्ट भएका छन्। उपालिको सम्बन्धमा दुइवटा मूल सूत्रहरू भेटिएका छन्। अरू विशेष कुराहरू सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणीहरू लेखिदिएको छु। अतः यहाँ उक्ति लम्ब्याइरहनुपर्ने आवश्यकता ठान्दिन।

X

X

X

Dhamma.Digital

१. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णना । उपालि गृहपति जस्तै शैक्षभूमिमै र हेर प्रतिसम्भिदा-ज्ञान पाउनेहरू अरू पनि चारजना छन्। जस्तै—(१) आनन्द महास्थविर, (२) चित्तगृहपति (= चित्रगृहपति), (३) धम्मिक उपासक र (४) खुज्जुत्तरा उपासिका। विसु. म. पृ. ३३० : परिच्छेद-१४ र विभं. अ. क. पृ. ३९१ : पटिसम्भिदाविभङ्गो, सुत्तन्तभाजनीयवण्णना ।

मूल सूत्र—

१- बुद्धसँग पहिलो भेट

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान नालन्दा स्थित पावारिकको आम्रवनमा^२
वस्नुभएको थियो ।

१. म. नि. II. पृ. ४३ : उपालिसुत्तं, अ. क. III. पृ. ३५.

२. नालन्दा नगरमा 'पावारिक' भन्ने एक सेठ थियो । उता कौशम्बीमा पनि 'पावारिक' भन्ने सेठ थियो । यी दुइजनाको बीचमा फरक देखाउनको निमित्त नालन्दाका पावारिकलाई 'दुस्स पावारिक' भनेर चिनाइएको छ । (पपं. सू. III. पृ. ३५; दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३३) नालन्दा नजिक उनको एक आँपको बगैँचा थियो । भगवानको उपदेशबाट प्रभावित भई यिनले आफ्नो आम्रवनमा कुटी, गुफा, मण्डप आदिले युक्त एक विहार बनाइदिएका थिए । त्यसैले यस विहारको नाम जीवकले आफ्नो आम्रवनमा बनाइदिएको विहारको नाम 'जीवक आम्रवन' रहे जस्तै 'पावारिक आम्रवन' वा 'पावारिकाराम' भनी प्रसिद्ध भयो । त्यसैले सूत्रमा

निगण्ठको धर्ममा दण्ड भनिन्छ

त्यस समय निगण्ठ-नाटपुत्र^१ विशाल निगण्ठ-परिषद्का साथ नालन्दामा बसिरहेका थिए । त्यसवखत दीर्घतपस्वी^२ निगण्ठ (= जैन साधु) नालन्दामा भिक्षाटन् गरी भिक्षाटन्बाट फर्की भोजनोपरान्त पावारिकको आम्रवनमा, जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुराकानी गरिसकेपछि एक छेउमा उभिए । एक छेउमा उभिएका दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“तपस्वी ! आसनहरू छन्, यदि चाहन्छौ भने बस ।”

भगवानले यति भन्नुभएपछि दीर्घतपस्वी निगण्ठ एक होचो

‘पावारिक आम्रवनमा’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३५ : उपालिसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. II. पृ. ६३३ : सम्पसादनीयसुत्तवण्णना; अं. अ. क. I. पृ. २३५ : खुज्जुत्तरा, एककनिपात; सं. नि. अ. क. III. पृ. १६९ : नालन्दासुत्तवण्णना, अम्बपालिवग्गो, सतिपट्टानसंयुत्तं । कौशम्बीको सेठलाई ‘पावारिय’ वा ‘पावारिक’ भन्दछन् । हेर लेखकको बु. रा. भा-१, पृ. ४१९.

१. कहीं कहीं ‘निगण्ठ-नाथपुत्र’ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ ।
२. अग्लो भएकोले ‘दीर्घतपस्वी’ भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३५ : उपालिसुत्तवण्णना ।

आसन लिई एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

१- “तपस्वी ! पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले^१ कति कर्महरू बताउँछन् ?”

“आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रलाई ‘कर्म कर्म’ भनी बताउने अभ्यास छैन । आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रलाई ‘दण्ड दण्ड’ भनी बताउने अभ्यास छ ।”

२- “तपस्वी ! पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले कति दण्डहरू बताउँछन् त ? (पञ्जापेति)”

“आवुसो गौतम ! निगण्ठ-नाटपुत्रले पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त तीन दण्डहरू बताउँछन्—काय-दण्ड, वचन-दण्ड तथा मन-दण्ड^२ ।”

१. पालि साहित्यमा जैनधर्मका प्रवर्तक महावीर तीर्थकरलाई ‘निगण्ठ-नाटपुत्र’ भनी भन्दछन् ।

२. जस्तै बुद्ध धर्ममा कायद्वारा गरिने क्रियालाई ‘कायकर्म’ आदि भनी बताइएको छ त्यस्तै निगण्ठ अर्थात् जैनधर्ममा ‘काय-दण्ड’ आदि भनिन्छ । यी तीन दण्डहरूमध्ये पहिला दुइ दण्डहरूलाई अचिन्तिक भनी निगण्ठ-नाटपुत्र बताउँछन् । उनी भन्दछन् कि—जस्तै हावा आउँदा रुखका शाखा हल्लिन्छन्, पानी चल्दछ तर त्यसमा चित्त छैन—त्यस्तैगरी कायदण्ड पनि अचिन्तिक हुन्छ । जस्तै हावा आउँदा

३- “तपस्वी ! केत, काय-दण्ड अर्कै, वचन-दण्ड अर्कै तथा मन-दण्ड अर्कै हो ?”

“आवुसो गौतम ! काय-दण्ड अर्कै, वचन-दण्ड अर्कै तथा मन-दण्ड अर्कै हो ।”

४- “तपस्वी ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन-दण्डहरूमध्ये—पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले कुन दण्डलाई महासावदचतर भन्दछन् त ?—काय-दण्डलाई कि, वचन-दण्डलाई कि तथा मन-दण्डलाई ?”

“आवुसो गौतम ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन दण्डहरूमध्येमा पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त निगण्ठ-नाटपुत्रले काय दण्डलाई महासावदचतर (= महादोष) भन्दछन्; वचन-दण्डलाई र मन-दण्डलाई होइन ।”

५- “तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छौ ?”

तालवृक्षका पातहरूका आवाज आउँछन्, पानीको आवाज आउँछ तर त्यसमा चित्त छैन—त्यस्तैगरी—वचनदण्ड पनि अचित्तक हुन्छ। यी दुइ दण्डहरूलाई अचित्तक हुन् भनी बताउँछन्। चित्तलाई मन-दण्ड भनी भन्दछन्। अनि दीर्घतपस्वी-निगण्ठलाई आफ्नो वचनमा कायम राख्न लगाउने विचारले बुद्धले अगाडि- ‘तपस्वी ! केत...’ भन्ने आदि कुरा सोध्नु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३५ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

“हो, आवुसो गौतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

“तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छौ ?”

“हो, आवुसो गौतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

“तपस्वी ! काय-दण्ड भनी भन्छौ ?”

“हो, आवुसो गौतम ! काय-दण्ड भनी भन्छु ।”

यसरी तीन तीन पटकसम्म भगवानले यस विषयमा दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई आफ्नो वचनमा प्रतिस्थापित गराउनु भयो^१ ।

१. किन भगवानले यस्तो गर्नुभएको होला भन्ने सम्बन्धमा अट्कथाले यसरी कारण दिएको छ ।

Dhamma.Digital

भगवानले देख्नु भएको थियो कि यी दीर्घतपस्वी निगण्ठले यो कुरा लिएर गई उनका शास्ता महानिगण्ठलाई र उनको परिषद्लाई सुनाउने छन् । अनि त्यो परिषद्मा बसेका उपालि गृहपति यो कुरा सुनेर मसँग वादगर्न आउनेछन् । त्यसवखत उनलाई मैले धर्मोपदेश गर्नेछु र उनी तीन तीन पटकसम्म शरणमा जानेछन् । अनि मैले उनलाई चार सत्यका कुराहरू प्रकाश पारिदिनेछु । सत्य प्रकाशनको अन्तमा उनी स्रोतापत्ति-फलमा प्रतिष्ठित हुनेछन् । मैले पारमीहरू पूरा गरेको परोपकारार्थ हो । यिनै कारणहरूलाई देख्नु भएर वहाँले यस्तो गर्नुभएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३५ : उपालिसुत्तवण्णना ।

बुद्धको धर्ममा कर्म भनिन्छ

अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले भगवानसँग यस्तो सोधे—

(१) “आवुसो गौतम ! पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त तपाईंले कति दण्डहरू बताउनु हुन्छ नि ?”

“तपस्वी ! तथागतलाई ‘दण्ड दण्ड’ भन्ने अभ्यास छैन; ‘कर्म कर्म’ भन्ने अभ्यास छ ।”

(२) “आवुसो गौतम ! पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त तपाईं गौतमले कति कर्महरू बताउनु भएको छ त ?”

“तपस्वी ! पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त मैले तीन कर्महरू बताएकोछु^१ (पञ्चापेमि), जस्तै कायकर्म, वचनकर्म तथा मनकर्म ।”

१. जब दीर्घतपस्वी निगण्ठले बुद्धधर्म अनुसार ‘कति कर्महरू बताउनु भएको छ त ?’ भनी सोधे तब भगवान बुद्धले अगाडिका कुराहरू बताउनुभयो ।

यहाँ कायकर्म, वचनकर्म तथा मनकर्म भनी निम्नप्रकारले भनिएको छ ।

(क) कायद्वारमा उत्पन्न हुने, कायद्वारबाट निस्कने, कायद्वारबाट गरिने तथा कायद्वारबाट सिद्धहुने आठ (८) कामावचर कुशल चेतनाहरू, बाह्य (१२) अकुशल चेतनाहरू लगायत जम्मा बीस (२०) चेतनाहरूलाई कायकर्म भनिएको हो ।

(ख) उपरोक्ताकारले कायद्वारबाट कार्य सिद्ध नभई वचनद्वारबाट कार्यसिद्ध हुने उक्त वीसैवटा चेतनाहरूलाई **वचनकर्म भनिएको हो** ।

(ग) यी दुवै द्वारहरूमा उत्पन्न नभई मनद्वारमा उत्पन्न हुने उनन्तीस (२९) चेतनाहरूलाई **मनकर्म भनिएको हो** । (हेर लेखकको बु. प. भा-१, पृ. १५९ मा)

संक्षेपमा भन्ने हो भने यहाँ—त्रिविध कायदुश्चरित्रलाई कायकर्म, चतुर्विध वचनदुश्चरित्रलाई वचनकर्म तथा त्रिविध मनदुश्चरित्रलाई मनकर्म भनिएको हो ।

यस सूत्रमा कर्म (=क्रिया) प्रधानगरी उपदेश गर्नुभएको छ भनी पपं. सू. III. पृ. ३५-३६ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

म. नि. II. पृ. ६३ : कुक्कुरवतिकसुत्तमा चाहिँ चार प्रकारले कर्मप्रधानका कुराहरू बताउनु भएको छ ।

कर्म प्रधानगरी देशनागर्नु भएता पनि कर्मको वास्तविक मूलभूत कारण चेतना नै हो । त्यसैले कतै कतै स्पष्टरूपले चेतना प्रधानगरी—‘चेतनालाई नै कर्म भन्दछु, किनभने—चिताएर कर्म गरिन्छ’ भनी निव्वेधिकसुत्तमा उल्लेख भएको छ । (अं. नि-६, पृ. १२०) पपं. सू. III. पृ. ३५-३६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

(३) “आवुसो गौतम ! काय-कर्म भिन्नै, वचन-कर्म भिन्नै तथा मन-कर्म भिन्नै हो कि (अथवा एउटै हो) ?”

“तपस्वी ! काय-कर्म भिन्नै हो, वचन-कर्म भिन्नै हो तथा मन-कर्म भिन्नै हो ।”

(४) “आवुसो गौतम ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन-कर्महरूमध्येमा—पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त तपाईंले कुन कर्मलाई महासावदचर (= महादोष) भन्नुहुन्छ नि ? कायकर्मलाई कि, वचनकर्मलाई कि अथवा मनकर्मलाई ?”

“तपस्वी ! यसरी छुट्याइएका, यसरी विभक्त गरिएका यी तीन कर्महरूमध्येमा पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त मैले मनकर्मलाई महासावदचतर (= महादोष) भनी बताउँछु^१; कमकर्मलाई र वचनकर्मलाई होइन ।”

१. यहाँ मनकर्मलाई किन महासावदचतर भनेको हो भन्ने कुरा यसरी बुझ्नुपर्छ—

साधारण लोकवासीले बुझ्नेगरी बताउनको निमित्त यहाँ धेरै वा थोरै वा महान् वा अल्प अथवा ठूलो र स्यानो भन्ने विशेषण पद जोडिएको हो ।

अकुशल-पथमा आउँदा कायकर्म र वचनकर्म महान् हुन्छ भने कुशल-पथमा आउँदा मनकर्मलाई महान् भनिन्छ । किन-भने—पञ्चआनन्तरिय कर्महरूमध्ये मातृघात, पितृघात आदि चार

आनन्तरिय कर्महरू कायद्वारा प्रयत्नगरी, कायद्वारबाट कार्यसम्पन्न गरिन्छ, वचनद्वारबाट होइन; कल्पसम्म नरकमा रहनपर्ने सङ्घभेद जस्ता आनन्तरिय अकुशलकर्म चाहिं वचनद्वारबाट कार्यसम्पन्न गरिन्छ, कायद्वारबाट होइन । अतः यी पाँच आनन्तरिय कर्महरू कायद्वार र वचनद्वारबाट गरिन्छ । त्यसैले अकुशलको विषयमा काय र वचन कर्मलाई महासावदचतर भनिएको हो । पञ्चआनन्तरिय कर्मभन्दा ठूलो अकुशल अरू छैन र यी अकुशलहरू काय र वचनद्वारबाट नै सिद्ध हुन्छन् ।

कुशल-पथमा आउँदा कसरी मनकर्म महान् हुन्छ त ?—

एउटै ध्यानचेतनाले चौरासीहजार (८४,०००) कल्पसम्म आयु हुने स्वर्गसम्पत्ति पनि प्राप्त गराइदिन सक्छ । एउटै मार्गचेतनाले सबै अकुशलहरू समुच्छेदन गरी अरहत्-फल पनि प्राप्त गराइदिन सक्छ । त्यसैले कुशल-पथमा आउँदा मनकर्म महान् हुन्छ भनी भनिएको हो ।

Dhamma.Digital

यस सूत्रमा चाहिं निश्चित मिथ्यादृष्टिलाई लक्षगरी मनकर्मलाई महासावदचतर भनी भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३६ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । यस्तै कुराको सन्दर्भमा भगवानले अं. नि-१, पृ. ३४ : एकधम्मपालिमा यसरी उल्लेख गर्नुभएको छ—

“नाहं भिक्खवे, अञ्जं एक धम्मं पि समनुपस्सामि यं एवं महासावज्जं, यथयिदं, भिक्खवे, मिच्छादिट्ठि; मिच्छादिट्ठि परमानि, भिक्खवे, वज्जानि ।”

(५) “आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

“आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

“आवुसो गौतम ! मन-कर्म भनी भन्नुहुन्छ त ?”

“हो, तपस्वी ! मन-कर्म भनी भन्छु ।”

यसरी तीन तीन पटकसम्म दीर्घतपस्वी निगण्ठले यस विषयमा भगवानलाई आफ्नो वचनमा प्रतिस्थापित गराइ आसनबाट उठी, दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए ।

उपालि गृहपति बुद्ध कहाँ गए

Dhamma.Digital

त्यस समय निगण्ठ-नाटपुत्र उपालि प्रमुख वालकिनीय^१ परिषद्

अर्थात्- “भिक्षु हो ! मिथ्यादृष्टि जस्तो महासावदच (=महादोष) अरू कुनै म देखिन; दोषहरूको प्रमुख कारण नै मिथ्यादृष्टि हो ।”

यति कुरा सुनिसकेपछि दीर्घतपस्वी निगण्ठले पनि भगवानले जस्तै अगाडि ‘आवुसो गौतम ! मनकर्म भनी भन्नुहुन्छ, त ?’ भनी प्रश्न सोधे । पपं. सू. III. पृ. ३६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

१. उपालि गृहपतिले ‘वालक लोणकार गाम’ अर्थात् ‘नून बनाउने वालकको गाउँ’ भन्ने एक गाउँ थियो । त्यस गाउँबाट हुने आमदानी

सहित विशाल गृही-परिषद्का साथ (नालन्दामा) बसिरहेका थिए । अनि निगण्ठ-नाटपुत्रले टाढैबाट दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई आइरहेको देखेर उनीसँग यस्तो सोधे—

“हे तपस्वी ! कताबाट तिम्री दिनको मध्यान्ह समयमा आइरहेका हो ?”

“भन्ते ! म त्यहाँबाटै श्रमण गौतम कहाँ बाटै आइरहेको छु ।”

“तपस्वी ! के त श्रमण गौतमसँग तिम्रो केही कुराकानी भयो त ?”

“भन्ते ! श्रमण गौतमसँग मेरो केही कुराकानी भएको थियो ।”

गाउँलेहरूले उपालि गृहपतिलाई बुझाउन ल्याउँदथे । एकदिन त्यस्तैगरी आम्रदानी बुझाउन ल्याएको वेलामा उपालि गृहपतिले हाम्रा शास्ता महानिगण्ठको दर्शनार्थ जाऊँ भनी उनीहरूलाई साथमा लिई निगण्ठ-नाटपुत्र कहाँ गए । त्यसवखत त्यहाँ अरू विशाल गृही-परिषद् पनि थियो । त्यसैले सूत्रमा ‘उपालि प्रमुख बालकिनी परिषद्...’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३६-३७ : उपालिसुत्तवण्णना ।

‘बालकिनीय’ भनी बालुवा धेरै भएको बालवती भन्ने अर्थलाई पनि लिन सकिन्छ, भनी पपं. सू. III. पृ. ३७ : उपालिसुत्तवण्णनाले नै उल्लेख गरेको छ ।

“तपस्वी ! श्रमण गौतमसँग के कस्तो कुराकानी भयो त ?”

अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले जे जति कुराकानी भगवानसँग भएका थिए ती सबै कुराहरू निगण्ठ-नाटपुत्रलाई सुनाए । यति सुनाइसकेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रले दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई यस्तो भने—

“साधु ! साधु^१ ! ! तपस्वी ! शास्ताको शासन (= धर्म) लाई राम्ररी बुझ्ने श्रुतवान् श्रावकले जस्तो कुरा भन्नुपर्ने थियो त्यस्तै कुरा दीर्घतपस्वी निगण्ठले श्रमण गौतमलाई बताइदिए । त्यत्रो ठूलो काय-दण्ड (= काय-कर्म) को अगाडि यति स्यानो मन-दण्ड (= मन-कर्म) लाई (ठूलो छ, भन्नु) के मिल्ला र^२ ! अतएव पापकर्म गर्नको

१. पालि साहित्यमा— ‘राम्रो, असल, ठीक, बढिया, हो, धन्यवाद, स्यावास तथा हुन्छ’ भन्ने भाव व्यक्त गर्नको निमित्त ‘साधु’ शब्द प्रयोग गरिन्छ । स्वीकृति सूचनार्थ पनि ‘साधु’ शब्द प्रयोग गरिन्छ । यहाँचाहिं ‘धन्य’ वा ‘स्यावास’ भन्ने अर्थ बुझ्नुपर्छ ।
२. पाप कर्म गर्नको निमित्त बुद्धले जुन काय-कर्मभन्दा मन-कर्मलाई महान् छ भनी भन्नुभयो त्यस कुरालाई लिएर निगण्ठ-नाटपुत्रले— ‘त्यत्रो ठूलो शरीरबाट हुने कायकर्मको अगाडि विल्कुल नदेखिने मनकर्म के ठूलो हुन सक्ला र, के गिन्ति हुन सक्ला र !’ भन्दै बुद्धको कुरामाथि हँस्सी उडाउँदै यस्तो भनेका हुन् र आफूले पनि ‘काय-कर्म नै महासावदचतर छ’ भन्ने कुरा समर्थन गरे । पपं. सू. III. पृ. ३७ : उपालिसुत्तवण्णना ।

निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त काय-दण्ड नै महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

यो कुरा सुनेर उपालि गृहपतिले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“साधु ! साधु !! भन्ते दीर्घतपस्वी ! शास्ताको शासनलाई (= धर्मलाई) राम्ररी बुझ्ने श्रुतवान् श्रावकले जस्तो कुरा भन्नुपर्ने थियो त्यस्तै कुरा दीर्घतपस्वी निगण्ठले श्रमण गौतमलाई बताइदिनु भयो । त्यत्रो ठूलो काय-दण्डको अगाडि यति स्यानो मन-दण्डलाई (ठूलो छ, भन्नु) के मिल्ला र ! अतएव पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त काय-दण्ड नै महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

“हवस् त भन्ते ! त्यसोभए म श्रमण गौतम कहाँ जानेछु र यस विषयमा श्रमण गौतममाथि वाद आरोप लगाउनेछु । भदन्त तपस्वीले प्रतिस्थापित गरे बमोजिम श्रमण गौतम उही कुरामा प्रतिष्ठित हुन्छन् कि हुँदैनन् (हेरौं) । (यदि उही कुरामा प्रतिष्ठित हुन्छन् भने)”—

(१) जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले लामो लामो रौं भएको च्याँग्रालाई उसको रौं समाती अगाडितिर तान्छ, पछाडितिर तान्छ, र कहिले अगाडि-पछाडि तान्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि श्रमण गौतमलाई वादले वादलाई अगाडितिर तान्नेछु, पछाडितिर तान्नेछु र कहिले अगाडि-पछाडि गरी तान्नेछु ।

(२) “जस्तै कुनै बलवान् जाँड बनाउने (= सोण्डिकाकम्मकारो) पुरुषले—जाँड पकाएको भाँडो (खर्खण्डा) धेरै पानी भएको तलाउमा डुबाई, भाँडाको कान समाती अधिल्लिर तान्छ, पछिल्लिर तान्छ र कहिले अगाडि-पछाडि गर्छ, त्यस्तैगरी मैले पनि श्रमण गौतमलाई वादले वादलाई अधिल्लिर तान्नेछु, पछिल्लिर तान्नेछु र कहिले अगाडि-पछाडि गरी तान्नेछु।”

(३) “जस्तै कुनै बलवान् सुराधूर्तले जाँड छाल्ने चाल्नीको कान समाती तलतिर पारी—माथितिर पारी धुन्छ बारम्बार टक्-टक्याएर धुन्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि श्रमण गौतमलाई वादले वादलाई तलतिर पारी माथितिर पारी टक्-टक्याउनेछु।”

(४) “जस्तै कुनै साठीवर्ष पुगिसकेको हात्ती गहिरो पोखरीमा पसी साणधोविकं^१ (=सनपाटकृडा) भन्ने खेल खेल्छ, त्यस्तैगरी—मैले पनि श्रमण गौतमलाई वादले वादलाई ‘सनपाट-कृडा’ जस्तै गरी खेलाउने छु। हवस् त भन्ते ! म जानेछु र श्रमण गौतमलाई यसै कुरामा वाद आरोप लगाउनेछु।”

१. मानिसहरू सनपाटलाई पानीमा डुबाई राख्छन्। केही दिनपछि मुठी मुठी बनाई खूबसँग ढुंगामा चुट्छन्। त्यस्तैगरी हात्ती गहिरो पानीमा डुबी, सँढले कहीले मस्तकमा, कहीले आडमा पानी छ्याप्छ, पानीमा क्रिडा गर्छ। यसैलाई ‘साणधोविकं’ (= सनपाट क्रिडा) भनी भनिएको हो। म. नि. अ. क. II. पृ. २२६ : चूलसच्चकसुत्तं।

“गृहपति ! जाऊ त, तिमी श्रमण गौतम कहाँ गई यस विषयमा वाद आरोपन गर । मैले श्रमण गौतमलाई वाद आरोपन गरूँ अथवा दिर्घतपस्वीले अथवा तिमीले (यसमा कुनै फरक पर्दैन)”

यस्तो भन्दा दिर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! यो कुरा म रुचाउँदिन कि उपालि गृहपति श्रमण गौतम कहाँ गई वाद आरोपन गरून् । भन्ते ! श्रमण गौतम मायावी छन् । उनी आवट्टनीय (= चक्रमा पार्ने माया) जान्दछन् । जुन विदचाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ । बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सक्छन् । गृहपति ! जाऊ, तिमीले श्रमण गौतमलाई वाद आरोपन गर । श्रमण गौतमलाई मैले वाद आरोपन गरूँ अथवा दीर्घतपस्वीले अथवा तिमीले ।”

दोश्रो पटक पनि, तेश्रो पटक पनि दिर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! यो कुरा म रुचाउँदिन...उनी आवट्टनीय जान्दछन् । जुन विदचाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ । वरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सक्छन् । गृहपति ! जाऊ, तिमीले श्रमण गौतमलाई वाद आरोपन गर^१ । श्रमण गौतमलाई मैले वाद आरोपन गरूँ अथवा दीर्घतपस्वीले अथवा तिमीले ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई, उनलाई अभिवादन गरी, प्रदक्षिणा गरी उपालि गृहपति जहाँ पावारिक-आम्रवन हो, जहाँ भगवान बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादनगरी^३ एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उपालि गृहपतिले भगवानसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! यहाँ दीर्घतपस्वी निगण्ठ आए होइन ?”

-
१. महानिगण्ठले तीन तीनवारसम्म उपालिलाई बुद्ध कहाँ पठाउनलाग्दा पनि दीर्घतपस्वीले किन रोकेका होलान् भन्ने कुराको सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी स्पष्टिकरण दिएको छ ।

निगण्ठ-नाटपुत्र बुद्धसँगसँगै एउटै नगरमा बसे ता पनि उनले बुद्धलाई कहील्यै देखेका छैनन् । अट्टकथाका भनाइअनुसार महानिगण्ठले बुद्धको विरुद्ध आफ्नो वादलाई नछाडेसम्म उनले बुद्धको दर्शन गर्न असम्भव हुन्छ । अर्थात् आफ्नो वादको घमण्डलाई नछाडिकन उनी बुद्ध कहाँ जानसक्दैनन् । अतः बुद्धलाई नदेखेको हुँदा उनले बुद्धको व्यक्तित्वको बारेमा र वहाँको नैर्याणिक कथा-

हरूको बारेमा केही जानेका थिएनन् र उनले उपालिलाई तीन तीन-बारसम्म पठाउन लागेका हुन् ।

दीर्घतपस्वी निगण्ठ चाँहीं समय समयमा बुद्ध कहाँ गई उभिइ-रहन्थे पनि बस्थे पनि । समय समयमा उनले बुद्धसँग प्रश्नहरू पनि सोध्दथे । त्यसैले बुद्धको दर्शन-सम्पत्ति तथा वहाँको नैर्याणिक कथाहरू सम्बन्धी उनलाई पूरा पूरा जानकारी थियो । त्यसैले उनको मनमा यस्तो लाग्दथ्यो—

“यी उपालि गृहपति विद्वान् छन्, पण्डित छन् । श्रमण गौतम कहाँ गएर उनी बुद्धको दर्शन मात्रले पनि प्रसन्न हुन सक्छन्, वहाँको नैर्याणिक उपदेश सुनेर पनि प्रसन्न हुन सक्छन्, त्यहाँबाट उनी हामीहरू कहाँ पुनः फर्केर नआउन पनि सक्छन् ।”

यस्तो सोचेर नै उनले बारबार बुद्ध कहाँ पठाउने विषयमा असहमति जनाएका हुन् । पपं. सू. III. पृ. ३७ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२. बुद्धलाई देखेर प्रसन्न हुनेले पनि, अप्रसन्न हुनेले पनि, प्रायः जसो सबैले वहाँलाई वन्दना गर्छन् । त्यसमध्ये अल्पसंख्यक मानिसहरूले वन्दना पनि गर्दैनन् । उच्चकुलीन भएर अनगारिय भावमा बसेको हुनाले बुद्धलाई वन्दना नै गर्न योग्य छ । यी उपालि गृहपतिले चाहिँ बुद्धलाई देखेर प्रसन्न भएर नै वन्दना गरेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ३७ उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

“गृहपति ! हो, यहाँ दीर्घतपस्वी निगण्ठ आएका थिए ।”

“भन्ते ! के, दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग तपाईंको केही कुरा भएको थियो त ?”

“गृहपति ! भएको थियो; दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग मेरो केही कुरा भएको थियो ।”

“भन्ते ! दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग तपाईंको के कस्तो कुरा भएको थियो त ?”

अनि जति कुराकानी दीर्घतपस्वी निगण्ठसँग भएका थिए ती जम्मै कुराहरू भगवानले उपालि गृहपतिलाई सुनाउनु भयो ।

यस्तो भन्नुभएपछि उपालि गृहपतिले भगवानलाई यस्तो भने—

“धन्यहो, धन्यहो भन्ते तपस्वी ! शास्ताको शासनलाई राम्ररी बुझे श्रुतवान् श्रावकले जसरी कुरा भन्नुपर्ने हो त्यसरी नै दीर्घतपस्वी निगण्ठले भगवानलाई कुरा बताइदिए । त्यत्रो ठूलो काय-दण्डको अगाडि यति स्यानो मन-दण्डलाई (ठूलो छ, भन्न) के मिल्ला र ! अतएव पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त काय-दण्ड नै महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

“गृहपति ! यदि तिमी सत्यमा बसी^१ छलफल गर्छौं भने यहाँ तिमीसँग केही कुरा हुनसक्छ ।”

“भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु, हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुरा होस् ।”

बुद्धसँग छलफल

(१) “गृहपति ! भनौं कि यहाँ चीसोपानी निषेधगर्ने^२ र तातोपानी सेवनगर्ने (कुनै एक) निगण्ठलाई रोग लाग्यो, दुःख भयो, ब्याधिले अत्यन्त पीडादियो । चीसोपानी पिउन नपाएर उसको मरण भयो भने— गृहपति ! निगण्ठ-नाटपुत्रले त्यस्ताको (मृत्युपछि) उत्पत्ति कहाँ बताउँछन् नि ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

१. भुइमा गाडेको खम्बा जस्तै अचल भई आफूले भनेको वचन-सत्यमा अचल भई बसेर कुरा गर्छौं भने तिमीसँग केही कुरा गर्नेछु अथवा केही कुरा हुनेछ भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३७-३८ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२. निगण्ठ-सम्प्रदायका अर्थात् जैन-सम्प्रदायका साधुहरू चीसोपानीमा ‘जीव’ छ भन्ने संज्ञालिएर चीसोपानी निषेध गर्ने भएका हुनाले यहाँ ‘चीसोपानी निषेध गर्ने’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ३८ : उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! मनसत्त्व भन्ने देवलोक छ, उ त्यहाँ उत्पन्न हुन्छ (भनी बताउँछन्) । किनभने ? भन्ते ! मनः प्रतिबद्ध भई^१ (= मनमा आसक्त भई) उ मृत्यु भएको हुँदा ।”

“गृहपति ! राम्ररी मनमा सोच, गृहपति ! राम्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिम्रो अधिल्लो कुरा पछिल्लोसँग वा पछिल्लो कुरा अधिल्लोसँग मेल खान्न । गृहपति ! तिमिले यस्तो भनेका छौ कि— ‘भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु; हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस्’ ।”

“भन्ते ! यदचपि भगवानले यस्तो भन्नुहुन्छ, तथापि पापकर्म

१. ‘मनः प्रतिबद्ध भई’ अर्थात् मनमा आशा लिएर मरेको हुँदा उ ‘मनसत्त्व’ भन्ने देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ भनी बताउँछन् ।

त्यो व्याधिले पीडित भएको निगण्ठलाई पित्त-ज्वर भएको हुन्छ । त्यसैले उसलाई तातोपानी पिउनु वा हातखुट्टा धुन वा शरीर नुहाउनको निमित्त तातोपानी काम लाग्दैन । किनकि यसले उसको रोग बढ्छ । रोग निको पार्नको निमित्त चिसोपानीको आवश्यकता हुन्छ परन्तु उसले तातोपानी मात्र सेवन गर्छ । त्यो नपाएमा तातो यागु वा भात सेवन गर्छ । चित्तले भने चिसोपानी पिउने वा सेवन गर्ने प्रबल आशा राख्छ । यसबाट उसको मन-दण्ड (= मन-कर्म) प्रबल छैन भन्ने कुराको खण्डन यहीं हुन्छ । काय-दण्ड (= काय-कर्म) र वचन-दण्ड (= वचन-कर्म) लाई

बचाउनको निमित्त उ चिसोपानी पिउँछु वा सेवन गर्छु भनी भन्दैन । यसरी उसले काय-दण्ड र वचन-दण्डलाई रक्षा गरे ता पनि यसद्वारा च्युति वा प्रतिसन्धि दिन सक्दैन । अर्थात् पुनर्जन्म दिन सक्दैन । मन-दण्डमा त्रुटी भए पनि त्रुटी नभए पनि पुनर्जन्मको कारण त मन-दण्ड (= मन-कर्म) नै हुन्छ । यसरी भगवानले उनलाई काय-दण्ड र वचन-दण्डभन्दा मन-दण्ड (= मन-कर्म) नै बलवान् छ, महान् छ र प्रबल छ भन्ने कुरा भनाउन लगाउनु भयो ।

उपरोक्त युक्तियुक्त कुरा सुनेर उपालि गृहपतिले पनि सोचे कि— हुन पनि हो, मूर्छा हुँदा एकहप्तासम्म पनि बेहोस भएर रहन सक्छ, तर चित्तको प्रवृत्ति छउञ्जेलसम्म उसलाई मरेको भनी भनिदैन । तर जब चित्तको प्रवृत्ति बन्द हुन्छ तब मन्यो भनी भनिन्छ र यसलाई बाहिर लगी जलाइदेऊ भन्ने अवस्थामा पुग्छ । काय-दण्ड वा वचन-दण्ड-द्वारा त्यस्तो हुन सक्दैन । मन-दण्डद्वारा नै त्यस्तो हुन सक्छ । अतः मन-दण्ड नै महान् रहेछ, बलवान् रहेछ र प्रबल रहेछ, किनभने—मनको प्रवृत्ति टुटेर पनि उसले पुनर्जन्म दिलाउन सक्छ । हाम्रा महानिगण्ठको कुरा अनैर्याणिक रहेछ ।

यस्तो सोचे तापनि उनले बुद्ध भगवानको विचित्र उपदेश-लीला सुन्नको निमित्त आफ्नो अनुमत चाहिं प्रकट गरेका थिएनन् । बल्कि आफ्नो उही कुरा माथि जोडदिएका थिए । जुन कुरा सूत्रका अगाडिका कुराहरूबाट प्रष्ट भएकै छ । पपं. सू. III. पृ. ३८ : उपालिसुत्तवण्णना ।

गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त काय-दण्ड नै महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

(२) “गृहपति ! निगण्ठ-नाटपुत्र चतुर्यामसंवरले^१ संवृत्त भई—(१) सबै (चिसो) पानी वर्जित गर्छन्^२, (२) सबै (पाप) वर्जनले युक्त हुन्छ, (३) सबै पापलाई शुद्ध गर्छन् (= पखाल्छन्) तथा (४) सबै पाप वर्जित गर्नमा तत्पर रहन्छन् । उनी अगाडि-पछाडि हिड्दा धेरै क्षुद्रकप्राणीहरू^३ (खुद्दके पाणे) मारिन्छन् । गृहपति ! यसलाई निगण्ठ-नाटपुत्रले कस्तो विपाक (= फलभोग) बताउँछन् नि ? यसमा तिम्री के भन्छौ त ?”

१. चार प्रकारबाट संयम हुनेलाई ‘चातुर्याम संवर’ भनिएको हो । ती हुन्—(१) प्राणीहिंसा गर्दैन गराउँदैन तथा प्राणीहिंसा गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (२) चोरी गर्दैन गराउँदैन तथा चोरी गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (३) भूटो बोल्दैन बोलाउँदैन तथा भूटो बोल्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन, (४) पञ्चकाम विषयको सेवन गर्दैन गराउँदैन तथा पञ्चकाम विषय सेवन गर्नेको अनुमोदन पनि गर्दैन । दी. नि. III. पृ. ३८ : उदुम्बरिकसुत्त; म. नि. अ. क. III. पृ. ३९ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२. कुनै प्रकारका चीसो पानीलाई सेवन गर्दैन । निगण्ठ-नाटपुत्र विश्वास गर्छन् कि चीसो पानीमा जीवहरू छन् । त्यसैले सबै प्रकारका चीसो पानी वर्जन गर्छन् । पपं. सू. III. पृ. ३९ : उपालिसुत्तवण्णना ।

३. एकेन्द्रिय र दुइ इन्द्रिय भएका प्राणीहरू छन् भनी निगण्ठ-नाटपुत्र

“भन्ते ! असञ्चेतनिक (=नचिताएको, नजानेको तथा चित्त नभएको) लाई निगण्ठ-नाटपुत्रले महासावदच (=महादोष) भनी भन्दैनन्

“गृहपति ! यदि चिताएमा ? (=चेतना भएमा ?)”

“भन्ते ! महासावदच (=महादोष) हुन्छ ।”

“गृहपति ! चेतना (=चिताएको) लाई निगण्ठ-नाटपुत्रले (माथि उल्लिखित तीन दण्डहरूमध्येमा) कन ‘दण्डमा’ राख्छन् त ?”

बताउँछन् (पञ्जपेति) । सुकेका रुखका काठहरू, पुराना पातहरू, तथा गिर्खाहरू पनि प्राणवान् नै हुन् (पाणोतेव) भनी बताउँछन् र यिनीहरूलाई एकेन्द्रिय प्राणी हुन् भन्दछन् । अरू प्राणीहरूलाई दुइ इन्द्रिय भएका प्राणी भन्दबछन् । यसमध्ये पानीको स्यानो विन्दुमा स्यानो पानीको विन्दू जत्रै प्राण हुन्छ । ठूलोमा ठूलो प्राण हुन्छ भन्ने विश्वास गर्छन् । त्यसैले बुद्धले ‘क्षुद्रक प्राणी’ भनी भन्नुभएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ३९ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. ‘मन-दण्डमा राख्छन्’ अर्थात् मन-कर्मको वर्गमा राख्छन् भनी भन्ने वित्तिकै उनले पनि आफ्नो बुद्धिले विचार गरे कि—हाम्रा निगण्ठले असञ्चेतिक कर्मलाई थोरै दोष र सञ्चेतनिक कर्मलाई महादोष भनी भन्दछन् र चेतनालाई मन-दण्डमा राख्छन् । अतः यिनको कुरा अनैर्याणिक रहेछ बुद्धको कुरा नै नैर्याणिक रहेछ । पं. सू. III. पृ. ३९-४० : उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! मन-दण्डमा^१ ।”

“गृहपति ! राम्ररी मनमा सोच, गृहपति ! राम्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिम्रो अधिल्लो कुरा पछिल्लो कुरासँग र पछिल्लो कुरा अधिल्लो कुरासँग मेल खान्न । गृहपति ! तिमीले यस्तो भनेका छौ कि- ‘भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु, हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस्’ ।”

“भन्ते ! यदचपि भगवानले यस्तो भन्नुहुन्छ, तथापि काय-दण्ड नै पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

(३) “गृहपति ! के यो नालन्दा समृद्ध, सश्रीक तथा बहुजनाकीर्ण छ ?”

“भन्ते ! छ, यो नालन्दा समृद्ध, सश्रीक तथा बहुजनाकीर्ण छ ।”

“गृहपति ! यहाँ एक पुरुष तरवार लिई आउँछ र उ यसो भन्छ- ‘अहिल्यै यो नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एकै क्षणमा एकै मुहूर्तमा मासुको एउटै थुप्रो र एउटै रास पारिदिनेछु ।’ गृहपति ! के उसले नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एकै क्षणमा, एकै मुहूर्तमा मासुको एउटै थुप्रो र एउटै रास पार्न सक्ला ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! दश पुरुष, बीस पुरुष, तीस पुरुष, चालीस पुरुष,

पचास पुरुषहरूले पनि नालन्दाका सबै प्राणीहरूलाई एकै क्षणमा, एकै मुहूर्तमा मासुको एउटै थुप्रो र एउटै रास पार्न सक्दैनन् भने एक पुरुषको त के कुरा !”

“गृहपति ! यहाँ चित्तवशीप्राप्त एक ऋद्धिवान् श्रमण वा ब्राह्मण आई ‘मैले यो नालन्दालाई एकै क्रोधचित्तले (एकेनमनोपदोसेन) भस्म पार्नेछु’ भनी भन्दछन् । गृहपति ! के त चित्तवशीप्राप्त सो ऋद्धिवान् श्रमण वा ब्राह्मणले यो नालन्दालाई एकै क्रोधचित्तले भस्मपार्न सक्लान् के ? यसमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! दश नालन्दा, बीस नालन्दा, तीस नालन्दा, चालीस नालन्दा, पचास नालन्दाहरूलाई पनि चित्तवशीप्राप्त सो ऋद्धिवान् श्रमण वा ब्राह्मणले भस्मपार्न सक्नेछन् भने एक नालन्दाको त के कुरा^१ !”

गृहपति ! राम्ररी मनमा सोच, गृहपति ! राम्ररी मनमा सोचेर

-
१. हो त, दश त के पचासौं मानिसले पनि एक नालन्दालाई एकै मुहूर्तमा मासुको एकै थुप्रो पार्न सक्दैनन् । किन्तु चित्तवशी प्राप्त ऋद्धिवान् श्रमण वा ब्राह्मणले भने एक नालन्दा त के पचासौं नालन्दा भएपनि एकै क्रोधचित्तले खरानी पार्न सक्छन् भन्ने कुरा आफूले पनि महसूस गरी यस्तो भने । उनले यो पनि सोचेकि हाम्रा महानिगण्ठको कुरा नैर्याणिक रहेनछ, बुद्धकै कुरा नैर्याणिक रहेछ । पपं. सू. III. पृ. ४० : उपालिसुत्तवण्णना ।

बताऊ । तिम्रो अधिल्लो कुरा पछिल्लोसँग वा पछिल्लो कुरा अधिल्लोसँग मेल खान्न । गृहपति ! तिमिले यस्तो भनेका छौ कि—
‘भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु, हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस्’ ।”

“भन्ते ! यदचपि भगवानले यस्तो भन्नुहुन्छ, तथापि काय-दण्ड नै पापकर्म गर्नको निमित्त, पापकर्मको प्रवृत्तिको निमित्त महासावदचतर छ, न कि वचन-दण्ड र मन-दण्ड ।”

(४) “गृहपति ! तिमिले सुनेका छौ के—**दण्डकारण्य**^१, **कालिङ्गारण्य**^१, **मेध्यारण्य**^२ (मेज्झारञ्जं), **मातङ्गारण्यहरू**^३ अरण्य भएका कुराहरू ?”

“भन्ते ! सुनेको छु, कसरी दण्डकारण्य, कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य, तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य भए भन्ने कुरा सुनेको छु ।”

“गृहपति ! के तिमिले सुनेका छौ त ? कसले गरेर **दण्डकारण्य**,

१-१. यी अरण्यहरू कसरी अरण्य भए भन्ने सम्बन्धका सविस्तर कुराहरू पपं. सू. III. पृ. ४०-४७ : उपालिसुत्तवण्णनामा र जा. अ. क. VI. पृ. १५ : सरभङ्गजातक, नं. ५२२ मा उल्लेख भएका छन् । धेरै लामो भएकोले यहाँ उल्लेख गरिन ।

२-२. यस विषयका कुराहरू पनि विस्तृतपूर्वक पपं. सू. III. पृ. ४७-६१ : उपालिसुत्तवण्णनामा र जा. अ. क. V. पृ. ८४ : मातङ्गजातक नं. ४९७ मा उल्लेख भएका छन् ।

कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य, तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य भएका हुन् ?”

“भन्ते ! मैले सुनेको छु कि—ऋषिहरूको क्रोधचित्तले—दण्डकारण्य, कालिङ्गारण्य, मेध्यारण्य, तथा मातङ्गारण्यहरू अरण्य भएका हुन् ।”

“गृहपति ! राम्ररी मनमा सोच, गृहपति ! राम्ररी मनमा सोचेर बताऊ । तिम्रो अधिल्लो कुरा पछिल्लोसँग र पछिल्लो कुरा अधिल्लोसँग मेल खान्न । गृहपति ! तिम्रीले यस्तो भनेका छौ कि— ‘भन्ते ! म सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु, हुन्छ, हामीहरूका बीच यहाँ केही कुराकानी होस् ।”

उपालिको शरणागमन

“भन्ते ! पहिलो उपमाद्वारा नै म भगवान प्रति अभिप्रसन्न र सन्तुष्ट भएको थिएँ । किन्तु भगवानका विचित्र प्रश्नका उत्तरहरू सुन्नको निमित्त यसप्रकार भगवानलाई प्रतिवादी बनाउने विचार गरेको हुँ । आश्चर्य हो, भन्ते ! अद्भूत हो, भन्ते ! जस्तै—घोप्टेकोलाई उतानो पारिदिंदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिंदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा वा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिंदा—आँखा हुने पुरुषहरूले रूप देख्छ, त्यस्तैगरी—भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनुभयो । अब म भगवानको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवानले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”

(१) “गृहपति ! राम्ररी जानी-बुभी गर, तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले राम्ररी सोच-विचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ ।”

“भन्ते ! यस वाक्यद्वारा त म भगवान प्रति भन् अभिप्रसन्न तथा सन्तुष्ट भएँ, जो कि मलाई भगवान यस्तो भन्नुहुन्छ— ‘गृहपति ! राम्ररी जानी बुभी गर, तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले राम्ररी सोचविचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ’ ।”

“भन्ते ! यदि अन्य तीर्थीयहरूले मलाई शिष्य बनाउन पाएका भए उनीहरूले— ‘उपालि गृहपति हाम्रा शिष्यत्वमा आए’ भन्दै सारा नालन्दामा पताकाहरू फहराउने थिए होलान्^१; परन्तु भगवानले मलाई यस्तो भन्नुहुन्छ— ‘गृहपति ! राम्ररी जानी-बुभी गर, तिमी जस्ता ख्यातिप्राप्त पुरुषले राम्ररी सोच-विचार गरेर मात्र कुनै काम गर्नु उचित हुनेछ ।”

Dhamma.Digital

-
१. पताकाहरू किन फहराउने थिए होलान् भन्ने सम्बन्धमा अङ्कथाले यसरी उल्लेख गरेको छ ।

ती अन्य तीर्थीयहरूले यस्ता ठूला पुरुष हाम्रा धर्ममा श्रावक बन्न आए भनी धेरै खुशी भई पताकाहरू फहराई बेसकरी प्रचार गर्ने थिए होलान् । यस्तो गर्नाले ठूलो लाभ हुनेछ । यसरी प्रचार गर्नाको अर्को उद्देश्य चाहिँ केही भएर शरणमा आएका पुरुष पछि उत्कण्ठित भई फर्केर जालान् भन्ने विचारले पनि यस्तो

“भन्ते ! म दोश्रो पटक पनि भगवानकै शरणमा पर्दछु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी भगवानले मलाई स्वीकार गर्नुहोस् ।”

(२) “गृहपति ! दीर्घकालदेखि तिम्रो कुल (गृह) निगण्ठहरूको निमित्त पानी पिउने कुवा जस्तो भएको छ । उनीहरू आउँदा (बुद्धको शरणमा गएको हुँदा) उनीहरूलाई ‘पिण्ड (= भिक्षा भोजन) नदिए पनि हुन्छ’ भन्ने विचार नलेऊ^१ ।”

गर्दछन् । भनौं कि शरणमा आउनेको मनमा पछि उत्कण्ठित भएर फर्कने विचार भए तापनि ‘त्यत्रो ठूलो प्रचार भैसकेकोले सबैले थाहा पाइसके, अब कसरी फर्कने’ भन्ने लाग्छ । यसरी आफ्नो सम्प्रदायबाट फेरि फर्केर जान नदिनको निमित्त पनि पताकाहरू फहराउँछन् र बेसकरी प्रचार गर्छन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६१-६२ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. उपालि गृहपति महान् दाता भएका हुनाले ‘बुद्धको शरणमा गएँ’ भनेर अरूहरूलाई केही नदिन सक्छन् भन्ने लागेर बुद्धले उनलाई यो अर्ति दिनुभएको हो । भनाइको मतलब “गृहपति ! अधि अधि दश, बीस, तीस अथवा जतिजना निगण्ठहरू आए तापनि ‘छैन’ भनी नभनी तिमी उनीहरूलाई दान दिन्छौ । अतः अबदेखि मेरो शरणमा आएँ भनेर उनीहरूलाई दिने कार्य हटाउन पर्दैन । बल्कि दिदै रहनु पर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६२ : उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! यस वाक्यद्वारा त म भगवान प्रति भन् अभिप्रसन्न तथा सन्तुष्ट भएँ; जो कि मलाई भगवानले यस्तो भन्नुहुन्छ— ‘गृहपति ! दीर्घकालदेखि तिम्रो कुल (गृह) निगण्ठहरूको निमित्त पानी पिउने कुवा जस्तो भएको छ। उनीहरू आउँदा ‘पिण्ड नदिए पनि हुन्छ’ भन्ने विचार नलेऊ’ ।”

“भन्ते ! मैले सुनेको थिएँ कि—श्रमण गौतमले भन्नुहुन्छ, कि— ‘मलाई मात्र दानदेऊ अरूलाई नदेऊ; मेरा श्रावकहरूलाई मात्र दानदेऊ अरूलाई नदेऊ; मलाई दिएको मात्र महत्फल हुन्छ, अरूलाई दिएको महत्फल हुन्न; मेरा श्रावकहरूलाई दिएको मात्र महत्फल हुन्छ, अरू श्रावकहरूलाई दिएको महत्फल हुन्न ।’ तर (त्यसको विपरीत) भगवानले निगण्ठहरूलाई पनि दान दिनुपर्छ भनी मलाई बताउनु हुन्छ। भन्ते ! यस विषयमा हामी नै उचित समय जान्नेछौँ ।”

“भन्ते ! अब म दोश्रो पटक पनि भगवानकै शरणमा पर्छु, धर्म र सङ्घको पनि । आजदेखि जीवनभर शरणमा आएको उपासक हो भनी मलाई भगवानले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

-
१. यस्तो कुरा कहाँ सुनेका थिए ? निगण्ठहरू कहाँ सुनेका थिए । कुल-गृहहरूमा जाँदा निगण्ठहरूले यस्तो प्रचार गर्दथे— ‘हामी त घरमा आएका जसलाई पनि दान दिनुपर्छ भनी भन्दछौँ तर श्रमण गौतमले चाहिँ आफूलाई र आफ्ना शिष्यहरूलाई मात्र दान दिनुपर्छ र अर्कालाई दिनुहुन्न भनी भन्दछन्...’ यसै कुरालाई ध्यानमा राखी गृहपतिले ‘मैले सुनेको थिएँ कि...’ आदि भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६२ : उपालिसुत्तवण्णना ।

(२) अनि भगवानले उपालि गृहपतिलाई **आनुपूर्विकथा**^१ सुनाउनु भयो । जस्तै—दानकथा^२, शीलकथा, स्वर्गकथा, कामविषयको

१. क्रमैसँग भनिने कथालाई 'आनुपूर्विकथा' भन्दछन् । जस्तै—दानको तदनन्तर शील, शीलको तदनन्तर स्वर्ग आदि । जुन क्रमका कुराहरू सूत्रमै उल्लेख भएका छन् । पपं. सू. III. पृ. ६२ : उपालिसुत्तवण्णा ।
२. 'दान' भनेको सुखको कारण हो, सम्पत्तिहरूको मूल हो, भोगहरूको प्रतिष्ठा हो, कुमार्गमा लाग्नेको त्राण, लेण (=गुफा), गति तथा परायण हो । इहलोक र परलोकको निमित्त दान जस्तो आस्था वा प्रतिष्ठा अर्को छैन ।

आस्थाको अर्थले यो दान भनेको रत्नमय सिंहासन जस्तै हो । प्रतिष्ठाको अर्थले महापृथ्वी जस्तै हो । आरम्भणको अर्थले आलम्बन गर्ने डोरी जस्तै हो ।

दुःख उत्तीर्णको अनुसार यो दान ढुंगा जस्तो हो । आस्वासनको अर्थ अनुसार संग्राम सूर जस्तै हो । भयत्राणको अर्थ अनुसार सुसंस्कृत नगर जस्तै हो ।

मात्सर्यमलादिहरूद्वारा लिप्त नभएकोले 'दान' पद्म जस्तै हो । ती मात्सर्यादिहरूलाई दहन गर्ने भएकोले 'दान' अग्नि जस्तै हो । त्रास नहुने अर्थ अनुसार 'दान' सिंह जस्तै हो । बलवान् अर्थ अनुसार 'दान' हात्ती जस्तै हो । मङ्गल मानिने अर्थ अनुसार 'दान'

सेतो गोरु जस्तै हो । क्षेम भूमिमा पुन्याइदिने अर्थ अनुसार 'दान' वल्लभ अश्वराजा जस्तै हो ।

'दान' भनेको म (=बुद्ध) गएको बाटो हो । दानदिने कार्य मेरै वंश हो । किनभने ?—दशपारमीहरू पूरा गर्दै आएको वेलामा मैले—**वेलाम-महायज्ञ** (=महादान) (वेलामसुत्तं, अं. नि-९, पृ. ३५ वा लेखकको वु. गृ. भा-१, पृ. ९६) **महागोविन्द-महायज्ञ**, (हेर लेखकको वु. ब्र. भा-१, पृ. ३२८ : महागोविन्द सूत्रको अनुवाद), **महाशुदर्शन-महायज्ञ**, (महासुदस्सनसुत्तं, दी. नि. II. पृ. १३०) तथा **वेस्सन्तर-महायज्ञ**, (जा. अ. क. VII. पृ. ४२०, नं. ५४७) र अनेक महायज्ञहरू पूरा गरेको थिएँ । खरायोको योनिमा उत्पन्न भएको वेलामा बलिरहेको आगोमा हाम्फाली आफूलाई बलिदान पनि दिएको थिएँ । (जा. अ. क. III. पृ. ४०, नं. ३१६ : ससजातकं ।)

दानद्वारा यो लोकमा शक्रसम्पत्ति, मारसम्पत्ति, ब्रह्मसम्पत्ति, चक्रवर्ती सम्पत्ति, श्रावकपारमीज्ञान, प्रत्येक बोधिज्ञान तथा अभिसम्बोधिज्ञान पनि पाउन सकिन्छ । यसरी अनेक प्रकारका गुणहरूले युक्त भएका दानका कुराहरू बताउनुभयो । दानदिनेले शील पनि पालन गर्न सक्ने हुँदा तदनन्तर शीलको कुरा भन्नुभएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६२-६३ ले उल्लेख गरेको छ ।

'शील' भनेको आस्था, प्रतिष्ठा, आरम्मण, त्राण, लेण आदि हो । 'शील' भनेको मेरो (=बुद्धको) वंश हो । सङ्घपाल

नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. VI. पृ. ५८, नं. ५२४), भूरिदत्त नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. VII. पृ. १४१, नं. ५४३), चम्पेय्य नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. V. पृ. १४६, नं. ५०६), सीलव नागराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. I. पृ. २७३, नं. ८६), मातृपोषक हस्तीराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. IV. पृ. ११४, नं. ४५५) तथा छद्दन्त हस्तीराजा भएको वेलामा, (जा. अ. क. V. पृ. २१३, नं. ५१४) मैले अनेकौं जन्महरूमा 'शील' पालन गरेको थिएँ ।

इहलोक र परलोक-सम्पत्तिहरूमध्येमा शील जस्तो आस्था, शील जस्तो प्रतिष्ठा...अरू छैनन् । शील-अलङ्कार जस्ता अलङ्कारहरू अरू छैनन् । शील-पुष्प जस्ता पुष्पहरू अरू छैनन् । शील-सुगन्ध जस्ता सुगन्धहरू अरू छैनन् । शीलरूपी अलङ्कारले अलंकृत, शीलरूपी कुसुम लगाएका, शीलरूपी सुगन्धलेप लगाएका पुरुषलाई देव सहित मनुष्यलोकले हेरेर पनि तृप्त हुन्न । यस्ता गुणहरू भएका शील पालन गर्ने पुरुष, यस्ता शीलले यस्तो स्वर्गलोक, यस्तो शीलले यस्तो स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनसक्छ भन्ने कुरा दर्शाउनको निमित्त शीलकथाको लगत्तै पछि **स्वर्गको कुरा** भन्नु-भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६३ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

स्वर्गकथा भनेको—यी स्वर्ग भन्ने ठाउँहरूमा—इष्ट, कान्त, मनाप तथा नित्यकृडा सम्पत्ति आदिहरू पाइन्छन् । यिनी-

हरूमध्ये चातुर्माहाराजिक देवलोकमा नब्बेलाख (९०,००,०००) वर्षसम्म दिव्यसुख र दिव्यसम्पत्ति भोग्न पाइन्छ र त्रयस्त्रिंश देवलोकमा तीन करोड साठीलाख (३,६०,००,०००) वर्षसम्म दिव्यसुख भोग्न पाइन्छ । यसरी स्वर्गसम्बन्धी गुणहरूका कुरालाई स्वर्गकथा भनिन्छ । स्वर्गसम्बन्धी जति कुराहरू भने पनि बुद्धले भन्नसक्नु हुन्छ । यसको अन्त छैन । त्यसैले भनेको— 'भिक्षु हो ! मैले अनेक पर्यायद्वारा स्वर्गका कुराहरू भन्न सक्छु' आदि । यसरी स्वर्गकथाद्वारा प्रलोभन गरी, हात्तीलाई अलंकृत गर्दै उसको सूँढ काट्ने जस्तै—यो स्वर्ग पनि अनित्य छ, अध्रुव छ, त्यसमा छन्दराग राख्नु हुन्न भन्ने कुरा दर्शाउनको निमित्त मज्झिमनिकायको चूलदुक्खक्खन्ध सूत्रमा— 'अल्पसुख, बहुदुःख, बहुक्लेशहरू र बहुदोषहरू छन्' (हेर बु. गृ. भा-१, पृ. २९९ मा) भन्ने अनेक प्रकारले कामविषयको दोष देखाउनु भई— 'कामविषयको दुष्परिणाम...' भनी सूत्रमा उल्लेख गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६३ : उपालिसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यसरी कामविषयको दोष देखाएर त्यसपछि नैष्कर्म्यको गुण बताउनुहुँदै 'नैष्कर्म्यको आनिसंस प्रकाश पार्नुभयो' भनी भनिएको हो भनी उक्त अट्टकथामै उल्लेख भएको छ ।

यी दान आदि आनुपुब्बिकथाको वर्णन मनो. र. पृ. II. पृ. ७५४ : सीहसुत्तवर्णना, अट्टकनिपातमा पनि पाइन्छ र उदा. अ. क. पृ. १९८ : सुप्पबुद्धकुट्टिसुत्तवर्णनामा पनि ।

दुष्परिणाम, तुच्छता, संक्लिष्टता तथा नैष्कर्म्यको आनिसंस (= गुण) प्रकाश पार्नुभयो । जब भगवानले उपालि गृहपतिको चित्त उपयुक्त (कल्लं), मृदु, नीवरण रहित, हर्षित तथा प्रसन्न भयो भनी जान्नुभयो तब वहाँले स्वयं प्राप्तगर्नु भएको^१ (सामुक्कांसिका) जुन धर्महरू हुन् ती धर्महरू प्रकाश पार्नुभयो— ‘यो दुःख हो, यो समुदय हो, यो निरोध हो तथा यो मार्ग हो ।’ जस्तै मैलो नपरेको शुद्धवस्त्रमा राम्ररी रङ्गले समाच्छ, त्यस्तैगरी उपालि गृहपतिलाई उसै आसनमा विरज, वीतमल^२ धर्मचक्षु उत्पन्न भयो— ‘जे जति समुदय धर्महरू हुन्, ती सबै निरोध धर्म हुन् ।’ अनि उपालि गृहपति दृष्टधर्मी, प्राप्तधर्मी, विदितधर्मी भई धर्मको गहिराइलाई बुझी शंकारहित, निश्चिन्त, वैशारदच तथा शास्ताको धर्मलाई अवबोध गर्नको निमित्त कसैको आश्रय नचाँहिने भएपछि उनले भगवानसँग यस्तो भने—

-
१. स्वयम्भूजानद्वारा आफैले प्राप्तगरेको ज्ञान, अरूहरूको निमित्त असाधारण हुने ज्ञान । पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना ।
 २. यहाँ ‘वीरज वीतमल धर्मचक्षु’ भनेका—रागरूपी रजहरू नभएकाले ‘विरज’ र रागरूपी मल वा मैलाहरू नभएकाले ‘वीतमल’ भनिएको हो । ‘धर्मचक्षु’ भन्नाले मार्गफललाई भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘धर्मचक्षु उत्पन्न भयो’ भन्ने वाक्य जुनसुकै सूत्रमा आए तापनि यसले स्रोतापत्ति-फल, सकृदागामी-फल, अनागामी-फल

“हवस् त भन्ते ! अब हामीहरू जान्छौं ।”

“गृहपति ! जस्तो उचित ठान्छौं ।”

त्यसपछि भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी, आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी उपालि गृहपति जहाँ आफ्नो घर हो त्यहाँ गए । घरमा पुगेपछि द्वारपाललाई भने—

“सौम्य द्वारपाल ! आजदेखि निगण्ठ र निगण्ठीहरूको निमित्त ढोका बन्द रहने छ र भगवानका भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा

अथवा अर्हत-फलहरूमध्ये कुनै एक फल प्राप्त भएको हो भन्ने कुरा जनाउँछ ।

‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ब्रह्मायु सूत्रमा (म. नि. II. पृ. ३८२ अथवा हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६४) ‘अनागामी-फल’ लाभ भयो भनी भनिएको हो; (पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना, पपं. सू. IV. पृ. २१७ : राहुलोवादसुत्तवण्णना); दीघनखसूत्रमा (म. नि. II. पृ. १९६ अथवा बु. प्र. भा-१, पृ. ३५७) ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘स्रोतापत्ति फल’ प्राप्त भयो भनी भनिएको हो; चुल्लराहुलवाद सूत्रमा (म. नि. III. पृ. ३७६) ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘अरहत्-फल’ प्राप्त भएको हो भनी भनिएको हो । (पपं. सू. IV. पृ. २१७) र यहाँ यस सूत्रमा चाहिँ ‘धर्मचक्षु लाभ भयो’ भन्नाले ‘स्रोतापत्ति-फल’ प्राप्त भएको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना ।

उपासिकाहरूको निमित्त ढोका खुला रहने छ। यदि कुनै निगण्ठ आए भने उनलाई यस्तो भन— ‘भन्ते ! पर्खनुहोस्, नपस्नुहोस् । आजदेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमका शिष्यत्वमा गइसके । निगण्ठहरू र निगण्ठीहरूको निमित्त ढोका बन्द भयो । भगवानका भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू तथा उपासिकाहरूको निमित्त ढोका खुला भयो । भन्ते ! यदि तपाईंलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने—यहाँ बस्नुहोस् यहीं नै तपाईंलाई (भिक्षा) ल्याइदिने छ’ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी द्वारपालले उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दियो ।

निगण्ठ-नाटपुत्रद्वारा उपालिको परीक्षा

“उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए” भन्ने कुरा दीर्घतपस्वी निगण्ठले सुने^१ । अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ

-
१. यी दीर्घतपस्वी निगण्ठले उपालि गृहपति बुद्ध कहाँ गएदेखि नै ‘यी उपालि पण्डित छन् । बुद्ध पनि दर्शनीय छन् तथा उनको कुरा नैर्याणिक छ । अतः बुद्धलाई देख्ने वित्तिकै उपालि गृहपति प्रसन्न हुन सक्छन् । प्रसन्न भएर बुद्धको शरणमा पनि जान सक्छन् । उनी बुद्धको शरणमा गए कि गएनन्’ भन्ने कुराहरू सोच्दै उनी यताउता गई उनको विषयमा चर्चा गरी हिडेका थिए । त्यसैले सर्वप्रथम दीर्घतपस्वीले उपालि गृहपति बुद्धको शरणमा गएको कुरा सुनेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनें कि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गइसके ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन । वरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सम्भव छ ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भने—

“भन्ते ! मैले सुनें कि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गइसके । भन्ते ! त्यसोभए उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त म जानेछु ।”

“तपस्वी ! हुन्छ, जाऊ । उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुरा बुझेर आऊ ।”

अनि दीर्घतपस्वी निगण्ठ जहाँ उपालि गृहपतिको घर हो त्यहाँ गए । द्वारपालले दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई टाढैबाट आइरहेको देख्यो । देखेर दीर्घतपस्वी निगण्ठलाई द्वारपालले यसो भन्यो—

“भन्ते ! पर्खनुहोस्, भित्र नजानु होस् । आजदेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जानुभयो । निगण्ठहरू, निगण्ठीहरूका निमित्त ढोका वन्द भइसक्यो । भगवानका भिक्षुहरू,

भिक्षुणीहरू, उपासकहरू, तथा उपासिकाहरूको निमित्त ढोका खुल्यो । भन्ते ! यदि तपाईंलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने यहीं पर्खनुहोस्, तपाईंलाई (भिक्षा) यहीं ल्याइदिने छ ।”

“आवुसो ! मलाई भिक्षाको आवश्यकता छैन” भनी दीर्घतपस्वी निगण्ठ त्यहाँबाट फर्केर जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए भन्ने कुरा साँच्चै रहेछ । भन्ते ! त्यसैले तपाईंलाई उपालि गृहपति श्रमण गौतम कहाँ गई वादारोपण गर्ने कुरा मलाई चित्त बुभ्दैन भनी भनेको थिएँ किन्तु मैले (त्यो) पाइन । श्रमण गौतम मायावी छन्, मन फर्काउने माया (= आवर्तनीय माया) जान्दछन् । जुन मायाद्वारा उनले अन्यतीर्थीय श्रावकहरूको मनलाई फर्काइदिन्छन् । भन्ते ! अब उपालि गृहपतिको मन श्रमण गौतमको मन फर्काउने मायाद्वारा फर्किसक्यो ।”

“तपस्वी ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन; बरु श्रमण गौतम नै उपालि गृहपतिको शिष्यत्वमा आउन सम्भव छ ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि दीर्घतपस्वी निगण्ठले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भने—

“भन्ते ! उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गए भन्ने कुरा साँच्चै रहेछ । भन्ते ! त्यसैले मैले तपाईंलाई उपालि गृहपति

श्रमण गौतम कहाँ गई वादारोपण गर्ने कुरा मलाई चित्त बुभ्दैन भनी भनेको थिएँ किन्तु मैले (त्यो) पाइन । श्रमण गौतम मायावी छन्,...। भन्ते ! अब उपालि गृहपतिको मन श्रमण गौतमको मन फर्काउने मायाद्वारा फर्किसक्यो ।”

“तपस्वी ! त्यसोभए म जानेछु; उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा गएका हुन् कि होइनन् भन्ने कुरा स्वयं बुभ्नेछु ।”

त्यसपछि निगण्ठ-नाटपुत्र विशाल परिषद् लिएर जहाँ उपालि गृहपतिको घर हो त्यहाँ गए । टाढैदेखि द्वारपालले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई आइरहेको देख्यो । देखेर निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भन्यो—

“भन्ते ! यहीं पर्खनुहोस्, भित्र नजानु होस् । आजदेखि उपालि गृहपति श्रमण गौतमको शिष्यत्वमा जानुभयो । निगण्ठहरू, निगण्ठीहरूका निमित्त ढोका बन्द भइसक्यो । भगवानका भिक्षुहरू, भिक्षुणीहरू, उपासकहरू, तथा उपासिकाहरूको निमित्त ढोका खुल्यो । भन्ते ! यदि तपाईंलाई भिक्षाको आवश्यकता छ भने यहीं पर्खनुहोस्, तपाईंलाई (भिक्षा) यहीं ल्याइदिने छ ।”

“सौम्य द्वारपाल ! त्यसोभए^१ जहाँ उपालि गृहपति छन् त्यहाँ जाऊ, त्यहाँ पुगेपछि उपालि गृहपतिलाई यस्तो भन— ‘भन्ते !

-
१. द्वारपालको वचन सुनेर मनमा सारै दुःख लागेपछि उनले ‘त्यसोभए’ भित्री द्वारपालसँग कुरागर्न थालेका हुन् । द्वारपालले ‘यहीं पर्खनुहोस् भित्र नजानुहोस्’ भनी भनेको कुराको अर्थ उनले बुभ्ने सकेका थिएनन् । पपं. सू. III. पृ. ६४ : उपालिसुत्तवण्णना ।

निगण्ठ-नाटपुत्र विशाल परिषद् लिएर ढोका बाहिरको कोठामा पर्खिरहेका छन्; उनी तिमीसँग भेट्न चाहन्छन् ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई प्रत्युत्तर दिई द्वारपाल जहाँ उपालि गृहपति थिए त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि उपाली गृहपतिलाई यस्तो भन्यो—

“भन्ते ! निगण्ठ-नाटपुत्र, विशाल परिषद् लिएर ढोका बाहिरको कोठामा पर्खिरहेका छन्; उनी तपाईंसँग भेट्न चाहन्छन् ।”

“त्यसोभए, सौम्य द्वारपाल ! माभको द्वारशालामा^१ (= दलानमा) आसन लगाऊ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दिई, माभको दलानमा आसनहरू लगाई जहाँ उपालि गृहपति थिए त्यहाँ गएर उपालि गृहपतिलाई उसले यस्तो भन्यो—

१. ‘माभको द्वारशालामा’ भन्नाले—जुन घरमा सातवटा दलानहरू र सात खण्डहरू हुन्छन् त्यस्तो घरको सात खण्डको बीचको खण्डमा; अर्थात् यतावाट पनि चौथो खण्डमा उतावाट पनि चौथो खण्डमा पर्ने दलानमा; जुन घरमा पाँच खण्डहरू हुन्छन् त्यस्तो घरको यतावाट पनि तेश्रो खण्डमा पर्ने उतावाट पनि तेश्रो खण्डमा पर्ने दलानमा; जुन घरमा तीन खण्डहरू हुन्छन्, त्यस्तो घरको यतावाट पनि दोश्रो उतावाट पनि दोश्रो खण्डमा पर्ने दलानमा भनिएको हो । उपालि गृहपतिको घरमा चाहिं सातवटा खण्डहरू थिए भनी भन्दछन्, पाँचवटा पनि । पपं. सू. III. पृ. ६४-६५ : उपालिसुत्तवण्णना ।

“भन्ते ! माभको दलानमा (अथवा कोठामा) आसनहरू लगाइ-सकें । अब जे उचित ठान्नुहुन्छ ।”

त्यसपछि उपालि गृहपति जहाँ माभको दलान हो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि, जुन आसन त्यहाँ अग्र, श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत थियो त्यसमा बसी द्वारपाललाई बोलाए—

“सौम्य द्वारपाल ! त्यसोभए, जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र छन् त्यहाँ जाऊ; त्यहाँ गई निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यसो भन- ‘भन्ते ! यदि चाहनुहुन्छ भने प्रवेश गर्नुहोस्’ ।”

“हवस्, भन्ते !” भनी उपालि गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दिई जहाँ निगण्ठ-नाटपुत्र थिए त्यहाँ गयो; त्यहाँ पुगेपछि द्वारपालले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यसो भन्यो—

“भन्ते ! उपालि गृहपति यसो भन्नुहुन्छ- ‘भन्ते ! यदि चाहनुहुन्छ भने प्रवेश गर्नुहोस्’ ।”

अनि निगण्ठ-नाटपुत्र, विशाल परिषद् लिएर जहाँ माभको दलान हो त्यहाँ गए ।

अघि उपालि गृहपतिले निगण्ठ-नाटपुत्रलाई टाढैबाट आइरहेको देखेनवित्तिकै त्यहीँसम्म गई अगवानी गर्दथे र जुन आसन अग्र श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत हो त्यसलाई उत्तरासङ्गले (= पछ्यौराले) पुछी, (हात) समाती उनलाई (आसनमा) बसाउदथे । आज सोही उपालि गृहपति जुन त्यहाँ अग्र, श्रेष्ठ, उत्तम तथा प्रणीत आसन हो त्यसमा आफू स्वयं बसी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! आसनहरू छन्, यदि चाहनुहुन्छ भने वस्नुहोस् ।”

यस्तो भन्दा निगण्ठ-नाटपुत्रले उपालि गृहपतिलाई यसो भने—

“गृहपति ! तिमी बहुला भयौ । गृहपति ! तिमी जड भयौ । तिमी—
‘भन्ते ! म श्रमण गौतम कहाँ गई वादारोपण गर्नेछु’ भनेर गई, वाद-
विवादको ठूलो पासोमा (सङ्घाट) बाँधिएर फर्केर आयौ । गृहपति ! कुनै
अंड (= अंडकोश) हारक पुरुष अर्काको अंडालाई भिकी ल्याउनेछु भनी
गएर (आफ्नै) अंडालाई भिकन लगाई फर्केर आउँछु; गृहपति ! जस्तै कुनै
अक्षिहारक (= आँखा भिकने) पुरुष अर्काको आँखा भिकेर ल्याउँछु भनी
गई (आफ्नै) आँखा भिकन लगाई फर्केर आउँछु; त्यस्तैगरी—गृहपति !
तिमी— ‘भन्ते ! म श्रमण गौतम कहाँ गई वादारोपण गर्नेछु’ भनी गएर
वाद-विवादको ठूलो धापमा फसेर फर्केर आयौ । आवर्तनीय मायाद्वारा
श्रमण गौतमले तिम्रो मनलाई फर्काइदिए ।”

“भन्ते ! आवर्तनीय माया असलै हो ! भन्ते ! आवर्तनीय माया
असलै हो !! भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा मेरा रगत सम्बन्धी
ज्ञातिहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको
दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! यस आवर्तनीय
मायाद्वारा सबै क्षत्रीहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू
सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ । भन्ते ! यस
आवर्तनीय मायाद्वारा सबै ब्राह्मणहरू...सबै वैश्यहरू...सबै शूद्रहरू आवर्तित

भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ। भन्ते ! यस आवर्तनीय मायाद्वारा देवलोक सहित, मार सहित ब्रह्मा; ब्राह्मण सहित प्रजा, मनुष्यहरू सहित देवताहरू आवर्तित भएपनि हुन्छ, (यसबाट) उनीहरू सबैको दीर्घकालसम्मको लागि हित र सुख नै हुनेछ। भन्ते ! त्यसो हुनाले तपाईंलाई उपमा दिन्छु। उपमा-द्वारा पनि यहाँ केही विज्ञपुरुषहरूले भनिएको कुरालाई बुझ्नसक्ने छन्।

उपमा- “भन्ते ! पूर्वसमयमा एक जीर्ण, वृद्ध, वयोवृद्ध, बुढो ब्राह्मणकी तरुणी माणविका प्रजापति थिई। उ गर्भिणी तथा प्रसवासन्न थिई। भन्ते ! अनि त्यो माणविकाले सो ब्राह्मणलाई यसो भनी—

‘ब्राह्मण ! तपाईं वजारमा गई एक बाँदरको बच्चा (खेलौना) किनेर ल्याउनुहोस्। जो मेरो बालकलाई खेलौना हुनेछ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा सो ब्राह्मणले त्यो माणविकालाई यसो भन्यो”—

‘भो ! बालक जन्मनुञ्जेलसम्म पर्ख। यदि तिमिले बालक जन्मायौ भने म वजारमा गई बाँदरको बच्चा (खेलौना) किनेर ल्याउनेछु, जो तिम्रो कुमारलाई खेलौना हुनेछ। यदि तिमिले बालिका जन्मायौ भने म वजारमा गई बाँदरनीको बच्चा किनेर ल्याउनेछु। जो तिम्री बालिकालाई खेलौना हुनेछ।’

“भन्ते ! त्यो माणविकाले दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि सो ब्राह्मणलाई भनी—

‘ब्राह्मण ! तपाईं बजारमा गई एक बाँदरको बच्चा किनेर ल्याउनु-
होस् । जो मेरो बालकलाई खेलौना हुनेछ ।’

“भन्ते ! अनि माणविका प्रति अनुरक्त, प्रतिबद्ध भएको सो ब्राह्मणले
बजारमा गई बाँदरको बच्चा किनेर ल्याई त्यो माणविकालाई यस्तो
भन्यो—

‘भो ! बजारबाट किनेर ल्याएको बाँदरको बच्चा यही हो, जो तिम्रो
बालकलाई खेलौना हुनेछ ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा त्यो माणविकाले सो ब्राह्मणलाई यस्तो भनी”—

“ब्राह्मण ! तपाईं यो बाँदरको बच्चा लिएर रक्तपाणी-रञ्जितकार
पुत्र कहाँ जानुहोस् । अनि त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रलाई
यस्तो भन्नुहोस्— ‘सौम्य रक्तपाणी ! यो बाँदरको बच्चालाई चारैतिरबाट
पिटी, दुवैतिरबाट मली, पहुँलो गरी रङ्गाउन चाहन्छु’ ।”

“भन्ते ! अनि माणविका प्रति अनुरक्त, प्रतिबद्ध भएको सो ब्राह्मण,
त्यो बाँदरको बच्चा लिई जहाँ रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्र हो त्यहाँ गयो ।
त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रलाई भन्यो— ‘रक्तपाणी ! म यो
बाँदरको बच्चालाई चारैतिरबाट पिटी, दुवैतिरबाट मली, पहुँलो गरी
रङ्गाउन चाहन्छु’ ।”

“भन्ते ! यसोभन्दा रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रले सो ब्राह्मणलाई यस्तो
भन्यो— ‘भन्ते ! यो तपाईंको बाँदरको बच्चा रङ्गाउन त योग्यछ, तर
चारैतिरबाट पिटी दुवैतिरबाट मल्ल भने योग्य छैन’ ।”

“भन्ते ! यस्तैगरी बाल (= मूर्ख, अज्ञानी) निगण्ठहरूको वाद, अज्ञानीहरूलाई मात्र रङ्गाउन योग्य छ, न कि पण्डितहरूलाई; (त्यो वाद) न परीक्षण योग्य छ, न त विमर्शन योग्य छ^१ । भन्ते ! त्यसपछि त्यो ब्राह्मण एक जोर नयाँ कपडा लिएर जहाँ त्यो रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्र थियो त्यहाँ गयो । त्यहाँ पुगेपछि रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रलाई यस्तो भन्यो—

‘सौम्य रक्तपाणी ! यो नयाँ एक जोर कपडा चारैतिरबाट पिटी, दुवैतिरबाट मली पहुँलो गरी रङ्गाउन चाहन्छु ।’

“भन्ते ! यस्तोभन्दा सो रक्तपाणी-रञ्जितकारपुत्रले ब्राह्मणलाई यस्तो भन्यो”—

‘भन्ते ! यो तपाईंको एक जोर नयाँ कपडा भने रङ्गाउन पनि योग्य छ, चारैतिरबाट पिट्न पनि योग्य छ तथा दुवैतिरबाट मल्न पनि योग्य छ ।’

“भन्ते ! त्यस्तैगरी—वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको वाद, पण्डितहरूलाई रङ्गाउन योग्य छ, न कि बालमूर्खलाई; (त्यो वाद)

-
१. जस्तै खेलौना बाँदरको बच्चालाई रङ्गाउन त सकिन्छ तर त्यसलाई पिट्न र मल्न सकिन्न, चकनाचूर भएर जान्छ । त्यस्तैगरी यी निगण्ठहरूको वादमा पनि कुनै मानिसले घाँस चुटेर चामल खोज्नु र केराको बोटमा कुनै सारत्व खोज्नु जस्तै हो । किनकि परीक्षणको वा विमर्शन गर्नेको यसमा कुनै गुँजाइस छैन । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

परीक्षण योग्य पनि छ, विमर्शन गर्न योग्य पनि छ^१ ।”

“गृहपति ! ‘उपालि गृहपति निगण्ठ-नाटपुत्रका श्रावक हुन्’ भन्ने कुरा राजा सहित अरू परिषद्लाई पनि थाहा छ । गृहपति ! त्यसोभए अब तिमी कसका श्रावक हौ भनी विश्वास गर्ने त ?”

उपालिद्वारा श्रावकत्वको घोषणा

यस्तोभन्दा उपालि गृहपति आसनबाट उठी, उत्तरासङ्ग (=पछ्यौरा) एकांश पारी जुन दिशातिर भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यस दिशातिर हेरी दुवैहात जोरी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई यस्तो भने—

“भन्ते □ त्यसोभए म कसको श्रावक हा भन्ने कुरा सुन्नुहोस्

Dhamma.Digital

-
१. जस्तै त्यो नयाँ कपडा रङ्गाउन पनि पिट्न पनि तथा मल्ल पनि योग्य छ, त्यस्तैगरी बुद्धको धर्ममा परीक्षा गर्न सकिन्छ, विमर्शन गर्न सकिन्छ । पण्डितहरू चतुसत्यका कुराहरू सुनेर प्रसन्न हुन्छन्, प्रमुदित हुन्छन्, जतिसुने पनि तृप्त हुन्छन् । त्यसैले भनेका—बुद्धवचनमा जति जति गम्भीर भएर जान्छ, उति उति रसास्वाद हुन्छ । अतः यो धर्म परीक्षणीय पनि छ, विमर्शनीय पनि छ । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

१. 'धीरस्स विगतमोहस्स, पभिन्नखीलस्स^१ विजितविजयस्स ।
अनीघस्स^२ सुसमचित्तस्स, बुद्धसीलस्स^३ साधुपञ्जस्स ।
वेसमन्तरस्स^४ विमलस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
२. 'अकथङ्कथिस्स तुसितस्स, वन्तलोकामिसस्स मुदितस्स ।
कतसमणस्स मनुजस्स, अन्तिमसारिरस्स^५ नरस्स ।
अनोपमस्स विरजस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
३. 'असंसयस्स कुसलस्स, वेनयिकस्स सारथिवरस्स ।
अनुत्तरस्स रुचिरधम्मस्स, निक्कङ्कस्स पभासकरस्स^६ ।
मानच्छिदस्स वीरस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
४. 'निसभस्स अप्पमेय्यस्स, गम्भीरस्स मोनपत्तस्स ।
खेमङ्करस्स वेदस्स, धम्मट्टस्स संवुत्तस्स^७ ।
सङ्गातिगस्स मुत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'

Dhamma.Digital

-
१. रोमनमा : 'पभिन्नखिलस्स' ।
 २. स्याम र रोमनमा : 'अनिघस्स' ।
 ३. स्याममा : 'बुद्धसीलस्स' ।
 ४. सिंहल र रोमनमा : 'वेस्सन्तरस्स' ।
 ५. स्याममा : 'अन्तिमसरीरस्स' ।
 ६. सिंहलमा : 'पभासकरस्स' ।
 ७. स्याममा : 'सुसंवुत्तस्स' ।

५. 'नागस्स पन्तसेनस्स, खीणसंयोजनस्स मुत्तस्स ।
पटिमन्तकस्स^१ धोनस्स^२, पन्नधजस्स वीतरागस्स ।
दन्तस्स निप्पपञ्चस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
६. 'इसिसत्तमस्स अकुहस्स, तेविज्जस्स ब्रह्मपत्तस्स ।
न्हातकस्स^३ पदकस्स, पस्सद्धस्स विदितवेदस्स ।
पुरिन्ददस्स सक्कस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
७. 'अरियस्स भावित्तस्स, पत्तिपत्तस्स वेय्याकरणस्स ।
सतिमती विपस्सिस्स, अनभिनतस्स^४ नो अपनतस्स^५ ।
अनेजस्स^६ वसिप्पत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'
८. 'समुग्गतस्स^७ भ्मायिस्स, अननुगतन्तरस्स सुद्धस्स ।
असितस्स हितस्स^८, पविवित्तस्स अगगप्पत्तस्स ।
तिण्णस्स तारयन्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'

-
१. कम्बोजमा : 'पटिमन्तस्स' ।
२. स्याममा : 'मोनस्स' ।
३. सिंहल र रोमनमा : 'न्हातकस्स' ।
४. स्याममा : 'अनभिनतस्स' ।
५. स्याममा : 'अपणतस्स' ।
६. स्याममा : 'अनिजस्स' ।
७. सिंहल, स्याम र रोमनमा : 'सम्मग्गतस्स' ।
८. सिंहल र रोमनमा : 'अप्पहीनस्स'; स्याममा : 'अप्पभीतस्स' ।

९. 'सन्तस्स भूरिपञ्चस्स, महापञ्चस्स वीतलोभस्स ।
तथागतस्स सुगतस्स, अप्पटिपुग्गलस्स असमस्स ।
विसारदस्स निपुणस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'

१०. 'तण्हच्छदस्स बुद्धस्स, वीतधूमस्स अनुपलित्तस्स ।
आहुनेय्यस्स यक्खस्स, उत्तमपुग्गलस्स अतुलस्स ।
महतो यसग्गपत्तस्स, भगवतो तस्स सावकोहमस्मि ॥'

अर्थ—

१- 'धीरवान्, विगतमोही^१, काँढा^२ भाँचिएका, विजित विजयी^३, निर्दुखी^४, सु-समचित्त^५, वृद्धशीली, असल प्रज्ञा, वेस्समन्तर^६ तथा विमल हुनुभएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

१. दुःखमा अज्ञानता, दुःखसमुदयमा अज्ञानता, दुःखनिरोधमा अज्ञानता, दुःखनिरोधगामिनी प्रतिपद्मा अज्ञानता, पूर्वान्तमा अज्ञानता, अपरान्तमा अज्ञानता, पूर्वान्तअपरान्तमा अज्ञानता, यसकारणद्वारा प्रतित्यसमुत्पन्न हुन्छ भन्ने विषयमा अज्ञानता आदिलाई अज्ञान, मोह, अविदया भन्दछन् (विभं. पा. पृ. ४३३ : तिकमातिकनिद्देशो, खुद्दकवत्युविभङ्गो) । यस्तो 'मोह' नभएकोलाई यहाँ 'विगतमोही' भनिएको हो ।

२. 'खील' वा 'कील' भनी काँढा वा किलालाई भनिएको हो । चित्तमा काँढा विभने जस्तै विभने भएकोले निम्न पाँच कारणहरू-

लाई 'चेतोखिल' = चित्तको काँढा भन्दछन् । जस्तै—(१) शास्ता प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (२) धर्म प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (३) सब्ब प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न, (४) शिक्षा प्रति शंका गर्छ प्रसन्न हुन्न र (५) सब्रह्मचारीहरू प्रति कोप गर्छ र असन्तुष्ट भई आघात राख्छ । यी हुन् चित्तका काढाँ । (विभं. पा. पृ. ४५३ : पञ्चकमातिकानिद्देस, खुद्दकवत्थुविभङ्ग; म. नि. I. पृ. १३७ : चेतोखिलसुत्तं; अं. नि-५, पृ. ४८८ : चेतोखिलसुत्तं ।) यस्ता काँढाहरू नभएकाले 'काढाँ भाँचिएका' भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

३. सबै प्रकारका पृथग्जनमाथि विजय प्राप्त गरिसकेका तथा मृत्युमार, क्लेशमार र देवपुत्रमारहरूमाथि विजय प्राप्त गरिसकेकालाई यहाँ 'विजित-विजयी' भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।
४. क्लेश-दुःख र विपाक-दुःखबाट मुक्त भइसकेकालाई यहाँ 'निर्दुःखी' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।
५. देवदत्त, धनपालक, अडगुलिमाल, राहुल स्थविर आदि सबैमाथि समान चित्त राख्ने भएकाले 'सु-समचित्त' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।
६. रागादि विषमताबाट उत्तीर्ण भई बस्नेलाई यहाँ 'वेस्समन्तर' भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

२- 'अकथंकथी', सन्तुष्ट, सांसारिक कामभोगलाई त्यागीसकेका, मुदितविहारी, श्रमण-धर्मलाई पुरा गरिसकेका मनुज, अन्तिम शरीरधारी नर, अनुपम तथा क्लेशरूपी रजहरूबाट मुक्त हुनुभएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

३- 'संशय रहित, कुशल (=दक्ष), शिक्षित गराउनमा सारथी, अनुत्तर (=सर्वोत्तम), शुद्ध धर्मवान्, शंका दूर भएका, प्रभाकर, निरभीमानी तथा वीर्यवान् हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।'

४- 'वृषभ समान कसैसँग नडराउने, अप्रमेय्य, गम्भीर, मुनित्वप्राप्त, क्षेमंकर, ज्ञानी, धर्मस्थित, संयमी, बन्धन (सङ्ग^३) रहित तथा मुक्त हुनु भएका वहाँ भगवान्को म श्रावक हुँ ।'

Dhamma.Digital

१. 'यो कस्तो हो, यो कसरी हो' भन्ने आदि किसिमबाट शंकागरी कुरा गर्नेलाई 'कथंकथी' भन्दछन् । त्यस्तो नहुनेलाई 'अकथंकथी' भन्दछन् ।
पपं. सू. II. पृ. १८१ : चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णना ।

२. राग, द्वेष, मोह, मान तथा दृष्टिलाई पञ्चसङ्ग (= पाँच बन्धन) भन्दछन् । (विभं. पा. पृ. ४५३ : पञ्चकमातिकनिद्देस, खुद्दकवत्थुविभङ्ग) यस्तो बन्धन नभएकालाई यहाँ 'बन्धन रहित' भनिएको हो ।

५- 'नाग-पुरुष'^१, एकान्तप्रेमी, क्षीणसंयोजन^२, मुक्त, प्रतिमंत्रक
(= वाद प्रतिवाद गर्न दक्ष), क्लेश पखालिसकेका ज्ञानी, प्राप्तध्वज,
वीतरागी, दान्त तथा निष्प्रपञ्च हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक
हुँ ।'

६- 'ऋषि-सप्तम'^३, अपाखंडी, त्रिविदचायुक्त, ब्रह्मत्व प्राप्त
(= श्रेष्ठत्व प्राप्त), स्नातक, पदकार, प्रश्रब्ध, ज्ञानज्ञ, पहिले दिने तथा
समर्थवान् हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

१. निर्भीक तथा बलवान् पुरुषलाई नागपुरुष भन्दछन् । चार कारणद्वारा
नागपुरुष भनिन्छ—(१) छन्दादिभयको कारणले कुनै पनि अनुचित काम
नगर्नाले, (२) सबै क्लेशहरू प्रहीण भएकाले, (३) कुनै प्रकारको गोप्य
काम नगर्नाले र (४) कायबल, ज्ञान-बलले बलवान् हुनाले । यी नै चार
कारणहरूले युक्त पुरुषलाई 'नागपुरुष' भनिएको हो । मनो. र. पू. II.
पृ. ५०५ : दोषसुत्तवण्णना, चतुक्कनिपात ।

२. संयोजन दशवटा छन्—(१) कामराग संयोजन, (२) प्रतिघ संयोजन,
(३) मान संयोजन, (४) दृष्टि संयोजन, (५) विचिकित्सा संयोजन, (६)
शीलव्रत परामर्श संयोजन, (७) भवराग संयोजन, (८) ईर्ष्या संयोजन,
(९) मात्सर्य संयोजन तथा (१०) अविदचा संयोजन । विभं. पा. पृ.
४७० : दसकमातिकानिद्देशो, खुद्दकवत्थुविभङ्गो ।

३. विपश्ची आदि बुद्धहरू देखि लिएर सप्तम बुद्ध हुनु भएका । पपं. सू. III.
पृ. ६६ : उपालिसुत्तवण्णना ।

७- 'आर्य, भावितात्मा, प्राप्तव्य-प्राप्त, व्याख्याता, स्मृतिमान्, विपश्ची (= विशुद्ध दर्शन), अरहन्त, अदुष्ट, निर्दोषी तथा वशीप्राप्त हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

८- 'समुद्गत, ध्यानी, निक्लेशचित्त, शुद्ध, अबद्ध, हितैषी, प्रविवेक प्राप्त, अग्र प्राप्त, उत्तीर्ण तथा तारणकर्ता हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

९- 'शान्त, भूरि-प्राज्ञ^१, महाप्राज्ञ^२, विगतलोभ, तथागत, सुगत, अप्रतिपुद्गल (= अतुल्य), असम-सम, विशारद तथा निपुण हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

१०- 'तृष्णा रहित, बुद्ध अन्धकार रहित, अनुपलिप्त, पूजनीय, यक्ष (= प्रभावशाली), उत्तम पुद्गल, अतुल, महान् तथा अग्रयश प्राप्त हुनु भएका वहाँ भगवानको म श्रावक हुँ ।'

-
१. भूरि-प्राज्ञ भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पटि. म. पा. पृ. ४५८ मा हेर्नु ।
 २. महाप्राज्ञ भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पटि. म. पा. पृ. ४५९ मा हेर्नु ।
 ३. यसरी शय (१००) पदहरूद्वारा बुद्धको निक्लेश भावको गुण वर्णन गरी त्यस्ताको म श्रावक शिष्य हुँ भनी उपालिले घोषणा गरे । स्रोतापन्नका साथसाथै उनले प्रतिसम्भिदाज्ञान पनि पाएका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. ६६ : उपालिसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

निगण्ठको रगत वमन

“गृहपति ! यी श्रमण गौतमका गुणहरू तिमीले कहिले संग्रह गरेका हो ?”

“भन्ते ! जस्तै—अनेक प्रकारका पुष्पराशिबाट दक्ष मालाकार वा मालाकार अन्तेवासीले विचित्र मालाहरू बनाउँछ; भन्ते ! त्यस्तैगरी—अनेक गुणले युक्त, अनेक शतगुणहरूले युक्त भगवान हुनुहुन्छ^१ । भन्ते ! त्यस्ता वर्णन गर्न योग्य पुरुषको वर्णन कसले नगर्ला !”

-
१. यिनी अहिले भरखरै मात्र श्रमण गौतम कहाँ गएर आए । कहिले यिनले यी गाथाहरू सम्पिण्डन गरे होलान् भन्ने लागेर निगण्ठ-नाटपुत्रले ‘कहिले संग्रह गरेका हो ?’ भनी सोधेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
 २. यहाँ अनेक फूलहरूका रास तथा सुमेरु जस्तै गुणहरू भएका बुद्धका गुणहरू सम्भन्नु पर्छ । दक्ष मालाकार जस्तै उपालि गृहपतिलाई सम्भन्नु पर्छ । मालाकारले माला बनाउने जस्तै उपालिले बुद्धको वर्णन गरी गाथाहरू बनाएको सम्भन्नु पर्छ । पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णना ।

अनि निगण्ठ-नाटपुत्रले भगवानको स्वागत-सत्कारलाई सहन नसकी त्यहीं नै मुखबाट तातो रगत वमन गरे^१ ।

X

X

X

-
१. बुद्धलाई देखाएको स्वागत सत्कारलाई सहन नसकी निगण्ठ-नाटपुत्रले रगत वमन गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णनाले पनि लेखेको छ । यस्तो पनि लेखेको छ कि—अब यी गृहपति हामीलाई चाहन्नन् । पचास साठी जना निगण्ठहरू साथमा लिएर आई अब भोलिदेखि यिनको घरमा भोजन गर्न पाइने छैन । मेरो भोजनको हण्डी फुट्यो । अनि उनलाई यस कारणद्वारा अति गहिरो शोक भयो । यी सत्वहरू आ-आफ्नै ढंगले चिन्तन गर्छन् भन्दै शोकको कारणले निगण्ठ-नाटपुत्रको भित्रीभाग गर्भेर आयो । अनि उहीं उनले पात्रभरी जति रगत वमन गरे । यति मात्र होइन उनी उहीं घुँडाले टेक्ने गरी घोप्टिन गए । अनि उनलाई पाल्कीमा राखी नगर बाहिर लगी त्यहाँबाट खाटमा राखी पावामा लगे । यसै रोगले गर्दा पावामा चिरकाल नबित्दै उनको मृत्यु भयो ।

यो सूत्र उग्घटितञ्जू-पुद्गललाई देशना गर्ने ढंगले देशना गरिएको सूत्र हो भनी पपं. सू. III. पृ. ६८ : उपालिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अं. नि-४, पृ. १४२ : उग्घटितञ्जसूत्र अनुसार चार प्रकारले धर्मावबोध गर्नसक्ने पुरुषहरू हुन्छन् । (१) उग्घटितञ्जू

अर्थात् उपदेशको साथ उदाहरण प्रस्तुत गर्ने बित्तिकै धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (२) विपचितञ्जू अर्थात् विस्तारपूर्वक धर्मोपदेश गरेको सुनेर धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (३) नेय्यो अर्थात् सुनेको उपदेश सम्बन्धी सोधपूछ गरी, कल्याणमित्रहरूको सत्संगत गरी क्रमैसँग धर्मावबोध गर्ने पुरुष, (४) पदपरमो अर्थात् जसले यस जीवनमा जतिसुकै पढेपनि जतिसुकै सत्संगत गरेपनि धर्मावबोध गर्न नसक्ने पुरुष । मनो. र. पू. II. पृ. ५३५ : पुग्गलोवग्गो, चतुक्कनिपातवण्णना ।



मूल सूत्र—

२- कसरी यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छ ?

एक समय भगवान नालन्दाको पावारिक-आम्रवनमा बस्नुभएको थियो^१ । अनि उपालि गृहपति जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका उपालि गृहपतिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्नन् ? के हेतु, के प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ?”

a. १- “गृहपति ! यहाँ चक्षुविज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट, कान्त, मनाप, प्रियरूप, कामूपसंहित र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ सो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसैको कारणले रूप-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण

१. सं. नि. III. पृ. १०२ : नालन्दासुत्तं ।

हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

a. २- “गृहपति ! यहाँ श्रोतविज्ञेय शब्दहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ, सो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले शब्द-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

a. ३- “गृहपति ! यहाँ घ्राणविज्ञेय गन्धहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ, सो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले गन्ध-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

a. ४- “गृहपति ! यहाँ जिह्वाविज्ञेय रसहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ, सो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले रस-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन ।

गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

a. ५- “गृहपति ! यहाँ कायविज्ञेय स्पर्शहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ...र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ, सो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले स्पर्श-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

a. ६- “गृहपति ! यहाँ मनः-विज्ञेय धर्महरू छन् जो इष्ट, कान्त, ...र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्छ, बयान गर्छ र त्यसैमा डुबिरहन्छ, सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिरहँदा उसमा त्यसको कारणले धर्म-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुन्छ । उपादान संयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन सक्दैन । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुँदैनन् ।”

b. १- “गृहपति ! यहाँ चक्षु-विज्ञेय रूपहरू छन् जो इष्ट, कान्त, प्रियरूप, कामूपसहित र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती रूपहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले रूप-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त

भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

b. २- “गृहपति ! यहाँ श्रोत-विज्ञेय शब्दहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती शब्दहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले शब्द-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

b. ३- “गृहपति ! यहाँ घ्राण-विज्ञेय गन्धहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती गन्धहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले गन्ध-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

b. ४- “गृहपति ! यहाँ जिह्वा विज्ञेय रसहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ... र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती रसहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले रस-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु,

यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्त्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

b. ५- “गृहपति ! यहाँ काय-विज्ञेय स्पर्शहरू छन् जो इष्ट, कान्त, ...र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती स्पर्शहरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले स्पर्श-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्त्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

b. ६- “गृहपति ! यहाँ मनः विज्ञेय धर्महरू छन् जो इष्ट, कान्त, ...र रजनीय हुन्छन् । जो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन गर्दैन, बयान गर्दैन र त्यसमा डुबिरहँदैन सो भिक्षु ती धर्महरूको अभिनन्दन, बयान र त्यसैमा डुबिनरहँदा उसमा त्यसको कारणले धर्म-विज्ञानद्वारा उपादान उत्पन्न हुँदैन । उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ । गृहपति ! यही हेतु, यही प्रत्यय हो जो कि यहाँ केही सत्त्वहरू यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन् ।”

९. ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू

परिचय

अगाडि अनुदित मूल सूत्रको अध्ययन गर्दा 'साधुक' भन्ने गाउँ श्रावस्ती स्थित जेतवनारामको कतै आसपासमा रहेको हुनुपर्छ भन्न सकिन्छ। 'यस गाउँ भएर नै भगवानको जाने बाटो थियो'^१ भन्ने कुराबाट उक्त कुराको पुष्ट्याइ गर्न सकिन्छ।

यो साधुक गाउँ ऋषिदत्त (इसिदत्त) र पुराण स्थपतिहरूको आफ्नै गाउँ हो^२। पुराण स्थपतिकी मिगसाला (= मृगशाला) भन्ने एउटी छोरी थिइन् भन्ने कुरा मिगसालासुत्तबाट^३ ज्ञात हुन्छ।

१. सार. प. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णना, वेलवद्वारवग्गो, सोतापत्ति-संयुत्तं ।

२. सार. प. III. पृ. २१५.

३. अं. नि-६, पृ. ६२ : धम्मिकवग्गो र अं. नि-१०, पृ. २०९ : आकङ्कवग्गो । यी दुइ सूत्रहरूमध्येमा माथिल्लो सूत्रमा ऋषिदत्त-

सारत्थपकासिनीले^१ ऋषिदत्त स्थपति सकृदागामी र पुराण स्थपति स्रोतापन्न हुन् भनी लेखेको छ । तर अङ्गुत्तरनिकायको छक्क र दशकनिपातका मिगसालाहरूले भने- “पुराणो ब्रह्मचारी अहोसि” अर्थात्- “पुराण चाहिं ब्रह्मचारी थिए” भन्ने वाक्यद्वारा पुराण स्थपति सकृदागामी भन्ने र “इसिदत्तो अब्रह्मचारी अहोसि सदारसन्तुट्ठो” अर्थात्- “ऋषिदत्त चाहिं अब्रह्मचारी स्वदारसन्तुष्टि थिए” भन्ने वाक्यद्वारा ऋषिदत्त स्थपति स्रोतापन्न थिए भन्ने अर्थ जनाउँछ । यो कुरा तल माथि परेको हो कि भन्ने आशंका हुन्छ ।

ऋषिदत्त र पुराण स्थपति (दुइ दाजुभाइ) हरू राजा प्रसेनजित् कोशलका विश्वासी कर्मचारीहरू थिए । यिनीहरूको श्रद्धा आफ्ना मालिक प्रसेनजित् राजामाथिभन्दा पनि बढी बुद्ध प्रति अटल थियो भन्ने कुरा—

लाई मिगसालाको ‘पेत्तेय्य’ र तल्लो सूत्रमा ‘पितामह’ भनी उल्लेख भएको छ । हिन्दी अङ्गुत्तरनिकायमा चाहिं यी दुवै सूत्रहरूमा ‘पितामह’ भनी लेखेको छ ।

D. P. P. I. पृ. ३२१ ले ऋषिदत्त स्थपति मिगसालाका काका हुन् भनी लेखेको छ । हनुपनें पनि यस्तै हो ।

सिंहल लिपिमा छापिएको अङ्गुत्तरनिकायमा चाहिं यी दुवै सूत्रहरूमा ‘पेत्तेय्य’ (= काका) भनी उल्लेख भएको छ ।

१. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णना ।

चढाइमा जाँदा एकदिन प्रसेनजित् कोशल राजा सँगसँगै यिनीहरू पनि एक साँगुरो ठाउँमा बास बसेका थिए । त्यसबखत बुद्ध हुनु भएको दिशातिर शीर पारी सुत्दा राजातिर खुट्टा पर्ने र राजातिर शीर पारी सुत्दा भगवान हुनुभएको दिशातिर खुट्टा पर्ने हुँदा यिनीहरूलाई 'के गरौं, के गरौं' जस्तो भयो । अनि उनीहरूले "राजातिर खुट्टा पारेर सुत्दा राजा रिसाएर हट्ट गरे हामीले पाउने तलब नदिन सक्लान्, तर बुद्ध हुनु भएको दिशातिर जानी जानी खुट्टा पारेर त कदाचित् सुत्न सकिन्न" भन्ने निश्चय गरी बुद्ध हुनु भएको दिशातिर शीर पारी राजातिर खुट्टापारी सुते । त्यतिञ्जेलसम्म राजा निदाएका थिएनन् र उनीहरूले आफूतिर खुट्टा पारेर सुतेको कारणबाट रिसाउनुको सट्टा आश्चर्य मानी— "अहो ! बुद्ध प्रति यिनीहरूको भक्ति ! अवश्य पनि यिनीहरूले बुद्ध धर्ममा कुनै विशेष फल पाएका होलान्" भनी प्रसन्न नै भएका थिए^१ ।

यस्तै यस्ता श्रद्धा र भक्तिको कारणले गर्दा नै जब यिनीहरूले बुद्ध भगवान श्रावस्तीबाट कतै जाने कुरा सुन्दथे तब यिनीहरू दुःखी हुन्थे । जब बुद्ध भगवान श्रावस्तीमा आउने कुरा सुन्दथे तब यिनीहरू प्रफुल्लित हुन्थे भन्ने कुरा पनि अगाडिकै सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

यिनीहरू राजा प्रसेनजित्का विश्वासी मात्र थिएनन् बल्कि यिनीहरूले राजाको सवारी चलाउने कामको व्यवस्था पनि पूर्णरूपेण

१. पपं. सू. III. पृ. २४३ : धम्मचेतियसुत्तवण्णना अथवा हेर बु. रा. भा-१, पृ. ३५३-५४.

गर्दथे भन्ने कुरा पनि अगाडि अनुदित मूल सूत्रको कुराबाट प्रष्ट भएको छ ।

यिनीहरूको जीवनलाई बुद्धले पनि प्रशंसा गर्नुभएको छ भन्ने कुरा अगाडिकै सूत्रको अन्तका कुराहरूबाट प्रमाणित भएको छ ।

X

X

X

केही ऋषिदत्त नामहरू

- (१) ऋषिदत्त (इसिदत्त) स्थविर—यिनी ती स्थविर हुन् जो चित्र गृहपतिका अदृष्ट मित्र थिए । यिनी अवन्ती राष्ट्रमा एक गाडिवान्को पुत्र भई जन्मेका थिए । यिनको नाम ऋषिदत्त (इसिदत्त) थियो । यौवन अवस्थामा पुगेपछि मच्छिकासण्डका चित्र गृहपतिसँग अदृष्ट साथी भई पछि उनले पठाएको बुद्ध गुण भएको एक पत्र पाई बुद्ध धर्ममा प्रसन्न भई कात्यायन महास्थविर कहाँ प्रव्रजित भई चिरकाल नबित्दै यिनी षडभिजलाभी अरहत् भएका थिए । पछि मध्यदेशमा बुद्धको दर्शनार्थ यिनी गएका थिए । (थेर. गा. अ. क. I. पृ. २३८ : इसिदत्तत्थेरस्सगाथावण्णना) । पछि यिनी मच्छिकासण्डमा पनि आएका थिए र त्यहाँ चित्र गृहपतिको घरमा भोजनार्थ जाँदा सोधेका प्रश्नहरूको उत्तर सन्तोषजनक ढंगले

दिएका थिए । (हेर बु. गृ. भा-१, पृ. १४६-५४) ।

- (२) ऋषिदत्त (स्थपति)—यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेको छु ।
- (३) इसिदत्तसुत्त—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. २५३ : चित्तसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा ऋषिदत्त स्थविरले चित्र गृहपतिलाई धातुनानत्व सम्बन्धी उपदेश गरेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद बु. गृ. भा-१, पृ. १४६ मा पाइन्छ ।
- (४) इसिदत्तसुत्त—यो सूत्र पनि सं. नि. III. पृ. २५५ : चित्तसंयुत्तमा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा ऋषिदत्त स्थविरले चित्र गृहपतिलाई शाश्वत र उच्छेद आदि भन्ने सम्बन्धमा उपदेश गरेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद पनि बु. गृ. भा-१, पृ. १४९ मा पाइन्छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- टाढाहुँदा दुःख र नजिकहुँदा सुख

श्रावस्तीको कुरा^१ ।

त्यस समय “तीन महीनापछि चीवर (पनि) सिद्धिएपछि भगवान चारिकामा जानु हुनेछ” भन्दै केही भिक्षुहरू भगवानको चीवर सिउँदै थिए ।

त्यस समय कुनै कामले ऋषिदत्त^२ (इसिदत्त) र पुराण^३

-
१. सं. नि. IV. पृ. २९६ : थपतिसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २१५.
 २. यिनी सकृदागामी हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपति-सुत्तवण्णना,सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।
 ३. यिनी स्वदार सन्तोषी स्रोतापन्न हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ। अं. नि-६, पृ. ६२ : मिगसालासुत्तं, धम्मिकवग्ग (अ. क. II. पृ. ६७२) र अं. नि-१०, पृ. २०९ : मिगसालासुत्तं, आकङ्खवग्गमा (अ. क. II. पृ. ८४७) चाहिँ पुराणलाई ब्रह्मचारी र ऋषिदत्तलाई अब्रह्मचारी भनी लेखेको छ ।

स्थपतिहरू^१ (थपतयो) साधुकमा^२ बसिरहेका थिए । अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूले— “तीन महीनापछि चीवर (पनि) सिद्धिएपछि भगवान चारिकामा जानु हुनेछ, भन्ने केही भिक्षुहरू भगवानको चीवर सिउँदै छन्” भन्ने कुरा सुने ।

अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिले बाटामा एक पुरुषलाई

-
१. पालि : ‘थपति’, संस्कृत : ‘स्थपति’ को अर्थ पालिटेक्स्ट शब्दकोषले ‘सिकर्मी, डकर्मी, कालीगरी, ओभरसियर तथा हाकीम’ भनी दिएको छ ।

अभि. धा. प. गा. नं. ५०६ ले ‘थपति’ को अर्थ ‘सिकर्मी’ भनी उल्लेख गरेको छ ।

२. ‘साधुक’ भन्ने एक गाउँ हो । यो गाउँ कोशल राज्यभित्र पर्छ । यो गाउँ ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूको निजी गाउँ हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

यो गाउँ श्रावस्ती स्थित जेतवनारामको आसपासमै थियो भनी भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो बु. भा. भू. पृ. २६४ मा उल्लेख गरेका छन् ।

राखी^१ यस्तो भने— 'हे पुरुष ! जब तिमीले भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई आउनु भएको देखेछौ तब हामीलाई भन ।" दुइ तीन दिनपछि उसले भगवानलाई टाढैबाट आइरहनु भएको देख्यो । देखेपछि जहाँ ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू थिए त्यहाँ गयो; त्यहाँ पुगेपछि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूलाई यस्तो भन्यो—

“वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध आउँदै हुनुहुन्छ । अब जे जस्तो उचित सम्झनु हुन्छ जान्नुहोस् ।”

अनि ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए; त्यहाँ पुगेपछि भगवानको पछि पछि लागी अनुगमन गरे^२ ।

१. उनीहरूको गाउँ भएर नै भगवानको जाने बाटो थियो । अतः वहाँ कुनै समयमा जान सक्नुहुन्छ । हामीहरू सुतिरहेको वेलामा वा कुनै काममा लागिरहेको वेलामा वहाँ जान सक्नुहुन्छ । यस्तो भयो भने हामीले वहाँलाई हेर्न पाउन सक्ने छैनौं भन्ने विचारगरी उनीहरूले बाटामा मानिस राखेका हुन् भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. 'पछि पछि लागेर अनुगमन गरे' भनेको—धेरै टाढा भएर पनि होइन, धेरै नजिक पनि होइन । भगवान चाहिँ गाडा हिड्ने बाटाको बीचको पैदल बाटोबाट जानुभयो । यिनीहरू दुवै जनाले दाँया बाँया भएर भगवानको अनुगमन गरे । सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपति-सुत्तवण्णना ।

अनि भगवानको बाटोबाट हटेर जहाँ एक रुख हो त्यहाँ मुनि जानु-भयो^१ । त्यहाँ पुगेपछि विच्छायाइराखेको आसनमा बस्नुभयो^२ । ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू पनि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरूले भगवानसँग यस्तो भने—

(१) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान श्रावस्तीबाट कोशलमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान श्रावस्तीबाट कोशल-चारिकामा^३ जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(२) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान कोशल-बाट मल्लमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान कोशलबाट मल्लमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते !

१. भगवान किन बाटाबाट हट्नु भएको भने ?—

अरू साथीहरूसँग गइरहेका भए भगवानसँग कुराकानी गर्न सकिन्छ । अन्यथा उचित सम्झंदैन । त्यस्तैगरी अरूसँग वसिरहनु भएका वा उभिरहनु भएका भए भगवानसँग दिनभरी

भएपनि कुराकानी गर्नु उचित सम्झिन्छ । अन्यथा उचित सम्झिंदैन । त्यसैले भगवानले यस्तो सोच्नुभयो कि—हिडिरहेका यिनीहरूसँग कुराकानी गर्नु उचित छैन । उभिएर कुराकानी गर्नु पनि उचित छैन । यिनीहरू फल-अधिगमन गरिसकेका, आफ्नो मालिक आफै भइसकेका तथा मेरो शासनलाई जानिबुझी सकेका हुन् । अतः यिनीहरूसँग दिनको समयमा कतै बसेर कुराकानी गर्नेछु । यति सोचेर भगवान बाटोबाट हटेर कुनै एकातिर जानुभएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. कसले त्यहाँ आसन विच्छद्याइदियो त ?—भन्ने सम्बन्धमा अट्टकथाले यसरी उल्लेख गरेको छ—

ती ऋषिदत्त र पुराण स्थपतिहरू न केवल फक्ताफक्ति गएका थिए, बल्कि आफ्नो साथमा छाता, उपानह, लट्टी, पाउमा घस्ने तेल सहित अष्टपानहरू र मृगको खुर जस्ता खुट्टा भएका पीराहरू पनि साथमा लिनलगाएर उनीहरू गएका थिए । अतः जब भगवान रुखमुनि पुग्नुभयो तब यिनीहरूले ल्याइराखेको आसन वछद्याइदिएका थिए । त्यसैले सूत्रमा : 'विच्छद्याइराखेको आसनमा बस्नुभयो' भनी उल्लेख भएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

३. यहाँ चारिका भन्नाले मध्यदेशको चारिकालाई 'चारिका' भनिएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१५ : थपतिसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(३) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान मल्लबाट वज्जीमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान मल्लबाट वज्जीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(४) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान वज्जीबाट काशीमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान वज्जीबाट काशीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।’

(५) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान काशीबाट मगधमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान काशीबाट मगधमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत

हामीहरूलाई असन्तोष लाग्छ, दौर्मनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ ।'

(१) "भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान मगधबाट काशीमा चारिका गर्न जानु हुनेछ' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।' भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान मगधबाट काशीमा चारिका गर्न जानुभयो' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।'

(२) "भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान काशीबाट वज्जीमा चारिका गर्न जानु हुनेछ' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।' भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान काशीबाट वज्जीमा चारिका गर्न जानुभयो' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।'

(३) "भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान वज्जीबाट मल्लमा चारिका गर्न जानु हुनेछ' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ- 'अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।' भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि- 'भगवान वज्जीबाट मल्लमा चारिका गर्न जानुभयो' तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई

सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(४) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान मल्लबाट कोशलमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान मल्लबाट कोशलमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

(५) “भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान कोशलबाट श्रावस्तीमा चारिका गर्न जानु हुनेछ’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुने छ ।’ भन्ते ! जब हामीहरू सुन्दछौं कि— ‘भगवान कोशलबाट श्रावस्तीमा चारिका गर्न जानुभयो’ तब भन्ते ! त्यसवखत हामीहरूलाई सन्तोष लाग्छ, सौमनस्य हुन्छ— ‘अब भने भगवान हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ ।’

-
१. यहाँ नजिक भएको कारणले मात्र उनीहरूलाई सन्तोष लागेको होइन बल्कि ‘अब हामीले दानदिन सक्नेछौं, पुष्पगन्धहरूद्वारा पूजा गर्न सक्नेछौं, प्रश्न सोध्न सक्नेछौं तथा धर्मोपदेश सुन्न सक्नेछौं’ भनी उनीहरूको मनमा सन्तोष लाग्छ भनिएको हो भनी सं. अ. क. III. पृ. २१६ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

“स्थपति हो ! त्यसैले यो घरावास सम्बाधपूर्ण छ^१, रजपथ छ; प्रव्रज्यात्व खुला आकाश समान छ । स्थपित हो ! अतः अप्रमादी हुनु-पछै ।”

“भन्ते ! यो सम्बाधभन्दा पनि अर्को सम्बाध छ जो सम्बाधतर तथा सम्बाधसंख्याततर छ ।”

“स्थपति हो ! त्यो कस्तो सम्बाध हो त जुन यो सम्बाधभन्दा पनि सम्बाधतर तथा सम्बाधसंख्याततर छ ?”

“भन्ते ! यहाँ जब राजा प्रसेनजित् कोशल उदयानभूमिमा जान चाहन्छन्, तब जो त्यो राजा प्रसेनजित् कोशल चढेर जाने हात्ती हो त्यसलाई—जो ती राजा प्रसेनजित् कोशलका प्रियमनाप भएका प्रजापतिहरू हुन्—उनीहरूमध्ये एउटीलाई अगाडि र अर्कीलाई पछाडि बसाल्छौं^२ । भन्ते ! सुगन्धले विभूषिता भएकी ती भगिनीहरूको शरीर-

-
१. घरावासको कारणले गर्दा तिमीहरूबाट म टाढा हुँदा तिमीहरूलाई असन्तोष तथा दौर्मनस्य भएको हो । यो पनि सम्बाध नै हो । यदि घरावास छाडी प्रव्रजित भएको भए जहाँ जहाँ म जानेथिएँ त्यहाँ त्यहाँ तिमीहरू मेरा साथमा जानसक्ने थियौ । त्यसैले तिमीहरू बढी अप्रमादी भएर बस्नसक्नु पछै । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६ : थपतिसुत्तवण्णना ।
 २. ती अलंकृत भएकी दुइवटी स्त्रीहरूमध्ये एउटीलाई एक हात्तीमा र अर्कीलाई अर्को हात्तीमा बसाली दाँया बाँयामा राखी राजाको हात्तीलाई माझमा राख्छौ । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्त ।

बाट यस्तो वासना आउँछ कि—मानो कुनै सुगन्धको बट्टाको बिक्रो उघारे जस्तै; सुखपूर्वक पोषिता ती भगिनीहरूको काय-संस्पर्श यस्तो कोमल छ कि—मानो फट्की राखेको कपास वा सिम्मलको भुवा जस्तै । भन्ते ! त्यसवखत हामीले हात्तीको पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ; ती भगिनीहरूको पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ तथा आफूलाई पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ^१ । भन्ते ! (त्यसवखत) हाम्रो मनमा ती भगिनीहरूमाथि पापचित्त उत्पन्न भएको कुरा हामीलाई थाहा छैन । भन्ते ! यही त्यो सम्बाध हो जो त्यो सम्बाधभन्दा पनि सम्बाधतर र सम्बाधसंख्याततर छ ।”

चार अङ्गले युक्त पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ

“स्थपति हो ! त्यसैले घरावास सम्बाधपूर्ण छ, रजपथ समान छ; प्रब्रज्यात्व खुला आकाश समान छ । स्थपति हो ! अतः अप्रमादी हुनुपर्छ । स्थपति हो ! चार अङ्गले सम्पन्न हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न

-
१. जस्तो गर्दा हात्तीले अनुचित ढँगले काम नगरोस् त्यस्तैगरी हात्तीलाई रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । जस्तो गर्दा ती भगिनीहरू प्रमादी हुन नसक्ने हुन् त्यसरी रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ, र आफूहरूले पनि मुस्काउनु, हाँस्नु, बोल्नु तथा हेर्नुबाट संयमी भई रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो संयम नगर्नेलाई स्वामीको मर्यादालाई भङ्ग गर्ने भनी निन्दा गर्न सकिन्छ । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्त ।

हुन्छ—अविनिपाती स्वभावको तथा निश्चित सम्बोधिपरायण हुन्छ। कुन चारले भने ?—

(१) “स्थपति हो ! यहाँ आर्यश्रावक— ‘वहाँ भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदचाचरण सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर हुनुहुन्छ, पुरुषदम्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यहरूका शास्ता तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ’ भनी बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले (अवेच्चप्पसादेन) प्रसन्न भएको हुन्छ।”

(२) “यहाँ आर्यश्रावक— ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, प्रत्यक्षणीय छ, अ-कालिक छ, ‘आऊ हेर !’ भन्न योग्य छ, औपनयिक (= निर्वाण नजिक पुऱ्याउने) छ तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्ट रूपले प्रसन्न भएको हुन्छ।”

(३) “यहाँ आर्यश्रावक— ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ऋजु प्रतिपन्न छ, ज्ञेयमार्ग प्रतिपन्न छ, उपयुक्तमार्ग प्रतिपन्न छ; यिनै चार जोडा अर्थात् आठ पुद्गलहरू भगवानको श्रावकसङ्घ हो—जो पूजनीय छ, पाहुना बनाउन योग्य छ, दाक्षिण्य छ, हातजोरी नमस्कार गर्न योग्य छ, र लोकवासीका निमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्ट रूपले प्रसन्न भएको हुन्छ।”

(४) “यहाँ आर्यश्रावक मात्सर्यमल रहित भएको चेतना लिएर घरमा बस्छ, मुक्तत्यागी हुन्छ, शुद्धहात हुन्छ, दिनेकार्यमा अग्रसर हुन्छ,

याचक योग्य हुन्छ तथा दान संविभाजन रत हुन्छ^१।”

“स्थपति हो ! यी चार अङ्गहरूले सम्पन्न हुने आर्यश्रावक स्रोतापन्न हुन्छ—अविनीपाती स्वभावको तथा निश्चित सम्बोधिपरायण हुन्छ।”

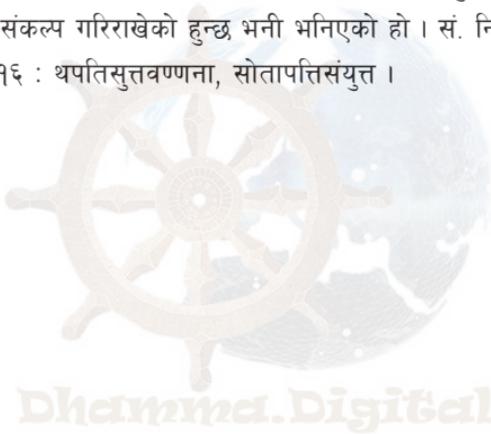
“स्थपति हो ! ‘वहाँ भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ,...तथा देवमनुष्यहरूका शास्ता बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ’ भनी तिमीहरू बुद्ध प्रति विशिष्ट रूपले प्रसन्न छौ, ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ,...तथा विज्ञपुरुषहरूद्वारा बोधनीय छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्ट रूपले प्रसन्न छौ, ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ,...र लोकवासीका निमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्ट रूपले प्रसन्न छौ, तथा जो ती तिमीहरूका कुलगृहमा दातव्य वस्तुहरू छन् ती सबै शीलवान् कल्याण धर्मीहरूलाई अर्पित गरिसकेका छौ भनी त्यसबाट भाग लगाएको हुन्न^२। स्थपति हो ! दानसंविभाजन गरिदिने सम्बन्धमा यो कोशलमा कतिजना तिमीहरू जस्ता मानिसहरू देख्छौ र ! यस सम्बन्धमा तिमीहरू के भन्दछौ ?”

“भन्ते ! हामीहरूको लाभ हो, भन्ते ! हामीहरूको सुलाभ हो; जसको बारेमा भगवान यस्तो जान्नुहुन्छ।”

१. “स्रोतापन्न हुनेको चार लक्षणहरू” भन्ने ठाउँहरूमा ‘आर्यशील’ लाई लिएर चार लक्षणहरू देखाइएका छन्। जस्तै—सं. नि. IV.

पृ. २९१ : चक्रवर्तिराजसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तंमा; उहीं पृ. २९२ : ब्रह्मचरियोगाधसुत्तंमा; लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ८७ मा; यहाँ यस सूत्रमा चाहिँ 'दान' लाई लिएर चार अङ्गहरू देखाइएका छन् ।

२. 'भाग लगाएको हुन्न' भनेको- 'यति सम्पत्ति भिक्षुहरूको निमित्त र यति सम्पत्ति हामीहरूको निमित्त हुनेछ' भनी आफ्नो सम्पत्ति भाग लगाएको हुन्न । बल्कि घरमा भएका जम्मै श्रीसम्पत्तिहरू भिक्षुहरूको निमित्त हो भनी संकल्प गरिराखेको हुन्छ, भनी भनिएको हो । सं. नि. अ. क. III. पृ. २१६ : थपतिसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्त ।



१०. कल्याणभक्तिक गृहपति

परिचय

राजगृहमा कल्याणभक्तिक भन्ने एक श्रद्धालु गृहपति थिए । राम्रो, असल तथा सुन्दर भोजन दानदिने भएकाले उनको नाम नै 'कल्याणभक्तिक' (कल्याणभक्तक) भन्ने रहन गएको हो । भिक्षुहरूको निमित्त उनी दिनदिनै चारवटा भोजन दिन्थे अर्थात् दिनदिनै चारजना भिक्षुहरूलाई भोजन गराउँदथे । भोजन गराउँदा स्त्री-पुत्रादिहरूका साथ उनी स्वयंले भोजन अर्पित गर्दथे र 'पुग्यो पुग्यो' न भन्नुञ्जेलसम्म भोजनहरू राखिदिन्थे ।

एकदिन मेत्तिय र भुम्मज्जक भिक्षुहरू यिनको भोजनमा जाने पालो आएको थियो । यिनीहरूको पालो परेको छ भन्ने कुरा सुन्ने वित्तिकै कल्याणभक्तिक गृहपतिको मन खिन्न भएको थियो । त्यसैले त्यसदिन यिनले आफ्नै हातले भोजन नगराएका मात्र होइनन् वल्कि दाशीलाई भोजन गराइदिन अह्नाएका थिए र भोजन पनि उत्तम प्रकारको थिएन । भनिन्छ कि यस्तो हुनाको कारण भोजनमा आउने भिक्षुहरूकै अपुण्य-

वानताको प्रभावले वा अभाग्यताको कारणले भएको हो । यी मेत्तिय र भुम्मज्जक भिक्षुहरू छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् ।

X

X

X



मूल सूत्र—

१- असल भोजन प्रदान गर्ने गृहपति

त्यस समय मेत्तियभुम्मज्जक^१ भिक्षुहरू नयाँ तथा अभागी (= अप्पपुञ्जा) थिए^२ । सङ्घका जुन कमसल (लामकं) शयनासनहरू हुन्, जुन कमसल भोजनहरू हुन्—ती उनीहरूले पाउँदथे ।

त्यस समय राजगृहका मानिसहरू स्थविर भिक्षुहरूलाई राम्ररी बनाइएका भोजनहरू दिन चाहन्थे र घिउ, तेल तथा मिठाईहरू (उत्तरिभङ्गं) पनि । मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई साधारण खाना, नराम्रो खाना, कनिकाको खाना र मिठाईहरू दिइन्थ्यो । भोजन सिध्याएर फर्केपछि उनीहरूले स्थविर भिक्षुहरूसँग यस्तो सोध्दथे— “आवुसो ! तपाईंहरूको भोजन कस्तो थियो ? आवुसो ! तपाईंहरूको भोजन कस्तो थियो ?” अनि तीमध्ये कुनैले भन्दथे— “आवुसो !

१. मेत्तिय र भुम्मज्जक भन्ने दुइ भिक्षुहरू हुन् । बर्मीमा : ‘मेत्तियभूमजक’ लेखिएको छ । यिनीहरू छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् । हेर बु. गृ. भा- १, पृ. २८० को पादटिप्पणीमा ।

२. पारा. पा. पृ. २४१ : अट्टमसङ्गादिसो, अ. क. II. पृ. ५८०.

हामीहरूको भोजनमा घिउ तेल तथा मिठाईहरू थिए ।” **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू** यस्तो भन्दथे— “आवुसो ! हामीहरूको भोजनमा त केही थिएन, केवल साधारण खाना र नराम्रो खाना तथा कनिकाको खानाको साथ मिठाईहरू थिए ।”

त्यस समय **कल्याणभक्तिक**^१ (=कल्याणभक्तक) गृहपति चार वटा नित्य भोजन दिन्थे । भोजन खुवाउने ठाउँमा पुत्रदारहरू सहित उपस्थित भई उनी भोजन पस्कन्थे— “कसैले भोजन राखौं कि भनी सोध्दछन्, कसैले तिहुन (सूप) राखौं कि भनी सोध्दछन्, कसैले तेल राखौं कि भनी सोध्दछन् तथा कसैले मिठाईहरू राखौं कि भनी सोध्दछन् ।” त्यसवखत **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई कल्याण-**

-
१. ‘कल्याणभक्तिक’ भन्ने पालि शब्दको विग्रह वा अर्थ समन्तपासादिकाले यसरी गरेको छ—

“कल्याणभक्तिको ति कल्याणं, सुन्दरं, अतिवियपणीतं भत्तमस्साति कल्याणभक्तिको; पणीत दायकता भत्तेनेव पञ्चतो ।” सम. पा. II. पृ. ५८१.

उनको खाना असल हुन्थ्यो वा असल खाना दिने भन्ने अर्थले उनको नाम ‘कल्याणभक्तिक’ रहन गएको हो । ‘भात’ भन्ने शब्दलाई ध्यानमा राखेर नै मैले यसको रूपान्तर कोष्ठभित्र ‘कल्याणभक्तक’ उल्लेख गरेको हुँ । संस्कृतमा भातलाई ‘भक्तं’ भन्दछन् ।

भक्तिक गृहपतिको भोलिको भोजनको निमित्त जान नियुक्त गरिएको थियो । अनि (त्यसैदिन) कल्याणभक्तिक गृहपति कुनै कामले आराममा (= विहारमा) गए । उनी जहाँ आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका कल्याणभक्तिक गृहपतिलाई आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभयो । अनि कल्याणभक्तिक गृहपति आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भई उनले आयुष्मान् दब्बमल्लपुत्रसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! हाम्रो घरमा हुने भोलिको भोजनको लागि जान कसलाई नियुक्त गरिएको छ ?”

“गृहपति ! तपाईंको घरमा हुने भोलिको भोजनको लागि जान मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई नियुक्त गरिएको छ ।”

अनि कल्याणभक्तिक गृहपति— “कसरी यी पापक भिक्षुहरू भोलि हाम्रा घरमा भोजन गर्नेछन् !” भनी असन्तुष्ट भए । अनि घरमा गई दाशीलाई यस्तो भने—

“हे जे ! भोलि भोजनार्थ जो आउने छन् उनीहरूलाई दलानमा आसन विच्छाचाई कनिकाको खाना र मिठाईहरू पस्क ।”

“हवस्, आर्य !” भनी सो दाशीले कल्याणभक्तिक गृहपतिलाई प्रत्युत्तर दिई ।

अनि **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू** “आवुसो ! हिजो हामीहरूलाई **कल्याणभक्तिक** (= कल्याण-भक्तिक) गृहपतिको घरमा भोजनको लागि जान नियुक्त गरिएको थियो । भोलि **कल्याणभक्तिक गृहपतिले** हामीहरूलाई पुत्रदार सहित उपस्थित भई भोजन पस्काउने छन् । कसैले भोजन राखौं कि भनी सोध्नेछन्, कसैले तिहुन (सूप) राखौं कि भनी सोध्नेछन्, कसैले तेल राखौं कि भनी सोध्नेछन् तथा कसैले मिठाईहरू राखौं कि भनी सोध्नेछन् ।” (भनी सोचन थाले) उनीहरू यसै कुराको सन्तुष्टिताले गर्दा रातमा राम्ररी सुत्न पनि सकेनन् । अनि **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू** पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ **कल्याणभक्तिक** गृहपतिको निवासस्थान हो त्यहाँ गए । अनि त्यो दाशीले **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू** आइरहेको टाढैवाट देखी । देखेपछि दलानमा आसन विच्छर्चाई **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूलाई** यस्तो भनी—

“भन्ते ! वस्नुहोस् ।”

अनि **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूको** मनमा “अवश्य पनि भोजन तयार भएको छैन होला, त्यसैले दलानमा बसालेको होला” भन्ने ठाने । अनि कनिकाको भोजन सहित मिठाईहरू लिएर त्यो दाशी आई “भन्ते ! भोजन गर्नुहोस् भनेर भनी ।”

“भगिनी ! हामीहरू नित्य भोजनमा आउनेहरू हौं ।”

-
१. जसरी अधि इच्छानुसार सुत्ने हो त्यसरी सुत्न सकेनन् भनी भनिएको हो । सम. पा. II. पृ. ५८१ : अट्टमसङ्गादिसेसो ।

“आर्यहरू नित्य भोजनमा आउनेहरू हुनुहुन्छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छ । तर हिजै मलाई गृहपतिले अह्नाएका थिए कि— ‘हे जे ! भोलि जो भोजनार्थ आउने छन् उनीहरूलाई दलानमा आसन बिच्छ्याई कनिकाको भोजन र मिठाईहरू (विलङ्गदुतियं) पस्क ।’ भन्ते ! खानुहोस् ।”

अनि **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरूले** यस्तो सोचे— “आवुसो ! हिजो **कल्याणभक्तिक गृहपति** आराममा गएका थिए । अवश्य पनि **दब्बमल्लपुत्रले** गृहपतिसँग हामीहरूलाई भेद-भिन्न गराएका होलान् ।” यसै कुरामा असन्तुष्ट भई उनीहरूले राम्रोसँग खाना पनि खाएनन् । अनि भोजन सिद्धिएपछि पिण्डचर्यावाट फर्किसकेपछि **मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू** आराममा गई पात्र-चीवर राखी, विहार बाहिरको दलानमा^१ सञ्घाटी पट्याएर चूपलागी, निशब्द भई, शीर निहुच्याई, मुख तलतिर पारी, चिन्तित भई केही नबोली बसे ।

Dhamma Digital

१. वेणुवनको बाहिर ढोकाको दलानमा । सम. पा. II. पृ. ५८१ : अट्टमसञ्जादिसेसो ।

११. केवट्ट गृहपति

परिचय

नालन्दावासी यी केवट्ट गृहपति ४० कोटी धनसम्पत्ति भएका गृहपतिमहाशाल^१ कुलमा जन्मेका थिए । यिनी बुद्ध धर्ममा अत्यधिक श्रद्धा र भक्ति राख्दथे । यसै अत्यधिक श्रद्धाको कारणले गर्दा उनले बुद्धधर्म प्रचार गर्नको निमित्त कुनै एक ऋद्धिवान् भिक्षुलाई दुइ हप्ताको एक पटक वा एक महीनाको एक पटक अथवा वर्षको एक पटक आकाशमा गई विविध प्रकारका ऋद्धि प्रातिहार्यहरू देखाउने गरेमा नालन्दामा खूबसँग बुद्धधर्मको ख्याति हुने थियो भन्ने सोचेका थिए र बुद्धसँग यस विषयमा प्रार्थना पनि गरेका थिए^२ । परन्तु यस कुरालाई बुद्ध भगवानले स्वीकार्नु भएन । बुद्धको कुरालाई कसैले अमान्य गर्न

१. कस्तो कुललाई 'गृहपतिमहाशाल कुल' भन्दछन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त बु. प. भा-१, पृ. ४७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।

२. सुमं. वि. I. पृ. २५५ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

सकदैन किन्तु यी गृहपति बुद्धको अतिविश्वासी र बुद्धको अति भक्त भएकाले यिनले बुद्धसँग बारबार जोर गरेका थिए^१ ।

त्यसवखत नालन्दा नगर कति समृद्ध थियो भन्ने कुरा केवट्ट गृहपतिले अगाडिको सूत्रमा— “यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ” भनी उल्लेख गरेको वाक्यद्वारा प्रष्ट हुन्छ । अरू कुराहरू अगाडि अनुदित सूत्रबाटै प्रष्ट भएका छन् ।

X

X

X

केही केवट्ट नामहरू

- (१) **केवट्ट (ब्राह्मण)**—यिनी कम्पिल्ल देशको उत्तर पञ्चाल नगर-वासी चूलनी ब्रह्मदत्त राजाका अर्थ र धर्मानुशासक ब्राह्मण हुन् । यी कुराहरू जा. अ. क. VII. पृ. ३४८ : महा-उम्मगजातक, महाउम्मगकण्डमा पाइन्छन् । जा. नं. ५४६.
- (२) **केवट्ट (गृहपति)**—यिनी नालन्दा नगरवासी महाधनी एक गृहपति हुन् । यिनकै कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरेको छु ।
- (३) **केवट्टसुत्तं**—यो सूत्र दी. नि. I. पृ. १८३ मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा केवट्ट गृहपतिले भगवानसँग एक जना ऋद्धिवान्

१. सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

भिक्षुलाई नालन्दामा ऋद्धि देखाउनको निमित्त नियुक्त गर्नुहोस् भनी प्रार्थना गरेका कुरा र यसलाई भगवानले अस्वीकार गर्नु भएको कुराको साथै ऋद्धि-प्रातिहारिय देखाउँदामा हुने अपगुणका कुराहरू पनि बताइएका छन् ।

- (४) **केवट्ट द्वार**—यो द्वार वाराणशी नगरको एक द्वार हो । विमा. व. अ. क. पृ. ७८ : लखुमाविमान ।



मूल सूत्र—

१- ऋद्धि प्रातिहार्य देखाउनु होस्

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान नालन्दाको पावारिक आम्रवनमा^२ बस्नुभएको थियो । अनि केवट्ट गृहपतिपुत्र जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवानसँग यस्तो विन्तिगरे—

१. दी. नि. I. पृ. १८३ : केवट्टसुत्तं, अ. क. I. पृ. २५५.

२. 'पावारिक आम्रवन' भन्ने दुइवटा छन् । यौटा कौशम्बीवासी पावारिक सेठको आम्रवन । (पपं. सू. II. पृ. ३२७ : कोसम्बकसुत्तवण्णना; पपं. सू. III. पृ. ३५ : उपालिसुत्तवण्णना) । अर्को नालन्दावासी पावारिक सेठको आम्रवन । (सुमं. वि. I. पृ. २५५ : केवट्टसुत्तवण्णना; सुमं. वि. II. पृ. ६३३ : सम्पसादनियसुत्तवण्णना) । हेर बु. प. भा-१, पृ. २१६ को पादटिप्पणीमा र बु. ब्रा. भा-३, पृ. १३२ मा अनि माथि पृ. ७० को पादटिप्पणीमा ।

“भन्ते ! यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ, जो (नालन्दावासी) भगवान प्रति अभिप्रसन्न छन् । भन्ते ! भगवानले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुने थियो । जसले उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन् । यसबाट यी नालन्दावासी भगवान प्रति भन् बढी अभिप्रसन्न हुनेछन् ।”

यस्तोभन्दा भगवानले केवट्ट गृहपतिपुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“केवट्ट ! म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्दिन— ‘भिक्षुहो ! तिमीहरू आऊ, तिमीहरूको शुद्ध जीवन बिताई बस्ने गृहस्थीहरूलाई उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाऊ’ ।”

दोश्रो पटक पनि केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवानसँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! मैले भगवानलाई विध्वंश^१ पार्न खोजेको होइन । वल्कि यस्तो विन्ति गर्दछु— ‘भन्ते ! यो यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ—जो (नालन्दावासी) भगवान प्रति अभिप्रसन्न छन् । भन्ते ! भगवानले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुने थियो । जसले उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन् । यसबाट नालन्दावासी भगवान प्रति भन् बढी अभिप्रसन्न हुनेछन् ।”

१. तपाईंको सुकीर्तिलाई विगान खोजेको होइन भन्ने अर्थले यहाँ ‘विध्वंश’ शब्द प्रयोग गरिएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

दोश्रो पटक पनि भगवानले केवट्ट गृहपतिपुत्रलाई यसो भन्नुभयो—

“केवट्ट ! म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्दिन^१— ‘भिक्षुहो ! तिमीहरू आऊ, तिमीहरूको शुद्ध जीवन बिताई बस्ने गृहस्थीहरूलाई उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाऊ’ ।”

तेश्रो पटक पनि केवट्ट^२ गृहपतिपुत्रले भगवानसँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! मैले भगवानलाई विध्वशं पार्न खोजेको होइन । वल्कि यस्तो विन्ति गर्दछु— ‘भन्ते ! यो यो नालन्दा समृद्ध, उन्नत तथा बहुजनाकीर्ण छ जो (नालन्दावासी) भगवान प्रति अभिप्रसन्न छन् । भन्ते ! भगवानले एक भिक्षुलाई नियुक्ति गर्नुभए बेश हुने थियो । जसले उत्तरीय मनुष्यधर्म ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने छन् । यसबाट नालन्दावासी भगवान प्रति भन् वढी अभिप्रसन्न हुनेछन्’ ।”

१. यसभन्दा अघि भगवानले राजगृहसेठको कारणमा (चुल्ल. व. पा. पृ. २००; जुन कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. २० देखि २३ सम्ममा उल्लेख भएका छन्) भिक्षुहरूलाई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउनमा प्रतिबन्ध लगाई नियम बनाइसक्नु भएको थियो । त्यसैले त्यस सूत्रमा

भगवानले 'म भिक्षुहरूलाई यस्तो धर्मोपदेश गर्दिन' भनी भन्नुभएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

२. केवट्ट गृहपतिपुत्र चालीस कोटी धनसम्पत्ति भएका एक महाधनी तथा बुद्ध धर्ममा अत्याधिक श्रद्धा राख्ने उपासक थिए । बुद्ध प्रति पनि यिनको अत्यधिक श्रद्धा भक्ति थियो । अधिक श्रद्धाको कारणले गर्दा नै उनको मनमा यस्तो कौतुहलपूर्ण कल्पना उठेको थियो । जस्तै- 'यदि कुनै एक भिक्षुले नालन्दामा समय समयमा आकाशमा गई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाएको खण्डमा नालन्दाका मानिसहरू भन् बढी बुद्धधर्ममाथि प्रसन्न हुने थिए । यस सम्बन्धमा भगवानले एक भिक्षुलाई ऋद्धिप्रातिहार्य देखाउने काममा नियुक्ति गर्नुभए कति वेश हुने थियो ।' यसै कल्पना वा इच्छाको कारणले गर्दा भगवान कहाँ गई उनले बडो भक्तिपूर्वक भगवानसँग यस्तो विन्ति गरेका हुन् । उनको मनमा 'यस्तो गराउँदा नालन्दाका जनतामा बढी प्रभाव पर्ने र बुद्धधर्म पनि बढीसे बढी मात्रामा प्रचार हुने थियो' भन्ने विश्वास पनि लागेको थियो । त्यसैले भगवानले प्रतिक्षेप गर्नुभए ता पनि उनले पुनः पुनः विन्ति गरेका हुन् । भगवानले पुनः पुनः प्रतिक्षेप गर्नुभएको बुझ्नी 'शायद उनको प्रार्थनालाई भगवानले अर्कै ढंगले सम्झनु भयो होला' भन्ने लागेपछि उनले 'भन्ते ! मैले भगवानलाई विध्वशं पार्न खोजेको होइन' भनी पष्टिकरण दिएका हुन् । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५५ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

तीन प्रातिहार्यहरू

“केवट्ट ! मैले स्वयं साक्षात्कार गरी बताएका प्रातिहार्यहरू तीन प्रकारका छन्^१ । कुन तीन भने ?—(१) ऋद्धिप्रातिहार्य, (२) आदेशनाप्रातिहार्य, (३) अनुशासनीप्रातिहार्य ।

(१) ऋद्धिप्रातिहार्य— “केवट्ट ! ऋद्धिप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ?—केवट्ट ! यहाँ भिक्षु, अनेक प्रकारका ऋद्धिविधज्ञानलाई प्रत्यनुभव गर्छ—एक भएर पनि धेरै हुन्छ, धेरै भएर पनि एक हुन्छ, प्रकट पनि हुन्छ, लोप पनि हुन्छ, छेकवारको बीचबाट पनि पर्खालको बीचबाट पनि पर्वतको बीचबाट पनि—मानो आकाशमा भैं—नछोड्कन पारी जान्छ । पानीमा डुब्की लगाउँछ, भैं पृथ्वीमा डुब्की लगाउँछ, मानो पृथ्वीमा हिडे भैं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिड्छ; मानो सकुण पक्षी भैं आकाशमा पलेटीमारी जान्छ, यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गर्छ र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्छ ।”

-
१. जब केवट्ट गृहपतिपुत्रले पुनः पुनः सोही कुरा दोहऱ्याउँदै प्रार्थना गर्न थाले तब ‘अधिक श्रद्धाको कारणले मैले प्रतिक्षेप गर्दा पनि यिनी बारबार उही कुरा भन्दछन् । अतः यिनलाई प्रातिहार्य देखाउनमा हुने अपगुणका कुराहरू बताइदिनु पर्‍यो’ भन्ने लागेपछि भगवानले तीन प्रकारका प्रातिहार्यका कुराहरू बताउन लाग्नु भएको हो । दी. नि. अ. क. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

“अनि त्यसरी—एक भएर पनि धेरै हुने; धेरै भएर पनि एक हुने; प्रकट पनि हुने, लोप पनि हुने; छेकवारको वीचबाट पनि, पर्खालको वीचबाट पनि, पर्वतको वीचबाट पनि—मानो आकाशमा भैं—नछोड्कन पारी जाने; पानीमा डुब्की लगाए भैं पृथ्वीमा डुब्की लगाउने; मानो पृथ्वीमा हिडे भैं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिड्ने; मानो सकुण पक्षी भैं आकाशमा पलेटीमारी जाने; यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गर्ने र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्छ, सक्ने सो भिक्षुलाई कुनै श्रद्धालु (उपासक) ले प्रसन्नतापूर्वक हेर्छ ।”

“अनि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले कुनै अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) लाई बताउँछ— ‘अहो ! आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! श्रमणको कस्तो महर्द्धिकता, कस्तो महानुभावता !! मैले सो भिक्षुलाई अनेक प्रकारका ऋद्धिविधज्ञानलाई प्रत्यनुभव गरेको देखें । जस्तै—एक भएर पनि धेरै भएको; धेरै भएर पनि एक भएको; प्रकट पनि भएको, लोप पनि भएको; छेकवारको वीचबाट पनि, पर्खालको वीचबाट पनि, पर्वतको वीचबाट पनि—मानो आकाशमा भैं—नछोड्कन पारी गएको; पानीमा डुब्की लगाए भैं पृथ्वीमा डुब्की लगाएको; मानो पृथ्वीमा हिडे भैं पानीमा पनि पानीले नभिज्नेगरी हिडेको; मानो सकुण पक्षी भैं आकाशमा पलेटीमारी गएको; यी महर्द्धिक महानुभाव सम्पन्न चन्द्रसूर्यलाई पनि हातले परामर्श गरेको र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राखेको देखें ।”

“अनि सो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले यस्तो भन्छ— ‘भो ! गन्धारी भन्ने विदचा छ । त्यही विदचाद्वारा सो भिक्षुले ती अनेक प्रकारका ऋद्धिप्रातिहार्यहरू प्रत्यनुभव गरेका हुन् । जस्तै—एक भएर पनि धेरै भएको; धेरै भएर पनि एक भएको;...र ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राखेको ।”

“**केवट्ट** ! सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई यसो भन्न सक्छ भन्ने कुरामा तिमी के ठान्दछौ, यसमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! भन्न सक्छ भन्ने म ठान्दछु ।”

“**केवट्ट** ! ऋद्धिप्रातिहार्यमा यही दोष देखेर म ऋद्धिप्रातिहार्य प्रति आत्तिको छु, लज्जित छु, घृणित छु ।”

(२) आदेशनाप्रातिहार्य— “**केवट्ट** ! आदेशनाप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ?—**केवट्ट** ! यहाँ भिक्षु परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई पनि जान्दछ, चैतसिकलाई पनि जान्दछ; तर्कना गरेको पनि जान्दछ, विचार गरेको पनि जान्दछ— ‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ’ ।”

“अनि परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई जान्ने, चैतसिकलाई जान्ने; तर्कना गरेको पनि जान्ने, विचार गरेको पनि जान्ने— ‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ’ भनी जान्ने भिक्षुलाई कुनै श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले देख्दछ ।”

“अनि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) ले कुनै अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) लाई बताउँछ— ‘अहो ! आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! श्रमणको कस्तो महर्द्विकता, कस्तो महानुभावता !! मैले सो भिक्षुलाई ‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ’ भनी परसत्वको परपुद्गलको चित्त पनि जानेको, चैतसिक पनि जानेको; तर्कना गरेको पनि जानेको, विचार गरेको पनि जानेको देखें ।”

“अनि त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले यस्तो भन्दछ— ‘भो ! मणिका भन्ने विदचा छ । त्यही विदचाद्वारा सो भिक्षुले— ‘यस्तो तिम्रो मन छ, यस्तो तिम्रो चित्त छ’ भनी परसत्वको परपुद्गलको चित्त पनि जानेको हो, चैतसिक पनि जानेको हो, तर्कना गरेको पनि जानेको हो र विचार गरेको पनि जानेको हो’ ।”

“केवट्ट ! सो अश्रद्धालु अप्रसन्नचित्त हुने (पुरुष) ले त्यो श्रद्धालु प्रसन्नचित्त हुने (उपासक) लाई यसो भन्न सक्छ भन्ने कुरामा तिमी के ठान्दछौ, यसमा तिमी के भन्दछौ त ?”

“भन्ते ! भन्न सक्छ भन्ने म ठान्दछु ।”

“केवट्ट ! आदेशनाप्रातिहार्यमा यही दोष देखेर म आदेशनाप्रातिहार्य प्रति आत्तिको छु, लज्जित छु, घृणित छु ।”

(३) अनुशासनीप्रातिहार्य— “केवट्ट ! अनुशासनीप्रातिहार्य भनेको कस्तो हो भने ? केवट्ट ! यहाँ भिक्षु यसरी अनुशासन गर्छ—

‘यसरी तर्कना गर^१, यसरी तर्कना नगर^२; यसरी मनस्कार गर^३, यसरी मनस्कार नगर^४; यसलाई छाड^५ र यसलाई ग्रहण गरी विहार गर^६ ।’
केवट्ट ! यसैलाई अनुशासनीप्रातिहार्य भन्दछन् ।”

तथागत उत्पन्न- “केवट्ट ! फेरि यो लोकमा तथागत अरहन्त, सम्यक् सम्बुद्ध, विदद्याचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद् अनुत्तर, पुरुषदम्य सारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता तथा बुद्ध भगवान उत्पन्न हुनुहुन्छ । वहाँले देव मार ब्रह्मासहित लोकलाई; श्रमण

-
१. नैष्कम्य वितर्कनालाई तर्कना गर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।
 २. कामवितर्कनादिहरूलाई तर्कना नगर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।
 ३. अनित्यसंज्ञा वा दुःखसंज्ञाहरूमध्ये कुनै एक संज्ञालाई मनमा राख भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६.
 ४. नित्यादि भन्ने संज्ञालाई मनमा नराख भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।
 ५. यी पञ्चकामगुणिक रागहरूलाई छाड भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।
 ६. चतुर्मागफल लोकोत्तर धर्महरूमध्ये कुनै एकलाई प्राप्तगरी विहार गर भनी भनिएको हो । सुमं. वि. I. पृ. २५६ : केवट्टसुत्तवण्णना ।

यसरी भगवानले ऋद्धिविधलाई ऋद्धिप्रातिहार्य भनी, अर्काको चित्तलाई जानेर भन्नुलाई आदेशना प्रातिहार्य भनी तथा श्रावकहरू-द्वारा र बुद्धद्वारा सँधै धर्मोपदेश गर्नेलाई अनुशासनी प्रातिहार्य भनी बताउनु भयो । त्यसमध्येमा प्रातिहार्यद्वारा अनुशासन गर्ने प्रातिहार्य महामौद्गल्यायन स्थविरलाई अभ्यास छ; आदेशना प्रातिहार्यद्वारा अनुशासन गर्ने प्रातिहार्य धर्मसेनापतिलाई अभ्यास छ । देवदत्तले सङ्घभेद गरी पाँचशय भिक्षुहरू लिई गयाशीर्षकमा बसिरहेका उनीहरूलाई बुद्धलीलाले धर्मदेशना गर्नुभएका अग्रश्रावकहरूमध्ये धर्मसेनापति सारिपुत्रले उनीहरूको मनोवृत्तिलाई बुझेर धर्मोपदेश गर्नु भएको थियो । अनि स्थविरको धर्मदेशना सुनेर पाँचशय भिक्षुहरूले स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे । त्यसपछि महामौद्गल्यायन स्थविरले विकुर्वण ऋद्धि देखाई देखाई धर्मोपदेश गर्नुभयो । यो सुनेर सबै अरहत् फलमा प्रतिष्ठित भए । अनि दुवै महापुरुषहरू पाँचशय भिक्षुहरू लिई आकाशबाट वेणुवनमै जानुभयो । अनुशासनी प्रातिहार्य चाहिँ सँधैभरी बुद्धको धर्मदेशना हुन्छ । यी मध्ये ऋद्धिप्रातिहार्य र आदेशनाप्रातिहार्यहरू सदोष हुन्छन्, मार्गमा रहँदैनन् । मार्गमा नरहनाले नैर्याणिक हुन्नन् । अनुशासनीप्रातिहार्य चाहिँ निर्दोष हुन्छ, मार्गमा रहन्छ । मार्गमा रहने भएको हुनाले यो नैर्याणिक हो । त्यसैले भगवानले ऋद्धिप्रातिहार्य र आदेशनाप्रातिहार्यको अपवाद गर्नुहुन्छ र अनुशासनीप्रातिहार्यको प्रशंसा गर्नुहुन्छ भनी सुमं. वि. I. पृ. २५६-५७ : केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

ब्राह्मण सहित प्रजालाई; देव सहित मनुष्यलाई स्वयं साक्षात्कार गर्नुभएको धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ। वहाँले आदिकल्याण, मध्यकल्याण तथा पर्यवशान कल्याण हुने धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ। वहाँले अर्थयुक्त, व्यञ्जनयुक्त, परिपूर्ण भएको र परिशुद्ध भएको ब्रह्मचर्य प्रकाश पार्नुहुन्छ। अनि गृहपति वा गृहपतिपुत्र अथवा कुनै पनि कुलगृहमा जन्मेकाले सो धर्मलाई श्रवण गर्छ। धर्म श्रवण गरेपछि उसको मनमा तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ। श्रद्धा उत्पन्न भएपछि उसले यस्तो विचार गर्छ— 'घरमा बासगर्नु बाधापूर्ण छ, प्रव्रज्या हुनु खुला आकाश जस्तो छ। घरमा बसेर परिपूर्णरूपले, परिशुद्धरूपले, शंख जस्तै सफागरी ब्रह्मचर्य (= मैथुन ब्रह्मचर्य) पालन गर्नु सम्भव छैन। अतः किन म, केशदाही क्षौर गरी अनगारिय भई प्रव्रजित नहूँ !' यति विचार गरेपछि सो पुरुष—थोरै वा धेरै भोगसम्पत्ति त्यागी, थोरै वा धेरै ज्ञातिपरिवारहरू त्यागी, केशदाही क्षौर गरी, कषायवस्त्र धारण गरी, घरबार त्यागी अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्छ। यसरी प्रव्रजित भएको सो भिक्षु प्रातिमोक्षशीलले संयमित भई विहार गर्छ, आचार-गोचरले सम्पन्न हुन्छ, अणुमात्र दोषमा पनि भयदर्शी हुन्छ, शिक्षापदहरू समादान गरी राम्ररी सिक्छ, कायवचन कुशलकर्मले सम्पन्न हुन्छ, परिशुद्ध जीविका गर्छ, शील सम्पन्न हुन्छ, इन्द्रियहरू आरक्षा गर्छ, स्मृतिसम्प्रजन्यताद्वारा युक्त भई सन्तुष्ट पनि हुन्छ।”

“उ प्राणीहिंसा त्यागी प्राणीहिंसाबाट विरत भई बस्छ। दण्ड-रहित, शस्त्ररहित, लज्जालु, दयालु तथा सबै प्राणी प्रति हितानुकम्पी

भई बस्छ ।...^१ । अनि उ, यी पञ्चनीवरणलाई त्यागी, चित्तको उपक्लेश (= चित्तमल) लाई प्रज्ञाद्वारा कमजोर पार्नको निमित्त कामविषयबाट अलग भई, अकुशलबाट अलग भई, वितर्क र विचारयुक्त भएको विवेक (=ध्यान) बाट उत्पन्न प्रीति तथा सुख भएको प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ । **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् ।...^२ । द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ...^३ तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ—...^३ चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ । **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि उसले ज्ञानदर्शनको निमित्त चित्त भुकाउँछ । उसले यस्तो जान्दछ— 'यो मेरो शारीरिक रूप चातुर्महाभौतिक (= पृथ्वी, आप, तेज वायु) हो, आमा-बाबुहरूको कारणद्वारा भएको हो, भात दालद्वारा संवर्धित, बालककालमा छेदन-परिमार्जनभेदन-विध्वंशन तथा अनित्य स्वभावको हो; यो मेरो विज्ञान (= चेतना) यसैमा सम्बन्धित छ, यसैमा प्रतिबद्ध छ ।' ...^३ । **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. २८२ देखि पृ. २८८ सम्मका सबै कुराहरू दोहऱ्याई पढ्नू अथवा यहाँका बाँकी कुराहरू सबै दी. नि. I. सामञ्जफल सुत्तमा लेखे बमोजिं बुभ्नुपर्छ । अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. २२७ देखि २४२ मा हेर्नू ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. २८९ मा भैं दोहऱ्याई पढ्नू ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू दी. नि. I. पृ. ६७ : सामञ्जफलसुत्तमा भैं हुन् । अथवा बु. प. भा-१, पृ. ४५६ देखि ४६४ सम्म हेर्नू (सकुलुदायी) ।

समाहित चित्त भएपछि; परिशुद्ध, स्वच्छ, निर्मल क्लेशरहित भएपछि; मृदु तथा कर्मण्य भएपछि; निश्चलतामा पुगेपछि—उसले **मनोमयकाय अभिनिर्माण गर्नको निमित्त** चित्त भुकाउँछ । उसले यस कायबाट अलग्गै अर्कै अङ्ग-प्रत्यङ्गले युक्त, इन्द्रिय सहित मनोमयकायरूप निर्मित गर्छ...^१ । **केवट्ट !** यसलाई पनि **अनुशासनीप्रातिहार्य** भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि—उसले **ऋद्धिविधको निमित्त** चित्त भुकाउँछ । उसले अनेकविध ऋद्धिविधको अनुभव गर्छ—एक भएर पनि बहुविध हुन्छ...ब्रह्मलोकसम्मलाई पनि आफ्नो शरीरद्वारा वशमा राख्छ...^१ । **केवट्ट !** यसलाई पनि **अनुशासनीप्रातिहार्य** भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि—**दिव्यश्रोतधातुको निमित्त** उसले चित्त भुकाउँछ । उसले अलौकिक विशुद्ध श्रोतधातुद्वारा देवताहरूको पनि, मनुष्यहरूको पनि—टाढाको पनि, नगिचको पनि—दुवै शब्दहरू सुन्छ...^१ । **केवट्ट !** यसलाई पनि **अनुशासनीप्रातिहार्य** भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि—**परचित्तज्ञानको निमित्त** (चेतोपरियत्राणाय) उसले चित्त भुकाउँछ । उसले परसत्वको, परपुद्गलको चित्तलाई आफ्नो चित्तले जान्दछ—सरागचित्तलाई 'सरागचित्त' भनी...^२ अविमुक्त चित्तलाई 'अविमुक्त चित्त' भनी जान्दछ...^३ । **केवट्ट !** यसलाई पनि **अनुशासनीप्रातिहार्य**

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४५७-५९ मा हेर्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४५९-६० मा हेर्नु । अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. १९३-९८ मा हेर्नु ।

भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि... निश्चलतामा पुगेपछि—पूर्वानुस्मृति ज्ञानको निमित्त उसले चित्त भुकाउँछ । उसले अनेक प्रकारका पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ...^१ । **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि ...निश्चलतामा पुगेपछि—**च्युतिउत्पत्ति ज्ञानको निमित्त** (चुतूपपातत्राणाय) उसले चित्त भुकाउँछ । उसले अलौकिक, विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा हीन प्रणीत सुवर्ण दुर्वर्ण सुगति दुर्गतिमा च्युत हुने उत्पन्न हुने प्राणीहरूलाई देख्दछ...^२ । **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् । अनि यसरी समाहित चित्त भएपछि...निश्चलतामा पुगेपछि—**आस्रवक्षय ज्ञानको निमित्त** उसले चित्त भुकाउँछ । अनि उसले 'यो दुःख हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःख समुदय हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःखनिरोध हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो दुःखनिरोधको मार्ग हो' भनी यथार्थत जान्दछ । 'यो आस्रव हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आस्रव समुदय हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आस्रव निरोध हो' भनी यथार्थत जान्दछ, 'यो आस्रव निरोधको मार्ग हो' भनी यथार्थत जान्दछ । यसप्रकार जानिसकेपछि, देखिसकेपछि उसको चित्त कामावस्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ, भवास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ, अविदचास्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६०-६१ मा हेर्नु । अथवा बु. प. भा-१, पृ. २९० मा हेर्नु । अथवा बु. ब्रा. भा-२, पृ. १९८ मा हेर्नु ।

२. यहाँका अरू बाँकी कुराहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६२ मा वा दी. नि. I. पृ. ७२ : सामञ्जसफलसुत्तमा हेर्नु ।

विमुक्त भइसकेपछि, 'विमुक्त भएँ' भन्ने पनि (उसलाई) ज्ञान हुन्छ । 'जाति (= जन्म) क्षीण भयो, ब्रह्मचर्यवास पूराभयो, गर्नुपर्ने गरिसकेँ, अब उप्रान्त अर्कोजन्म लिनुपर्ने हेतु छैन' भन्ने पनि ज्ञान हुन्छ ।...^१। **केवट्ट !** यसलाई पनि अनुशासनीप्रातिहार्य भनी भन्दछन् ।

“**केवट्ट !** यी तीन प्रातिहार्यहरू मैले स्वयं साक्षात्कार गरी प्रकाश गरेको छु ।”

चतुर्माहाभूतहरू कहाँ निरुद्ध हुँदारहेछन् ?

“**केवट्ट !** अघि एकदिन यसै भिक्षुसङ्घमध्येमा एक भिक्षुको मनमा यस्तो परिवर्तनना उठेको थियो— 'यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निःशेषरूपले निरुद्ध हुँदारहेछन्?' ”

१. यहाँका बाँकी निदर्शनहरू बु. प. भा-१, पृ. ४६३ मा अथवा दी. नि. I. पृ. ७४ : सामञ्जसफलसुत्तमा हेर्नु ।
२. यो कुरा किन उठाउनु भएको होला भन्ने सम्बन्धमा सुमं. वि. I. पृ. २५७ : केवट्टसुत्तवण्णनाले यस्तो भन्दछ—

ऋद्धिप्रातिहार्य र आदेशनाप्रातिहार्यहरूको अनैर्याणिकता देखाउनको निमित्त र अनुशासनीप्रातिहार्यको मात्र नैर्याणिकता देखाउनको निमित्त । हुनत सबै बुद्धहरूको महाभूतको खोजी गर्ने एक भिक्षु हुन्छ भनी भन्दछन् । महाभूतको खोजी गर्दै ब्रह्मलोकसम्म विचरण गरेर पनि कसैले बताउन नसके पछि उ अन्तमा बुद्ध कहाँ आई प्रश्न सोधेर शंका निवारण गर्छ ।

(१) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु त्यस्तो समाधिमा समाधिष्ठ भए— जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा देवयानिय मार्ग^१ उत्पन्न भयो । केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ चातुर्महाराजिक देवहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि चातुर्महाराजिक देवहरूसँग उनले यस्तो भने— ‘आवुसो ! यी चार महा-भूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा चातुर्महाराजिक देवहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने— ‘भिक्षु ! हामीहरू जान्दैनौं कि यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर चातुर्महाराजाहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला^२ ।”

१. ऋद्धिविधज्ञानलाई नै यहाँ ‘देवयानिय मार्ग’ भनिएको हो भनी सुमं. वि.

I. पृ. २५७ : केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यी भिक्षु ऋद्धि प्रकृतिका थिए । त्यसैले नजिकमा हुनु भएका भगवानसँग यो प्रश्न नसोधी देवताहरू महानुभाव सम्पन्न हुन्छन् भन्ने सोची ऋद्धि-द्वारा यिनी देवलोकमा गएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७ : केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

३. बुद्ध विषयको प्रश्नको उत्तर देवताहरूले दिन सक्दैनन् । त्यसैले यस्तो भनेका हुन् । अनि जब सो भिक्षुले यस प्रश्नको उत्तर देऊ भनी बार बार जोर गरे तब उनको यस कुराबाट बच्नको लागि उनीहरूले ‘चातुर्महाराजाहरू’ छन् भनी बताएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७ : केवट्टसुत्तवण्णनालले उल्लेख गरेको छ ।

(२) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ चातुर्महाराजाहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि चातुर्महाराजाहरूसँग उनले यस्तो भने— ‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा चातुर्महाराजाहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने— ‘भिक्षु ! हामीहरू पनि जान्दैनौं कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर त्रयस्त्रिंश भन्ने देवहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला’ ।”

(३) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ त्रयस्त्रिंश देवहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि त्रयस्त्रिंश देवहरूसँग उनले यस्तो भने— ‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा त्रयस्त्रिंश देवहरूले सो भिक्षुलाई यस्तो भने— ‘भिक्षु ! हामीहरू पनि जान्दैनौं कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर शक्र भन्ने देवेन्द्र छन् । शायद उनले यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला’ ।”

(४) “केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ शक्र देवेन्द्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि शक्र देवेन्द्रसँग उनले यस्तो भने— ‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’ केवट्ट ! यस्तो सोध्दा

शक्र देवेन्द्रले^१ सो भिक्षुलाई यस्तो भने- 'भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर (५) यामा भन्ने देवहरू,...(६) सुयाम भन्ने देवहरू,...(७) तुषित भन्ने देवहरू,...(८) सन्तुषित भन्ने देवहरू,...(९) निर्माणरती भन्ने देवहरू,...(१०) सुनिर्मित भन्ने देवहरू,...(११) पर-निर्मितवशवती भन्ने देवहरू,...(१२) वशवती भन्ने देवपुत्रहरू छन् । शायद उनले यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला ।”

“केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ वशवती देवपुत्र थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि उनले वशवती देवपुत्रसँग यस्तो भने- ‘आवुसो !

-
१. भिक्षुको प्रश्न सुनेर शक्र देवेन्द्रले यस्तो सोचे- ‘यो प्रश्न बुद्ध विषयको प्रश्न हो । बुद्धले बाहेक अरू कसैले पनि भन्न सक्ने छैन । यी भिक्षु आगोलाई छाडी जुनकिरी वाले भैं, भेरी छाडेर पेट बजाउने भैं देवहरू कहाँ विचरण गर्दै यो प्रश्न सोध्दैछन् । अतः यिनलाई बुद्ध कहाँ फर्काइ दिनुपर्‍यो ।’ तर फेरि उनको मनमा यस्तो लाग्यो- ‘जसकहाँ गए पनि अन्तमा बुद्ध कहाँ नपुगी सुख पाउने छैनन् । अतः जाउन् यी एकोहरे भिक्षु, जहाँसम्म जान सक्छन् अथवा जति टाढासम्म जान सक्छन् जाउन् ।’ यति सोची शक्रले पनि आफूभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर देवहरू छन् भन्ने कुरा बताएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५७-५८ : केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?' **केवट्ट** ! यस्तो सोध्दा **वशवर्ती देवपुत्रले** पनि सो भिक्षुलाई यस्तो भने— 'भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर **ब्रह्मकायिक** भन्ने देवपुत्रहरू छन् । शायद उनीहरूले यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला' ।"

(१३) "केवट्ट ! अनि सो भिक्षु त्यस्तो समाधिमा समाधिष्ठ भए— जुन समाधिमा समाधिष्ठ हुँदा सो भिक्षु ब्रह्मयानीय मार्गमा उत्पन्न भयो । **केवट्ट** ! अनि सो भिक्षु जहाँ **ब्रह्मकायिक देवहरू** थिए त्यहाँ पुगे । त्यहाँ पुगेपछि उनले ब्रह्मकायिक देवहरूसँग यस्तो भने— 'आवुसो ! यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?' **केवट्ट** ! यस्तो सोध्दा **ब्रह्मकायिक देवहरूले** सो भिक्षुलाई यस्तो भने— 'भिक्षु ! हामीहरू पनि जान्दैनौं कि यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! हामीभन्दा सुन्दरतर तथा प्रणीततर **अपराजेय, विजेता** (अभिभू, अनभिभूतो), साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक (सज्जता), वशी र प्राणीहरूका (भूतभव्यान्) पिता, **ब्रह्मा महाब्रह्मा छन्** । शायद उनले यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् भन्ने कुरा जान्दछन् होला' ।"

'आवुसो ! सो **महाब्रह्मा** अहिले कहाँ छन् त ?'

'भिक्षु ! हामीलाई थाहा छैन कि ब्रह्मा कहाँ छन्, ब्रह्मा कुन

प्रकारले छन् अथवा ब्रह्मा कुन ठाउँमा छन् । भिक्षु ! किन्तु जुन पूर्वलक्षणहरू देखा परिरहेका छन्, आलोकित भइरहेका छन्, प्रकाशमान् भइरहेका छन्—यी ब्रह्मा प्रकट हुने लक्षणहरू हुन्; जो आलोकित हुँदैछन्, प्रकाशमान् हुँदैछन् ।’

“केवट्ट ! अनि केही समयमै सो महाब्रह्मा प्रकट भए । केवट्ट ! अनि सो भिक्षु जहाँ महाब्रह्मा थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि महाब्रह्मालाई उनले यस्तो भने—

‘आवुसो ! यी चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप, तेज, वायु—कहाँ निःशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

“केवट्ट ! यस्तो सोध्दा महाब्रह्माले सो भिक्षुलाई यस्तो भने— ‘भिक्षु ! म ब्रह्मा-महाब्रह्मा अपराजेय विजेता, साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हुँ ।’

“केवट्ट ! दोश्रो पटक पनि सो भिक्षुले महाब्रह्मालाई यस्तो भने—

‘आवुसो ! म तिमीसँग यस्तो सोधिँन कि तिमी ब्रह्मा-महाब्रह्मा अपराजेय विजेता, साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हौ वा होइनौ ? परन्तु म तिमीसँग यस्तो भन्दछु कि— ‘यी चार महाभूतहरू...कहाँ निःशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

“केवट्ट ! दोश्रो पटक पनि महाब्रह्माले सो भिक्षुलाई यस्तो

भने— ‘भिक्षु ! म ब्रह्मा-महाब्रह्मा अपराजेय विजेता, साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हुँ।”

“केवट्ट ! तेश्रो पटक पनि सो भिक्षुले महाब्रह्मालाई यस्तो भने—

‘आवुसो ! म तिमीसँग यस्तो सोध्दिन कि तिमी ब्रह्मा-महाब्रह्मा अपराजेय विजेता, साँच्चैकै वशवर्ती, ईश्वर, कर्ता, निर्माता, श्रेष्ठ, व्यवस्थापक, वशी र प्राणीहरूका पिता हौ वा होइनौ ? परन्तु म तिमीसँग यस्तो भन्दछु कि—यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

“केवट्ट ! अनि सो महाब्रह्माले सो भिक्षुको हात समाती एक छेउमा लगी सो भिक्षुलाई यस्तो भने—

‘भिक्षु ! यी ब्रह्मकायिक देवहरू यस्तो ठान्दछन् कि—ब्रह्माले नजानेका केही छैनन्, ब्रह्माले नदेखेका केही छैनन्, ब्रह्माले नबुझेका केही छैनन्, ब्रह्माले साक्षात्कार नगरेका केही छैनन् । त्यसैले उनीहरूका सामुन्ने मैले नभनेको हुँ । भिक्षु ! म पनि जान्दिन कि—यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् । भिक्षु ! यो त तिम्रै गल्ती हो, तिम्रै अपराध हो जो कि भगवानलाई छाडी बाहिर अरूबाट यो प्रश्नको उत्तर तिमी खोज्दछौ । भिक्षु ! तिमी जाऊ^१, वहाँ भगवान

१. भिक्षुले प्रश्न सोध्ने वित्तिकै महाब्रह्माले ‘यो बुद्ध विषयको प्रश्न हो’ भन्ने कुरा जानिसकेका थिए । किन्तु आफू प्रति अरू ब्रह्माहरूमा

कहाँ नै गई यो प्रश्न सोध । जस्तो भगवानले व्याकरण गर्नुहुने छ त्यस्तै तिमीले धारण गर ।’

“केवट्ट ! अनि सो भिक्षु, जस्तै कुनै बलवान् पुरुषले खुम्चेको बाहुलाई पसाउँछ, अथवा पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ, त्यस्तैगरी—ब्रह्मलोकमा अन्तर्धान भई मेरो अगाडि प्रकट भए । केवट्ट ! अनि सो भिक्षुले मलाई यसो भने”—

जस्तो विश्वास थियो त्यसमा खलबली आउन सक्ला भन्ने कारणले यिनले ब्रह्मपरिषद्का अगाडि ‘जान्दिन’ भनी नभनेका हुन् र प्रश्नकर्ता भिक्षुको ध्यान अर्कैतिर आकर्षित गर्ने विचारले आँपको प्रश्न सोध्दा लौकाको उत्तर दिए भैं गरी ‘म नै ईश्वर हुँ, म नै कर्ता हुँ’ भन्ने आदि कुरा बताएका हुन् । किन्तु जब भिक्षुले ‘मैले तिमी को हौ भनी सोधेको होइन’ भनी बारम्बार परिषद्को अगाडि भन्नथाले तब परिषद्को अपवाद्वट्टा बचनको निमित्त महाब्रह्माले उनलाई एक छेउमा लगी आफूले नजानेको कुरा मात्र भनेका होइनन् बल्कि बुद्धसँग सोध्नुपर्ने प्रश्न अन्त सोधेर के उत्तर पाउन सकौला ? यो त कुनै तेल खोज गर्नेले तीललाई ननिचोरी बालुवा निचोरेर तेल निकाल्न खोजेको जस्तो पो भयो भन्दै भिक्षुको दोष देखाई उनलाई बुद्ध कहाँ जानको निमित्त उत्साहित समेत गराएका हुन् भनी सुमं. वि. I. पृ. २५८ : केवट्टसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘भन्ते ! चार महाभूतहरू—पृथ्वी, आप्, तेज, वायु—कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ?’

“केवट्ट ! यस्तोभन्दा सो भिक्षुलाई मैले यस्तो भने”—

‘भिक्षु ! अघि सामुद्रिक व्यापारीहरू तीर देख्नसक्ने चरो लिई जहाजमा बसी समुद्रमा गए । जहाजबाट तीर नदेखेपछि उनीहरूले तीर देख्नसक्ने चरो छाडिदिए । उ पूर्वदिशारित गयो, दक्षिणदिशातिर गयो, पश्चिमदिशातिर गयो, उत्तरदिशातिर गयो; माथितिर गयो, अनुदिशातिर गयो । तीर देख्नसकेको भए उ गएको गयै हुन्थ्यो । किन्तु चारै दिशातिर उसले कतै पनि तीर देख्न नसकेपछि उ फर्केर आए जस्तै—भिक्षु ! तिमी पनि ब्रह्मलोकसम्म पुगी तिमीले यस प्रश्नको उत्तर पाउन सकेनौं र अन्तमा मेरै छेउमा आयौ । भिक्षु ! यो प्रश्न यसरी सोधिदैन कि—भन्ते ! यी चार महाभूतहरू...कहाँ निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छन् ? बल्कि भिक्षु यो प्रश्न यसरी सोधिनु पर्छ’—

Dhamma.Digital

“कथ्य आपो च पथवी, तेजो वायो न गाघति ।

कथ्य दीघं च रस्सं च, अणु थूलं सुभासुभं ।

कथ्य नामं च रूपं च, असेसं उपरुज्झती’ती ॥”

अर्थ—

‘कहाँ, आप्, पृथ्वी, तेज तथा वायु रहँदैन ?

कहाँ लामो, छोटो, मसीनो, मोटो तथा शुभाशुभ रहँदैन ?

कहाँ नाम र रूप निशशेषरूपले निरुद्ध हुन्छ ?’

अनि त्यहाँ यसरी व्याकरण हुन्छ—

१. 'विञ्जाणं अनिदस्सनं, अनन्तं अब्वतोभयं ।
एत्थ आपो च पथवी, तेजो वायो न गाधति ॥'
२. 'एत्थ दीघं च रस्सं च, अणुं थूलं सुभासुभं ।
एत्थ नामं च रूपं च, असेसं उपरुज्झति ।
विञ्जाणस्स निरोधेन, एत्थेतं उपरुज्झती'ति ॥'

अर्थ—

१- 'जुन विज्ञान (= निर्वाण) अनिदर्शन छ, जुन अनन्त (= उत्पत्ति स्थिती विनाश नभएको) छ तथा सबैतिरबाट प्रभा छ—त्यहाँ आपू, पृथ्वी, तेज तथा वायु रहँदैन ।'

२- 'यहाँ लामो, छोटो, सूक्ष्म, शुभाशुभ रहँदैन; यहाँ नाम र रूप निश्शेषरूपले निरुद्ध हुन्छन्; (अन्तिम) विज्ञान (= चरिम विज्ञान) को निरुद्ध भएपछि यहीं सबै निरुद्ध हुन्छन् ।'

भगवानले यति भन्नुभयो । अनि सन्तुष्ट भएर केवट्ट गृहपतिपुत्रले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गरे ।

१२. घटिकार कुमाले

परिचय

हुनत यी घटिकार कुमाले हाल गौतम बुद्धका पालाका होइनन् । यिनी कश्यप बुद्धका पालाका हुन् । किन्तु यिनको सम्बन्धमा स्वयं शाक्यमुनि बुद्ध भगवानले मज्झिमनिकाय, भाग-२, पृ. २७१ : घटिकारसुत्तमा उल्लेख गर्नु भएको हुँदा मैले यिनलाई यस संग्रहमा समावेश गरेको हुँ ।

कश्यप सम्यक्सम्बुद्धका पालाका एक अति उच्च तथा आदर्शमय जीवन भएका यी कुमाले अनागामी मार्गफलमा प्रतिष्ठित थिए । त्यसवखत आफ्ना दुवैजना अन्धा आमा-बाबुहरूलाई यिनले धर्मतापूर्वक पालनपोषण गरेका थिए । यिनका एक अति हितैषी साथी जोतिपाल भन्ने ब्राह्मण थिए । यिनी हालका बुद्ध बोधिसत्व हुनुहुँदाका थिए । यही मित्रताको गाँठो रहेको हुनाले बुद्धले यिनका कुरा बताउनु भएको हुनुपर्छ ।

मृत्यु भएपछि घटिकार कुमाले घटिकार देवपुत्रको नामले

शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका थिए भन्ने कुरा घटिकारसुत्त^१द्वारा थाहा पाइन्छ। ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भएका यी घटिकार ब्रह्माले सिद्धार्थ बोधिसत्त्वले गृहत्याग गरी अनोम नदीको तीरमा गई प्रव्रजित हुँदा कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए भनी गोतमबुद्धवंसवणणाले^२ उल्लेख गरेको छ। यस सम्बन्धी अरू कुराहरू बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव, भाग-१, पृ. १७३ देखि १९० सम्म घटिकार देवपुत्रको कथामा हेर्नु। अगाडि अनुदित मूल सूत्र सम्बन्धी जति पनि विशेष स्पष्टिकरणहरू अङ्कथाले दिएको छ ती कुराहरू मैले ठाउँ ठाउँका पादटिप्पणीहरूमा लेखिदिएको छु।



घटिकार नामहरू

- (१) घटिकार (ब्रह्मा)—यी ती ब्रह्माको नाम हो जसले अनोम नदीको तीरमा प्रव्रजित हुन लाग्नुभएका सिद्धार्थ बोधिसत्त्वलाई कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए। बु. वं. अ. क. पृ. २३६ :

१. सं. नि. पृ. ३३ : घटिकारसुत्तं, देवतासंयुत्तं अथवा हेर बु. ब्र. भा-१, पृ. १८६ मा।

२. पृ. २३६; अथवा बु. ब्र. भा-१, पृ. १८२-८३ मा हेर्नु।

गोतमबुद्धवंसवण्णना; जा. अ. क. I. पृ. ५४ : अबिदूरे निदान;
विमा. व. अ. क. पृ. २५३ : कन्थकविमान ।

- (२) घटिकार (कुमाले)—यी उही कुमाले हुन् जसको कुरा यहाँ अगाडि उल्लेख गरिदिएको छ ।
- (३) घटिकार (सुत्त)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कोशलमा चारिका गर्दा भगवानले एक ठाउँमा यी घटिकार कुमालेको सम्बन्धमा कुराहरू प्रकाश पार्नु भएको छ । म. नि. II. पृ. २७१, अ. क. III. पृ. १९१.
- (४) घटिकार (सुत्त)—यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा घटिकार देवपुत्रले जेतवनाराममा बसिरहनु भएका बुद्ध कहाँ आई आफ्ना सातजना साथीहरू पनि अविहा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भई परिनिर्वाण भएको कुराको सूचित गरेका छन् । सं. नि. I. पृ. ३३ : देवतासंयुत्तं; सं. नि. I. पृ. ५७ : देवपुत्तसंयुत्तं । यस सूत्रको अनुवाद बु. ब्र. भा-१, पृ. १८६ मा भएको छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- घटिकार कुमालेको भक्ति

भगवान मुस्काउनुभयो

यस्तो मैले सुनें^१ ।

एक समय भगवान कोशलमा महत् भिक्षुसङ्घका साथ चारिका गर्दै हुनुहुन्थ्यो । अनि भगवान बाटोबाट एकातिर लागी एक स्थानमा **मुसुक्क हास्नुभयो**^२ (सितंपात्वाकासि) । अनि **आनन्दलाई** यस्तो लाग्यो—

१. म. नि. II. पृ. २७१ : घटिकारसुत्तं, अ. क. III. पृ. १९१.

२. भगवान मूल बाटोमा हिडिरहनुभएको वेलामा एक ठाउँमा हेरेर “के म पारमी पूरा गर्दै आइरहेको वेलामा अधि म यस ठाउँमा बसेको रहेछु वा रहेनछु ?” भनी पूर्वानुस्मरण ज्ञानद्वारा अनुस्मरण गर्नुहुँदा वहाँले— “कश्यप बुद्धको पालामा यो ठाउँ वेहलिङ्ग भन्ने गाउँ-निगम थियो र त्यसवखत म **जोतिपाल** भन्ने माणव थिएँ र

मेरा साथी घटिकार भन्ने कुमाले थिए । उनीसँग यस ठाउँमा एक सु-कारण घटेको थियो” भन्ने कुरा जान्नुभयो र त्यो कुरा भिक्षुहरूलाई थाहा नभएको हुनाले उनीहरूलाई बताउनु पर्‍यो भन्ने सोच्नु भई, बाटोबाट एकातिर लाग्नु भई एक ठाउँमा उभिएर नै वहाँ मुसुक्क हास्नु भएको थियो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१ : घटिकारसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘मुसुक्क हास्नुभयो’ भनेको—मुखका मुख्य दाँतहरू अलि अलि देख्नेगरी मन्द हाँसो हाँस्नु भएको हो । जस्तै—लौकिक महाजनहरू भए पेद् पिट्दै ‘अहो कस्तो यो ठाउँ हो, अहो कस्तो यो ठाउँ हो !’ भन्दै हास्ने थिए त्यसरी बुद्धहरू हास्नुहुन्न । बुद्धहरूको हाँसो केवल हर्षप्रहर्षित सूचक मात्रै हुन्छ ।

हाँसो भनेको तेह्र (१३) सौमनस्य सहगत चित्तहरूद्वारा सम्पन्न हुन्छ ।

यसमध्ये साधारण महाजनहरू अकुशलपक्षका चार (४) चित्त र कुशल पक्षका चार (४) कामावचर चित्त गरी जम्मा आठ (८) चित्तद्वारा हास्छन् । त्यसमध्ये शैक्षहरू उपरोक्त अकुशलपक्षका दृष्टिसम्प्रयुक्त ससंस्कारिक र असंस्कारिक भन्ने दुइ चित्त छाडी बाँकी छ (६) चित्तद्वारा हास्छन् । क्षीणास्रवीहरू चाहिँ चार (४) सहेतुकक्रियाचित्त र एकवटा (१) अहेतुकक्रियाचित्त गरी जम्मा पाँच (५) चित्तद्वारा हास्छन् ।

त्यसमध्ये पनि जब बलवत् आरम्भण पथमा आउँछ तब दुइ ज्ञानसम्प्रयुक्त चित्तद्वारा हाँसो उठ्छ । कमजोर आरम्भण पथमा आउँदा चाहिँ दुइ द्विहेतुक चित्तद्वारा र अहेतुक चित्त गरी जम्मा तीन चित्तद्वारा हाँसो उठ्छ ।

यहाँ चाहिँ क्रिया अहेतुकमनःविज्ञानधातु सौमनस्य सहगतचित्त उत्पत्तिद्वारा मात्र भगवान हास्तु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यहाँ एक प्रश्न उठ्छ कि पछि पछि लागि रहनुभएका आयुष्मान् आनन्दले भगवान मुस्काउनु भएको कुरा कसरी थाहा पाउनुभयो त ?

यस्तो अवस्थामा तथागतका चारवटा दाँतहरूबाट निस्केको विजुलीको चमक जस्तै महातालवृक्ष प्रमाणको रश्मी निस्की तीनपटकसम्म बेगले शरीर घुमी दाँतमा पुगेर लुप्त हुन्छ । यही लक्षणद्वारा पछि पछि लागि रहनु भएका आयुष्मान् आनन्दले भगवान मुस्काउनु भएको कुरा थाहा पाउनु भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

भगवान मुस्काउनु भएका कुराहरू म. नि. II पृ. ३०० : मखादेवसुत्तंमा र जा. अ. क. IV. पृ. ५४ : कण्हजातकं नं. ४४० मा पनि पाइन्छन् ।

“भगवान् मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय रहेछ ? विना-कारणले तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न ।”

अनि एकांश चीवर पारी जहाँ भगवान् हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ दुइ हात-जोरी आयुष्मान् आनन्दले भगवान्सँग यस्तो भन्नुभयो—

“भन्ते ! मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय रहेछ ? विनाकारणले तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न ।”

घटिकारको पूर्वकथा

“आनन्द ! परापूर्वकालमा यस ठाउँ वेहलिङ्ग^१ नामक गाउँ-निगम थियो । जो समृद्ध, विपुल, धेरै मनुष्यहरू आकीर्ण थिए । आनन्द ! भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वेहलिङ्ग गाउँ-निगमको आश्रय लिई बस्नुभएको थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान् कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध बसेर भिक्षुसङ्घलाई अववाद (= अर्तिबुद्धि) दिनुहुन्थ्यो ।”

अनि आयुष्मान् आनन्दले सञ्जाटी (= दोवरी चीवर) लाई चारदोवर पटचाएर बिछ्याई भगवान्लाई यस्तो विन्ति गर्नुभयो—

१. नालन्दा पालिमा : ‘वेगलिङ्ग’; रोमनमा : ‘वेभलिङ्ग’; स्याममा : ‘वेभलिङ्ग’ ।

“भन्ते ! त्यसोभए भगवान यहाँ वस्नुहोस् । यो स्थान दुइजना अरहन्त सम्यक्सम्बुद्धहरूले परिभोग गरेको हुनेछ्छ^१ ।” भगवान विच्छायाइराखेको आसनमा वस्नुभयो । वस्नु भइसकेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई भगवानले आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आनन्द ! परापूर्वकालमा यस ठाउँमा वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगम थियो जो समृद्ध, विपुल, धेरै मनुष्यहरू आकीर्ण थिए । आनन्द ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वेहलिङ्ग गाउँ-निगमको आश्रय लिई वस्नुभएको थियो । आनन्द ! यहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वसेर भिक्षुसङ्घलाई अववाद दिनुहुन्थ्यो ।”

“आनन्द ! वेहलिङ्ग गाउँ-निगममा घटिकार भन्ने कुमाले

Dhamma.Digital

१. यति खेर आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—यस ठाउँमा बसी कश्यप बुद्ध भगवानले भिक्षुसङ्घलाई अर्तिबुद्धि दिनुभयो । चतुसत्यका कुराहरू बताउनु भयो । भगवानलाई पनि यस ठाउँमा वस्ने इच्छा प्रकट गराइदिनुप्यो । यसरी यो भूमिभाग दुइजना बुद्धहरूद्वारा परिभोग गरेको हुनेछ र महाजनहरूले पनि यसै घटनालाई स्मरण गरी सुगन्धित पुष्पधूपहरूद्वारा पूजागरी चैत्य स्थापना गरी परिचर्या गरेर स्वर्गपरायण हुनेछन् । यस्तो सोचेर वहाँले बुद्धसँग प्रार्थना गरेको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९१-९२ : घटिकारसुत्तवर्णनानाले उल्लेख गरेको छ ।

भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको उपस्थाक थिए । अग्र उपस्थाक थिए ।”

घटिकारको साथी जोतिपाल

“आनन्द ! घटिकार कुमालेको जोतिपाल नामक माणव साथी थियो जो उनको प्रिय-सहायक थियो । आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे— ‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— ‘हे सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र !’ आनन्द ! दोश्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे— ‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— ‘हे सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र !’ आनन्द ! तेश्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई आमन्त्रण गरे— ‘हे सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ हामी जाऔं । भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु मङ्गल हो ।’ आनन्द ! यस्तोभन्दा जोतिपाल

माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने- 'हे सौम्य घटिकार ! भइ-
हाल्यो । ती मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र' !

'हे सौम्य जोतिपाल ! त्यसोभए स्नानचूर्णहरू लिएर स्नानको
निमित्त नदीमा जाऔ त' ।'

“आनन्द ! अनि 'हुन्छ सौम्य' भनी जोतिपाल माणवले घटिकार
कुमालेलाई प्रत्युत्तर दिए । आनन्द ! अनि स्नानचूर्णहरू लिएर घटिकार
कुमाले र जोतिपाल माणव स्नानगर्नको निमित्त नदीमा गए ।

“आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई

१. ब्राह्मण कुलमा जन्मेको हुनाले जाति अभिमानले सबैलाई भन्ने बानी
जस्तै हेलाँको दृष्टिले हेरी, हेलाँगरी यस्तो भनेका हुन् भनी पपं. सू. III.
पृ. १९२ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
२. एकै कुरामा जिद्दी गरिरहनुभन्दा अर्को विषयमा ध्यानाकर्षण गरी त्यहाँबाट
बुद्ध कहाँ लैजानेछु भन्ने विचार गरी घटिकारले 'नुहाउन जाऔ' भनी
भनेका हुन् । जस्तै आजकल मानिसहरूलाई चैत्य-वन्दना गर्न जाऔ
अथवा धर्मश्रवणको निमित्त जाऔ भन्दा उनीहरू उति उत्साह
देखाउँदैनन् । तर नाचगान हेर्न जाऔ भन्दा चाहिँ तुरन्तै उत्साहित
हुन्छन् । त्यस्तैगरी उनी पनि 'नुहाउन जाऔ' भन्दा उत्साहित भएर एकै
वचनमा मानेका थिए भनी पपं. सू. III. पृ. १९२ : घटिकारसुत्तवण्णनाले
उल्लेख गरेको छ ।

आमन्त्रण गरे— 'सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) यहाँ नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्न आराममा जाऔं । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ ।' **आनन्द !** यस्तोभन्दा जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— 'सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । त्यस्ता मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र !'

“**आनन्द !** दोश्रो पटक पनि...आनन्द ! तेश्रो पटक पनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवलाई यस्तो भने— 'सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको आराम (= विहार) यहाँ नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाऔं । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ ।' **आनन्द !** तेश्रो पटक पनि जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— 'सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । त्यस्ता मुण्डक श्रमणको दर्शनले के (फल) हुन्छ र ?'

“**आनन्द !** अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवको पटुका (ओवट्टिकायं) समाती यस्तो भने— 'सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको यो आराम नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाऔं । वहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधु सम्मत छ ।' **आनन्द !** अनि जोतिपाल माणवले पटुका छोडाई

घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— ‘सौम्य घटिकार ! भइहाल्यो । ती मुण्डक श्रमणलाई हेरेर के (फल) होला र ?’ “आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले जोतिपाल माणवको नुहाइराखेको शीरको केश समाती यस्तो भने— ‘सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको यो आराम नजिकमै छ । सौम्य जोतिपाल ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ आराममा जाऔं । वहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ जानु साधु सम्मत छ^१ ।’ आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवलाई यस्तो लाग्यो— ‘भो आश्चर्य हो ! भो अद्भूत हो !! जहाँ कि हीनजातिक भएर पनि यी घटिकार कुमालेले हाम्रो नुहाएको शीरको केश समात्ने पनि हिम्मत गर्छन् भने अवश्य पनि यो (कुरा) कमसल होओइन होला !’ (यस्तो मनमा सोचेर)

-
१. घटिकार कुमालेले यस्तो सोचेका थिए कि—यी जोतिपाल माणव पण्डित तथा बुद्धिमानी छन् । यिनले बुद्धको दर्शन गरेको खण्डमा अवश्य पनि यिनी बुद्ध प्रति प्रसन्न हुनेछन् । वहाँको धर्मोपदेश सुनेर पनि प्रसन्न हुनेछन् । प्रसन्न भएर प्रसन्नाकार पनि प्रकट गर्न सक्नेछन् । यस्तै कारणको लागि नै कल्याण मित्र चाहिने हो । अतः जोतिपाल माणव नुहाएर कपडाहरू लगाई रहेको बेलामा उनले पटुका मात्र समातेका होइनन् उनको केश पनि समातेका हुन् । जब घटिकारले यस्तो विघ्न प्रक्रिया देखाए तब जोतिपालको मनमा परिवर्तन आयो र उनले विहारमा गई बुद्धको दर्शन गर्ने वचन दिए । पपं. सू. III. पृ. १९२ : घटिकारसुत्तवण्णना ।

घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने- 'सौम्य घटिकार ! त्यसो भए हुन्छ ।' 'सौम्य जोतिपाल ! किन कि वहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शन गर्नु साधु सम्मत छ, त्यसैले मैले यसरी जोर गरेको हुँ ।' 'सौम्य घटिकार ! त्यसोभए मेरो केश छाड । हामी जाऔं ।'

जोतिपाल प्रव्रजित भए

“आनन्द ! अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव जहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी घटिकार कुमाले एक छेउमा बसे । जोतिपाल माणवले चाहिँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग सम्मोदन गरे । सम्मोदनीय कुशल-वार्ता गरिसकेपछि उनी पनि एक छेउमा बसे । आनन्द ! अनि घटिकार कुमालेले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे- ‘भन्ते ! यी जोतिपाल माणव मेरा साथी, प्रियसाथी हुन् । भगवानले यिनलाई धर्मोपदेश गर्नुहोस् ।’ आनन्द ! अनि भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले घटिकार कुमालेलाई र जोतिपाल माणवलाई धार्मिक कथाद्वारा^१ सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित

१. यहाँ ‘धार्मिक कथाद्वारा’ भनी स्मृति प्रतिलाभ गराउने अर्थात् पूर्वजन्मका कुराहरू स्मरण गराउने कुरालाई भनिएको हो भनी जान्नुपर्छ । भगवानले उनलाई ‘हे जोतिपाल ! तिमि कुनै हीन

पार्नुभयो । आनन्द ! अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भई भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको भाषणलाई अभिनन्दन तथा अनुमोदन गरी आसनबाट उठी भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए ।”

“आनन्द ! अनि जोतिपाल माणवले घटिकार कुमालेलाई यस्तो भने— ‘सौम्य घटिकार ! यस्तो धर्म सुनेर पनि तिमी घरबार छाडी अनगारिय भई प्रव्रजित हुन्नौ त’ ?”

स्थानमा जानको निमित्त उत्पन्न भएका होइनौ । महाबोधि आसनमा बसी सर्वज्ञ-ज्ञान लाभार्थ गर्दै आएका हौ । त्यस्ता पुरुषले प्रमादी भई बस्नुहुन्न ।’

Dhamma.Digital

परसमुद्रवासी स्थविरले चाहिँ यसरी उल्लेख गरेका छन् । ‘जोतिपाल ! जस्तै म दशपारमीहरू पूरागरी सर्वज्ञ-ज्ञानलाई अवबोध गरी, वीसहजार भिक्षुहरूले परिवृत्त भई विचरण गर्छु, त्यस्तै तिमी पनि दशपारमीहरू पूरागरी सर्वज्ञ-ज्ञानलाई अवबोध गरी श्रमणगणहरूले परिवृत्त भई लोकमा विचरण गर्ने छौ ।’ यस्ता पुरुष प्रमादी भएर बस्नुहुन्न भन्ने आदि कुराहरू सुनाउनु भई प्रव्रज्या हुनेतिर उनको मन लाग्नेगरी कामविषयको दुष्परिणाम र नैष्कर्म्यको महिमा सम्बन्धी उपदेश सुनाउनु भयो ।’ पपं. सू. III. पृ. १९३ : घटिकार-सुत्तवण्णना ।

‘सौम्य जोतिपाल ! तिमी जान्दछौ कि—म मेरा अन्धा वयोवृद्ध
आमा-बाबुहरूलाई पोषण गर्दैछु ।’

‘सौम्य घटिकार ! त्यसोभए म घरबार छाडी अनगारिय भई
प्रव्रजित हुनेछु ।’

“आनन्द अनि घटिकार कुमाले र जोतिपाल माणव जहाँ भगवान
कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान
कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक
छेउमा बसेका घटिकार कुमालेले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग
यस्तो विन्ति गरे— ‘भन्ते ! यी जोतिपाल माणव मेरा साथी, प्रिय साथी
हुन् । यिनलाई भगवानले प्रव्रजित गराउनु होस् ।’ आनन्द ! अनि
जोतिपाल माणवले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध कहाँ प्रव्रज्या
पाए उपसम्पदा पनि^१ ।”

-
१. प्रव्रजित भएका बोधिसत्वले के चर्या गर्छन् त भन्ने कुराको सम्बन्धमा
पपञ्चसूदनीले यसरी लेखेको छ—

बुद्धको सन्मुख प्रव्रजित भएपछि बोधिसत्व सिङ खसेको गोरु
जस्तै निरहङ्गरी हुन्छन् । चतुपारिशुद्धि शीलमा प्रतिष्ठित भई, त्रिपिटक
बुद्धवचन अध्ययन गरी, तेह्रधुतङ्गशीलहरू समादान गरी, अरण्यभिन्न
पसी, गमनागमनको नियम पालन गर्दै श्रमण-धर्म पालन गरी बस्छन्
र विपश्यनाध्यान अभिवृद्धि गरी अनुलोम ज्ञानको अनुभूति गर्छन् । तर
मार्गफलको निमित्त भने कोशिस गर्दैनन् । जोतिपालले पनि त्यस्तैगरी
जीवन बिताएका थिए । पपं. सू. III. पृ. १९३ : घटिकारसुत्तवर्णना ।

भगवान कश्यप वाराणशीमा

“आनन्द ! जोतिपाल माणव उपसम्पन्न भएको केही समय पछि, (अर्थात्) दुइ हप्तापछि वेहलिङ्गमा इच्छानुसार विहार गर्नुभई भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध जहाँ वाराणशी हो त्यहाँ चारिकार्थ जानुभयो । चारिका गर्दै क्रमशः वाराणशी पुग्नुभयो । आनन्द ! त्यहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा वस्नुभयो ।”

“आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले— ‘भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध वाराणशीमा आइपुग्नु भई वाराणशीको मृगदायमा वस्नुभएको छ’ भन्ने कुरा सुने । आनन्द ! अनि काशीराजा किकी असल असल रथहरू सजाउन लगाई असल रथमा चढी असल रथहरू लिई महान् राजानुभावद्वारा वाराणशीबाट भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनार्थ गए । जतिसम्म रथको बाटो थियो त्यतिसम्म रथमा गई (त्यसपछि) रथबाट ओर्ली जहाँ भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्थ्यो त्यहाँसम्म पैदल गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका काशीराजा किकीलाई भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा किकी भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित,

समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएपछि, भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई उसले यस्तो विन्ति गरे— ‘भन्ते ! भोलिको निमित्त मेरो भोजन भिक्षुसङ्घका साथ भगवानले स्वीकार गर्नुहोस् ।’ आनन्द ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार गर्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा किकी भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले स्वीकार्नु भएको कुरो बुझी आसनबाट उठी भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई अभिवादन र प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए । आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले त्यसरात बितेपछि आफ्नो निवासस्थानमा पण्डुमुटिक^१ (= रातो धान) को भात अनेक सूपहरू (= तिउनहरू), अनेक व्यञ्जनहरू र प्रणीत खादचभोज्यहरू तयार पार्न लगाई भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई— ‘भन्ते !

-
१. रातो धान बनाउनको निमित्त धानलाई रोप्ने वेलादेखि नै ठूलो सन्मानपूर्वक स्याहार सम्मान गरिन्छ । जस्तै—खेत जोतिसकेपछि विउ रोप्ने वेलामा चाँदनी बाँधी विउ रोप्छन् र सुगन्ध जलले सिञ्चाई गर्छन् । धान पाकिसकेपछि धानका बाला काटी धान भिकी त्यसलाई थैला थैलामा पोको पोको पारी राखी डोरीमा भुण्डचाई आकाशमै सुकाउँछन् र सुगन्ध चूर्णहरू छरी भकारीमा राख्छन् । तीन तीन वर्षमा सो भकारीको धान भिक्छन् । यसो गर्दा सो धान रातो हुन्छ । यस्तो धानको भात पकाई अनेक सूपव्यञ्जनहरूका साथ भोजन गराए । पपं. सू. III. पृ. १९४ : घटिकारसुत्तवण्णना ।

भोजनको समय भयो, भोजन तयार छ' भनी समयको सूचना दिन पठाए ।”

“आनन्द ! अनि पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध जहाँ काशीराजा किकीको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि, बिच्छ्राइराखेको आसनमा भिक्षुसङ्घका साथ बस्नुभयो । आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घलाई आफ्नै हातले प्रणीत खादच-भोज्यहरू ‘पुग्यो पुग्यो’ भन्ने गरी सन्तर्पित गरे । आनन्द ! अनि भोजन सिद्धिएपछि, भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले पात्रबाट हात हटाइसकेपछि, एउटा होचो आसन लिई काशीराजा किकी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका काशीराजा किकीले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे”—

“भन्ते ! भगवानले वाराणशीमा वर्षावास गर्न स्वीकार गर्नुहोस् । यस्तैगरी सङ्घको पनि उपस्थान हुनेछ ।”

‘महाराज ! भइहाल्यो; मैले वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छु ।’

“आनन्द ! दोश्रो पटक पनि..तेश्रो पटक पनि काशीराजा किकीले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे”—

“भन्ते ! भगवानले वाराणशीमा वर्षावास गर्न स्वीकार गर्नुहोस् । यस्तैगरी सङ्घको पनि उपस्थान हुनेछ ।”

‘महाराज ! भइहाल्यो; मैले वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छुँ।’

“आनन्द ! अनि ‘वाराणशीमा वर्षावास गर्ने मेरो निम्तो भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले स्वीकार गर्नु भएन’ भनी काशीराजा किकीलाई दुःख लाग्यो, अन्यथा लाग्यो^२ । आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धसँग यस्तो विन्ति गरे— ‘भन्ते ! मभन्दा ठूलो अरू कुनै उपस्थाक छ के’ ?”

१. कसको वर्षावास वहाँले स्वीकार्नु भएको थियो ? भगवान कश्यप वेहलिङ्गवाट आउनलाग्नु हुँदा घटिकार कुमालेले वहाँसँग वेहलिङ्गमा वर्षावास गर्ने प्रार्थना गरेका थिए र भगवानले पनि स्वीकार गरिसक्नु भएको थियो । त्यसैले भगवानले ‘वर्षावास गर्ने स्वीकार गरिसकेको छु’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९४ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

२. ‘तीन महीनासम्म दानदिन, धर्मश्रवण गर्न र यस्तैगरी भिक्षुसङ्घको उपस्थान गर्न पाइन’ भनी यसै अलाभको कारणले गर्दा राजाको मनमा दुःख लागेको हो । बुद्धको कारणमा होइन । स्रोतापन्न भएका उनी बुद्ध प्रति अप्रसन्न भई दुःखी हुन सक्दैनन् ।

उनी अघि ब्राह्मणभक्त थिए । एकदिन प्रत्यन्तमा अशान्ति भएपछि शान्ति पार्नको लागि प्रत्यन्तमा जाँदा राजाले उरच्छदा नामक छोरीलाई यस्तो भने— “अम्मे ! हामीहरूका देवता

(ब्राह्मणहरू) प्रति प्रमादिनी नहौ ।” अनि दरवारमा आएका ब्राह्मणहरू राजकन्या देखेर मूर्क्षित भए । ‘यिनीहरू को हुन् ?’ भनी सोध्दा ‘तपाईंका देवताहरू हुन्’ भनी भनेको सुनी ‘देवताहरू यस्ता हुन्छन् के ?’ भन्दै थुकै राजकन्या प्रासादमाथि गइन् ।

एकदिन बाटामा उभिइरहेकी राजकन्याले कश्यप बुद्ध भगवानका अग्रश्रावकलाई बाटामा देखेर बोलाउन लगाई भोजन प्रदान गरिन् । त्यसपछि अनुमोदन धर्मोपदेश सुन्दासुन्दै उरच्छदा राजकन्या स्रोतापन्ना भइन् । त्यसपछि उनले अरू पनि भिक्षुहरू छन् के ? भनी सोध्दा अग्रश्रावकले बीसहजार भिक्षुहरूका साथ तथागत ऋषिपतनमा बस्नुभएको छ भनी भन्नुभयो । अनि शास्तालाई पनि निम्त्याई दान दिइन् ।

प्रत्यन्तमा शान्त पारी राजा फर्केर आएपछि ब्राह्मणहरूले राजकन्याको बारेमा चुक्ली सुनाए । यो थाहापाएर राजकन्या उरच्छदाले आफू जन्मिदा राजाले दिइराखेको सातदिन राज्य चलाउने वर मागिन् । सो अनुसार राजाले सातदिनसम्म राज्य चलाउन दिए । यस बीच राजकन्याले शास्तालाई भोजन गराउन थालिन् र राजालाई पनि बोलाई पर्दावाहिर बसालिन् । शास्ताको अनुमोदन धर्मोपदेश सुनेर राजाले पनि स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे । अतः स्रोतापन्न हुनेको चित्तमा बुद्ध प्रति आघात उत्पन्न हुन सक्दैन । पपं. सू. III. पृ. १९४-९५ : घटिकारसुत्तवण्णना ।

घटिकार कुमालेको बयान

“महाराज ! वेहलिङ्ग भन्ने (एक) गाउँ-निगम छ । त्यहाँ घटिकार भन्ने (एक) कुमाले छन् । उनी मेरा उपस्थाक, अग्र उपस्थाक हुन् । महाराज ! जसरी तपाईंलाई ‘भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले वाराणशीमा बस्ने मेरो वर्षावासको निम्तो स्वीकार गर्नुहुन्न’ भनी अन्यथा तथा दुःखमनाउ लाग्छ—त्यसरी अन्यथा र दुःखमनाउ घटिकार कुमालेको मनमा अहिले पनि हुन्न र पछि पनि हुन्न । महाराज ! घटिकार कुमाले बुद्धको शरणमा गएका छन्, धर्मको शरणमा गएका छन् तथा सङ्घको शरणमा पनि गएका छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले प्राणातिपातबाट विरत छन्, अदिन्नादानबाट (= चोरीबाट) विरत छन्, काममिथ्याचारबाट विरत छन्, मृषावादबाट विरत छन्, सुरामेरयमदचप्रमादस्थानबाट विरत छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले बुद्ध प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले (अवेच्च-प्पसादेन) सम्पन्न छन् । धर्म प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छन् । सङ्घ प्रति उत्कृष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छन् र आर्यकान्तशीलहरूले^१ सुसम्पन्न छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले दुःख सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःख समुदय सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःखनिरोध सत्यमा निःसंदेही छन्, दुःख-

१. ‘आर्यकान्तशील’ भनी विशेषरूपले अनागामी हुनेको शीललाई भनिएको हो । हेर लेखकको बु. गृ. भा-१, पृ. ६९-८७ मा; बु. ब्रा. भा-१, पृ. २५६ मा ।

निरोधगामिनी प्रतिपद्मा निःसंदेही छन् । महाराज ! घटिकार कुमाले एकछाके, ब्रह्मचारी, शीलवान् र कल्याणधर्मी हुन् । महाराज ! घटिकार कुमाले मणिमाणिक्य तथा सुनचाँदीहरूलाई त्याग्छन् अर्थात् ग्रहण गर्दैनन् । महाराज ! घटिकार कुमाले खन्तीद्वारा वा आफ्नै हातले भुइ खन्दैनन् । जो यहाँ स्वयं थुप्रिएको माटो हो अथवा जो मुसा र कुकुरहरूले खोतलेर थुपारेको माटो हो—त्यो खर्पनमा ल्याई भाँडाहरू बनाई यस्तो भन्दछन्— ‘यहाँ चामलको पोको, मुगीको पोको, मटरको पोको अथवा जे इच्छा छ त्यो राखेर जजसले जे जे (भाँडा) चाहन्छन् ती ती लैजाउन्^१ ।’ महाराज ! घटिकार कुमाले अन्धा वयोवृद्ध आफ्ना

-
१. यस वाक्यको भनाइको मतलब हो—घटिकार कुमालेले पोलिसकेका माटाका भाँडाहरू आफैँले विक्री गर्दैनन् । माटाका भाँडाहरू एक ठाउँमा राखेर— ‘भाँडा लिन चाहनेले चामल, मुगी अथवा मटरहरूमध्ये जे छ त्यो थैलामा राखिदिएर भाँडाहरू लैजाऊन्’ भनी उनी जङ्गलमा गई दाउरा, माटा तथा परालहरू वा घाँसहरू ल्याउन जान्छन् । घटिकार कुमालेका माटाका भाँडाहरू राम्रा, बलिया तथा असल छन् भन्ने सुनेर महाजनहरू परिशुद्ध चामल, नून, दही, तेल, मह, सखर आदि लिएर आई भाँडाहरू लिन्छन् । कुनै पनि मानिसले कम मोल दिएर बढी मोलका भाँडाहरू लिदैनन् । ल्याइएका तण्डुलहरू भाँडाको मोलभन्दा बढी भएमा— ‘यी धार्मिक व्यापारीले आफ्ना अन्धा तथा वयोवृद्ध आमा-बाबुहरूको

आमा-बाबुहरूको पोषण गर्छन् । महाराज ! घटिकार कुमालेले पाँच अधोभागीय संयोजनहरू^१ (ओरम्भागिनियानं संयोजनानं) लाई क्षीण गरिसकेका छन् । उनी औपपातिक (= ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुने) भई त्यस लोकबाट यहाँ नफर्कने भई उहीं परिनिर्वाण हुने छन् ।

भरण पोषण गर्छन् र सम्यक्सम्बुद्धको पनि उपस्थान गर्छन् । अतः हामीले पनि धेरै पुण्य पाउनेछौं' भन्दै ल्याएका वस्तुहरू जम्मै छाडेर जान्छन् । यदि ल्याएका तण्डुलादिका मोल भाँडाको मोलभन्दा कम हुन गएमा फर्केर गई फेरि वस्तुहरू ल्याई राखिदिन्छन् । बढता मोल पर्नेलाई कम मोलका अन्नहरू राखेर कहील्यै लैजान्छन् ।

यस्ता गुणले युक्तहुने पुरुष किन प्रब्रजित नभएका त भन्ने राजाको कुरा काट्नको निमित्त भगवानले कारणहरू देखाउनु भई 'घटिकार कुमाले अन्धा वयोवृद्ध आफ्ना आमा-बाबुहरूको भरण पोषण गर्छन्' भनी सूत्रको अगाडि भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १९५ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

१. (१) सत्कायदृष्टि-संयोजन, (२) विचिकित्सा-संयोजन, (३) शील-व्रतपरामर्श-संयोजन, (४) कामच्छन्द-संयोजन, (५) व्यापाद-संयोजन । यी पाँच संयोजनहरूलाई 'अधोभागीयसंयोजन' भन्दछन् । विभं. पा. पृ. ४५२ : पञ्चकमातिकनिद्देशो, खुद्कवत्थुविभङ्गो; सं. नि. IV. पृ. ५९ : ओरम्भागियसुत्तं । अधोभागीय संयोजन भनेको तलतिर लैजाने संयोजन = बन्धन भनिएको हो ।

भाँडाको भात बुद्धले खाए

(१) 'महाराज ! एक समय म वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ। महाराज ! अनि म पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गएँ। त्यहाँ पुगेपछि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने- 'हाँ यी भार्गव (भग्गवो^१) कहाँ गए ?'

'भन्ते ! तपाईंको उपस्थाक बाहिर गइसक्यो। (माटाको) भाँडोबाट भात भिक्नु भई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस्^१ ।'

१. स्याममा : 'भग्गवो' ।

२. घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले किन यसो भनेका होलान् भन्ने विषयमा अट्टकथाले यसरी लेखेको छ—

भात पकाई, तिहुन तयार पारी आमा-बाबुहरूलाई खुवाई, आफूले पनि खाई, भगवानलाई चाहिने जति भात र तिहुन राम्ररी सजाई, आसन बिच्छ्याई, पानीको भाँडो राखी, आमा-बाबुहरूलाई सूचित गरी घटिकार कुमाले चाहिँ जङ्गलमा जान्छन् । त्यसैले उनका आमा-बाबुहरूले 'भाँडोबाट भात भिक्नुभई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस्' भनी सूत्रमा भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९५-९६ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

‘महाराज ! अनि (माटाको) भाँडोबाट भात भिकी, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई भोजन गरी आसनबाट उठी म फर्केर गएँ । महाराज ! अनि घटिकार कुमाले जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ आए । त्यहाँ आइपुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने— ‘(माटाको) भाँडोबाट भात भिकी, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई कसले खायो र को आसनबाट उठेर गयो ?’

‘तात ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले (माटाको) भाँडोबाट भात भिक्नु भई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनु भई भोजन गरी आसनबाट उठी वहाँ फर्केर जानुभयो ।’

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई यस्तो लाग्यो— ‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो सुलाभ !! जो कि भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’ महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई त्यो प्रीतिले^१ आधा महीनासम्म छाड्दैनथ्यो र (उनका) आमा-बाबुहरूलाई एक हप्तासम्म (छाड्दैनथ्यो) ।’

-
१. ‘प्रीतिले छाड्दैन’ भनेको—निरन्तर उनलाई प्रीतिसुखको अनुभव भइरहन्थ्यो भनी भनिएको हो । चाहे रातमा होस्, चाहे दिनमा होस्, चाहे गाउँमा होस् र चाहे वनजङ्गलमा होस् । जब जब उनको मनमा ‘अहो ! देवसहित मनुष्यलोकमा अग्रपुरुष हुनुभएका महापुरुष मेरो घरमा पसी वहाँले आफ्नै हातले भोजन लिई खानुभयो’ भन्ने सम्झना हुन्थ्यो तब तब उनको मनमा प्रीति उत्पन्न हुन्थ्यो र

‘अहो लाभ ! अहो सुलाभ !!’ भनी अनुस्मरण गर्थे । यस्तो अनुस्मरण हुने
वेलामा उनको मनमा पाँच प्रकारका प्रीतिहरू उत्पन्न हुन्थे । पपं. सू.
III. पृ. १९६ : घटिकारसुत्तवण्णना ।

पाँच प्रकारका प्रीति भनेका यी हुन्—

(१) खुट्टिका-प्रीति, (२) खणिका-प्रीति, (३) ओक्कन्तिका-प्रीति,
(४) उब्बेगा-प्रीति तथा (५) फरणा-प्रीति ।

‘पीणयतीति = पीति । सा सम्पियायनलक्खणा, कायचित्त पीणन
रसा (= क्रिया), फरण रसा वा ओदग्य पच्चुपट्टाना ।’

यी हुन् प्रीतिका लक्षण, रस (= क्रिया), प्रत्युपस्थान लक्षणहरू ।

(१) खुट्टिका अर्थात् क्षुद्रक-प्रीति (= स्यानो प्रीति) भनेको जीउमा
लोमहर्षण मात्र गर्नसक्ने प्रीति ।

(२) खणिका अर्थात् क्षणिका-प्रीति (= क्षणिक प्रीति) भनेको
घरी घरी बिजुली चम्केको जस्तो मनमा पैदा हुने प्रीति ।

(३) ओक्कन्तिका अर्थात् अवक्रान्तिका-प्रीति (= भेल आउने
प्रीति) भनेको समुद्रमा भेल आउने जस्तो लहर आउने प्रीति ।

(४) उब्बेका अर्थात् उद्वेगा-प्रीति (= ठूलो बलियो प्रीति) भनेको
बलियो प्रीति हो । यस प्रीतिद्वारा शरीरलाई उचाली आकाशमा समेत
लैजान सक्ने क्षमता हुन्छ ।

(२) 'महाराज ! एक समय म वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ। महाराज ! अनि म पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी, पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गएँ। त्यहाँ पुगेपछि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने—

‘हाँ ! यी भार्गव कहाँ गए ?’

‘भन्ते ! तपाईंको उपस्थाक बाहिर गइसक्यो । (कुल्माषको) भाँडोबाट भात कुल्माष लिनुभई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई खानुहोस् ।’

(५) फरणा अर्थात् स्फरणा-प्रीति (= फिजिएर जाने प्रीति) भनेको अति बलियो प्रीति हो । यो प्रीति उत्पन्न हुँदा हावा भरिएको थैलो (भकृण्डो) जस्तै अथवा महा वर्षादको पानी बघेर पर्वतको कुना काप्चामा अटाईनअटाई जाने जस्तो गरी शरीरभरी फैलिएर जान्छ । पटि. म. अ. क. पृ. १२८ : मग्गसच्चनिद्देसवण्णना-१३; विसु. म. पृ. १०६-०७ : पठविकसिणनिद्देसो-४.

१. किन भगवानले आफैले लिएर खानु भएको ? यस विषयमा शिक्षापद प्रज्ञापन गर्नुभएको छ होइन ? हो, तर ती शिक्षापद नियमहरू सङ्घको निमित्त बनाइएका हुन्, बुद्धका निमित्त होइनन् । बुद्धको निमित्त शिक्षापद-नियमहरूको सिमाना छैन । जस्तै—

‘महाराज ! अनि (कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई भोजन गरी आसनबाट उठी म फर्केर गएँ । महाराज ! अनि **घटिकार कुमाले** जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने- ‘(कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिई, (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिई कसले खायो र को आसनबाट उठेर गयो ?’

‘तात ! **भगवान कश्यप** अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले (कुल्माषको) भाँडोबाट कुल्माष लिनु भई (तिहुनको) भाँडोबाट तिहुन लिनुभई भोजन गरी आसनबाट उठी वहाँ फर्केर जानुभयो ।’

‘महाराज ! अनि **घटिकार कुमालेलाई** यस्तो लाग्यो- ‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो सुलाभ !! जो कि **भगवान कश्यप** अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’ महाराज ! अनि **घटिकार कुमालेलाई** त्यो प्रीतिले आधा महीनासम्म छाड्दैनथ्यो र उनका आमा-बाबुहरूलाई एक हप्तासम्म ।’

राजाको उदचानमा भएका फूल वा फूलहरू अरू कसैले टिपेमा निन्दा वा दण्ड हुनसक्छ । तर राजा स्वयंले टिपेमा त्यस्तो हुन्न । यहाँ पनि त्यस्तै हो भनी सम्झनुपर्छ । पपं. सू. III. पृ. १९६ : घटिकार-सुत्तवण्णना ।

परसमुद्रवासी स्थविरले भने भगवानलाई देवताले लिएर दिएका थिए भनी भन्दछन् भनी उहीं उल्लेख भएको छ ।

(२) 'महाराज ! एक समय म वेहलिङ्ग नामक गाउँ-निगममा बसिरहेको थिएँ । त्यसबखत (मेरो) कुटीमा पानी चुहिनथ्यो । महाराज ! अनि मैले भिक्षुहरूलाई बोलाई- 'जाऊ, भिक्षु हो ! घटिकार कुमालेको घरमा गई तृण खोज ।' महाराज ! यसोभन्दा ती भिक्षुहरूले मलाई यस्तो भने- 'भन्ते ! घटिकार कुमालेको घरमा तृण छैन; केवल उनको घरमा छाएको नयाँ तृण छ ।' त्यसोभए भिक्षु हो ! जाऊ घटिकार कुमालेको घरलाई तृण रहित पार ।'

'महाराज ! अनि ती भिक्षुहरूले घटिकार कुमालेको घरलाई तृण रहित पारे । महाराज ! अनि घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले ती भिक्षुहरूसँग यस्तो भने- 'घरलाई तृण रहित पार्ने को हुन् ?'

'भगिनी ! भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको कुटीमा पानी चुहिएँछ' भनी भिक्षुहरूले भने ।

'हे भद्रमुखी हो ! लैजानुहोस्, लैजानुहोस् ! !'

-
१. 'लैजानुहोस् ! लैजानुहोस् ! !' भन्दै घटिकार कुमालेका आमा-बाबुहरूले यस्तो पनि सोचे- 'हाम्रो छोरा कहाँ गयो भनी सोध्दा दशबल बुद्ध कहाँ गयो भनी भन्दछौँ । अहिले उ कहाँ गएको रहेछ । शास्ता बस्ने कुटीमा पानी चुहेको कुरा पनि उ थाहा पाउँदैन ।'

यस्तो सोचेर पुत्र प्रति अपराधसंज्ञी भई तृण लगेकोमा सन्तुष्ट मानी उनीहरू दुवैले हर्षपूर्वक 'लैजानुहोस्, लैजानुहोस्' भनेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९६ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमाले जहाँ उनका आमा-बाबुहरू थिए त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने- ‘यो घर कसले तृण रहित पाऱ्यो ?’

‘तात ! भिक्षुहरूले, भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्धको कुटीमा पानी चुहिदै छ रे !’

‘महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई यस्तो लाग्यो- ‘अहो मेरो लाभ ! अहो मेरो सुलाभ !! जो कि भगवान कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध ममाथि यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ ।’ महाराज ! अनि घटिकार कुमालेलाई त्यो प्रीतिले आधा महीनासम्म छाड्दैनथ्यो र उनका आमा-बाबुहरूलाई एक हप्तासम्म ।’ महाराज ! अनि सम्पूर्ण तीन महीनासम्म^१ उनको घर आकाश नै छाना भई रह्यो । त्यहाँ पानी परेन^२ । महाराज ! यस्ता हुन् घटिकार कुमाले ।’

१. वर्षादको चार महीनाको एक महीना बितेपछि भगवानले तृण लिन पठाउनु भएको थियो । त्यसैले सूत्रमा ‘तीन महीनासम्म’ भनिएको हो । त्यो तीन महीनाभरी उनीहरूको घरको छाना नभए तापनि आकाश नै छाना जस्तै भएको थियो । त्यहाँ पानी पर्दैनथ्यो । पं. सू. III. पृ. १९६ : घटिकारसुत्तवण्णना ।

२. ‘पानी परेन’ भन्नाले छाना नभए तापनि त्यस घरभित्र पानी परेको थिएन भनिएको हो । घरको पाखाभित्र एक थोपो पनि पानी परेको थिएन । छाना भएको जस्तै घरभित्र हावा पानी घामले पनि बाधा पुऱ्याउन्नथ्यो । प्रकृति ऋतु फैलिने जस्तै रहेको थियो । त्यो निगम छाडेर गएपछि पनि त्यो स्थानमा पानी पर्दैनथ्यो । कामगरी रहने

मानिसहरू पानी पर्दा, पानीबाट बच्नको निमित्त उनीहरू त्यस ठाउँमा गई कपडा वछ्याई त्यहाँ बसेर काम गर्दथे । कल्पसम्म त्यो ठाउँ त्यस्तै रहनेछ, भनी भनिन्छ ।

त्यसो भएको तथागतको ऋद्धिप्रभावद्वारा होइन बल्कि उनीहरूकै गुणको प्रभावले भएको हो । 'तथागतले अन्त कतै तृण नदेखी हाम्रो घरको छानाको तृण भिक्न लगाए' भनी उनीहरूको चित्तमा कत्तिपनि दुःखमनाऊ वा अप्रसन्नता उत्पन्न भएको थिएन । बल्कि 'देवसहित मनुष्यलोकमा अग्रपुरुष हुनु भएका वहाँले हाम्रो घरको छानाबाट तृण भिक्न लगाई गन्धकुटीमा छाउन लगाउनु भयो, अहा !' भनी उनीहरूको मनमा महत् ठूलो हर्षचित्त उत्पन्न भएको थियो । जुन अप्रसन्नता वा प्रीति दुइ हप्तासम्म रहेको थियो । अतः उनीहरूकै यस महान् गुणको प्रभावद्वारा यस्तो प्रतिहार्य सिद्ध भएको थियो भनी पपं. सू. III. पृ. १९६-१७ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

जस्तै घटिकार कुमालेको घर भएको ठाउँमा त्यहाँदेखि कल्पसम्म पानी नपर्ने हो त्यस्तैगरी पालि साहित्यमा कल्पस्थायी प्रभाव परेका अरू पनि कारणहरू छन् । जस्तै—

जा. अ. क. III. पृ. ३९, नं. ३१६ : ससजातक अनुसार चन्द्रमामा खरायोको प्रतिबिम्बरहेको पनि कल्पस्थायी हो ।

जा. अ. क. I. पृ. १३० : नं. २० : नलपानजातक अनुसार नलपान पोखरीको आसपासका बाँसहरूमा तलदेखि माथिसम्म प्वालहुनु पनि कल्पस्थायी हो ।

जा. अ. क. I. पृ. १६१, नं. ३५, वट्टकजातक अनुसार वट्टक चराले 'यहाँ आगो नलागोस्' भनी अधिष्ठान गरेको स्थानमा आगो नलाग्नु पनि कल्पस्थायी हो ।

‘भन्ते ! घटिकार कुमालेको लाभ हो, भन्ते ! घटिकार कुमालेको सुलाभ हो । जसमाथि भगवान यत्रो विश्वास राख्नुहुन्छ, ।’

किकी राजाको उपहार

‘आनन्द ! अनि काशीराजा किकीले घटिकार कुमालेलाई पाँचशय तण्डुल वाहहरू^१, राता धानका चामलहरू र त्यसलाई चाहिने तिहुन पनि पठाए^२ । आनन्द ! अनि घटिकार कुमाले कहाँ गई राजपुरुषहरूले यस्तो भने— ‘भन्ते ! यी पाँचशय तण्डुल वाहहरू, राता धानका चामलहरू र त्यसलाई चाहिने तिहुन काशीराजा किकीले पठाएका हुन् । भन्ते ! ती ग्रहण गर्नुहोस् ।’

‘राजा बहुकृत्य तथा बहु करणीय हुनुहुन्छ । मलाई भैहाल्यो; राजालाई नै होस्^३ ।’

-
१. दुइ गाडाको एक ‘वाह’ हुन्छ भनी पपं. सू. III. पृ. १९७ ले लेखेको छ ।
 २. तीन महीनासम्म एकहजार भिक्षुहरूलाई पुग्नेगरी चामल, तिहुन तथा त्यसलाई चाहिने अरू तेल र सखर आदि पनि पठाएका थिए । पपं. सू. III. पृ. १९७ : घटिकारसुत्तवण्णना ।
 ३. किकी राजाले पठाएको उपहार घटिकार कुमालेले किन ग्रहण नगरेका होलान् ? अत्यन्त अल्पेच्छताको कारणले । उनको मनमा यस्तो लागेको थियो— “यी राजालाई मैले कहिल्यै पनि देखेको

“आनन्द ! शायद तिम्रो मनमा यस्तो लाग्नसक्छ कि त्यस समय जोतिपाल माणव अरू कुनै पुरुष थिए । आनन्द ! यसरी सोचन पढेन । म नै त्यस समय जोतिपाल माणव थिएँ ।”

यति भगवानले भन्नुभयो । अनि आयुष्मान् आनन्दले भगवानको भाषणलाई अभिनन्दन गर्नुभयो ।



छैन । कसरी यिनले उपहार पठाए होलान् ?” अनि उनले सोचे कि— शास्ता वाराणशीमा जानुभएको छ । अवश्य पनि राजाले वहाँसँग वर्षावास गर्नको निमित्त प्रार्थना गरे होलान् र भगवानले मलाई वचन दिइसक्नु भएको कुरो बताउनु भई मेरो वर्णन गर्नुभयो होला । अतः मेरो गुणकथाद्वारा प्राप्त भएको लाभ नर्तकीले नाचेर पाएको जस्तै हो । यसरी पाएको लाभद्वारा आमा-बाबुहरू र सम्यक्सम्बुद्धलाई के उपस्थान गर्ने ? यति सोचेर उनले प्रतिक्षेप गरेका हुन् भनी पपं. सू. III. पृ. १९७ : घटिकारसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१३. घोषित गृहपति

परिचय

कौशम्बी नगरमा जताततै पोखरी र बगैँचाहरू भएको हुनाले र जताततै कौशम्ब रूखहरू नै धेरै भएका हुनाले यस नगरको नाम नै 'कौशम्बी' रहन गएको हो भनी पपञ्चसूदनीले^१ उल्लेख गरेको छ। उहीं नै यो पनि उल्लेख भएको छ कि 'कुसम्ब' अथवा 'कुसुम्ब' भन्ने ऋषिको आश्रमको आसपासमा बसालिएको नगर भएको हुनाले यसलाई 'कौशम्बी'^२ (कौसम्बी) भनिएको हो।

Dhamma.Digital

यो कौशम्बी नगर कोशल राज्यको दक्षिणपट्टि यमुना नदीको किनारमा स्थित छ र यो वंश वा वत्स राज्यको राजधानी हो^३।

१. II. पृ. ३२४ : कोसम्बकसुत्तवण्णना ।

२. यस प्राचीन कौशम्बीलाई वर्तमान भारतको इलाहवादबाट करीब ३० माइल पश्चिम यमुना नदीको किनारमा स्थित 'कोसम' भन्ने गाउँ हो भनी निर्धारण गरिएको छ। G. D. पृ. ९६.

३. D. P. P. II. पृ. ७९८.

यो नगरमा घोषित, कुक्कुट र पावारिक भन्ने तीनजना नामी गृहपतिहरू बस्दथे^१ । तीमध्ये घोषित गृहपतिको साधारण परिचय गराउने उद्देश्यले यहाँ शुरुदेखिका कुराहरू प्रस्तुत गरेको छु ।

घोषित गृहपतिको अतीतकथा

अतीत समयमा अजित^२ देशमा कौतुहलिक (कोतुहलिक) भन्ने एक पुरुष थिए । यिनका काली भन्ने भार्या र कापी भन्ने एक पुत्र थिए । पछि त्यस नगरमा भएको दुर्भिक्षको कारणले गर्दा यी कौतुहलिक आफ्नी पत्नीका साथ बालक समेत लिई कौशम्बीमा गई जीविका गर्नेछु भन्ने सोचेर गए^३ । बाटामा गइरहेका उनीहरूको बाटो खर्च बीचैमा सिद्धिंदा उनीहरू भोक र प्यासले पीडित थिए ।

१. बु. रा. भा-१, पृ. ४१९.

२. पपं. सू. II. पृ. ३२४ : कोसम्बकसुत्तवण्णना चाहिं 'अदिल्ल देश' र मनो. र. पू. I. पृ. २२६ : खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णनामा चाहिं 'वज्जिदेश' भनी उल्लेख भएको छ ।

३. मनो. र. पू. I. पृ. २२६ : खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णनामा चाहिं 'अहिवातक रोगको कारणले गर्दा' भन्ने उल्लेख भएको छ । 'अहिवातक रोग' भनेको कस्तो हो भन्ने कुरा बु. म. भा-१ पृ. २२२ मा उल्लेख भएको छ ।

वालकलाई समेत बोकेर लैजान नसक्ने भइसकेका थिए । अनि पुरुषले स्त्रीलाई यस्तो भने—

“भद्रे ! हामीहरू जीवित रहनसके फेरि पनि पुत्र पाउन सक्नेछौं । अतः यो वालकलाई यहीं छाडेर जानुप्यो ।”

आमाको हृदय चाहिं कमलो हुन्छ । त्यसैले उनी भन्दछिन्—

“भो स्वामी ! जिउदै वालकलाई छाड्न त सकिन्न ।”

“त्यसोभए के गर्ने त ?”

“आलोपालो गरी बोकोँ ।”

अनि आमाको पालोमा वालकलाई फूलको माला जस्तै काँधमा राखेर बोक्छिन् र फेरि बाबु चाहिंलाई दिन्छिन् । बाबु चाहिले बोकेर लगिरहेको वेलामा उसलाई भोकको कारणले भन्दा पनि बोकाइको कारणले धेरै कष्टभयो । यसरी आलोपालो गरी बोकी लगिरहेको वेलामा वालक थाकेर बाबुको काखमा निदायो । वालक निदाएको देखेर उनले आमा चाहिंलाई अघि अघि पठाई आफूचाहिं पछि पछि बसी वालकलाई एक रुखमुनि स्याउलामा सुताइदिए^१ । यसो गर्नाको कारण—वालक बोकेर कान्तार पार गर्न सकिन्न भन्ने सोचेर हो भनी **मनोरथपूरणी**ले^२ उल्लेख गरेको छ । आमा चाहिले फर्केर हेर्दा वालकलाई नदेखेपछि—
“स्वामी ! मेरो वालक खोई ?” भनी सोधिन् ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५ : घोसकसेट्टिनोउप्पत्ति, अप्पमादवग्गो ।

२. I. पृ. २२७ : खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णना ।

“एक रुखमुनि राखेर आएँ ।”

“स्वामी ! मेरो सत्यानाश नगर्नुहोस् । बालक विना म जिउन सकिदैन । मेरो बालक ल्याइ दिनुहोस् ।” भन्दै छाती पिट्दै रुन थालेपछि पुरुष फेरि फर्केर गई बालक लिएर आउँदा आउँदै बालक बीचबाटैमा मर्च्यो^१ ।

यसरी बालक छाडेको कर्मको प्रभावद्वारा उनी यस जन्ममा सात पटकसम्म फ्याकिनु परेको हो । पापकर्मलाई अलिकता भनी हेप्नु हुन्न^२ ।

यसरी जाँदा जाँदा कान्तिार पारगरी सन्ध्या समयतिर उनीहरू एक गोपालकको घरमा आइपुगे^३ । त्यसदिन गोपालकको धेनुमङ्गलोत्सव थियो । गोपालकको घरमा एक प्रत्येकबुद्धलाई नित्य भोजन गराउँदथे । त्यसदिन पनि प्रत्येकबुद्धलाई भोजन गराई मङ्गल गरेका थिए^४ । पानी नहालिकन धेरै पायस पनि पकाइ राखेका थिए । अनि गोपालकले उनीहरू आएको देखेर “कहाँबाट आएका हौ ?” भनी सबै वृत्तान्त सुनेपछि उनीहरूलाई परिपूर्णरूपले घिउ सहित पायस दिन लगाए ।

१. मनो. र. पू. I. पृ. २२७ मा चाहिं बालक मरेको कुरा उल्लेख भएको छैन ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५ : घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

३. मनो. र. पू. I. पृ. २२७.

४. धम्म. प. अ. क. पृ. ८५ : घोसकवत्थु ।

अनि उनकी भार्याले उनलाई— “स्वामी ! तपाईं जिउदै रहेमा म पनि जिउने छु, धेरै दिनदेखि तपाईं भोकै हुनुहुन्छ। भरिपूर्ण पेटगरी खानुहोस्” भनी आफूले पनि अलिकति घिउसँग पायस खाइन्। सात आठ दिनदेखि खान नपाएका उनले प्रमाणभन्दा बढता पायस खाएर पचाउन सकेनन्।

यसरी उनीहरूलाई पायस दिनलगाई गोपालकले पनि खानथाले। गोपालकले खाएको हेरिरहँदा खाट्मुनि बसिरहेकी कुकुरनीलाई पायस पिण्ड दिएको देखेर कौतुहलिकले “धन्य हो यो कुकुरनी ! दिनदिनै यसरी खाना पाउँछे” भन्ने सोचे। अनि राती सुतिरहेका उनी खाना पचाउन नसकी मरेर त्यही कुकुरनीको कोखमा उत्पन्न भए। अनि दाहसंस्कार गरिसकेपछि उनकी भार्या उसै घरमा नोकरी गर्न थालिन् र ज्यालाको रूपमा पाएको चामल पकाई प्रत्येकबुद्धको भिक्षापात्रमा राखी “यो पुण्य तपाईंको दाशलाई पुगोस्” भनी प्रार्थना गरिन्। पछि उनले यस्तो सोचिन्— “म यहीं बस्नुपऱ्यो। यहाँ प्रतिदिन आर्य आउनु हुन्छ। दिनेवस्तु भएपनि नभएपनि प्रतिदिन आर्यलाई अभिवादन गरी, गर्नुपर्ने सेवाटहल गरी चित्त प्रसन्नपारी धेरै पुण्य कमाउनेछु।” अनि उनी उहीं नोकरी गरी बसिन्।

त्यो कुकुरनीले छ वा सात महीनामा एउटै मात्र कुकुरको बच्चा जन्माई। गोपालकले उसलाई एउटी गाईको दूध दिन लगाए। उ चाँडै नै ठूलो भयो। अनि प्रत्येकबुद्धले उसलाई सँधै एकमुट्टी भात दिन थाल्नुभयो।

१. मनो. र. पृ. I. पृ. २२७ : एककनिपातवण्णना।

भातको कारणले गर्दा उ प्रत्येकबुद्धमाथि ठूलो स्नेह गर्नथाल्यो । दिनको दुइपटक गोपालक प्रत्येकबुद्धको उपस्थानको निमित्त जाने गर्थे । यसरी जाँदा बाटाका बीचमा भालुमृगादिहरूलाई हटाउनको निमित्त भार-पातहरूमा लट्टीले ठोकी मुखले पनि 'स्यु स्यु' भनी आवाज निकाली भालुमृगादिहरूलाई लखेट्थे । कुकुर पनि उनीसँग सँगै जान्थ्यो । अनि एकदिन उनले प्रत्येकबुद्धलाई यस्तो भने- "भन्ते ! कुनै दिन मलाई आउने फुर्सत नभएको वेलामा यो कुकुरलाई पठाउनेछु र कुकुर आएको संज्ञाद्वारा तपाईं आउनुहोस् ।" त्यहाँदेखि फुर्सत नभएको वेलामा "तात ! जाऊ, आर्यलाई बोलाएर ल्याऊ" भनी कुकुरलाई पठाउँदथे । उ पनि भन्ने वित्तिकै दौडेर गई आफ्नो मालिक जाने बाटोतिर लागी जसो जसो आफ्नो मालिकले बाटामा गर्दथे त्यसो त्यसो गरी तीनचोटि भुकेर भालुमृगादिहरूलाई धपाउँथ्यो । अनि बिहान सबेरै शरीरकृत्य गरी पर्णशालामा पसी बसिरहनु भएका प्रत्येकबुद्धको पर्णशालाको दैलोको छेउमा गई तीन पटक भुकेर आफू आएको कुरो ज्ञापनगरी कुकुर एक छेउमा पल्टिन्थ्यो । अनि समय विचारगरी बाहिर आउनु भएका प्रत्येकबुद्धको अगाडि अगाडि भुक्दै उ जान्थ्यो । बाटोको बीच बीचमा उसलाई जाँचनको निमित्त प्रत्येकबुद्ध अर्कै बाटो लागेर जानुहुन्थ्यो र कुकुर अगाडितिर गई बाटो छेकी वहाँलाई पहिलेकै बाटोमा ल्याउँथ्यो^१ । प्रत्येकबुद्धले आफूले खाने भोजनबाट जुन खाना उसलाई दिनुहुन्थ्यो यसबाट उ वहाँ प्रति अत्यन्त स्नेह गर्दथ्यो^२ ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८६ : घोसकवत्थु ।

२. मनो. र. पू. I. पृ. २२८ : खुज्जुत्तराकथा, एककनिपातवण्णना ।

एकदिन त्यस्तैगरी अर्को बाटोमा लाग्दा प्रत्येकबुद्धको अगाडि गएर बाटो छेक्दा पनि वहाँ फर्कनु नभई कुकुरलाई खुट्टाले हटाई जानुभयो । वहाँ फर्कनु नहुने भाव बुझेर कुकुरले वहाँको वस्त्रको एक छेउमा समाती तानेर उही बाटोमा ल्यायो । यसरी उसले वहाँमाथि ठूलो स्नेह गर्दथ्यो । समय बित्दै गएपछि प्रत्येकबुद्धको चीवर वस्त्र पुरानो भई फाटेर गयो । अनि गोपालकले चीवरको निमित्त वस्त्र प्रदान गरे । अनि उनलाई प्रत्येकबुद्धले यस्तो भन्नुभयो—

“आवुसो ! चीवर भनेको एकलैले सिउन गाह्रो छ । अतः अनुकूल स्थानमा गई चीवर सिउनेछु ।”

“भन्ते ! यहीं बसेर सिउनुहोस् ।”

“आवुसो ! सकिन्न ।”

“भन्ते ! त्यसोभए चिरकाल नबिताउनु होला ।”

वहाँहरूको कुरा सुनी कुकुर उहीं बसिरहेको थियो । अनि “हुन्छ,” भनी गोपालकलाई फर्काई प्रत्येकबुद्ध आकाशमाथि गई गन्धमादानतिर लागेर जानुभयो । आकाशतिर जानुभएको प्रत्येकबुद्धलाई हेर्दै कुकुर उहीं भुक्दै बसिरह्यो र प्रत्येकबुद्धलाई आँखाले देख्नछोडेपछि छाती फुटी उ उहीं मर्‍यो । तिरश्चीन जाति भनेको सोजो हुन्छ, बांगो हुन्न । मानिसहरू चाहिं एउटा मनले सोच्छन् र अर्कै मुखले भन्छन् । त्यसैले भनिएको हो— “भन्ते ! मानिसहरू भनेका बांगा हुन्छन् र तिरश्चीनहरू भनेका सोजा र अबांगा हुन्छन् ।” यसरी उ सोजो र अबांगो चित्त

लिएर मृत्युपछि त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्न भई एकहजार अप्सराहरू-द्वारा परिवृत्त भई महासम्पत्तिहरू अनुभव गरी बस्यो । उसले कानमा गर्ने कुराको आवाज समस्त दशहजार योजन देवलोकमा सुनिन्थ्यो^१ । यसै कारणले गर्दा उसको नाम नै 'घोषक देवपुत्र' भन्ने रहन गयो । केको प्रभावले यस्तो भएको हो त ? प्रत्येकबुद्ध प्रति स्नेहपूर्वक भुकेको प्रभावले हो भनी धम्मपदट्टकथाले^२ उल्लेख गरेको छ ।

घोषित गृहपतिको वर्तमान-कथा

अनि सो देवपुत्र चाँडै नै त्यहाँबाट च्युतभए । देवताहरू देवलोकबाट चारप्रकारले च्युत हुन्छन् । जस्तै—(१) आयुक्षयद्वारा, (२) पुण्यक्षयद्वारा, (३) आहारक्षयद्वारा र (४) कोपद्वारा ।

(१) यीमध्ये जसले धेरै पुण्य गरेको हुन्छ उ देवलोकमा उत्पन्न भई आयु छुट्टैजेलसम्म बसी त्यसपछि माथिल्लो माथिल्लो लोकमा उत्पन्न हुन्छ । यस्तालाई आयुक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(२) जसले अल्प पुण्य गरेको हुन्छ उ चाहिं राजकोष्ठागारमा खन्याइएको तीन चार माना धान जस्तै बीचमै उसको पुण्य सिद्धिन्छ र

१. मनो. र. पू. I. पृ. २२८ मा चाहिं केवल सबै देवलोकमा सुनिन्थ्यो भनी उल्लेख भएको छ ।

२. पृ. ८६-८७ : घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

वीचैमा मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई पुण्यक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(३) अर्को चाहिंको कामविषयको परिभोग गर्दागर्दै विस्मृति भई आहार ग्रहण नगरी क्लान्त शरीर भएर मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई आहारक्षयद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

(४) अर्को चाहिंको अर्काको सम्पत्तिमाथि सहन गर्न नसकी क्रोधी भई मृत्यु हुन्छ । यस्तालाई कोपद्वारा च्युत भएको भनी भन्दछन् ।

यी देवपुत्र चाहिं कामविषयहरूको परिभोग गर्दागर्दै विस्मृति भई आहारक्षयद्वारा च्युत भएका हुन् । यसरी च्युत भएका कौशम्बीमा एक गणिकाको^१ कोखमा प्रतिसन्धि ग्रहण गरे । अनि बालक जन्मेपछि गणिकाले दाशीसँग 'के जन्म्यो ?' भनी सोध्दा 'छोरो' भन्ने सुनेर त्यसोभए 'हे ! यो बालकलाई नाडलोमा राखी कसिंगर फाल्ने ठाउँमा फाल्न लैजाऊ' भनी फाल्न पठाई । भनिन्छ कि गणिकाहरू छोरीहरूको भरण पोषण गर्छन् छोराहरूको भने गर्दैनन् । किनभने छोरीहरूबाट उनीहरूको परम्परा कायम रहन्छ ।

१. धम्म. प. अ. क. पृ. ८७ : घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो र मनो. र. पू. I. पृ. २२८ : एककनिपातवण्णना । पपं. सू. II. पृ. ३२४ : कोसम्बकसुत्तवण्णना र दी. ति. अ. क. I. पृ. २२४ : जालियसुत्तवण्णनामा चाहिं एक कुलगृहमा उत्पन्न भए भनी उल्लेख गरेको छ ।

अनि वालकलाई कौवा र कुकुरहरूले घेरेर बसे । अधिल्लो जन्ममा प्रत्येकबुद्धमाथिको स्नेहको प्रभावद्वारा र भुकेको प्रभावद्वारा उसलाई कसैले केही गर्न सकेन । त्यसवखत एक पुरुष^१ बाहिर गइरहेको वेलामा वालकलाई कौवा र कुकुरहरूले घेरेर बसिरहेको देखी 'के रहेछ ?' भनी हेर्न जाँदा वालक देखेर पुत्र-स्नेह उत्पन्न गरी 'मैले पुत्र पाएँ' भन्दै उसले वालकलाई घरमा लग्यो^२ । सात सात पटकसम्म मार्नको निमित्त प्रयत्न गर्दा पनि पुण्यको प्रभावले गर्दा घोषक वा घोषितलाई मार्न सकेनन्^३ ।

अनि उनको पिता मरेपछि राजाले उनलाई नै श्रेष्ठी स्थानमा राख्ने घोषणा गरेको हुनाले उनको नाम नै 'घोषित' रहन गएको हो

१. अं. नि. अ. क. I. पृ. २२८ : एककनिपातवण्णनामा चाहिं—त्यसवखत कौशम्बी सेठ कहाँ काम गर्नजाने एक पुरुष विहान सबेरै सेठ कहाँ गइरहेको वेलामा त्यो वालकलाई देखेर 'यो वालक महा पुण्यवान् हुनेछ' भन्ने सोचेर एक अर्को मानिसको हातद्वारा आफ्नो घरमा पठाई आफू सेठको घरमा गयो भनी उल्लेख भएको छ ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. ८७-८८ : घोसकवत्थु, अप्पमादवग्गो ।

३. सात सात पटकसम्म मार्न नसकेका कुराहरू बु. म. भा-१, पृ. १८८ देखि १९९ मा लेखिएको छ । उहाँ हेर्नु ।

भनी पपञ्चसूदनी^१, दीघनिकायट्ठकथाले^२ तथा मनोरथपूरणीले^३ उल्लेख गरेका छन् ।

घोषित श्रेष्ठीका भद्रवती नगरका भद्रवती श्रेष्ठीसँग अदृष्ट मित्रता थियो^४ र पछि भद्रवती श्रेष्ठी मरेपछि यिनकी छोरी श्यामावतीलाई घोषित श्रेष्ठीले पालेका थिए^५ । पछि उदेन राजासँग उनको विवाह गरिदिए^६ ।

कौशम्बी नगरमा अर्का पनि कुक्कुट श्रेष्ठी र पावारिक श्रेष्ठी भन्ने दुइजना श्रेष्ठीहरू थिए । यिनी समेत तीनजना श्रेष्ठीहरू कौशम्बी नगरमा थिए^७ । यी तीनैजना परस्पर घनिष्ट मित्र थिए^८ ।

-
१. II. पृ. ३२५ : कोसम्बकसुत्तवण्णना ।
 २. I. पृ. २२४ : जालियसुत्तवण्णना ।
 ३. I. पृ. २३२ : एककनिपातवण्णना ।
 ४. हेर बु. म. भा-१, पृ. २२१ : श्यामावती ।
 ५. हेर बु. म. भा-१, पृ. २२९ : श्यामावती ।
 ६. हेर बु. म. भा-१, पृ. २३१ : श्यामावती ।
 ७. पपं. सू. II. पृ. ३२५ : कोसम्बकसुत्तवण्णना, दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४ : जालियसुत्तवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ. १०३ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमादवग्गो ।
 ८. मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

त्यस समय यी तिनै सेठहरूका कुलूपग पाँचशय ऋषिहरू पर्वतको फेदीमा बस्दथे । उनीहरू समय समयमा नून र अँमिलो सेवन गर्नको निमित्त **कौशम्बी नगरमा** आउँदथे । उनीहरूको निमित्त यी तीन मित्र सेठहरूले आ-आफ्ना उदचानहरूमा पर्णशालाहरू बनाई उपस्थान गर्दथे^१ । उनीहरू चार महीना त्यहाँ बसी आठ महीना हिमालतिर बस्दथे^२ । अनि एक पटक गृष्मको समयमा मनुष्यपथमा आइरहेको वेलामा पानी नभएको कान्तार पार गरेपछि विशाल बरको रुख देखेर उनीहरूले यस्तो सोचनथाले—

“यो बरको रुखको ढाँचाकाँचा हेर्दा त यो रुखमा अवश्य पनि कुनै महाप्रभावशाली देवताले बास गरेको हुनुपर्छ । हामीहरूलाई पानी वा भोजनीय वस्तुहरू दिए कति असल हुने थियो ।”

ऋषिहरूको अभिप्रायलाई बुझी— “यिनीहरूलाई संग्रह गर्नुप्यो” भन्ने सोचेर देवताले आफ्नो प्रभावद्वारा रुखको शाखाको कापवाट हलोको टुप्पो जत्रै पानीको धार बघाइदिए । चाँदी जस्तै पानीको धार देखेर ऋषिहरूले आ-आफ्ना भाँडाहरूमा पानी थापी पानी पिई यस्तो सोचनथाले—

“देवताले हामीलाई पिउने पानी दिए । यो ठाउँ चाहिँ महाजङ्गल छ, यहाँ कुनै गाउँ पनि छैन । यदि यी देवताले हामीलाई आहार पनि दिए कति राम्रो हुने थियो ।”

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४ : जालियसुत्तवण्णना ।

२. मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

अनि देवताले ऋषिहरूलाई योग्य हुने गरी यागु र खादचपदार्थहरू पनि दिई सन्तर्पित गरे^१ ।

फेरि ऋषिहरूले सोचनथाले— “देवताले हामीलाई पिउने पानी र भोजनहरू पनि दिए । यदि देवताले हामीलाई आफ्नो रूप देखाए कति राम्रो हुने थियो !”

अनि उनीहरूको मनसाय बुझी देवताले आफ्नो अर्धशरीर पनि देखाइदिए ।

“देवते ! तिम्रो श्रीसम्पत्ति महान् छ । के गरेर तिमिले यो श्रीसम्पत्ति पाएका हो ?”

देवता भन्दछन्— “भन्ते ! त्यति ठूलो होइन; थोरैमात्र पुण्य गरेर यो श्रीसम्पत्ति पाएको हुँ^२ । लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ । अहिले वहाँ श्रावस्तीमा बस्नुहुन्छ । अनाथपिण्डक गृहपतिले वहाँको उपस्थान गरेका छन् । उपोसथको दिनमा उनले आफ्ना कामदार नोकरहरूलाई प्रकृति भातवेतन दिई उपोसथ-व्रत पालन गर्न लगाउँछन् । म पनि उनको कामदार थिएँ । अनि एकदिन मध्यान्ह

१. पपं. सू. II. पृ. ३२५ : कोसम्बकसुत्तवण्णना । दी. नि. अ. क. पृ. २२४ र मनो. र. पू. पृ. २३४ ले चाहिँ—अलङ्कार सहित हात पसारी पानी र खादचपदार्थहरू दिएका थिए भनी उल्लेख गरेका छन् ।

२. पपं. सू. II. पृ. ३२५ : कोसम्बकसुत्तवण्णना ।

समयमा विहानको खानाखान आउँदा मैले अरू कसैलाई काम गरिरहेको देखिन । अनि मैले- “आज मानिसहरूले किन काम नगरेका हुन् ?” भनी सोध्दा “उपोसथ-व्रत” बसिरहेको कुरो सुनाए । अनि मैले पनि “अहिले दिनको आधाभाग बितिसक्यो, अब बाँकी आधाभागमा पनि उपोसथ-व्रत बस्न सकिन्छ के ?” भनी श्रेष्ठीसँग सोध्न लगाउँदा “सकिन्छ बस” भनी भनेका कुरा सुनी दिनको आधाभाग बितिसकेपछि उपोसथशील समादान गरें र सोही दिनमै मरेको मैले यो श्रीसम्पत्ति पाएको हुँ ।”

आधादिन मात्र व्रत बसेको हुनाले यसलाई ‘अर्ध-उपोसथ’ भनिएको हो^१ ।

अनि “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ” भन्ने समाचार सुनेर ऋषिहरू अति प्रसन्न तथा प्रफुल्लित भई उहीँबाटै श्रावस्तीमा जान चाहेर पनि “उपस्थाक श्रेष्ठीहरू बहूपकारी हुन् उनीहरूलाई पनि यो कुरा सुनाउनुप्यो” भन्ने सोचेर उनीहरू कौशम्बीमा नै गए^२ ।

१. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५ : जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

२. यो ‘अर्धउपोसथ-व्रत’ सम्बन्धी विस्तृत कथा धम्म. प. अ. क. पृ. १०३-०४ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमादवग्गोमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५ : जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना ।

“ऋषिहरू आउंदैछन्” भन्ने खबर सुनेर तीनैजना श्रेष्ठीहरू बाटो हेर्न गई “भोलि हाम्रो घरमा भिक्षा ग्रहण गर्नुहोस्” भनी निम्तोगरी श्रेष्ठीहरूले ऋषिहरूलाई महादान दिए। भोजन सिद्धिने वित्तिकै ऋषिहरूले— “हामीहरू जान्छौं” भनी भन्दा “भन्ते ! अरू अरू समयमा तपाईंहरू एक महीना वा दुइ तीन वा चार महीना बसेर मात्र जानुहुन्थ्यो। यसपल्ट चाहिं हिजो मात्रै आउनु भई आजै जानुहुन्छ भनी भन्नुहुन्छ। यसो किननि ?” भनी श्रेष्ठीहरूले सोधे।

“गृहपति हो ! हो, लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ। जीवनको कुनै ठेगाना छैन। अतः हामीहरू तुरुन्तै बुद्ध कहाँ जान चाहन्छौं।”

“भन्ते ! त्यसोभए हामी पनि जानेछौं। हामीसँगै जानुहोला।”

“तपाईं आगारीयहरूका धेरै अलमल हुन्छन्। अतः तपाईंहरू आउंदै गर्नुहोस् हामीहरू चाहिं अगाडि नै जानेछौं” भनी निस्केर गई बाटामा एक ठाउँमा दुइरात नबिताई चाँडै चाँडै गई श्रावस्तीमा पुगी जेतवन विहारमा शास्ताकै समिपमा उनीहरू गए। त्यहाँ मधुर धर्मोपदेश सुनेर सबै प्रव्रजित भई उनीहरूले अरहत्फल पनि साक्षात्कार गरे^१।

१. पपं. सू. II. पृ. ३२६ : कोसम्बकसुत्तवण्णना, दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५ : जालियसुत्तवण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना। धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थुले भने प्रतिसम्भिदा सहित अरहत् भए भनी उल्लेख गरेको छ।

ती तीनैजना श्रेष्ठीहरू पनि पाँच पाँचशय गाडाहरूमा घिउ, मधु र सखर आदि र कपडाहरू समेत लिएर कौशम्बीबाट निस्केर क्रमैसँग श्रावस्तीमा पुग्न गए । अनि जेतवनको आसपासमा बस्ने ठाउँ बनाई अर्थात् पालहरू टाँगी शास्ता कहाँ गई वन्दना गरी कुशलवार्ता गरि-सकेपछि उनीहरू एक छेउमा बसे । शास्ताले तीनैजना मित्र श्रेष्ठीहरूलाई मधुर धर्मोपदेश सुनाउनुभयो र धर्मोपदेशको अन्तमा उनीहरू स्रोतापत्ति फलमा^१ प्रतिष्ठित भए । अति प्रसन्न भएका उनीहरूले भोलिको निमित्त शास्तालाई निम्तो गरी महादान दिए । यस्तैगरी उनीहरूले दुइहप्ता जतिसम्म दानदिएपछि— “भन्ते ! हामीहरूको जनपदमा आउनुहुने वचन दिनुहोस्” भनी बुद्धको चरणकमलमा शीरले ढोगे । भगवानले— “गृहपति हो ! तथागतहरू शून्यागारमा अभिरमण गर्छन्” भनी भन्नुभयो । यत्तिकैमा ‘वचन दिएको हुन्छ’ भन्ने सम्झी गृहपतिहरूले भगवानलाई “भन्ते ! बुभ्यौं, कुरा बुभ्यौं” भनी भने । त्यसपछि उनीहरूले यस्तो विन्ति गरे— “भन्ते ! हामीहरूले खबर पठाएपछि पाल्नुहोला^२ ।” यति भनी

१. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु पटि. म. अ. क. पृ. ४१४ : युगनन्धकथावण्णना र मनो. र. पू. I. पृ. २३४ : एककनिपातवण्णना । दी. नि. अ. क. I. पृ. २२४ : जालियसुत्तवण्णना र पपं. सू. II. पृ. ३२६ : कोसम्बकसुत्तवण्णनाले चाहिं स्रोतापन्न भएको कुरा लेखेका छैनन् ।

२. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।

दशवललाई वन्दना गरी उनीहरू कौशम्बीमै फर्केर गए । यसरी जाँदा बाटामा एक एक योजनामा विहारहरू बनाई^१ क्रमशः कौशम्बीमा पुगी “लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनुभएको छ” भनी उनीहरूले मानिसहरूलाई सुनाए । अनि उनीहरू तीनैजना श्रेष्ठीहरूले आ-आफ्ना बगैँचाहरूमा ठूलो धन खर्चगरी भगवानलाई बस्नको निमित्त महाविहारहरू बनाउन लगाए । (१) कुक्कुट सेठले बनाएको विहारको नाम ‘कुक्कुटाराम’, (२) पावारिक सेठले बनाएको विहारको नाम ‘पावारिक-अम्बवन’ र (३) घोषित सेठले बनाएको विहारको नाम ‘घोषिताराम’ रहन गयो^२ ।

यसरी महाविहारहरू बनाइसकेपछि शास्तालाई आउनु हुन उनीहरूले खबर पठाए । खबर पाएपछि शास्ता पनि कौशम्बीको निमित्त प्रस्थान गर्नुभयो । त्यसवखत कुरुदेशवासी मागण्डिय ब्राह्मणको^३ अरहत्वको उपनिश्रयसम्पत्ति देख्नुभई वहाँ बीच बाटैबाट

१. पपं. सू. II. पृ. ३२७ : कोसम्बकसुत्तवण्णना; पटि. म. अ. क. पृ. ४१४ : युगानन्धकथावण्णना ।

२. पपं. सू. II. पृ. ३२७ : कोसम्बकसुत्तवण्णना; दी. नि. अ. क. I. पृ. २२५ : जालियसुत्तवण्णना; पटि. म. अ. क. पृ. ४१४ : युगानन्धकथावण्णना; मनो. र. पू. I. पृ. २३५ : एककनिपातवण्णना र धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।

३. यी मागण्डिय ब्राह्मणको कथा बु. ब्रा. भा-३, पृ. १३१ मा उल्लेख भएको छ ।

कुरुदेशको कम्मासदम्म निगममा जानुभयो र पछि क्रमैसँग कौशम्बीमा आइपुग्नुभयो^१ “शास्ता आइपुग्नु भयो” भन्ने खबर सुनेर श्रेष्ठीहरू सबै बाटो हेर्न गई भगवानलाई ल्याई पञ्चाङ्गवन्दना गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका श्रेष्ठीहरूले भगवानसँग यस्तो विन्ति गरे—

“भन्ते ! यी तीनवटा विहारहरू भगवानको उद्देश्यगरी बनाइएका हुन् । अतः भन्ते ! चतुर्दिशाबाट आउने भिक्षुहरूको निमित्त भगवानले स्वीकार गर्नुहोस् ।”

भगवानले स्वीकार गर्नुभयो^२ ।

अनि विहारमा प्रवेश गराई उनीहरूले आलोपालो गरी भगवानको हेरचाह गर्नथाले । शास्ता चाहिं एक एक दिन एक एक विहारमा बस्नुहुन्थ्यो । ज-जसको विहारमा बस्नुहुन्थ्यो उ-उसकै घरद्वारमा भिक्षाटन् जानुहुन्थ्यो^३ । अति ती तीनैजना सेठहरूले एक महीनासम्म भगवानको महासत्कार गरे^४ ।

एकदिन यी श्रेष्ठीहरूको मनमा यस्तो लाग्यो— “बुद्ध भनेका सबै लोकवासीहरूलाई अनुकम्पा राख्नको निमित्त लोकमा उत्पन्न हुन्छन् । अतः अरूहरूलाई पनि दानदिने अवकाश प्रदान गर्नुपर्छ ।” यस्तो सोचेर

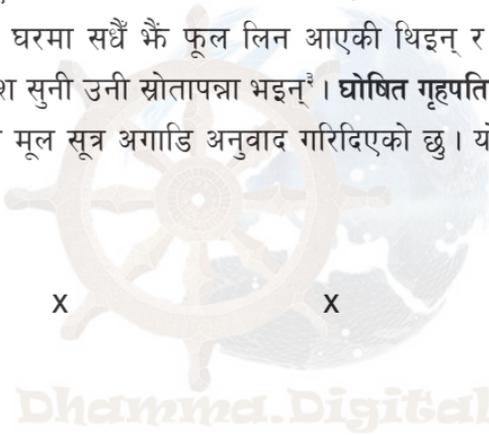
१. मनो. र. पू. I. पृ. २३५.

२. मनो. र. पू. I. पृ. २३६ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।

३. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु ।

४. मनो. र. पू. I. पृ. २३७ : एककनिपातवण्णना ।

उनीहरूले कौशम्बीवासीहरूको निमित्त दानदिने अवकाश प्रदान गरे । त्यसपछि टोलटोल मिलेर नगरवासीहरूले **भगवानलाई** महादान दिन-थाले^१ । यसै बीच एकदिन यी तीनैजना श्रेष्ठीहरूका उपस्थाक मालाकार **सुमनले** “म दीर्घकालदेखि तपाईंहरूको सेवा गरिरहेको छु । म पनि **शास्तालाई** भोजन गराउन चाहन्छु । अतः एकदिन मलाई पनि अवकाश दिनुहोस्” भनी भने । उनीहरूले अवकाश दिएपछि **सुमन मालाकारले** पनि दानदिए । यसै समयमा **श्यामावती**^२ महारानीकी दाशी **खुज्जुत्तरा** पनि यिनको घरमा सधैं भैं फूल लिन आएकी थिइन् र बुद्धको दर्शन गरी धर्मोपदेश सुनी उनी स्रोतापन्ना भइन्^३ । **घोषित गृहपतिको** सम्बन्धमा पाएको यौटा मूल सूत्र अगाडि अनुवाद गरिदिएको छु । यो सूत्र आनन्द देशित हो ।



X

X

X

-
१. मनो. र. पू. I. पृ. २३७ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तराकथा ।
 २. हेर श्यामावती महारानीका कुरा बु. म. भा-१, पृ. २२० देखि ।
 ३. धम्म. प. अ. क. पृ. १०५ : मरणपरिदीपित उदेनवत्थु, अप्पमादवग्गो; मनो. र. पू. I. पृ. २३७ : एककनिपातवण्णना, खुज्जुत्तरा । खुज्जुत्तराको सम्बन्धमा अरू कुराहरू बु. म. भा-१, पृ. १८५ देखि हेर्नु ।

केही घोषित नामहरू

- (१) घोषित (गृहपति)—यी गृहपति कौशम्बीवासी हुन् । यिनले 'घोषिताराम' बनाएका थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरि-
दिएको छ ।
- (२) घोषितसुत्त—यो सूत्र सं. नि. III. पृ. १०५ : सलायतनसंयुत्तमा
छ । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि प्रस्तुत छ ।
- (३) घोषिताराम—यो उही विहार हो जो कौशम्बीवासी घोषित
गृहपतिले भगवानको निमित्त बनाएका थिए । कौशम्बीमा पाल्नुहुँदा
भगवान बुद्ध यस विहारमा धेरै पटक बस्नुभएको कुरा अनेक
सूत्रहरूमा पाइन्छन् । यस विहारमा अनेक घटनाहरू घटेका
कुराहरू पनि सूत्रहरूमा पाइन्छन् । तीमध्ये केही—

(१) एक समय जब केही भिक्षुहरूका बीच केही नियमको बारेमा मतभिन्नता भएर दुइथरी भिक्षुहरूको बीचमा भगडा हुन थाल्यो तब भगवान बुद्धले उनीहरूलाई सम्झाउँदा पनि नसम्भेपछि, भगवान घोषितारामबाट एकलै पारिलेय्य वनमा जानुभयो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२०) महा. व. पा. पृ. ३६८ : कोसम्बकखन्धकं । (२) अर्को एक समय

भगवान यसै विहारमा बसिरहनु भएको वेलामा छन्न भिक्षुले^१ आफ्नो आपत्ति दोषलाई 'आपत्ति दोष' भनी स्वीकार गर्न चाहन्थे । अनि भिक्षुहरूले यो कुरा बुद्धलाई सुनाए । त्यसपछि भगवानले छन्न भिक्षुलाई निन्दा गरी सङ्घपरिभोगबाट अलग राख्ने आदेश दिनुभएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४४ : आपत्तियाअदस्सने उक्खेपनीयकम्मं ।) पछि गएर घोषिता-राममै आई दोषलाई स्वीकार गरी छन्न भिक्षुले सङ्घको आज्ञालाई पालन गरे । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४४) । (३) देवदत्तले अजातशत्रु राजकुमारलाई प्रसन्नपारी आफ्नो पक्षमा लिने विचार गरी भिक्षुसङ्घको नायक बन्ने कृविचार गरेको पनि यसै विहारमा बसिरहेको वेलामा हो । (हेर. बु. ब्रा. भा-१, पृ.

-
१. यी छन्न भिक्षु उनै छन्दक नामक सारथी थिए । जो सिद्धार्थ बोधिसत्व सँगसँगै शुद्धोदन महाराजाकी एक दाशीको कोखबाट जन्मेका थिए । सिद्धार्थ बोधिसत्वले गृहत्याग गरी गएको वखतमा यिनी पनि साथमा थिए र बोधिसत्वले अनोम नदीको तीरमा चूडाकर्म गरिसकेपछि बोधिसत्वको वस्त्र तथा आभरणहरू लिएर श्रावस्तीमा फर्केका थिए । पछि बुद्ध भगवान कपिलवस्तुमा पाल्नुहुँदा, त्यहाँ ज्ञातिसमागम भएको वेलामा श्रद्धापूर्वक यिनी प्रव्रजित भएका थिए । प्रव्रजित भइसकेपछि यिनको मनमा 'मेरै बुद्ध हो, मेरै धर्म हो' भन्ने घमण्ड थियो । थेर. गा. अ. क. I. पृ. १५५ : छन्न थेरगाथावण्णना ।

१२३, १२५ : ककुधदेवपुत्र) । यसैवखत ककुध देवपुत्रले देवदत्तले मनमा चिताएका कुरा आयुष्मान् महामौद्गल्यायनलाई सुनाएका थिए । यो सुनेर जब आयुष्मान् महामौद्गल्यायनले यो कुरा बुद्धलाई बताउनु भयो तब बुद्धले लोकमा पाँच प्रकारका शास्ताहरू भएका कुराहरू बताउनु भयो । (अं. नि-५, पृ. ३७९ : ककुधथेरसुत्तं, ककुधवग्गो ।) (४) स्त्रीहरू क्रोधिनी हुन्छन्, ईर्ष्यालु हुन्छन् र कञ्जूसिनी हुन्छन् भन्ने आदि कुरा आयुष्मान् आनन्दलाई बताउनु भएको पनि यहीं हो । (अं. नि-४, पृ. ८७ : कम्बोजसुत्तं, अपण्णकवग्गो ।) (५) यसै विहारमा एकदिन आयुष्मान् आनन्दले भगवानसँग “भन्ते ! सङ्घमा बस्ने भिक्षु कसरी आरामसाथ बस्न सक्छ ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (अं. नि-५, पृ. ३८८ : आनन्दसुत्तं, फासुविहारवग्गो ।) (६) एकदिन आयुष्मान् आनन्द भिक्षाटन् जानुहुँदा अन्यतीर्थीयहरूको आराममा जानुभएको थियो । त्यस समय त्यहाँ अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरू “जसले बाह्रवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन गर्छ उ शुद्ध ब्रह्मचारी हुन्छ” भनी कुरा गरिरहेका थिए । अनि आयुष्मान् आनन्दले घोषिताराममा बसिरहनु भएका भगवानसँग यस सम्बन्धमा प्रश्न सोध्नुभएको थियो । (अं. नि-७, पृ. १८१ : दुतियनिद्देससुत्तं, देवतावग्गो ।) (७) एकदिन आयुष्मान् उदायीले धेरै गृहीपरिषद्लाई धर्मोपदेश गरिरहनु भएको देखेर आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यो कुरा सुनाउनु हुँदा भगवानले “धर्मोपदेश गर्नेहरूमा पाँचवटा गुणहरू

हुनुपर्छ^१” भनी भन्नुभएको थियो । (अं. नि-५, पृ. ४३३ : उदायीसुत्तं, सद्धम्मवग्गो ।) (८) भगवान घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा, एकदिन आयुष्मान् छन्नको उपस्थाक गृहपतिले विहार बनाइदिने कुरा भनेपछि आयुष्मान् छन्नले मानिसहरूद्वारा पूजा गरिने एक रुख काट्न लगाएका थिए । जसबारे आयुष्मान् छन्नलाई निन्दा गर्नुभई भगवानले विहार बनाउने बारेमा एक नियम पनि बनाउनु भएको थियो । (पारा. पा. पृ. २३२ : सत्तमसङ्गादिसेसो ।) (९) अर्को एक समय आयुष्मान् छन्नको उपस्थाक महामात्यले आयुष्मान् छन्नको निमित्त यौटा विहार बनाइदिए । आयुष्मान् छन्नले सो सिद्धिएपछि विहारमा बारबार लिउन लगाउन लगाउँदा र बारबार छाना हाल्न लगाउँदा विहार भत्केर एक ब्राह्मणको जौ को खेत नोक्सान भएको थियो । यसै सन्दर्भमा आयुष्मान् छन्नलाई निन्दा गर्नुभई भगवानले यौटा नियम बनाउनु भयो । (पाचि. पा. पृ. ७१ : ऊनवीसतिमपाचित्तियं ।) (१०) एक समय भगवान उहीं बसिरहनु भएको वेलामा आयुष्मान् पिण्डोल भारद्वाजले आफू क्षीणास्रवी भएको कुरो बताउनु भएको बारेमा भिक्षुहरूले भगवानलाई यो कुरा सुनाउँदा भगवानले स्मृति-इन्द्रिय, समाधि-इन्द्रिय र प्रज्ञा-इन्द्रियलाई

१. कुन पाँचवटा गुणहरू हुन् भन्ने कुरा बु. ब्रा. भा-२, पृ. ३९ को नं.

(३) मा हेर्नु ।

भाविता गरिसकेको हुनाले **भारद्वाज भिक्षुले** त्यसो भनेका हुन् भनी प्रशंसा गर्नुभयो । (सं. नि. IV. पृ. १९४ : पिण्डोल भारद्वाजसुत्तं, इन्द्रियसंयुत्तं ।) (११) अर्को एक समय त्यहाँ **उग्गत शरीर** (= उद्गत शरीर) ब्राह्मण आई भगवानसँग यज्ञको महत्ताको बारेमा कुरा गरेका थिए । (हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १२० : उद्गत शरीर ब्राह्मण ।) (१२) भगवान घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा **श्यामावती महारानीको अन्तःपुरमा** आगो लागेर श्यामावतीहरूको मृत्यु भएको थियो । (हेर बु. म. भा-१, पृ. २६३ : अनिष्फल मरण ।) (१३) एकदिन **दारुपत्तिक परिव्राजकका अन्तेवासी मुण्डिय र जालियले** भगवानसँग “उही जीव उही शरीर हो कि अर्कै जीव अर्कै शरीर हो ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१४ : ओद्वद्ध लिच्छवी ।) (१४) भगवान उहीं बसिरहनु भएको वेलामा एकदिन भगवानले **आयुष्मान् आनन्दसँग**— “सङ्घको भगडा टुंगियो कि टुंगिएको छैन ?” भनी सोध्नुहुँदा **आयुष्मान् आनन्दले** “टुंगिएको छैन” भनी उत्तर दिनुभएको थियो । अनि भगवानले त्यसवखत— “कुनै पनि सङ्घको भगडा तिमीले र **सारिपुत्र मौद्गल्यायनले** सुल्झाउन सक्नुपर्छ” भनी भन्नुभयो । (अं. नि-४, पृ. २५४ : सङ्घभेदकसुत्तं, आपत्तिभयवग्गो ।) यसवखत **आयुष्मान् बाहिय र आयुष्मान् अनुरुद्ध** पनि उहीं हुनुहुन्थ्यो । (१५) एक समय भगवानका साथ **आयुष्मान् अनुरुद्ध** उहीं

हुनुहुन्थ्यो । अनि आयुष्मान् अनुरुद्ध कहाँ अनेक मनापकायिका देवताहरू आएका थिए । त्यस पछि आयुष्मान् अनुरुद्धले भगवानसँग “कति गुणले युक्त हुने स्त्रीहरू मनापकायिका देवलोकमा उत्पन्न हुन्छन् ?” भनी प्रश्न सोध्दा “आठ गुणले युक्त हुने स्त्रीहरू मनापकायिका देवलोकमा उत्पन्न हुनसक्छन्” भनी भगवानले भन्नभयो । (अं. नि-८, पृ. ३५८ : अनुरुद्धसुत्तं, उपोसथवग्गो ।)

बुद्धको अलावा अरू श्रावकहरू पनि घोषिताराममा बसेका कुराहरू अनेक सूत्रहरूमा पाइन्छन् । जस्तै—

(१) एक समय आयुष्मान् आनन्द घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा एउटी भिक्षुणीले आयुष्मान् आनन्दलाई हेर्ने इच्छा गरी आफू विरामी नभइकन पनि ‘विरामी भएँ’ भनी आयुष्मान् आनन्दलाई बोलाउन पठाएकी थिइन् । अनि आयुष्मान् आनन्द आई उपदेश सुनाएपछि सो भिक्षुणीले आफ्नो अपराधलाई स्वीकार गरिन् । (अं. नि-४, पृ. १५३ : भिक्खुनीसुत्तं, इन्द्रियवग्गो ।)

(२) घोषिताराममा बसिरहनु भएका आयुष्मान् आनन्द कहाँ आएका केही व्यक्तिहरू—

घोषित गृहपति ! जसको कुरा अगाडि अनुदित भएको छ । (सं. नि. III. पृ. १०५ : घोषितसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।) उण्णाभ (= ऊर्णाभ) ब्राह्मण । (हेर बु. ब्रा.

भा-१, पृ. ११३)। **आजीवक श्रावक गृहपति**। यिनले आयुष्मान् आनन्दसँग “कसको धर्म सु-आख्यात छ ? को सु-प्रतिपन्न छ ? र को लोकमा सु-कृत्य छ ?” भन्ने प्रश्नहरू सोधेका थिए। (अं. नि-३, पृ. २०१ : आजीवकसुत्तं, आनन्दवग्गो।) त्यसैगरी एकदिन **आयुष्मान् आनन्द** आउनु भएका **भट्टजीसँग** आयुष्मान् आनन्दले “दर्शनहरूमध्ये श्रेष्ठ दर्शन कुन हो ? श्रवणहरूमध्ये श्रेष्ठ श्रवण कुन हो ? सुखहरूमध्ये श्रेष्ठ सुख कुन हो ? संज्ञाहरूमध्ये श्रेष्ठ संज्ञा कुन हो ? र भावनाहरूमध्ये श्रेष्ठ भावना कुन हो ?” भनी सोध्नुभई पछि आफैले यसको उत्तर बताउनु भएको थियो। (अं. नि-५, पृ. ४४८ : भट्टजिसुत्तं, आघातवग्गो।) एकदिन **आयुष्मान् उदायिले आयुष्मान् आनन्दसँग** यस्तो सोधे— “आवुसो आनन्द ! जस्तै भगवानले यो शरीरलाई अनात्म भनी बताउनु भएको छ त्यस्तैगरी विज्ञानलाई पनि अनात्म भनी बताउन सकिन्छ के ?” (सं. नि. III. पृ. १५० : उदायीसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं।) अर्को पटक **आयुष्मान् उदायिले** पञ्चालचण्ड देवपुत्रले भनेका गाथाको अर्थ आयुष्मान् आनन्दसँग सोधेका थिए। (अं. नि-९, पृ. ८३ : सम्बाधसुत्तं, सामञ्जसवग्गो।)

(३) एक समय **आयुष्मान् आनन्द** र **आयुष्मान् कामभू** घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा आयुष्मान् **कामभू** आयुष्मान् **आनन्दसँग** “चक्षु रूपको संयोजन हो के ?...” भन्ने आदि प्रश्नहरू सोधेका थिए। (सं. नि. III.

पृ. १५० : कामभूसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं ।) (४) यसै विहारमा बसिरहनु भएको वेलामा आयुष्मान् आनन्दले 'युगान्धसूत्र' को उपदेश गर्नुभएको थियो । (अं. नि-४, पृ. १६६ : युगान्धसुत्तं, पटिपदावग्गो ।) (५) आयुष्मान् छन्नलाई सङ्घद्वारा दिइएको ब्रह्मदण्डको सूचना आयुष्मान् छन्नलाई आयुष्मान् आनन्दले यसै विहारमा बसिरहनु भएको वेलामा दिनु भएको थियो । (चुल्ल. व. पा. पृ. ४१४ : छन्नेब्रह्मदण्डारोपनं ।)

बुद्ध तथा आयुष्मान् आनन्द बाहेक अरू श्रावकहरू पनि घोषिताराममा बसेका कुराहरू सूत्रहरूमा पाइन्छन् । त्यसमध्ये केही—

(१) एक समय आयुष्मान् पिण्डोल भारद्वाज घोषिताराममा बसिरहनु भएको वेलामा राजा उदेनले वहाँसँग—
“किन तरुण बैशमै मानिसहरू भिक्षु भएका हुन् ?...” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४३५ : तरुण भिक्षुहरू ।) (२) एक समय आयुष्मान् मुसिल, आयुष्मान् पविट्ट, आयुष्मान् नारद र आयुष्मान् आनन्द घोषिताराममा बसिरहनु भएको थियो । त्यस समय आयुष्मान् पविट्टले आयुष्मान् मुसिलसँग प्रश्नहरू सोधेका थिए । (सं. नि. II. पृ. ९८ : कोसम्बिसुत्तं, निदानसंयुत्तं ।) (३) एक समय आयुष्मान् उपवान र आयुष्मान् सारिपुत्र त्यहाँ बसिरहनु भएको थियो । अनि आयुष्मान् सारिपुत्रले आयुष्मान्

उपवानसँग “प्रत्यक्षरूपले मनस्कार गर्दा सप्तबोध्यङ्ग सुख-विहारको निमित्त हुन्छ भन्ने कुरा थाहा छ कि छैन ?” भनी प्रश्न सोध्नु भएको थियो । (सं. नि. IV. पृ. ७१ : उपवानसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं ।) (४) एक समय घोषिताराममा केही भिक्षुहरू बसिरहेका थिए । त्यस वखत आयुष्मान् खेमक घोषितारामबाट एक गाउत टाढा रहेको बदरिकाराममा^१ विरामी थिए । अनि घोषिताराममा बसिरहेका भिक्षुहरूले आयुष्मान् दासकलाई वहाँको स्वास्थ्यको बारेमा सोधपूछ गर्न पठाएका थिए । अन्तमा आयुष्मान् खेमक स्वयं घोषिताराममा आई त्यहाँका भिक्षुहरूलाई उपदेश गरी अरहत् फलमा प्रतिष्ठित गराएर आफू पनि अरहत् भएका थिए । (सं. नि. II. पृ. ३४६ : खेमकसुत्तं, खन्धकवग्गो ।)

यसको अतिरिक्त—(१) कोसम्बय वा कोसम्बकसुत्तं (म. नि. I. पृ. ३९३, अ. क. II. पृ. ३२४); (२) जालिय-सुत्तं (दी. नि. I. पृ. १३६, अ. क. I. पृ. २२४); (३) सन्दकसुत्तं (म. नि. II. पृ. २११, अ. क. III. पृ. १५२); (४) उपक्कलेससुत्तं (म. नि. II. पृ. २२१, अ. क. IV. पृ. १३५); (५) सेखसुत्तं (सं. नि. IV. पृ. १९८, अ. क. III. पृ. १९६); (६) दल्हधम्मजातकं (जा. अ. क. III.

१. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४१९ : राजा उदेन ।

पृ. २७४, नं. ४०९); (७) कोसम्बिजातकं (जा. अ. क. IV. पृ. ७, नं. ४२८); र (८) सुरापानजातकं (जा. अ. क. I. पृ. ३०८, नं. ८९) आदि पनि घोषिताराममै बसिरहनु भएको वेलामा भगवानले उपदेश गर्नु भएको हो ।

X

X

X



मूल सूत्र—

१- धातुनानात्व

एक समय आयुष्मान् आनन्द कौशम्बीको घोषिताराममा बसिरहनु भएको थियो^१ । अनि घोषित गृहपति जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका घोषित गृहपतिले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“भन्ते आनन्द ! ‘धातुनानात्व, धातुनानात्व’ भनी भन्दछन् । भन्ते ! धातुनानात्वको सम्बन्धमा भगवानले के कसरी बताउनु भएको छ ?”

(१) “a. गृहपति ! चक्षुधातु छ, मनपर्ने रूप पनि छ, सुख-वेदनीय चक्षुविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! चक्षुधातु छ, मननपर्ने रूप पनि छ, दुःखवेदनीय

१. सं. नि. III. पृ. १०५ : घोसितसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २८.

चक्षुविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! चक्षुधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने रूप पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय चक्षुविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःख-असुखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(२) “a. गृहपति ! श्रोतधातु छ, मनपर्ने शब्द पनि छ, सुखवेदनीय श्रोतविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! श्रोतधातु छ, मननपर्ने शब्द पनि छ, दुःखवेदनीय श्रोतविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! श्रोतधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने शब्द पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय श्रोतविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(३) “a. गृहपति ! घ्राणधातु छ, मनपर्ने गन्ध पनि छ, सुखवेदनीय घ्राणविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! घ्राणधातु छ, मननपर्ने गन्ध पनि छ, दुःखवेदनीय घ्राणविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! घ्राणधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने गन्ध पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय घ्राणविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(४) “a. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, मनपर्ने रस पनि छ, सुखवेदनीय जिह्वाविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, मननपर्ने रस पनि छ, दुःखवेदनीय

जिह्वाविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! जिह्वाधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने रस पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय जिह्वाविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(५) “a. गृहपति ! कायधातु छ, मनपर्ने स्पर्श पनि छ, सुखवेदनीय कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! कायधातु छ, मननपर्ने स्पर्श पनि छ, दुःखवेदनीय कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! कायधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने स्पर्श पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय कायविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ ।

(६) “a. गृहपति ! मनधातु छ, मनपर्ने मनको विषय (= धर्म) पनि छ, सुखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा सुखवेदना उत्पन्न हुन्छ । b. गृहपति ! मनधातु छ, मननपर्ने मनको विषय पनि छ, दुःखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ । c. गृहपति ! मनधातु छ, उपेक्षावेदनीय मनपर्ने मनको विषय पनि छ, अदुःखअसुखवेदनीय मनविज्ञान पनि छ । स्पर्शको कारणद्वारा अदुःखअसुखवेदना उत्पन्न हुन्छ^१ ।

१. यस सूत्रमा तेइस (२३) धातुका कुराहरू बताइएका छन् । जस्तै—

(१) चक्षुप्रसादरूपी चक्षुधातु, (२) त्यसले आरम्भण

“गृहपति ! भगवानले धातुनानात्वको सम्बन्धमा यसरी बताउनु भएको छ ।”



गर्ने रूपधातु, (३) चक्षुविज्ञानधातु र (४) सहजात तीन स्कन्धरूपी धर्मधातु । यसरी पञ्चद्वारहरूमध्येमा प्रत्येक द्वारमा यी चार चार धातुहरू जोडदा बीस (२०) धातुहरू हुन्छन् ।

मनद्वारमा संग्रहित हुने—(१) आवर्जन चित्तरूपी मनधातु, (२) आरम्भण र हृदयवस्तरूपी धर्मधातु तथा (३) हृदयवस्तुमा आश्रित भएको मनविज्ञानधातु । यी तीन धातुहरू र माथि पञ्चेन्द्रियमा हुने बीस धातुहरू समेत गरी जम्मा तेइस (२३) धातुहरूका कुरा यस सूत्रमा देखाइएका छन् भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. २८-२९ : घोषितसुत्तवण्णना, गृहपतिवग्गतितयले उल्लेख गरेको छ ।

१४. चण्ड गामणी

परिचय

यी चण्ड गामणीको नाम कसैले राखेको होइन बल्कि धर्म-संग्राहकहरूले राखेको नाम हो भनी संयुक्तनिकायट्टकथाले^१ उल्लेख गरेको छ ।

भगवान श्रावस्तीमा बसिरहनु भएको वेलामा एकदिन वहाँ कहाँ गई कस्तालाई 'चण्ड' र कस्तालाई 'शुसील्य' भन्दछन् भनी यिनले प्रश्न सोधेका थिए । अनि भगवानले यिनलाई “जसले कोप गर्छ र गराउँछ उसलाई 'चण्ड' र जसले कोप गर्दैन र गराउन्न उसलाई 'शुसील्य' भन्दछन्” भनी उत्तर दिनु भएको थियो । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रमा अनुदित भएको छ ।

X

X

X

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. ९९ : चण्डसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

केही चण्ड नामहरू

- (१) **चण्ड (गामणी)**—यी चण्ड गामणी श्रावस्तीवासी हुन् । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरिदिएको छु ।
- (२) **चण्ड (पञ्चाल)**—हेर पञ्चालचण्ड । बु. ब्र. भा-१, पृ. ३७२.
- (३) **चण्ड (काली)**—यी चण्डकाली एक भिक्षुणी हुन् । यिनी भगडालु थिइन् । यिनी थुलनन्दा भिक्षुणीका साथ बस्दथिन् । पाचि. पा. पृ. ३०७ : चतुत्थसङ्घादिसो, भिक्खुनिविभङ्गो ।
- (४) **चण्ड (पज्जोत)**—यी चण्डपज्जोत^१ (= चण्डप्रदचोत) राजा अवन्तीको उज्जैनका राजा हुन्^२ । यिनकी छोरी वासुलदत्ता उदेन राजाकी एक महिषी थिइन्^३ । यिनी बिम्बिसार राजाका एक मित्र थिए^४ । बिम्बिसार राजाले जीवक वैद्यलाई पठाई यिनको औषधी गराउन लगाएका थिए^५ ।

१. पपं. सू. IV. पृ. ४९ : गोपकमोगल्लानसुत्तवण्णना ।

२. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२२ : राजा उदेन ।

३. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२३ : राजा उदेन ।

४. हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४२२ : राजा उदेन ।

५. हेर बु. गृ. भा-१, पृ. ३७९ : जीवक वैद्य ।

मूल सूत्रमा यिनलाई 'पज्जोत' (= प्रदचोत) भन्ने मात्र उल्लेख भएको छ । अट्टकथामा चाहिं पूरा नाम दिँदै 'चण्ड पज्जोत' (= चण्ड प्रदचोत) भनी लेखेको छ । यसभन्दा अधिका बुद्धकालीन ग्रन्थहरूमा भूलले 'चन्द्रप्रद्योत' भनी छापिएका छन् ।

- (५) चण्ड (सुत्तं)—यो सूत्र संयुत्तनिकायमा छ । यो सूत्रमा चण्ड गामणीले बुद्धसँग 'कसलाई चण्ड भन्दछन् ?' भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छु । सं. ति. III. पृ. २७१ : गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ९९.

X

X

X

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

१- कसरी 'चण्ड' हुन्छ ?

श्रावस्तीमा^१ ।

अनि चण्ड गामणी^२ जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चण्ड गामणीले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई 'चण्ड, चण्ड' भनी भन्दछन् ? भन्ते ! के हेतु, के प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ कसैलाई 'सुशील्य, सुशील्य' भनी भन्दछन् ?”

“गामणी ! यहाँ कसैको राग प्रहीण भएको हुन्न । राग प्रहीण नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा

१. सं. नि. III. पृ. २७९ : चण्डसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. ९९.

२. धर्मसंग्राहकहरूले 'चण्ड' भनी नामाकरण गरेका एक गामणी । सं. नि. अ. क. III. पृ. ९९ : चण्डसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

(आफूले पनि) कोप गर्छ। त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन्। द्वेष प्रहीण भएको हुन्न। द्वेष प्रहीण नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा (आफूले पनि) कोप गर्छ। त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन्। मोह प्रहीण भएको हुन्न। मोह प्रहीण नभएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउँछ र अर्काले कोप गराउँदा (आफूले पनि) कोप गर्छ। त्यस्तालाई 'चण्ड' भनी भन्दछन्। **गामणी !** यही हेतु, यही प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उसलाई 'चण्ड, चण्ड' भनी भन्दछन्।”

“**गामणी !** यहाँ कसैको राग प्रहीण भएको हुन्छ। राग प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउन्न र अर्काले कोप गराउँदा (आफूले) कोप गर्दैन। त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन्। द्वेष प्रहीण भएको हुन्छ। द्वेष प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउन्न र अर्काले कोप गराउँदा पनि (आफूले) कोप गर्दैन। त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन्। मोह प्रहीण भएको हुन्छ। मोह प्रहीण भएको कारणले गर्दा अर्कालाई कोप गराउन्न र अर्काले कोप गराउँदा पनि (आफूले) कोप गर्दैन। त्यस्तालाई 'सुशील्य' भनी भन्दछन्। **गामणी !** यही हेतु, यही प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उसलाई 'सुशील्य, सुशील्य' भनी भन्दछन्।”

यस्तो भन्नुहुँदा **चण्ड गामणीले** भगवानलाई यस्तो भने—
“धन्य हो, भन्ते ! धन्य हो, भन्ते !! जस्तै भन्ते ! घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा वा...भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु

भयो । भन्ते ! अब म भगवानको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवानले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”



१५. चम्पावासी उपासकहरू

परिचय

बुद्धका समयका ६ वटा प्रमुख महानगरहरूमध्ये चम्पानगर पनि यौटा हो^१ । यस नगरमा एक रमणीय गगगरा भन्ने पुष्करिणी थियो । यस पुष्करिणीको आसपासमा विहार पनि थियो । जसमा बुद्ध भगवान बसिरहनु भएको थियो । त्यसैले अगाडिको सूत्रमा 'गगगरा पुष्करिणीको तीरमा बस्नुभएको थियो' भनी उल्लेख भएको हो । सारिपुत्र महास्थविर पनि भगवानसँग त्यहाँ बसिरहनु भएको थियो । त्यस नगरमा धेरै श्रद्धालु उपासकहरू पनि थिए । उनीहरू सारिपुत्र महास्थविर प्रति विशेष विश्वस्त थिए । त्यसैले एकदिन उनीहरू बुद्धको श्रीमुखबाट उपदेश नसुनेको धेरैदिन भइसक्यो भन्दै सारिपुत्र महास्थविर कहाँ गएका हुन् । अनि वहाँले उनीहरूलाई बुद्ध कहाँ एक उपोसथको दिनमा लैजानु भयो र उनीहरूको निमित्त उपयुक्त हुने गरी

१. हेर दी. नि. II. पृ. ११३ : महापरिनिब्बानसुत्तं अथवा बु. रा. भा-१, पृ. १२५ मा ।

भगवानको श्रीमुखबाट उपदेश सुनाउने विचारले त्यसवखत वहाँले बुद्धसँग त्यस किसिमले प्रश्न सोध्नुभयो जसबाट बुद्धले उनीहरूको निमित्त उपयुक्त हुने गरी उपदेश दिन सक्नुहुन्थ्यो ।

सारिपुत्र महास्थविरको प्रश्नको उत्तरमा बुद्ध भगवानले सात किसिमका दानका कुराहरूको बारेमा उपदेश दिनुभयो । जुन कुराहरू यहाँ अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्टसँग उल्लेख भएका छन् ।



मूल सूत्र—

१- कस्तो दान महत्फलदायी हुन्छ ?

एक समय भगवान चम्पास्थित^१ गगगरा पुष्करिणीको तीरमा बस्नुभएको थियो^२ ।

अनि धेरै चम्पावासी उपासकहरू जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चम्पावासी उपासकहरूले आयुष्मान् सारिपुत्रलाई यस्तो विन्ति गरे—

“भन्ते ! भगवानको सम्मुखबाट हामीले धार्मिक कथा नसुनेको धेरै दिन भइसक्यो । भगवानको सम्मुखबाट हामीले धर्मका कुराहरू सुन्न पाए बेश हुने थियो ।”

१. चम्पा भन्ने नगर वर्तमान समयमा कहाँ पर्छ भन्ने कुरा लेखकको बु. रा. पृ. ६७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिएको छ ।

२. अ. नि-७, पृ. १९७ : दानमहत्फलसुत्तं, महायञ्जवग्गो, अ. क. II. पृ. ७९६ .

“आवुसो ! त्यसोभए उपोसथ (=पूर्णमा) को दिनमा आउनुहोस् । अवश्य पनि भगवानको सम्मुखबाट धर्मका कुराहरू सुन्न पाउनु हुनेछ ।”

“भन्ते ! हवस्” भनी चम्पावासी उपासकहरू आयुष्मान् सारिपुत्रलाई प्रत्युत्तरदिई आसनबाट उठी आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन तथा प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए ।

अनि चम्पावासी उपासकहरू उपोसथको दिनमा जहाँ आयुष्मान् सारिपुत्र हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् सारिपुत्रलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । अनि आयुष्मान् सारिपुत्र ती उपासकहरूसँगै जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बस्नुभयो । एक छेउमा बस्नुभएका आयुष्मान् सारिपुत्रले भगवानलाई यस्तो विन्ति गर्नुभयो—

(क) “भन्ते ! यहाँ हुनसक्छ के त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ, न त महानिसंस नै ? भन्ते ! यहाँ हुनसक्छ के त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी हुन्छ, महानिसंस पनि ?”

“सारिपुत्र ! हुनसक्छ यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई न महत्फलदायी हुन्छ, न त महानिसंस नै; सारिपुत्र ! हुनसक्छ यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ, महानिसंस पनि ।”

(ख) “भन्ते ! के हेतु, हे प्रत्यय होला जसले गर्दा यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्न, महानिसंस पनि हुन्न ? भन्ते ! के हेतु, हे प्रत्यय होला जसले गर्दा यहाँ त्यस्तै नै दिएको दानको फलले कसैलाई महत्फलदायी पनि हुन्छ, महानिसंस पनि ?”

१- “सारिपुत्र ! कसैले सापेक्षीभई दानदिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ- ‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने विचार लिई निधान गर्ने (डिपोजित गर्ने) आशाले दानदिन्छ । उसले श्रमणलाई वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, मालल-गन्ध-विलेपन अथवा सुत्ने बस्ने तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दानदिन्छ । सारिपुत्र ! के त यहाँ कसैले यस्तो दान दिनसक्छ त ? यसमा तिमी के भन्छौ ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“सारिपुत्र ! यहाँ जसले सापेक्षीभई दानदिन्छ र प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ- ‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने विचार लिई निधान गर्ने आशा लिई दान दिन्छ र उ त्यो दानदिई कायछाडी मृत्यु पछि चातुर्महाराजिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म (=कर्मफल), त्यो ऋद्धि^१ (=विपाक ऋद्धि), त्यो यश

१. ‘ऋद्धि’ शब्दको अर्थ हो—सिद्ध हुनु, सफल हुनु र इच्छा गरेको काम पूरा हुनु आदि । ऋद्धि दश प्रकारका छन् भन्ने कुरा बु. रा. भा-१, पृ. ६३ को पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिसकेको छ । त्यसमध्ये यहाँ

‘विपाक-ऋद्धि’ लाई ‘ऋद्धि’ भनिएको हो । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७६.

दश प्रकारका ऋद्धिहरूको बारेमा जुन कुराहरू बु. रा. पृ. ६३-६४ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन् त्यस सम्बन्धमा ती ऋद्धिहरूको परिभाषा कस्ता रहेछन् भन्ने बारेका कुराहरू यहाँ उल्लेख गरिदिएको छ ।

(१) अधिष्ठान-ऋद्धि भनेको—कुनै ऋद्धिमय-ध्यानलाभी भिक्षुले आफूले इच्छागरे अनुसार ‘यस्तो होस्’ भनी चिताएको कुरा सिद्ध हुनु हो । यसको परिभाषा पटि. म. पा. पृ. ४६९ मा यसरी दिइएको छ—

“कतमा अधिष्ठान इद्धि ? इध भिक्खु अनेक विहितं इद्धिविधं पच्चनुभोति—एको पि हुत्वा बहुधा होति, बहुधा पि हुत्वा एको होति,...याव ब्रह्मलोका पि कायेन वसं वत्तेति ।” अर्थात्—अधिष्ठान ऋद्धि भनेको कस्तो हो ? यहाँ भिक्षु एक भएर पनि अनेक हुन्छ र अनेक भएर पनि एक हुन्छ,...ब्रह्मलोसम्मलाई पनि शरीरद्वारा वशमा राख्छ । जस्तै—चूलपन्थ महास्थविरले भैं । (थेर. गा. अ. क. पृ. ५१७, पटि. म. अ. क. पृ. ४८३ : धम्म. प. अ. क. पृ. १२०.)

(२) विकुब्बन-ऋद्धि भनेको—प्रकृति रूपलाई छाडी

विविधाकारले अरू रूपहरू धारण गर्नसक्नु हो । पटि. म. पा. पृ. ४७३ अनुसार यसको परिभाषा यसरी उल्लेख गरिएको छ—

“कतमा विकुब्बना इद्धि ? सिखिस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स अभिभू नाम सावको ब्रह्मलोके ठितो सहस्सिलोकधातु सरेन विञ्जापेसि । सो दिस्समानेन पि कायेन धम्मं देसेति, अदिस्स मानेन पि...। सो पकतिवण्णं विजहित्वा कुमारकवण्णं वा दस्सेति,...सीहवण्णं वा दस्सेति,...विविधम्पि सेनाव्यूहं दस्सेती’ ति—अयं विकुब्बना इद्धि । अर्थात्—विकुब्बन-ऋद्धि भनेको कुनचाहिं हो भने—भगवान सिखि बुद्धका पालामा अभिभू भन्ने वहाँका श्रावकले ब्रह्मलोकमा बसी सहस्र लोकधातुलाई आफ्नो स्वर सुनाउनु भयो । वहाँले शरीर देखिने गरेर पनि नदेखिने गरेर पनि धर्मदेशना गर्नुभयो...। वहाँले आफ्नो प्रकृति रूप छाडी कुमारक रूप...सिंह रूप तथा विविध सेनाव्यूह आदि देखाउनु भयो—यसैलाई विकुब्बन-ऋद्धि भन्दछन् ।

(३) मनोमय-ऋद्धि भनेको के हो भने—चित्तसहित इन्द्रिय सम्पन्न रूप देखाउनु हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७३ मा यसरी उल्लेख भएको छ—

“कतमा मनोमया इद्धि ? इध भिक्खु इमम्हा काया अञ्जं कायं अभिनिम्मिनाति रूपिं मनोमयं सब्बङ्गपञ्चङ्गि अही-निन्द्रिय ।...अयं मनोमया इद्धि ।” अर्थात्—कुनचाहिं मनोमय

ऋद्धि हो भने—यहाँ भिक्षु यस शरीरबाट अर्को शरीर निर्माण गर्छ—रूप सम्पन्न सबै इन्द्रियहरू भएको । यसैलाई मनोमय ऋद्धि भन्दछन् ।

(४) **ज्ञानविस्फार-ऋद्धि** भनेको के हो भने—ज्ञानलाई फैलाउन सक्ने ऋद्धि हो । जस्तै— “अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जाय पहानट्ठो इज्झती ति—ज्ञाणविष्फार इद्धि ।” पटि. म. पा. पृ. ४७४; अर्थात्—अनित्यानुपश्यनाद्वारा नित्यसंज्ञालाई हटाउने काम सफल हुने भएकोले यसलाई ज्ञानविस्फार ऋद्धि भनिएको हो । **बक्कुल वा बाकुल** स्थविर जस्तै, (पटि. म. अ. क. पृ. ४९१; थेर. गा. अ. क. पृ. ३४४); **संकिच्च** स्थविर जस्तै र (पटि. म. अ. क. पृ. ४९३; थेर. गा. अ. क. पृ. ५३३; धम्म. प. अ. क. पृ. ३३०); **भूतपाल स्थविर** जस्तै (पटि. म. अ. क. पृ. ४९३; थेर. गा. अ. क. पृ. ४९३) ।

(५) **समाधि विस्फार-ऋद्धि** भनेको के हो भने—समाधि फैलाउन सक्ने ऋद्धि । “पठमेन भानेन नीवरणानं पहानट्ठो इज्झती”ति—समाधि विष्फार इद्धि ।...” पटि. म. पा. पृ. ४७४; अर्थात्—प्रथम ध्यानद्वारा नीवरणादि हटाउनमा सफलता पाउने भएकोले समाधि विस्फार-ऋद्धि भनिएको हो । **सारिपुत्र महा-स्थविरमा** समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो । (म. ति. I. पृ. ४०७; पटि. म. अ. क. पृ. ४९६); त्यस्तैगरी **खाणुकोण्डञ्ज** स्थविरमा

पनि समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (पटि. म. अ. क. पृ. ४९६; धम्म. प. अ. क. पृ. ३३६); उत्तरा उपासिकामा पनि समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (हेर. बु. म. पृ. २६६-३०१); श्यामावतीमा पनि समाधिविस्फार-ऋद्धि थियो (हेर. बु. म. पृ. २२०-६५) ।

(६) आर्य-ऋद्धि भनेको श्रेष्ठ ऋद्धि हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७५ मा यसप्रकार उल्लेख भएको छ—

“कतमा अरिया इद्धि ? इध भिक्खु सचे आकङ्कति— ‘पटिकूले अप्पटिकूलं विहरेय्यं ति, अप्पटिकूलसञ्जी तथ्य विहरति ।...उपेक्खको तथ्य विहरति सतो सम्पजानो ।’ अर्थात्—यहाँ यदि भिक्षुले प्रतिकूल विषयमा अप्रतिकूल भई विहार गर्न चाहन्छ भने—अप्रतिकूल संज्ञी भई विहार गर्न सक्छ ।...स्मृति सम्प्रज्ञानी भई त्यहाँ उपेक्षी भई बस्छ ।”

(७) कर्मविपाकज-ऋद्धि भनेको कर्मफलद्वारा सिद्ध हुने कुरा । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७६ मा यसरी उल्लेख भएको छ—

“कतमा कम्मविपाकज-इद्धि ? सब्वेसं पक्खीनं, सब्वेसं देवानं, एकच्चानं मनुस्सानं, एकच्चानं विनिपातिकानं । अयं कम्मविपाकज-इद्धि ।” अर्थात्—कर्मविपाकज-ऋद्धि भनेको कस्तो हो भने—ध्यानादिको प्रभाव नभएता पनि सबै पक्षीहरू आकाशमा उडेर जान सक्छन्, सबै देवताहरू पनि ध्यानादिको प्रभाव विनानै

आकाशमा जान सक्छन्, उनीहरू प्रकट पनि हुन सक्छन् लोप पनि हुन सक्छन्; केही प्रथम कल्पका मनुष्यहरू, विनिपातिक यक्ष प्रेतादि सत्वहरू तथा नागसुपर्णादिहरू पनि ध्यानको प्रभाव विना नै आकाशमा जान सक्छन्—यसैलाई कर्मविपाकज-ऋद्धि भनिएको हो । यक्षहरूमध्येमा प्रियंकर माता जस्तै (सं. नि. I. पृ. २१० : पियंकरसुत्तं; बु. ब्र. भा-१, पृ. ४०४) र पुनब्बसु माता यक्षिणी भैं (सं. नि. I. पृ. २११ : पुनब्बसुसुत्तं; बु. ब्र. भा-१, पृ. ४११) ।

(८) पुण्यमय-ऋद्धि भन्नाले पुण्यको प्रभावद्वारा सिद्ध हुने कार्यलाई भनिएको हो । जस्तै चक्रवर्ती राजा स्वतः चतुरङ्गिणी सेनासहित आकाशमार्गमा जान सक्छ । जोतिक गृहपतिको ऋद्धि पुण्यमय ऋद्धि हो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०२; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५६ : ब्राह्मणवग्गो); जटिल गृहपत्तिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०२; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५९ : ब्राह्मणवग्गो); मेण्डक गृहपतिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०४; धम्म. प. अ. क. पृ. ६५४ : ब्राह्मणवग्गो); घोषित वा घोषक गृहपतिको पनि पुण्यमय ऋद्धि थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०४; धम्म. प. अ. क. पृ. ८५ : अप्पमादवग्गो; बु. म. पृ. १८५) । मेण्डक सेठमा पाँचै जनामा पनि पुण्यमय ऋद्धि नै थियो । (पटि. म. अ. क. पृ. ५०९, हेर बु. रा. पृ. ६३ मा पनि) पटि. म. पा. पृ. ४७६.

(९) विदचामय-ऋद्धि भनेको—विदचा (= मन्त्र)

जप गरी विदद्याधरहरू आकाशमा जान्छन्, आकाशमा गई हस्ती र अशवादिका रूपहरू पनि देखाउँछन् । यस्तै प्रकारका सिद्धि हुनेलाई विदचामय-ऋद्धि भनी भन्दछन् । पटि. म. पा. पृ. ४७६; कुनै पनि भौतिक विदद्याद्वारा सफलता प्राप्त गर्न सक्नेलाई पनि विदचामय-ऋद्धि नै भन्दछन् । पटि. म. अ. क. पृ. ५१०.

(१०) प्रयोगप्रत्यय-ऋद्धि भनेको—त्यस त्यस प्रयोगको हेतुद्वारा सिद्ध हुने कार्यलाई भनिएको हो । यस सम्बन्धमा पटि. म. पा. पृ. ४७७ ले यसरी उल्लेख गरेको छ—

“कथं तत्थ तत्थ सम्मा पयोगपच्चया इज्झनत्थेन इद्धि ? नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स पहानट्ठो इज्झती’ ति... अब्यापादेन व्यापादस्स पहानट्ठो इज्झती’ ति... अरहत्तमग्गेन सब्बकिलेसानं पहानट्ठो इज्झती’ ति— तत्थ तत्थ सम्मा पयोगपच्चया इज्झनट्ठेन इद्धि ।” अर्थात्—कसरी त्यहाँ त्यहाँ सम्यक् प्रयोगद्वारा सिद्ध हुने भएकोले ऋद्धि भनिएको हो भने— नैष्कर्म्यद्वारा कामच्छन्दादि प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले, अब्यापादद्वारा व्यापाद प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले... अरहत् मार्गद्वारा सबै क्लेशहरू प्रहाण गर्ने काम सिद्ध हुने भएकोले—त्यहाँ त्यहाँ सम्यक् प्रयोगद्वारा सिद्ध हुने भएकोले ऋद्धि भनिएको हो । यसको अलावा अझ विशेष कुराहरू जान्न चाहनेले विशुद्धिमार्गको ऋद्धिविधनिर्देश-१२ को पृ. २८२ मा र पटि. म. पा. पृ. ४६७-७७ को इद्धिकथामा हेर्नु ।

(= परिवार सम्पत्ति), त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ, यस आत्मभावमा (= मनुष्यलोकमा) आउने हुन्छ^१ ।”

२- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ, ‘न यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने निधान गर्ने आशा लिई दानदिन्छ, बल्कि ‘दानदिनु राम्रो हो’ भनी दानदिन्छ । उ त्यो दानदिई...देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म, त्यो ऋद्धि, त्यो यश र त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।”

३- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई दानदिन्छ, ‘न यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भन्ने निधान गर्ने आशा लिई दानदिन्छ, ‘न दानदिनु राम्रो हो’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘बाबु बाजेहरूले अघिदेखि दिइआएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ । उ त्यो दानदिई...देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ । उ त्यो कर्म,...त्यो

१. यो पञ्चस्कन्ध भएको मनुष्यलोकमा आउने हुन्छ । माथि माथि उत्पन्न हुने होइन बल्कि तल तल उत्पन्न हुने भनी भनिएको हो भनी मनो.
र. पू. II. पृ. ७९६ : दानमहफलसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।”

४- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ,...‘न बाबु बाजेहरूले अधिदेखि दिइआएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘म पकाउँछु, (= दानको फल मैले नै पाउने छु), यिनीहरूले पकाउँने छैनन् (= दानको फल यिनीहरूले नै पाउने छैनन्) अतः पकाउँनेले नपकाउँनेलाई दान नदिनु योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ ।...उ त्यो कर्म,...त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।”

५- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ,...‘न म पकाउँछु, यिनीहरूले पकाउने छैनन्, अतः पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘अष्टक, वामक, वामदेव, विश्वमित्र, यमदग्नि, अङ्गिरस, भारद्वाज, वशिष्ठ, कश्यप, भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दान संविभाजन हुने छ’ भनी दानदिन्छ ।...उ त्यो कर्म,...त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ।”

६- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ,... ‘न अष्टक,...भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दान संविभाजन हुने छ’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘यो दानदिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ’ भनी

दानदिन्छ ।...उ त्यो कर्म,...त्यो आधिपत्य भोग गरी आगामी हुन्छ र यस आत्मभावमा आउने हुन्छ ।”

७- “सारिपुत्र ! यहाँ कसैले न त सापेक्षीभई दानदिन्छ,...‘न यो दानदिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ, सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ’ भनी दानदिन्छ, बल्कि ‘चित्तलङ्कार, चित्तपरिष्कार’ हुन्छ’ भनी दानदिन्छ । उसले श्रमण वा ब्राह्मणलाई अन्न, पान, वस्त्र, यान, माला-गन्ध, विलेपन अथवा सुत्ने-बस्ने तथा प्रदीपादि वस्तुहरू दानदिन्छ । सारिपुत्र ! के त यहाँ कसैले यस्तो दान दिनसक्छ त ? यसमा तिम्री के भन्छौ ?”

“भन्ते ! सक्छ ।”

“सारिपुत्र ! यहाँ जसले न सापेक्षीभई दानदिन्छ, न प्रतिबद्ध चित्त लिई ‘यो परलोकमा परिभोग गर्नेछु’ भनी निधान गर्ने आशा लिई दान दिन्छ; ‘न दानदिनु राम्रो हो’ भनी दानदिन्छ; ‘न बाबु बाजेहरूले अधिदेखि दिइएको र गरिआएको पुरानो कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन’ भनी दानदिन्छ; ‘न म पकाउँछु, यिनीहरूले

-
१. समथ र विपश्यना ध्यानहरूलाई चित्तालङ्कार र चित्तको परिष्कार भन्दछन् । अतः यहाँ ‘चित्तलङ्कार, चित्त-परिष्कार हुन्छ’ भनी ‘ध्यानलाभी भई दानदिने छु’ भनी भनिएको हो । अं. नि. अ. क. पृ. ७१६ : दानमहफलसुत्तं ।

पकाउने छैनन् अतः पकाउनेले न पकाउनेलाई दान नदिनु योग्य छैन' भनी दानदिन्छ; 'न अष्टक,... भृगु आदि पूर्वज ऋषिहरूको महायज्ञ जस्तै यो मेरो दान संविभाजन हुनेछ' भनी दानदिन्छ; 'न यो दानदिंदा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ र सन्तुष्ट तथा सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ' भनी दानदिन्छ; बल्कि 'चित्तलङ्कार, चित्तपरिष्कार हुन्छ' भनी दान-दिन्छ । उ त्यो दानदिई काय छाडी मृत्यु ब्रह्मकायिक देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ^१ । पछि उ त्यो कर्म, त्यो ऋद्धि, त्यो यश त्यो आधिपत्य भोग गरी अनागामी हुन्छ र यस आत्मभावमा पुनः नआउने हुन्छ ।”

“सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उस्तै दान दिँएता पनि कसैलाई त्यसको फल महत्फल हुन्न, न त महानिसंस नै । सारिपुत्र ! यही नै हेतु हो र यही नै प्रत्यय हो जसले गर्दा यहाँ उस्तै दान दिँएता पनि कसैलाई त्यसको फल महत्फल हुन्छ, तथा महानिसंस पनि^२ ।”

Dhamma.Digital

१. दानको प्रभावले मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिँदैन । ध्यानको प्रभावद्वारा मात्र ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन सकिन्छ । अतः उ चित्तलङ्कार सम्झिने समथ र विपश्यनादि ध्यानलाभी भई त्यसै चित्तको

प्रभावद्वारा ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छ । त्यसै ध्यानद्वारा अनागामी पनि हुन्छ । अं. नि. अ. क. II. पृ. ७१६.

२. यस सूत्रमा सर्वप्रथम (१) तण्हुत्तरियदान, दोश्रो (२) चित्तीकारदान, तेश्रो (३) हिरोत्तप्पदान, चौथो (४) निरवसेसदान, पाँचौ (५) दक्खिणेय्यदान, छैठौँ (६) सोमनस्सूपविचारदान र सातौँ (७) अलङ्कारपरिवारदान गरी सात किसिमका दानहरूका कुराहरू उल्लेख भएका छन् । मनो. र. पू. II. पृ. ७१६ : दानमहप्फलसुत्तवण्णना, महायञ्जवग्गो ।



१६. चुन्द कम्मरपुत्र

परिचय

चुन्द कम्मरपुत्र मल्लदेशको पावा नगरवासी हुन् । यिनी महाकुटुम्बिक धनी परिवारमा जन्मेका थिए । यिनी एक सुवर्णकार पुत्र थिए । त्यसैले सूत्रमा यिनलाई 'कम्मरपुत्र' भनिएको हो ।

उदानट्टकथा^१ र दीघनिकायट्टकथा^२ अनुसार—सर्वप्रथम बुद्धसँग भेट गर्दा यिनले स्रोतापत्ति-फल प्राप्त गरेका थिए । तर कुन ठाउँमा र कहीले गरेका थिए भन्ने कुरा चाहिँ त्यहाँ उल्लेख भएको छैन ।

चुन्द कम्मरपुत्रको सम्बन्धमा पाइएका अगाडि अनुदित तीनवटा सूत्रहरूका कुराहरूमाथि विचार गर्दा सम्भवत यिनले अगाडि अनुदित पहिलो सूत्रमा भगवानसँग पहिलो भेट गरेका होलान् भनी भन्न सकिन्छ । किनभने त्यसवखतसम्म यिनी बुद्धमार्गी नभएका कुरा त्यस सूत्रबाट प्रष्ट हुन्छ । भगवानले त्यस समय यिनीसँग— “चुन्द !

१. पृ. २७९ : चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो ।

२. I. पृ. ३९५ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

कस्का शुद्धिहरू तिमी रुचाउँछौ ?” भनी सोध्नुहुँदा यिनले—ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरूलाई रुचाएका कुरा बताएका थिए । त्यसपछि भगवानको उपदेश सुनेर प्रसन्न भई यिनले— “आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी तपाईं गौतमले मलाई स्वीकार गर्नुहोस्” भनी भगवानसँग प्रार्थना गरेवाट यिनी त्यहाँदेखि मात्र बुद्धको अनुयायी बनेका कुरा स्पष्टसँग देखिन्छ । यसरी बुद्धको अनुयायीभई स्रोतापन्न भइसकेपछि यिनले—**उदानट्टकथा^१** र **दीघनिकायट्टकथा^२** अनुसार—भगवानलाई आफ्नै आम्रवनमा विहारहरू बनाइदिएका थिए ।

एक समय भगवानले—जब मल्लहरूको **पावा नगरमा** जाँदा त्यहाँका **मल्ल राजाहरूले** बनाएका नयाँ संस्थागारमा आफूलाई निम्तो गर्ने छन् र त्यहाँ उपदेश गर्दा पाँचशय भिक्षुहरूले प्रतिसम्भिदाज्ञानका साथ अरहत्फल प्राप्तगर्ने छन्^३ भन्ने कुरा जान्नुभयो—तब भगवान मल्लदेशमा चारिका गर्दै जहाँ **चुन्द कुम्मारपुत्रको आम्रवन** हो त्यहाँ गएर बस्नुभएको थियो^४ ।

अर्को एक समयमा भगवान **चुन्दको आम्रवनमा** बसिरहनु भएको वेलामा **खण्डसुमन** भन्ने एक मल्ल राजपुत्र वहाँको धर्मोपदेश

-
१. पृ. २७९ : चुन्दसुत्तवण्णना ।
 २. I. पृ. ३९५ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।
 ३. सुमं. वि. II. पृ. ७०८ : सङ्गीतिसुत्तवण्णना ।
 ४. दी. नि. III. पृ. ११६ : सङ्गीतिसुत्तं ।

सुनैर प्रव्रजित भएका कुरा थेरगाथा अट्टकथाले^१ उल्लेख गरेको छ ।

अर्को एक समयमा भगवान चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रवनमा बसिरहनु भएको वेलामा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्धलाई आफ्नो घरमा निम्त्याई सूकरमद्व सहित भोजन दान दिएका थिए । यो थियो भगवान बुद्धको अन्तिम भोजन र अन्तिम यात्रा । यो भोजन पछि भगवानलाई ज्यादै पखाला लागेको थियो र त्यसपछि वहाँ कुशीनगरमा महापरिनिर्वाण पनि हुनुभयो । जुन कुराहरू अगाडिको दोश्रो सूत्रमा वर्णित भएका छन् ।

यो भोजनको समयमा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्ध सहित भिक्षुसङ्घको निमित्त सुनका भाँडाहरूमा खादच-भोज्यहरू राखेर दिएका थिए भन्ने कुरा सुत्तनिपातट्टकथाले उल्लेख गरेको छ । त्यस समय एक भिक्षुले एकहजार जाने एउटा सुनको भाँडो सुटुक्क लिएर आफ्नो थैलोमा राखेको कुरा पनि उक्त अट्टकथामै उल्लेख भएको छ । यो देखेर चुन्द कम्मरपुत्रले नदेखे जस्तो गरेका थिए । पछि साँभूपख उपरोक्त घटनालाई मनमा राखेर चुन्दले बुद्धसँग “ककस्ता श्रमणहरू हुन्छन् ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए^२ । (सायन्ह समये भगवन्तं उपसङ्गमित्वा आह) । भगवानले ‘चार प्रकारका श्रमणहरू हुन्छन्’ भन्ने कुरा बताउनु

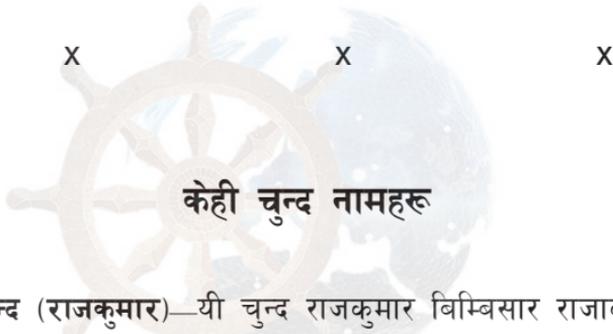
१. I. पृ. १९८ : खण्डसुमनत्थेरस्स गाथावण्णना, एककनिपातवण्णना ।

२. पृ. १०९ : चुन्दसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

३. सुत्त. नि. अ. क. पृ. १०९ : चुन्दसूत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

भई चुन्द कुम्मारपुत्रको मनको शंकालाई दूर गराइ दिनुभयो । जुन कुरा अगाडिको तेश्रो सूत्रमा उल्लेख भएको छ ।

अर्थकथामा उल्लेख भएका स्पष्टिकरणका कुराहरू अगाडिका अनुदित मूल सूत्रहरूका सम्बन्धित ठाउँहरूमा पादटिप्पणी लेखिदिएको छ । जसबाट कारणहरू स्पष्ट हुने छन् भन्ने आशा लिएको छ ।



केही चुन्द नामहरू

- (१) चुन्द (राजकुमार)—यी चुन्द राजकुमार विम्बिसार राजाका छोरा हुन् । अं. नि-५, पृ. ३०१ : चुन्दीसुत्तं, सुमनवग्गो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ८, २८.)
- (२) चुन्द (समणुद्देश)—दी. नि. III. पृ. ९१ : पासादिकसुत्तं, अ. क. II. पृ. ६५९; सं. नि. IV. पृ. १३८ : चुन्दसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १७२; म. नि. III. पृ. ३७ : सामगामसुत्तं, अ. क. IV. पृ. २२ । यी तीनै सूत्रहरूका अर्थकथाहरूले चुन्द समणुद्देश (= चुन्द समणुद्देश) सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ हुनुहुन्छ भनी लेखेका छन् । (हेर बु. प. भा-१, पृ. २९८ : निगण्ठ-नाटपुत्रको देहान्त) ।

सं. नि. IV. पृ. १३८ को चुन्दसुत्तमा—सारिपुत्र महास्थविर परिनिर्वाण भएपछि वहाँका पात्र चीवरहरू लिएर चुन्द समणुद्देस श्रावस्तीमा जानुभएका कुराहरू उल्लेख भएका छन् ।

- (३) चुन्द (महा)—महाचुन्द । अं. नि-६, पृ. ६८ : महाचुन्दसुत्तं, धम्मिकवग्गो, अ. क. II. पृ. ६७४; म. नि. I. पृ. ५४ : सल्लेखसुत्तं, अ. क. I. पृ. १६३; म. नि. III. पृ. १४२ : आनापानसतिसुत्तं, अ. क. IV. पृ. ९४; सं. नि. IV. पृ. ७६ : ततियगिलानसुत्तं, बोज्झङ्गसंयुत्तं । वहाँ महाचुन्द पनि सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ (कनिष्ठभातिको) हुनुहुन्छ भनी अं. अ. क. II. पृ. ६७४ : छक्कनिपातवण्णना र थेर. गा. अ. क. I. पृ. २६१ : महाचुन्दत्थेरस्स गाथावण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।
- (४) चुन्द (चूल)—वहाँ चूल चुन्दको नाम अप. दा. पा. I. पृ. १२२ : चुन्दत्थेर अपदानमा उल्लेख भएको छ । यसको अर्थकथा पृ. ३१९ ले चाहिँ वहाँ पनि सारिपुत्र महास्थविरका कान्छा भाइ (कणिट्टो) हुनुहुन्छ भनी लेखेको छ ।
- (५) चुन्दक—दी. नि. II. पृ. १०४ : महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. I. पृ. ३९८ (यी चुन्दक पनि माथि (२) को चुन्द हुनुपर्छ) ।
- (६) चुन्द (सूकरिक)—यी चुन्दसूकरिक राजगृहको वेणुवनारामको आसपासमा बस्दथे । यिनले पचपन्न वर्षसम्म सुगुर मार्ने

काम गरी मासु बेचेर जीविका गर्दथे । यिनी मर्दा सुगुर जस्तै कराएका थिए र मरेपछि अवीचि नरकमा उत्पन्न भएका थिए । धम्म. प. अ. क. पृ. ६२ : चुन्दसूकरिकवत्थु, यमकवग्गो ।

- (७) चुन्द (कम्मारपुत्र)—यिनी पावावासी हुन् र यिनी सुवर्णकारपुत्र थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरेको छु ।
- (८) चुन्दत्थिक अथवा चुन्दट्टिल—यो एक गाउँको नाम हो । हेर बु. प्रे. पृ. ७६ : अभिज्जमानपेतवत्थु ।
- (९) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको दशकनिपातमा छ । यस सूत्रमा चुन्द कम्मारपुत्रसँग भगवानले 'कस्का शुद्धिहरू तिमी रुचाउँछौ ?' भनी सोध्नुहुँदा उनले 'पश्चिम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरू रुचाउँछु' भनी बताएका कुराहरू छन् । अं. नि-१०, पृ. ३१६, अ. क. II. पृ. ८६०; यसको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छु ।
- (१०) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र उदानपालि पृ. १६४ : पाटलिगामियवर्गमा छ । यस सूत्रमा चुन्द कम्मारपुत्रले भगवानलाई सूकरमद्दवका साथ भोजन दानदिएका कुराहरू छन् । अ. क. पृ. ९८ । यो सूकरमद्दवका साथ भोजनदान दिएका कुरा दी. नि. II. पृ. ९८ : महापरिनिब्बानसुत्तको 'कम्मारपुत्त चुन्द वत्थु' मा पनि पाइन्छ । यस सूत्रको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छु ।
- (११) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र सुत्तनिपातको उरगवग्गोमा उल्लेख भएको

छ र यसमा चुन्द कम्मरपुत्रले बुद्धसँग 'कति किसिमका श्रमणहरू छन् ?' भन्ने प्रश्न सोधेका छन् । उत्तरमा बुद्धले 'चार किसिमका श्रमणहरू छन्' भन्ने कुरा बताउनु भएको छ । सुत्त. नि. पृ. २८, अ. क. पृ. १०९; यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।

(१२) चुन्दसुत्तं—यो सूत्र संयुत्तनिकायको सतिपट्टानसंयुत्तमा छ । यस सूत्रमा—नालक गाउँमा विरामी भई बसिरहनु भएका सारिपुत्र महास्थविरलाई चुन्द समणुद्देशले उपस्थान गरिरहेका र पछि वहाँ परिनिर्वाण भएपछि वहाँका पात्र चीवरहरू लिई चुन्द समणुद्देश जेतवनाराममा आनन्द महास्थविर कहाँ जानुभएका कुराहरू छन् । सारिपुत्र महास्थविरको परिनिर्वाण भएको समाचार सुनी भगवान बुद्धले अत्यन्त संवेगनीय ढङ्गले ठूलो रुखको ठूलो शाखा भाँचिएको उपमा दिई उपदेश गर्नुभएको छ । सं. नि. IV. पृ. १३८, अ. क. III. पृ. १७२.

(१३) चुन्दसुत्तं (महाचुन्दसुत्तं)—यस सूत्रमा चैतीय देशमा महाचुन्द महास्थविर बसिरहनु भएको वेलामा वहाँले भिक्षुहरूलाई—ध्यानीले धर्मकथिकको र धर्मकथिकले ध्यानीको प्रशंसा गर्नुपर्छ र परस्पर ईर्ष्या गर्नुहुन्न भन्ने कुराको उपदेश गर्नुभएको छ । अं. नि-६, पृ. ६८ : धम्मिकवग्गो, अ. क. II. पृ. ६७४.

- (१४) चुन्दसुत्तं (= महाचुन्दसुत्तं)—यस सूत्रमा महाचुन्द महास्थविरले भिक्षुहरूलाई—ज्ञानवादी भएर आफूमा लोभादि क्लेशनीय धर्महरू छन् भने उ ज्ञानवादी होइन र ध्यानवादी भएर आफूमा लोभादि क्लेशनीय धर्महरू छन् भने उ ध्यानवादी होइन भन्ने आदि कुराको उपदेश गर्नुभएको छ । अं. नि-१०, पृ. १३१ : महावग्गो, अ. क. II. पृ. ८२७.



मूल सूत्र—

१- कस्का शुद्धिहरूलाई रुचाउँछौ ?

यस्तो मैले सुनेँ ।

एक समय भगवान पावामा कम्मरपुत्रको आम्रवनमा बस्नुभएको थियो । अनि चुन्द कम्मरपुत्र^१ जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कम्मरपुत्रसँग भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“चुन्द ! कस्का शुद्धिहरू तिमी रुचाउँछौ ?”

“भन्ते ! पश्चीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, भ्रुचाउ

१. अं. नि-१०, पृ. ३१६ : चुन्दसुत्तं, जाणुस्सोणिवग्गो, अ. क. II. पृ. ८६०.

२. ‘चुन्द कम्मरपुत्र’ भनेको चुन्द नामक एक सुवर्णकारपुत्र हुन् । मनो. र. पू. II. पृ. ८६० : चुन्दसुत्तवण्णना, जाणुस्सोणिवग्गो वा सच्चोरोहणीवग्गो ।

लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू शुद्धिहरू बताउँछन्; उनीहरूका शुद्धिहरूलाई म रुचाउँछु ।”

“चुन्द ! पश्चीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, भ्रुचाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू कसरी शुद्धिहरू बताउँछन् त ?”

“भन्ते ! यहाँ पश्चीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, भ्रुचाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू आफ्ना श्रावकहरूलाई यस्तो ग्रहण गर्न लगाउँछन्— ‘हे पुरुष ! तिम्री यताआऊ, विहान सबैरे उठ्ने वित्तिकै शयनासनबाटै पृथ्वी छोऊ; यदि पृथ्वी छुन्नौ भने गीलो गोबर छोऊ; यदि गीलो गोबर छुन्नौ भने हरिया घाँसहरू छोऊ; यदि हरिया घाँसहरू छुन्नौ भने अग्निपरिचर्या गर; यदि अग्नि-परिचर्या गर्दैनौ भने हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गर; यदि हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गर्दैनौ भने संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाऊ ।’ भन्ते ! पश्चीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, भ्रुचाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू यसरी शुद्धिहरू बताउँछन्; उनीहरूका शुद्धिहरूलाई म रुचाउँछु ।”

“चुन्द ! पश्चीम भूमिभागमा बस्ने कमण्डलुधारी, भ्रुचाउ लगाउने, अग्निहोत्र गर्ने तथा पानीमा नुहाउने ब्राह्मणहरू अर्कै ढंगले शुद्धिहरू बताउँछन्; अर्कै ढंगले आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ ।”

“भन्ते ! कसरी आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ नि ? भन्ते !

भगवानले मलाई त्यसरी धर्मोपदेश गर्नुहोस् जसरी आर्यको विनयमा शुद्धि हुन्छ।”

“चुन्द ! त्यसोभए सुन राम्ररी मनमा राख भन्नेछु।”

“हवस्, भन्ते” भनी चुन्द कम्मरपुत्रले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए। अनि भगवानले यसो भन्नुभयो—

दश अकुशल कर्मपथ

“चुन्द ! कायद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ; वचनद्वारा चार प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ; मनद्वारा तीन प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ।”

“चुन्द ! कसरी कायद्वारा तीन प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?”

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष प्राणीघात गर्ने हुन्छ—उ रौद्र, लोहितपाणी, मारकाटमा तत्पर रहने र प्राणीहरू प्रति निर्दयी हुन्छ। (२) अदिन्नादायी अर्थात् चोरी गर्ने हुन्छ—जुन ती गाउँ वा अरण्यमा राखेका अर्काका वित्तूपकरणहरू (= धनमालहरू) हुन् ती वस्तुहरू नदिइकन चोरी गरेर लिने हुन्छ। (३) कामविषयमा मिथ्याचरण गर्ने हुन्छ। जुन ती मातृरक्षिता, पितृरक्षिता, मातृ-पितृरक्षिता, भातृरक्षिता, भगिनीरक्षिता, ज्ञातिरक्षिता, गोत्ररक्षिता, धर्मरक्षिता, स-स्वामिका, सपरिदण्डिका तथा मालालंकृतालाई समेत—यसरी रक्षागरी राखेकी

(= बचाइ राखेकी) कुमारी वा स्त्रीमाथि मिथ्याचरण गर्ने हुन्छ^१ । चन्द्र ! यसरी कायद्वारा तीन प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।”

“चन्द्र ! कसरी वचनद्वारा चार प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?”

“चन्द्र ! यहाँ (१) कुनै पुरुष भूट बोल्ने हुन्छ—सभाको बीचमा, परिषद्को बीचमा, ज्ञातिहरूको बीचमा, पूगको (= पञ्चको) बीचमा, राजकुलको बीचमा अथवा साक्षीको निमित्त बोलाएर लगी— ‘हे पुरुष ! जो तिमि जान्दछौ त्यो बताऊ’ भनी भन्दा नजानेकोलाई उ ‘जान्दछु’ भनी भन्छ वा जानेकोलाई ‘जान्दिन’ भनी भन्छ; नदेखेकोलाई ‘देखेको छु’ भनी भन्छ वा देखेकोलाई ‘देखेको छैन’ भनी भन्छ । यसरी आफ्नो कारणले वा अर्काको कारणले वा कुनै वस्तु वा पैसा (= घूस) को कारणले जानी जानी भूट बोल्छ । (२) चुक्ती लगाउने हुन्छ—यहाँ सुनेर अमुकलाई कुरा सुनाउँछ यिनीहरूलाई फूट पार्नको निमित्त वा अमुक कहाँ सुनेर यिनीहरूलाई कुरा सुनाउँछ अमुकलाई फूट पार्नको निमित्त । यसरी मेलमिलाप भएकालाई भेद गर्ने वा भेदभिन्न भएकालाई भन् प्रोत्साहित गर्ने; वर्ग वर्ग भई बसेकोमा रमाउने, वर्गीकरण गर्नेमा मन लगाउने, वर्गीकरणमा आनन्दित हुने तथा वर्गीकरण हुने बोली बोल्ने हुन्छ । (३) परुष (= कटु) बोली बोल्ने हुन्छ—जुन् त्यो बोली

१. कस्ता स्त्रीहरू कहाँ जाँदा काममिथ्याचारी हुइन्छ र कस्ता पुरुषहरू कहाँ जाँदा काममिथ्याचारिणी हुइन्छ भन्ने सम्बन्धका कुराहरू पपं. सू. I. पृ. १७९ : सम्मादिद्विसुत्तवण्णनामा विस्तृतरूपले उल्लेख भएको पाइन्छ ।

काँढाले जस्तै घोच्छ, कर्कश हुन्छ, अर्कालाई तीतो लाग्छ (परकटुका) अर्कालाई होच्याउँछ, क्रोधपूर्ण हुन्छ र अशान्ति उत्पन्न गर्छ—त्यस्तो बोली बोल्ने हुन्छ । (४) सम्प्रलाभी हुन्छ—असमयमा बोल्ने, असत्य बोल्ने, अनर्थ बोल्ने, अधर्म (= अतथ्य) बोल्ने र अविनय (= अनैतिक) बोल्ने हुन्छ । कुनै सार नभएको बोली (अनिधानवर्तिवाचं) बोल्छ—त्यो पनि असमयमा, कुनै कारणविना, टुँगो नलाग्नेगरी तथा अनर्थयुक्त बोली बोल्ने हुन्छ । **चुन्द !** यसरी वचनद्वारा चार प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।”

“**चुन्द !** कसरी मनद्वारा तीन प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ?”

“**चुन्द !** यहाँ (१) कुनै पुरुष अभिध्यालु (= महालोभी) हुन्छ—जो त्यो अर्काको धनसम्पत्ति हो त्यसमाथि लोभ गर्ने हुन्छ— ‘अहो ! जो त्यो अर्काको हो त्यो मेरो भए हुन्थ्यो ।’ (२) ब्यापन्नचित्त (= द्वेषपूर्णचित्त) हुने र द्वेषपूर्ण संकल्प गर्ने हुन्छ— ‘यी सत्वहरू मारिए हुन्थ्यो, वध गरिए हुन्थ्यो, उच्छिन्नभए हुन्थ्यो, विनाश भए हुन्थ्यो अथवा यिनीहरू नरहे हुन्थ्यो ।’ (३) मिथ्यादृष्टिक हुन्छ, विपरीत दृष्टिले हेर्ने हुन्छ— ‘दानको फल छैन, यज्ञको फल छैन, हवनको फल छैन, सुकृत्यदुष्कृत्यको फल छैन, यो लोक छैन, परलोक छैन, आमा छैन, बाबु छैन, औपपातिक (=मरेर पुनः उत्पन्न हुने) सत्वहरू छैनन्, यो लोकमा त्यस्ता कुनै श्रमण ब्राह्मण छैन जसले सम्यक् रूपले नैर्याणिक मार्गमा प्रतिपन्न भई यो लोक र परलोकलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउन सकोस् ।’
“**चुन्द !** यसरी मनद्वारा तीन प्रकारले अशुद्धि हुइन्छ ।”

“चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरू हुन् । चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरूले युक्त हुने पुरुषले विहान सबेरै उठेर शयनासनबाटै पृथ्वीलाई छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र पृथ्वीलाई नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । गीलो गोबर छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र गीलो गोबर नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । हरिया घाँसहरू छोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र हरिया घाँसहरू नछोए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । अग्निपरिचर्या गरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र अग्निपरिचर्या नगरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार नगरे तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ र संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा ननुहाए तापनि अशुद्ध नै हुन्छ । किनभने ? चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथहरू अशुद्ध नै हुन्छन् र अशुद्धिकारक पनि ।”

चुन्द ! यी दश अकुशल कर्मपथको संयोगको कारणद्वारा नरक पनि देखिन्छ, निरश्चीन पनि देखिन्छ, प्रेतविषय पनि देखिन्छ तथा यसभन्दा अरू कुनै दुर्गतिहरू छन् भने ती पनि देखिन्छन् ।”

दश कुशल कर्मपथ

“चुन्द ! कायद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ; वचनद्वारा चार प्रकारले शुद्धि हुइन्छ; मनद्वारा तीन प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।”

“चुन्द ! कसरी कायद्वारा तीन प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?”

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष प्राणीघातलाई त्यागी प्राणीघातबाट विरत रहन्छ—उ दण्ड त्यागी, शस्त्र त्यागी, लज्जी भई, दयालु भई, सबै प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी भई बस्छ । (२) अदिन्नादान (= चारीकाम) लाई त्यागी अदिन्नादानबाट विरत रहन्छ—जुन ती गाउँमा वा अरण्यमा राखेका अर्काका वित्तूपकरणहरू (= धनमालहरू) हुन्—ती वस्तुहरू नदिइकन चोरी नियतले लिने हुन्न । (३) कामविषयको मिथ्याचारलाई त्यागी काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ । जुन ती मातृरक्षिता, पितृरक्षिता, ...^१ कुमारी वा स्त्री प्रति मिथ्याचरण गर्ने हुन्न । चुन्द ! यसरी कायद्वारा तीन प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।”

“चुन्द ! कसरी वचनद्वारा चार प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?”

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै पुरुष भूट बोलीलाई त्यागी भूटो बोलीबाट विरत रहन्छ । सभाको बीचमा, परिषद्को बीचमा, ज्ञातिहरूको बीचमा, पूगको (= पञ्चको) बीचमा, राजकुलको बीचमा अथवा साक्षीको निमित्त बोलाएर लगी— ‘हे पुरुष ! जो तिम्री जान्दछौ त्यो बताऊ’ भनी भन्दा नजानेकोलाई उ ‘जान्दिन’ भन्छ र जानेकोलाई ‘जान्दछु’ भनी भन्छ; नदेखेकोलाई ‘देखेको छैन’ भनी भन्छ, र देखेकोलाई ‘देखेको छु’ भनी भन्छ । यसरी आफ्नो कारणले वा अर्काको कारणले वा कुनै वस्तु वा पैसा (= घूस) को कारणले जानी जानी भूट बोल्दैन । (२) चुक्ली बोलीलाई त्यागी चुक्ली बोलीबाट विरत रहन्छ । यिनीहरूलाई फूट पार्नको निमित्त यहाँ सुनेर अमुकलाई कुरा सुनाउँदैन,

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. २८२ मा लेखे भैं पढ्नु ।

अमुकलाई फूट पार्नको निमित्त अमुक कहाँ सुनेर यिनीहरूलाई कुरा सुनाउँदैन । यसरी नमिलेकालाई मिलाउने, मिलेकालाई भन् प्रोत्साहित गर्ने, मिलेर बसेकोमा रमाउँने, मेलमिलाप गर्नेमा मन लगाउँने, मेलमिलापमा आनन्द मान्ने तथा मेलमिलाप हुने बोली बोल्ने हुन्छ । (३) परुष बोलीलाई त्यागी, परुष बोलीबाट विरत रहन्छ जो त्यो बोली दोष रहित, कानलाई आनन्द लाग्ने, प्यार लाग्ने, मनमा बस्ने, गुणयुक्त (पोरी), धेरैले मनपराउने र धेरैले प्यार गर्ने हो—त्यस्तो बोली बोल्ने हुन्छ । (४) सम्प्रलापलाई त्यागी सम्प्रलापबाट विरत रहन्छ । समयोचित बोल्ने, सत्य बोल्ने, हित बोल्ने, धर्म बोल्ने, विनय (= नैतिक) बोल्ने र सारबोली (निधानवर्तिवाच) बोल्ने हुन्छ—त्यो पनि उचित समयमा, कारण सहित, टुंगो लाग्नेगरी तथा अर्थयुक्त बोली बोल्ने हुन्छ । चुन्द ! यसरी वचनद्वारा चार प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ।”

“चुन्द ! कसरी मनद्वारा तीन प्रकारले शुद्धि हुइन्छ ?”

Dhamma.Digital

“चुन्द ! यहाँ (१) कुनै परुष अभिध्यालु हुन्न— ‘अहो ! जो अर्काको हो त्यो मेरो भए हुन्थ्यो’ भनी जो त्यो अर्काको धनसम्पत्ति हो त्यसमाथि लोभ गर्दैन । (२) व्यापन्नचित्त राख्ने हुन्न र द्वेषपूर्ण संकल्प गर्ने हुन्न— ‘यी सत्वहरू वैध रहित होउन्, द्वेष रहित होउन्, दुःख रहित होऊन् तथा आफूलाई सुखपूर्वक परिहरण गर्न सक्ने होऊन् ।’ (३) सम्यक्दृष्टिक हुन्छ अविपरीत दृष्टिले हेर्ने हुन्छ— ‘दानको फल छ, यज्ञको फल छ, हवनको फल छ, सुकृत्यदुष्कृत्यको फल छ, यो लोक छ, परलोक छ, आमा छ, बाबु छ, औपपातिक (= मरेर पुनः उत्पन्न हुने)

सत्वहरू छन् र यो लोकमा त्यस्ता श्रमण ब्राह्मण पनि छ—जसले सम्यक् रूपले नैर्याणिक मार्गमा प्रतिपन्न भई यो लोक र परलोकलाई स्वयं अभिज्ञाद्वारा साक्षात्कार गरी बताउन सक्छ।’ “चुन्द ! यसरी मनद्वारा तीन प्रकारले शुद्धि हुइन्छ।”

“चुन्द ! यी दश कुशल कर्मपथहरू हुन् । चुन्द ! यी दश कुशल कर्मपथहरूले युक्त हुने पुरुषले विहान सबेरै उठेर शयनासनबाटै पृथ्वीलाई छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र पृथ्वीलाई नछोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ । गीलो गोबर छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र गीलो गोबर नछोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ । हरिया घाँसहरू छोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र हरिया घाँसहरू नछोए तापनि शुद्ध नै हुन्छ । अग्निपरिचर्या गरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ र अग्निपरिचर्या नगरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ । हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार गरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ र हातजोरी सूर्यलाई नमस्कार नगरे तापनि शुद्ध नै हुन्छ । संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा नुहाए तापनि शुद्ध नै हुन्छ र संध्या समयसम्म तीन पटक पानीमा ननुहाए तापनि शुद्ध नै हुन्छ । किनभने ? चुन्द ! यी दश कुशल कर्मपथहरू शुद्ध नै हुन्छन् र शुद्धिकारक पनि ।”

चुन्द ! यी दश कुशल कर्मपथहरूको संयोगको कारणद्वारा देवहरू पनि देखिन्छन्, मनुष्यहरू पनि देखिन्छन् तथा यसभन्दा अरू कुनै सुगतिहरू छन् भने ती पनि देखिन्छन् ।”

यस्तो भन्नुहुँदा चुन्द कम्मरपुत्रले भगवानलाई यस्तो भने—
“भन्ते ! धन्य हो, भन्ते ! धन्य हो, भन्ते ! जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिंदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिंदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो

देखाइदिंदा वा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिंदा—आँखा हुनेले रूप देख्ने हो त्यस्तैगरी—भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्मप्रकाश पारिदिनु भयो । भन्ते ! अब म भगवानको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । आजदेखि भगवानले मलाई आजीवन शरणमा आएको उपासक हो भनी स्वीकार गर्नुहोस् ।”



मूल सूत्र—

२- चुन्दको भोजनदान

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान महत् भिक्षुसङ्घका साथ मल्लमा चारिका गर्दै जहाँ पावा हो त्यहाँ पुग्नुभयो । त्यहाँ पावामा भगवान चुन्द कम्मरपुत्रको आम्रवनमा बस्नुभयो ।

अनि चुन्द कम्मरपुत्रले— “भगवान चारिका गर्दै पावामा आइपुग्नुभई पावा स्थित मेरो आम्रवनमा बस्नुभएको छ” भनी सुने । अनि चुन्द कम्मरपुत्र^२ जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ

१. उदा. पा. पृ. १६४ : चुन्दसुत्तं, पाटलिगामियवग्गो, अ. क. पृ. २७९; दी. नि. II. पृ. ९८ : कम्मरपुत्तचुन्दवत्थु, महापरिनिब्बानसुत्तं, अ. क. I. पृ. ३९५.

२. यी सुवर्णकारपुत्र चुन्द आढ्य महाधनी तथा महापरिवार भएका हुन् । भगवानसँगको प्रथम भेटमै यिनी सोतापन्न भएका थिए । यिनले आफ्नो आम्रवनमा शास्ता बस्न योग्यहुने गरी गन्धकुटी,

पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कुम्मारपुत्रलाई भगवानले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पार्नुभयो । अनि भगवानको धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित भएका चुन्द कुम्मारपुत्रले भगवानलाई यस्तो भने— “भन्ते ! भिक्षुसङ्घका साथ भगवानले भोलिको निमित्त मेरो भोजन स्वीकार गर्नुहोस् ।” भगवानले तूष्णीभावद्वारा स्वीकार्नु भयो ।

अनि भगवानले स्वीकार्नु भएको कुरा बुझी चुन्द कुम्मारपुत्र आसनबाट उठी भगवानलाई अभिवादन गरी प्रदक्षिणा गरी फर्केर गए । अनि त्यसरात बितेपछि चुन्द कुम्मारपुत्रले आफ्नो घरमा प्रणीत खादच-भोज्यहरू र पर्याप्त मात्रामा सूकरमद्दव^१ (= सूगुरको मासु) पनि तयार पार्न लगाई भगवानलाई समयको सूचना दिन पठाए— भन्ते ! समय भयो, भोजन तयार छ ।”

Dhamma.Digital

अनि भगवान पूर्वाण्ह समयमा चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी भिक्षुसङ्घका साथ जहाँ चुन्द कुम्मारपुत्रको घर हो त्यहाँ

भिक्षुसङ्घको लागी रात्रीस्थान, दिवास्थान, उपस्थानशाला, कुटीमण्डप अनि चंक्रमण स्थानहरू बनाई पर्खालले घेरी ढोका समेत राखी विहार बनाई बुद्ध प्रमुख भिक्षुसङ्घको निमित्त प्रदान गरेका थिए । उदा. अ. क. पृ. २७९ : चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो; दी. नि. अ. क. I. पृ. ३९५ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

१. 'सूकरमद्दव' को अर्थ गदैं उदानट्टकथाले यसरी लेखेको छ—

“सूकरमद्भवन्ति—सूकरस्स मुदुसिनिद्धं पवत्तमंसन्ति महाअट्टकथायं वुत्तं”
अर्थात्— “सुगुरको मृदु तथा स्निग्ध प्रवर्त मासुलाई ‘सूकरमद्भव’ भनिएको
हो भनी महाअट्टकथामा उल्लेख भएको छ ।” उदा. अ. क. पृ. २७९ :
चुन्दसुत्तवण्णना ।

दीघनिकायट्टकथाले पनि—

“सूकरमद्भवन्ति”—नातितरुणस्स नातिजिण्णस्स एकजेट्टसूकरस्स
पवत्तमंसं । तं किर मुदुञ्चेव सिनिद्धं च होति । तं पटियादापेत्वा साधुकं
पचापेत्वाति अत्थो ।...।”

अर्थात्— “सूकरमद्भव भनेको—न अतितरुण न अति बुढो बल्कि
एक जेष्ठ सुगुरको प्रवर्त मासु हो । त्यो चाहिँ मृदु तथा स्निग्ध हुन्छ ।
त्यो तयार पार्न लगाई राम्ररी पकाउन लगाई भन्ने अर्थ हो ।...।” दी.
नि. अ. क. I. पृ. ३९५ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णना ।

‘पवत्तमंसं’ (= प्रवर्त मासु) भनेको मरेकाको मासु हो । त्यसैले
समन्तपासादिका III. पृ. १५८ : भेसज्जक्खन्धले— “पवत्तमंसन्ति
मतस्स मंसं” भन्ने अर्थ उल्लेख गरेको छ ।

अडगुत्तरनिकायट्टकथा II. पृ. ७५६ : सीहसुत्तं, महावग्गले
चाहिँ ‘पवत्तमंसं’ को अर्थ यसरी दिएको छ— “पवत्तमंसन्ति

पकतिया पवत्तं कप्पियमंसं, मूलं गहेत्वा अन्तरापणे परियेसाहीति अधिप्पायो ।” अर्थात्— “प्रवर्तमासं भनेको स्वाभाविक रूपले प्रवर्त भएको उचितमांस मूल्य लिएर बजारमा खोजीगर भन्ने अभिप्राय हो ।” यसको मतलब पसलमा किनेर ल्याएको मासु खान योग्य छ भनी भनिएको हो ।

जस्तै खसेको फललाई ‘पवत्तफल’ भन्दछन् त्यस्तैगरी यहाँ मरेकाको मासुलाई ‘पवत्तमंसं’ भनिएको हो भनी सम्झनु पर्छ ।

केहीले चाहिँ—“सूकरमद्व” भनेको सूगुरको मासु होइन तर सूगुरहरूले मर्दन गरेको तामा (वंसकलिर) हो भनी भनेका छन् ।

अझ केहीले—सूगुरहरूले मर्दन गरेको ठाउँमा उम्रेको च्याऊ हो भनी भनेका छन् ।

Dhamma.Digital

अरूले चाहिँ—‘सूकरमद्व’ भनेको एक रसायन हो भनी भनेका छन् । उदा. अ. क. पृ. २७९ : चुन्दसुत्तवण्णना ।

भगवान आज परिनिर्वाण हुनुहुनेछ भन्ने कुरा सुनेर चुन्द कम्मरपुत्रले ‘यो भोजन गरेर भगवान चिरतर जीवित हुन सक्नु’ भन्ने सोचेर चुन्द कम्मरपुत्रले यो दान दिएका हुन् र भगवानको दीर्घायुको कामना गरेर नै उनले यो प्रदान गरेका थिए भनी उदा. अ. क. पृ. २७९ : ले अगाडि उल्लेख गरेको छ ।

जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छुचाइराखेको आसनमा बस्नुभयो । आसनमा बस्नुभएपछि भगवानले चुन्द कम्मरपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“चुन्द ! जुन् त्यो सूकरमद्व तयार पारिएको छ त्यो मलाई पस्काऊ, जुन् अरू खादच-भोज्यहरू तयार पारिएका छन् तिनीहरू भिक्षुसङ्घलाई पस्काऊ^१ ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवानलाई प्रत्युत्तरदिई चुन्द कम्मरपुत्रले जुन् त्यो सूकरमद्व तयार पारिएको थियो त्यो भगवानलाई पस्काए र जुन् अरू खादच भोज्यहरू तयार पारिएका थिए तिनीहरू भिक्षुसङ्घलाई पस्काए ।

-
१. किन यस्तो भन्नुभएको होला ? भन्ने सम्बन्धमा अङ्कथाले यसरी प्रष्टपारेको छ—

परजनमाथि दया राखेर नै भगवानले त्यसो भन्नुभएको हो । सूत्रको अगाडि पनि त्यसो भन्नाको कारण देखाउँदै— ‘तथागत एक जनाले बाहेक देव ब्रह्म मार तथा मनुष्यहरूमध्ये कसैले पनि त्यो सूकरमद्व पचाउन सक्ने छैन’ भनी उल्लेख भएकै छ । त्यो सूकरमद्वमा दुइ हजार द्वीपहरूले परिवृत्त भएका चार महाद्वीपका देवगणहरूले ओजधातु (= दिव्यरस) राखेका थिए । त्यसैले त्यसलाई कसैले पचाउन सक्दैनथे । त्यसैले भगवानले सूत्रमा ‘...त्यो मलाई पस्काऊ’ भनी भन्नुभएको हो । उदा. अ. क. पृ. २७९ : चुन्दसुत्तवण्णना ।

त्यसपछि भगवानले चुन्द कुम्मारपुत्रलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“चुन्द ! जुन् सूकरमद्व बाँकी छ त्यसलाई खाल्टोमा हालिदेऊ । चुन्द ! यो लोकमा देवसहित, मारसहित, ब्रह्मसहित; श्रमण ब्राह्मण सहित प्रजा; तथा देवसहित मनुष्यहरूमा तथागतले वाहेक अरू कोही देखिदैन जसले त्यो खाएर-पचाउन सकोस् ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवानलाई प्रत्युत्तर दिई जुन् सूकरमद्व बाँकी थियो त्यो खाल्टोमा हाली चुन्द कुम्मारपुत्र भगवान कहाँ गए । गएर भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका चुन्द कुम्मारपुत्रलाई भगवानले धार्मिक कथाद्वारा सन्दर्शित, सम्प्रतिष्ठित, समुत्तेजित तथा सम्प्रहर्षित पारी भगवान आसनबाट उठी फर्केर जानुभयो ।

अनि चुन्द कुम्मारपुत्रको भोजन (भत्तं) खानु भएका भगवानलाई कडा रोग उत्पन्न भयो । रगत बहने मरणान्तिक ठूलो वेदना हुनथाल्यो । अनि भगवानले स्मृति सम्प्रजन्यताद्वारा पीडित नभई सहनुभयो^१ । अनि भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो— “आनन्द ! जाऔं, जहाँ कुशीनगर हो त्यहाँ जाऔं ।”

-
१. भोजनपछि भगवानलाई ठूलो वेदना उत्पन्न भयो । तर यो वेदना सूकरमद्वको कारणले भएको होइन । यदि वहाँले यो पोष्य भोजन गर्नु नभएको भए योभन्दा अधिक वेदना हुने थियो । भोजनको कारणद्वारा नै कम वेदना भएको हो । यदि अरूलाई यस्तो वेदना

“हवस्, भन्ते” भनी आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिनुभयो ।

चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा, कम्मरस्साति मे सुतं ।

आबाधं सम्फुसी धीरो, पबाल्हं मारणन्तिकं ॥

भुत्तस्स च सूकरमद्वेन,

व्याधिप्पबाल्हो उदपादि सत्थुनो ।

विरच्चमानो भगवा अवोच,

“गच्छामहं कुसिनारं नगरं^१” ॥

भएको भए हिड्न वा बस्न नसकी वेसकरी छट्पटिनु पर्ने थियो । तर भगवानले स्मृति सम्प्रजन्यताद्वारा त्यस्तो हुन दिनु भएन । त्यसैले सूत्रमा ‘पीडित नभई’ भनी उल्लेख भएको हो । वहाँले सहन गर्नु भएको थियो । भगवानलाई यस्तो वेदना वेलुवगाउँदेखि नै भएको थियो । (हेर सं. नि. IV. पृ. १३० : गिलानसुत्तं, सतिपट्टानसंयुत्तं) तर समापत्तिबल-द्वारा परिनिर्वाण हुने दिन नआएसम्म दमनगरी राख्नुभएको थियो । त्यसदिन चाहिँ वहाँ परिनिर्वाण हुन चाहनुहुन्थ्यो । अतः प्राणीहरूलाई विरक्त पार्नको निमित्त त्यसदिन समापत्तिद्वारा दमन गर्नु भएको थिएन । त्यसैले गर्दा वहाँलाई खूब ठूलो तथा असह्य वेदना भएको थियो भनी उदा. अ. क. पृ. २८० : चुन्दसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. यी गाथाहरू पछि धर्मसंग्राहकहरूले थपेका हुन् भनी उदा. अ. क. पृ. २८० : चुन्दसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

अर्थ—

मैले सुनें कि चुन्द कम्मरको भात खाएपछि धीरलाई कठोर आबाधले छोयो । सूकरमद्व खाएपछि शास्तालाई कठोर व्याधि उत्पन्न भयो^१ । अनि निरन्तर विरेचित हुनुभएका भगवानले भन्नुभयो— “म कुशीनगरमा जानेछु^२ ।”

कुशीनगरको यात्रा

अनि भगवान बाटो छाडी जहाँ एक रुख थियो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भन्नुभयो—

“हे आनन्द ! तिमिले मलाई चारदोबरी गरी सङ्घाटी पटचाई विच्छेदछाड् देऊ । आनन्द ! म थाकेको छु बस्न चाहन्छु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवानलाई प्रत्युत्तर दिई आयुष्मान् आनन्दले चारदोबरी गरी सङ्घाटी पटचाई विच्छेदछाड् दिनुभयो । अनि

१. यहाँ जुन रोग लागेको कुरा देखाइएको छ त्यो सूकरमद्वको कारणले होइन । बल्कि कर्मले मौका पाएको हुनाले त्यसो भएको हो । अर्थात् आफ्नै कर्मभोगले भएको हो । (के कस्तो कर्मको प्रभावले त्यसो भएको हो भन्ने सम्बन्धमा बु. ब्रा. भा-३, पृ. २९१ : वेरञ्जकथामा उल्लेख गरेको छ ।) उदा. अ. क. पृ. २८० : चुन्दसुत्तवण्णना ।

२. आफूले चाहेको ठाउँमा परिनिर्वाण हुनको निमित्त यस्तो भन्नु भएको हो ।

भगवान विच्छेद्याइएको आसनमा बस्नुभयो । बस्नुभएका भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

यसरी रोग हुँदाहुँदै भगवान किन कुशीनगरमै जानलाग्नु भएको नि ? के अन्त कतै परिनिर्वाण हुन सकिन्न ?

जहाँ पनि परिनिर्वाण हुन सकिन्छ । परन्तु वहाँले यस्तो सोच्नु भएको थियो—

(१) कुशीनगरमा गएको खण्डमा महासुदस्सन सूत्र देशनाको कारण बन्ने छ । (यो सूत्र दी. नि. II. पृ. १३० मा छ ।) यो सुनेर धेरै मानिसहरूले कुशलकर्म गर्ने इच्छा गर्नेछन् । (२) सुभद्र परिव्राजक पनि म कहाँ आई प्रश्न सोध्नेछन् र उत्तरको अन्तमा उनी मेरो शरणमा परी प्रब्रजित तथा उपसम्पन्न भई कर्मस्थान भावना गरी म छँदाछँदै अरहन्त पनि हुनेछन् । उनी मेरा अन्तिम श्रावक हुनेछन् । (३) अरू ठाउँमा परिनिर्वाण हुँदा धातुको कारणमा महाकोलाह हुनेछ र नदी जस्तै रगत बग्ने छ । कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुँदा चाहिँ धातुविवादलाई द्रोण ब्राह्मणले सुल्झाउने छन् र धातुहरू भागलगाई कलह शान्त पार्ने छन् । (हेर वु. ब्रा. भा-१, पृ. १५२ : धातुविभाजन, द्रोण ब्राह्मण) यी तीन कारणहरूलाई ध्यानमा राख्नुभई भगवान महत् उत्साहका साथ कुशीनगरमै जान चाहनु भएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. २८०-८१ : चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

“हे आनन्द ! तिमीले मलाई पिउने पानी ल्याइदेऊ । आनन्द ! प्यास लागेको छ, पानी पिउँछु ।”

यस्तो भन्नुहुँदा आयुष्मान् आनन्दले भगवानलाई यस्तो भन्नु-
भयो—

“भन्ते ! भरखरै मात्र पाँचशय गाडाहरू गए । चक्काले कुल्चिएको पानी अलि अलि धमिलो र फोहोर भई बघ्दैछ । भन्ते ! यो कुकुट्टा^१ नदी नजिकमै छ, सुन्दर तथा मनोहर छ । भगवानले त्यहाँ पानी पनि पिउनुहोस् र शरीर पनि शीतल पार्नुहोस् ।”

दोश्रो पटक पनि...तेश्रो पटक पनि भगवानले आयुष्मान् आनन्दलाई आमन्त्रण गर्नुभयो—

“हे आनन्द ! तिमीले मलाई पिउने पानी ल्याइदेऊ । आनन्द ! प्यास लागेको छ, पानी पिउँछु ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवानलाई प्रत्युत्तर दिई आयुष्मान् आनन्द पात्र लिई जहाँ त्यो नदी हो त्यहाँ जानुभयो । अनि चक्काले कुल्चेर अलि अलि धमिलो र फोहोर भई बघिरहेको सो नदीको पानी आयुष्मान् आनन्द त्यहाँ पुग्दापुग्दै स्वच्छ, पवित्र तथा निर्मल भई बघ्नथाल्यो । अनि आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो लाग्यो—

१. दी. नि. पृ. १०० : महापरिनिब्बानसुत्तमा ‘ककुट्टा’ भनी लेखिएको छ ।

“अहो आश्चर्य ! अहो अद्भूत !! अहो तथागतको महर्द्विकता !! अहो तथागतको महानुभावता !! चक्काले कुल्चेर अलि अलि धमिलो र फोहोर भई बघिरहेको यो नदी म यहाँ आइपुग्नेवित्तिकै स्वच्छ, पवित्र तथा निर्मल भई बघ्नथाल्यो ।”

अनि पात्रमा पानी लिई जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई यस्तो भन्नुभयो—

“आश्चर्य हो, भन्ते ! अद्भूत हो, भन्ते !! अहो तथागतको महर्द्विकता ! अहो तथागतको महानुभावता !! भन्ते ! चक्काले कुल्चेर अलि अलि धमिलो र फोहोर भई बघिरहेको सो नदी म त्यहाँ पुग्नेवित्तिकै स्वच्छ, पवित्र तथा निर्मल भई बघ्नथाल्यो । भगवान पानी पिउनुहोस्, सुगत ! पानी पिउनुहोस्^१ ।”

अनि भगवानले पानी पिउनुभयो । त्यसपछि भगवान महत् भिक्षुसङ्घका साथ जहाँ कुकुट्टा नदी हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि कुकुट्टा नदीमा नुहाई पानी पिई तरेर जहाँ (एक) आम्रवन हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् चुन्दकलाई^२ आमन्त्रण गर्नुभयो—

१. दी. नि. II. पृ. १०० : महापरिनिब्बानसुत्तमा चाहिं यसपछि पुक्कुस मल्लपुत्रको कथा उल्लेख भएको छ र त्यसपछि मात्र ककुधानदीमा जानुभएको कुरा छ । यहाँ चाहिं सो कुराहरू छैनन् ।

२. त्यसवखत आयुष्मान् चुन्दक भगवानको अगाडि हुनुहुन्थ्यो । आयु-

“हे चुन्दक ! तिमीले मलाई चारदोबरी गरी सङ्घाटी पटचाई विच्छाद्याइदेऊ । चुन्दक ! म क्लान्त छु, लेटन चाहन्छु^१ ।”

“हवस्, भन्ते” भनी भगवानलाई प्रत्युत्तर दिई आयुष्मान् चुन्दकले चारदोबरी गरी सङ्घाटी पटचाई विच्छाद्याइ दिनुभयो ।

ष्मान् आनन्द चाहिं त्यसवेला नुहाउने कपडा सुकाउँदै हुनुहुन्थ्यो । यसैले भगवानले अगाडि बसिरहनु भएका आयुष्मान् चुन्दकलाई आमन्त्रण गर्नुभएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. २८२ : चुन्दसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

यी आयुष्मान् चुन्दक आयुष्मान् सारिपुत्रका कान्छा भाइ हुनुहुन्छ । अघि वहाँ भगवानको उपस्थाक भइसक्नु भएको थियो । (हेर बु. रा. भा-१, पृ. ४०६ को पादटिप्पणीमा ।) वहाँ आनन्द महास्थविरका शिष्य हुनुहुन्छ । (हेर बु. प. भा-१, पृ. २६८ को पादटिप्पणीमा ।)

१. त्यसवखत बुद्ध भगवान यस्तो विघ्न असक्त हुनुहुन्थ्यो कि वहाँको सारा शारीरिक शक्ति क्षीण भइसकेको थियो । वहाँको शरीरमा—

“कालावकञ्च गङ्गेय्यं पण्डरं तम्बपिङ्गलं ।

गन्ध मङ्गल हेमञ्च उपोसथ छद्दन्तिमे दसा’ ति ॥”

अर्थ—

“(१) कालावक, (२) गङ्गेय, (३) पण्डर, (४) तम्ब, (५) पिङ्गल, (६) गन्ध, (७) मङ्गल, (८) हेम, (९) उपोसथ तथा (१०) छद्दन्त भन्ने यी दश हात्तीहरूमा हुने बल तथागतको शरीरमा थियो ।”

काला भन्ने दश हात्तीको बल एक गङ्गेय हात्तीमा हुन्छ। यस्तै-गरी दश दश गुणा बल छद्दन्त हात्तीमा हुन्छ। ती सबै हात्तीबल तथागतमा थियो। तर चुन्द कम्मरपुत्रको भोजनपछि त्यसदिन भगवानको शरीरको सारा शारीरिक बलहरू तताएको भाँडोमा राखेको पानीको थोपो भैं बिलाएर गए।

पावाबाट कुशीनगर केवल तीन गाउत मात्र छ (=पौने योजन)। यसबीच पच्चीस (२५) ठाउँहरूमा विश्रामगरी भगवान महत् उत्साहपूर्वक पैदल नै सूर्यास्त हुने वेलामा कुशीनगरमा पुग्नुभयो।

यसरी निरोगलाई रोगले कुल्चिंदै आउँछ। यसै अर्थलाई जनाउनको निमित्त तथा देवसहित मनुष्यलोकलाई संवेग जनाउनको निमित्त भगवानले सूत्रमा “चुन्दक ! म क्लान्त छु, लेट्न चाहन्छु” भनी भन्नुभएको हो भनी उदा. अ. क. पृ. २८१ : चुन्दसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

अनि भगवान दाहिनेतिरबाट सिंहशय्यागरी^१ (दाँया) खुट्टामाथि (बाँया) खुट्टा राखी स्मृति सम्प्रजन्म भई उठने संज्ञा मनमा राखी लेट्नुभयो । आयुष्मान् चुन्दक पनि त्यहीं भगवानको अगाडि बस्नुभयो ।

१. “गन्त्वान बुद्धो नदिकं^२ कुकुट्टं^३,
अच्छ्रोदकं सातोदकं^४ विप्पसन्नं ।
ओगाहि सत्था सुकिलन्तरूपो,
तथागतो अप्पटिमोद्ध लोके ॥”

१. ‘सिंहशय्या’ भनेको सिंह जस्तै दाहिनेतिरबाट गरिने शय्या हो ।

चार प्रकारका शय्याहरू छन्—(१) कामभोगीशय्या, (२) प्रेतशय्या, (३) तथागतशय्या र (४) सिंहशय्या ।

“भिक्षुहो ! कामभोगीहरू धेरैजसो बाँयातिरबाट सुत्छन्” भनेको कामभोगीशय्या हो । “भिक्षु हो ! प्रेतहरू धेरैजसो उत्तानोपरी सुत्छन्” भनेको प्रेतशय्या हो । “भिक्षु हो ! यहाँ तथागत चतुर्थध्यानमा बस्नुहुन्छ” भनेको तथागतशय्या हो । “भिक्षु हो ! सिंह मृगराज दाहिनेतिरबाट सुत्छन्” भनेको सिंहशय्या हो । (अं. नि-४, पृ. २५९ : सेय्यासुत्तं, आपत्तिभयवग्गो)

२. सिंहल र रोमनमा : ‘नदियं’ ।

३. सिंहलमा : ‘कुकुत्थं’ ।

४. वर्मीमा : ‘सातुदकं’ ।

२. “न्हत्वा च पिवित्वाचुदतारि सत्था,
 पुरक्खतो भिक्खुगणस्स मज्जे ।
 सत्था पवत्ता भगवा इध धम्मे,
 उपागमि अम्बवनं महेसि ।
 आमन्तयि चुन्दकं नाम भिक्खुं,
 चतुग्गुणं सन्थर^१ मे निपज्जं ॥”

३. “सो चोदितो भावितत्तेन चुन्दो,
 चतुग्गुणं सन्थरि^२ खिप्पमेव ।
 निपज्जि सत्था सुकिलन्तरूपो,
 चुन्दो पि तत्थ पमुखे निसीदि^३ति ॥”

अर्थ—

१— “कुकुट्ट नदीमा गई बुद्धले निर्मल, पवित्र तथा मिठो पानी पिउनुभयो । अनि अति थकित हुनुभएका शास्ता तथा यो लोकमा अद्वितीय पुरुष हुनुभएका तथागत नदीमा ओर्लिनु भयो ।

१. सिंहल र रोमनमा : ‘पत्थर’ ।

२. सिंहल र रोमनमा : ‘पत्थरि’ ।

३. यी गाथाहरू पछि धर्मसंग्राहकहरूले थपेका हुन् । उदा. अ. क. पृ. २८२ :
 चुन्दसुत्तवण्णना ।

२- “नुहाई पानी पिई शास्ता नदी पार जानुभयो । भिक्षुगणको वीचमा वस्नुभएका अग्रपुरुष तथा धर्म प्रवर्तन गर्नुभएका महर्षी शास्ता आम्रवनमा^१ जानुभयो । अनि चुन्दक भन्ने भिक्षुलाई बोलाई- ‘लेट्नुको निमित्त चारदोवरी गरी (सङ्घाटि पटचाई) आसन विछ्याऊ’ भनी भन्नुभयो ।”

३- “भावितात्म हुनु भएका बुद्धले यस्तो भन्नु भएको सुनी चुन्दकले हत्त र पत्त चारदोवारी गरी (सङ्घाटी पटचाई) आसन विच्छ्याइदिए । अनि अति थकित हुनु भएका शास्ता लेट्नुभयो । चुन्दक पनि त्यहाँ (शास्ताको) अगाडि वस्नुभयो^२ ।”

चुन्दको अन्तिम भोजनको प्रशंसा

अनि आयुष्मान् आनन्दलाई भगवानले आमन्त्रण गर्नुभयो—

“आनन्द ! शायद चुन्द कम्मरपुत्रलाई कसैले चिन्तित गराउनको निमित्त (यस्तो भन्न) सक्छ- ‘आवुसो चुन्द ! तिम्रो लागि अलाभ हो, तिम्रो लागि दुर्लाभ हो, जहाँकि तिम्रो अन्तिम पिण्डपात

-
१. सो कुकुट्ट नदीको तीरमा एक आम्रवन थियो । सोही आम्रवनमा जानुभयो । उदा. अ. क. पृ. २८२ : चुन्दसुत्तवण्णना ।
 २. यतिञ्जेलसम्म धम्मभण्डागारिक आनन्द महास्थविर पनि त्यहाँ आइपुग्नु भयो । उदा. अ. क. पृ. २८२.

(= भिक्षा) भोजन गरी तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो ।' आनन्द ! चुन्द कम्मरपुत्रको चिन्तालाई यसरी दूर गराइदिनुपर्छ—

'आवुसो चुन्द ! तिम्रो लागि यो लाभ हो, तिम्रो लागि यो सुलाभ हो, जहाँकि तिम्रो अन्तिम पिण्डपात्र (= भिक्षा) भोजन गरी तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो । आवुसो चुन्द ! मैले भगवानकै सन्मुखमा सुनेको हुँ र भगवानकै सन्मुखमा मैले ग्रहण गरेको हुँ— 'दुइ पिण्डपातहरू (= भिक्षाहरू) समानफलका तथा समान विपाकका छन् । अरू पिण्डपातहरूभन्दा धेरै महत्फलतर र महानिसंसतर छन् । कुन दुइ भने ? जुन पिण्डपात (= भिक्षा) भोजन गरी तथागतले अनुत्तर सम्यक्सम्बुद्धत्व अधिगमन गर्नुभयो तथा जुन पिण्डपात (= भिक्षा) भोजन गरी अनुपादिशेष निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनेछ । यी दुइ पिण्डपातहरू समानफलका^१ तथा समान विपाकका छन् । अरू पिण्डपात-हरूभन्दा धेरै महत्फलतर र महानिसंसतर छन् ।' (अतः) 'आयुष्मान् चुन्द

-
१. कसरी समान फलका थिए त ? जहाँकि सुजाताले क्षीर भोजन गराउँदा तथागत बोधिसत्व नै थिए तथा सरागी, सट्टेपी, समोही र क्लेश सहितका नै थिए । भोजनपछि मात्र वहाँले बुद्धत्व प्राप्तगर्नु भएको थियो । चुन्दको भोजन चाहिँ उनले वीतरागी, वीतट्टेपी, वीतमोही तथा निक्लेशी हुनुभएका बुद्धलाई दिएका थिए । अर्थात् सुजाताको भोजन चाहिँ सरागी हुनु भएका बोधिसत्वले गरेका थिए र चुन्दको भोजन चाहिँ वीतरागी हुनु भएका बुद्धले गरेका थिए । अनि कसरी समानफल हुन सक्ला ?

यहाँ तीन प्रकारका समानता छन् । जस्तै—(१) परिनिर्वाण-समानता, (२) समापत्ति-समानता र (३) अनुस्मरण-समानता ।

(१) सुजाताले दिएको भोजन गरेर तथागत स-उपादिशेष (= क्लेशहरू जम्मै निरुद्ध भएका) निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो । चुन्दले दिएको भोजन गरेर अनुपादिशेष (= पञ्चस्कन्धहरूको समेत निरुद्ध भएका) निर्वाणधातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो । यसरी परिनिर्वाण-समानताले गर्दा समानफल भएको हो ।

(२) अभिसम्बुद्ध हुने दिनमा तथागतले अग्रमार्गको हेतु भएको चौबीसकोटी एकलाख (२४,०९,००,०००) समापत्तिहरू गर्नुभएको थियो । महापरिनिर्वाण हुने दिनमा पनि ती जम्मै समापत्तिहरू गर्नुभएको थियो । यसरी समापत्ति-समानताले गर्दा समानफल भएको हो । त्यसैले भगवानले भन्नुभएको हो—

“भिक्षु हो ! जसको भिक्षा भोजनगरी भिक्षु अप्रमाण समाधिहरूमा बस्छ; यसद्वारा उसले (= दाताले) धेरै धेरै पुण्य पाउँछ, धेरै धेरै कुशलहरू पाउँछ...आदि ।” (अं. नि-४, पृ. ५७-५८ : पठम-पुञ्जाभिसन्दनसुत्तं, पुञ्जाभिसन्दनवग्गो)

(३) पछि गएर जब सुजाताले “उनी वृक्षदेवता थिएनन् । उनी बोधिसत्व थिए । मेरो क्षीर भोजन गरेर उनले सम्यक्-सम्बुद्धत्व लाभ गरे । सात हप्तासम्म त्यस आहारद्वारा उनको

कम्मरपुत्रले आयु बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मर-पुत्रले वर्ण बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले सुख बढाइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले स्वर्ग पुऱ्याइदिने कर्म संचित गरे, आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले यश ल्याइदिने कर्म संचित गरे तथा आयुष्मान् चुन्द कम्मरपुत्रले आधिपत्य ल्याइदिने कर्म संचित गरे ।’ (अतएव) आनन्द ! चुन्द कम्मरपुत्रको चिन्तालाई यसरी दूर गराइदिनु पर्छ ।”

अनि यस अर्थलाई बुभुभई त्यसवेला भगवानले यो उदान प्रकट गर्नुभयो—

यापन भएको थियो” भन्ने कुरा सुनिन् तब “धन्य हो ! मेरो भोजन !” भन्दै आफ्नो दानको अनुस्मरण गर्दा उनको मनमा अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । त्यस्तैगरी चुन्दलाई पनि अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । भगवान परिनिर्वाण भइसकेपछि जब चुन्दले आफूले दिएको भोजनदानको अनुस्मरण गरे तब उनको मनमा— ‘अहो मेरो भोजन ! मेरो अन्तिम भोजन गरेर भगवान अनुपादिशेष परिनिर्वाणघातुमा परिनिर्वाण हुनुभयो’ भनी अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । यसरी अनुस्मरण-समानताले गर्दा ती दुइ दानका फलहरू समान भनिएको हो भन्ने कुरा बुभुभसक्तुपर्छ भनी उदा. अ. क. पृ. २८३ : चुन्दसुत्तवण्णना, पाटलिगामियवग्गो र सुमं. वि. I. पृ. ३९८ : महापरिनिब्बानसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेका छन् ।

“ददतो पुञ्जं पवड्ढति,
संयमतो वेरं न चीयति ।
कुसलो च जहति पापकं,
रागदोसमोहक्खया सनिब्बुतो^१ति” ॥”

अर्थ—

“दिनाले पुण्य बढ्छ,
संयमले वैर संचय हुन्न ।
ज्ञानीले पापलाई त्याग्छ,
रागद्वेषमोहको क्षयद्वारा उ निर्वाण प्राप्त हुन्छ ।”

X

X

X

Dhamma.Digital

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘परिनिब्बुतो’ ।

मूल सूत्र—

३- कति किसिमका श्रमणहरू छन् ?

चुन्द कम्मरपुत्र—

१. “पुच्छामि मुनि पहतपञ्चं, (इति चुन्दोकम्मरपुत्तो)
बुद्धं धम्मस्सामि वीततण्हं ।
द्विपदुत्तमं^१ सारथीनं पवरं,
कति लोके समणा तदिच्च ब्रूहि^२ ॥”

अर्थ—

१- “प्रसस्त प्रज्ञा हुनुभएका धर्मस्वामी ! तृष्णा रहित हुनुभएका, दुइपाद हुनेहरूमध्येमा उत्तम हुनुभएका र सारथीहरूमध्येमा उत्तम सारथी

१. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘द्विपदुत्तमं’ ।

२. सुत्तं नि. पृ. २८३ : चुन्दसुत्तं, उरगवग्गो, अ. क. पृ. १०९.

हुनुभएका तपाईं बुद्धसँग सोध्दछु कि यो लोकमा कति किसिमका श्रमणहरू छन्^१ ? कृपया बताउनुहोस् ।”

बुद्ध—

२. “चतुरो समणा न पञ्चमत्थि, (चुन्दोति भगवा)
ते ते आविकरोमि सक्खिपुट्ठो ।
मग्गजिनो मग्गदेशको च,
मग्गे जीवति यो च मग्गदूसी ॥”

१. चुन्द कुम्मारपुत्रले यो प्रश्न सोध्नुपर्ने कारण देखाउँदै सुत्तनिपातट्टकथा चुन्दसुत्तवण्णनाले (पृ. १०९) यसरी दिएको छ—

“यसभन्दा अघिल्लो सूत्रमा (माथि पृ. २९०) जुन कुराहरू लेखिसकेका छन् त्यसै अवस्थामा चुन्दले भगवान सहित भिक्षुसङ्घलाई भोजन पस्काउनको निमित्त तथा तिऊन तरकारीहरू राख्नको निमित्त सुनका भाँडाहरू राखेका थिए । शिक्षापद नबनाएको समयमा चाहिँ केही भिक्षुहरूले सुनका भाँडाहरूमा (भोजन) लिन्थे, केही भिक्षुहरूले लिन्नथे । भगवानले चाहिँ आफ्नो एकमात्र शैलमय पात्रमा लिनुहुन्छ, दोश्रो भाँडामा बुद्धहरूले लिदैनन् । अनि त्यस समय एकजना पापी भिक्षुले आफ्नो अगाडि राखेको हजारजाने एक सुनको भाँडो चोर्ने नियतले (थेय्यचित्तेन) लिई आफ्नो ताल्चा राख्ने थैलोमा (कुञ्चिकत्थविकायं) राखे । चुन्दले यो देखेर पनि बुद्ध तथा स्थविरहरू प्रतिको गौरवताको कारणले तथा अन्य

अर्थ—

२- “हे चुन्द ! चार किसिमका श्रमणहरू छन्, पाँचौ छैनन् । मसँग सोध्ने तिमीलाई ती चार किसिमका श्रमणहरू यी हुन् भनी बताउँछु । ती हुन्—(१) मार्गजिन, (२) मार्गदेशक, (३) मार्गजीवि र (४) मार्गदूषक ।”

चुन्द कम्मरपुत्र—

३. “कं मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा, (इति चुन्दो कम्मरपुत्तो)
मग्गक्खायी^१ कथं^२ अतुल्यो होति ।
मग्गे जीवति मे बूहि पुट्ठो,
अथ मे आविकरोहि मग्गदूसिं ॥”

अर्थ—

३- “कस्तालाई बुद्धहरू ‘मार्गजिन’ भन्दछन् ? अतुल्य मार्गदेशक

धर्मावलम्बीहरूले केही भन्ने मौका नपाउन् भन्ने विचारले नदेखे जस्तो गरेका थिए ।

“अतः यसै कुरालाई मनमा राखी सन्ध्या-समयमा भगवान कहाँ गई- “संयम युक्त हुनेलाई मात्र श्रमण भन्दछन् वा संयमरहित हुनेलाई पनि श्रमण भन्दछन् ?” भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त उनले यो प्रश्न सोधेका हुन् ।

१-१. स्याममा: ‘मग्गज्जायी’; रोमनमा : ‘मग्गज्जायि कथं’ ।

कसरी हुइन्छ ? मेरो प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् कस्तालाई 'मार्गजीवि'
भन्दछन् ? अनि मलाई 'मार्गदूषक' को बारेमा पनि बताउनु होस् ।”

बुद्ध—

४. “यो तिण्णकथङ्कथो विसल्लो,
निब्बानाभिरतो अनानुगिद्धो^१ ।
लोकस्स सदेवकस्स नेता,
तादिं मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा ॥”
५. “परमं परमं ति योध अत्वा,
अक्खाति विभजते^२ इधेव धम्मं ।
तं कङ्गच्छिदं^३ मुनि अनेजं,
दुतियं भिक्खुनमाहु मग्गदेसिं ॥”
६. “यो धम्मपदे सुदेसिते,
मग्गे जीवति सञ्जतो सतीमा ।
अनवज्जपदानि सेवमानो,
ततियं भिक्खुनमाहु मग्गजीविं ॥”

१. सिंहलमा : 'अननुगिद्धो' ।

२. सिंहल, स्याम र रोमनमा : 'विभजति' ।

३. सिंहलमा : 'कङ्गच्छिदं'; स्याम र रोमनमा : 'कङ्गच्छिदं' ।

७. “छद्दनं कत्वान सुब्बतानं,
पक्खन्दी कुलदूसको पगब्भो ।
मायावी असञ्जतो पलापो,
पतिरूपेन^१ चरं^१ स मग्गदूसी ॥”

८. “एते च पटिविज्झि यो गहट्ठो,
सुतवा अरियसावको सपञ्जो ।
सब्बे नेतादिसा ति जत्वा,
इति दिस्वा न हापेति तस्स सद्धा ।
कथं हि दुट्ठेन असम्पदुट्ठं,
सुद्धं असुद्धेन समं करेय्या’ति ॥”

अर्थ—

४— “जो शंका रहित छ, जो शल्य^२ रहित छ, जो निर्वाण अभिरत छ, जो निर्लोभी छ र जो देवसहित लोकको नेता छ—त्यस्ता अटल बुद्धहरू ‘मार्गजिन’ हुन् ।”

१-१. स्याममा : ‘पतिरूपेन च परं’ ।

२. (१) रागशल्य, (२) द्वेषशल्य, (३) मोहशल्य, (४) मानशल्य, (५) दृष्टिशल्य । यी शल्यहरू नभएका भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १११ : चुन्दसुत्तवण्णना ।

५- “जो यहाँ परमार्थलाई परमार्थ भनी जान्दछ, जो यहाँ विभक्त गरी धर्मलाई बताउँछ—त्यो शंका नभएका तृष्णा रहित मुनि ‘मार्गदेशक’ दोश्रो भिक्षु हो ।”

६- “राम्ररी देशना गरिराखेको धर्मपद अनुसार मार्गमा लागी संयत र स्मृतिमान्भई जो जीवन बिताउँछ र जो निरवदच भावना गरी जीवन बिताउँछ—त्यो ‘मार्गजीवि’ भिक्षु तेश्रो हो ।”

७- “शीलवान्को स्वभावले ढाकेर म पनि भिक्षु हुँ भनी दगुर्ने—कुलदूषक, प्रगल्भी, छली, असंयमी, प्रलापी तथा भिक्षुभेष धारण गरी हिड्ने ‘मार्गदूषक’ हो ।”

८- “जो श्रुतवान्, आर्यश्रावक तथा प्रज्ञावान् गृहस्थीले यी कुराहरू बुझ्छ—उसले सबै (भिक्षुहरू) एकैनास हुन्नन् भनी सम्भन्ध र पापक भिक्षुलाई देखेर पनि (आफ्नो मनमा) श्रद्धा कमी गर्दैन । दुष्ट र अदुष्ट, शुद्ध र अशुद्ध कसरी एकैनास हुनसक्ला र^१ ?”

१. सूत्रको अवशानमा उपासकको शंका दूर भयो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ११४ : चुन्दसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

१७. तालपुट नटगामणि

परिचय

रुखको हाँगाबाट खसेको ताल फलको वर्ण जस्तै प्रसन्न वर्ण भएकाले यिनलाई 'तालपुट' भनिएको हो^१ ।

यिनी अभिनीहार सम्पन्न जन्मका थिए । किन्तु आकाशमा फ्याकेको गेडी कतातिर खस्ने हो भन्ने कुरा बुझ्न नसक्ने जस्तै प्रतिसन्धि (= पुनर्जन्म) को बारेमा पनि कसैले केही भन्न सक्दैन । अतः यिनी राजगृहको एक नर्तकी कुलमा जन्मेका थिए^२ । ठूलो भएपछि नर्तकी शील्यमा अग्रस्थान प्राप्तगरी समस्त **जम्बुद्वीपमा** यिनले ख्याति प्राप्त गरे ।

पाँचशय गाडाहरूमा यिनका पाँचशय परिवार स्त्रीहरू र पाँच-शय भार्याहरू थिए । एकहजार स्त्रीहरूका साथ एकहजार गाडाहरू

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १०० : तालपुटसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

२. थेर. गा. अ. क. II. पृ. १५५ : तालपुटत्थेरगाथावण्णना, पञ्चास-निपातवण्णना ।

लिएर जहाँ जहाँ यिनी जान्थे त्यहाँ त्यहाँ यिनलाई पहिले नै एकहजार मुद्रा दिन्थे । अनि नृत्यपोसाक लगाई यिनी एकहजार स्त्रीहरूका साथ नाच्दा मानिसहरूले हात र खुट्टामा जे जे लगाएका हुन्थे ती ती आभरणहरू दिनेको अन्त हुँदैनथ्यो ।

एकदिन यिनी एकहजार स्त्री परिवारहरूका साथ राजगृहमा नाच देखाई परिपक्व ज्ञानको अवस्थामा पुगेका हुँदा परिवार सहित यिनी त्यहाँबाटै जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गएका थिए भनी संयुक्तअङ्कथाले^१ उल्लेख गरेको छ ।

भगवान कहाँ पुगेपछि जुन कुराहरू यिनले भगवानसँग सोधे ती कुराहरू अगाडि अनुदित मूल सूत्रमै प्रष्ट भएका छन् । उपदेश सुनिसकेपछि यिनले बुद्धसँग प्रव्रज्यात्व मागे र प्रव्रजित भएको चिरकाल नबित्दै यिनले अरहत्व पाएका कुरा अगाडिको मूल सूत्रमै उल्लेख भएको छ ।

अरहत् हुनुभन्दा अगाडि जुन ढंगले वहाँले आफ्नो चित्तलाई निग्रह गर्नुभएको थियो त्यसको वर्णन स्वयंले थेरगाथा पालिमा^२ पचपन्नवटा गाथाहरूद्वारा गर्नुभएको छ ।

X

X

X

१. सं. नि. अ. क. III. पृ. १०० : तालपुटसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं; थेर. गा. अ. क. II. पृ. १५५ : तालपुटत्थेरगाथावण्णना, पञ्जासनिपात ।

२. थेर. गा. पा. पृ. ३७६ : तालपुटत्थेरगाथा, पञ्जासनिपात, अ. क. II. पृ. १५५.

मूल सूत्र—

१- नृत्यद्वारा स्वर्ग पुगिन्छ

एक समय भगवान राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा बस्नुभएको थियो^१ । अनि तालपुट^२ नटगामणि जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि, भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका तालपुट नटगामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेको छु कि—अधि अधिका नट आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा— ‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ,—उ शरीर छाडी मृत्युपछि, ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?”

१. सं. नि. III. पृ. २७२ : तालपुटसुत्तं, गामणिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. १००.

२. स्याममा : ‘तालपुतो’; अट्टकथामा पनि : ‘तालपुतो’ ।

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

दोश्रो पटक पनि तालपुट नटगामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेको छु कि—अघि अधिका नट आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा— ‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीर छाडी मृत्युपछि ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध ।”

तेश्रो पटक पनि तालपुट नटगामणिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! मैले सुनेको छु कि—अघि अधिका नट आचार्य प्राचार्यहरूले भनेका कुरा— ‘जो त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीर छाडी मृत्युपछि ‘पहास’ भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ ।’ यस विषयमा भगवान के भन्नुहुन्छ ?”

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिदेऊ; मसँग यो कुरा नसोध’ भनी भन्दा पनि मैले मुक्ति पाइन । त्यसोभए गामणि ! तिमी-

लाई बताउनेछु । **गामणि !** पूर्वकालमा सत्वहरू रागबन्धनमा बाँधिएका अवीतरागी थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । **गामणि !** पूर्वकालमा सत्वहरू द्वेषबन्धनमा बाँधिएका अवीतद्वेषी थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । **गामणि !** पूर्वकालमा सत्वहरू मोहबन्धनमा बाँधिएका अवीतमोही थिए । उनीहरूलाई नटले रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जुन कुराहरूले उनीहरू रञ्जित हुन्थे—ती नै कुराहरूको अभिनय धेरै धेरै गर्थ्यो । उ त्थो आफ्नो मद्-प्रमादद्वारा अर्कालाई पनि मद्-प्रमादगरी शरीरछाडी मृत्युपछि जहाँ 'पहास'^१ भन्ने नरक हो त्यहाँ उत्पन्न हुन्थ्यो । यदि उसको यस्तो दृष्टि हुन्छ— 'जो त्थो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा जनतालाई हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीर छाडी मृत्युपछि 'पहास' भन्ने देवताहरूको सहवासमा उत्पन्न हुन्छ'—यो उसको मिथ्यादृष्टि हुन्छ । **गामणि !** मिथ्यादृष्टिक पुरुषपुद्गलको दुइगतिहरूमध्ये कुनै एक गति हुन्छ भनी म भन्दछु—नरकयोनि वा तिरश्चीनयोनि ।”

यस्तो भन्नुहुँदा तालपुट नटगामणि आँखाबाट आँसु खसाल्दै रुन थाले ।

१. यो 'पहास' भन्ने नरक कतै छुट्टै ठाउँमा छैन । यो नरक अवीचिकै एक भागमा नाचिरहेको जस्तो, गाइरहेको जस्तो गरी तथा नटभेष धारण गरी भोग गरिरहेको हुन्छ । सं. नि. अ. क. III. पृ. १०० : तालपुटसुत्तवण्णना, गामणिसंयुत्तं ।

“गामणि ! भैहाल्यो यो कुरा छाडिदेऊ यो कुरा मसँग नसोध’
भनी भन्दा पनि म तिमीबाट मुक्त हुन सकिन ।”

“भन्ते ! म यस कुराबाट रोएको होइन जो कि भगवानले यस्तो
भन्नुभयो । अपि च भन्ते ! अधि अधिका नट आचार्य प्राचार्यहरूको— ‘जो
त्यो नट रङ्गमञ्चमा तथा समूहको बीचमा सत्य र असत्यद्वारा जनतालाई
हँसाउँछ र रमाइलो पार्छ—उ शरीर छाडी मृत्युपछि ‘पहास’ देवताहरूको
सहवासमा उत्पन्न हुन्छ’ भन्ने कुराबाट म दीर्घकालसम्म छकिँएँ, ठगिँएँ
तथा मोहित भएँ ।”

धन्य हो, भन्ते ! धन्य हो, भन्ते !! भन्ते जस्तै घोप्टेकोलाई उत्तानो
पारिदिंदा वा ढाकेकोलाई उघारिदिंदा वा बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाइदिंदा
वा अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिंदा—आँखा हुनेले रूप देखे भैं—
भगवानले मलाई अनेक प्रकारले धर्म प्रकाश पारिदिनु भयो । भन्ते ! अब
म भगवानको शरणमा पर्छु, धर्म र भिक्षुसङ्घको पनि । भन्ते ! भगवानको
समक्ष मैले प्रव्रज्या पाऊँ र उपसम्पदा पनि पाऊँ ।”

त्यसपछि तालपुट नटगामणिले भगवान समक्ष प्रव्रज्या पाए र
उपसम्पदा पनि । अनि प्रव्रजित भएको चिरकाल नवित्दै आयुष्मान्
तालपुट अरहन्तहरूमध्येमा एक भए ।

१८. दशम गृहपति

परिचय

यी दशम गृहपति अट्टकनगरवासी हुन्^१ । कुनै कामले एकदिन यिनी पाटलिपुत्रमा गएका थिए । जब यिनी त्यहाँ पुगे तब पाटलिपुत्रको कुक्कुटाराममा^२ गई आनन्द महास्थविरसँग भेट्न गए । किन्तु त्यहाँ आनन्द महास्थविरसँग भेट नभएपछि भिक्षुहरूसँग सोध्दा वहाँ वैशालीको बेलुव गाउँमा हुनुहुन्छ भन्ने खबर सुनेपछि

-
१. पपं. सू. III. पृ. ८ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना; अं. ति. अ. क. II. पृ. ८६६ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना, एकादसकनिपात ।
 २. पपं. सू. III. पृ. ८ : र मनो. र. पू. II. पृ. ८६६ : अट्टकनागर-सुत्तवण्णनाले यो 'कुक्कुटाराम' कुक्कुटसेठले बनाएका हुन् भनी लेखेका छन् । कौशम्बीवासी कुक्कुट सेठले बनाएको आरामलाई पनि 'कुक्कुटाराम' भन्दछन् । अतः जो यो पाटलिपुत्रको 'कुक्कुटाराम' हो त्यो कुन चाहिँ कुक्कुट सेठले बनाएका हुन् भन्ने कुरा चाहिँ माथि लेखिएका कुराबाट राम्ररी स्पष्ट हुन सकेको छैन ।

उनी त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि उनले आनन्द महास्थविरसँग “भगवानले त्यस्तो कुनै एक धर्म बताउनु भएको छ के जसद्वारा विमुक्त हुन सकियोस् ?” भन्ने प्रश्न सोधे । अनि आनन्द महास्थविरले “छ” भनी भन्नुहुँदै एउटाको बदला एघार एघारवटा धर्मका कुराहरू बताइदिनु भयो । यो सुनेर प्रसन्न भएका दशम गृहपतिले आनन्द महास्थविर सहित भिक्षुहरूलाई भोजन गराई प्रत्येकलाई चीवर दान गरी आनन्द महास्थविरको निमित्त यौटा विहार पनि बनाइदिए भनी अगाडि अनुदित मूल सूत्रले उल्लेख गरेको छ ।



मूल सूत्र—

१- आयुष्मान् आनन्दसँग प्रश्न

यस्तो मैले सुनेँ ।

एक समय आयुष्मान् आनन्द वैशालीको बेलुव गाउँमा^१ बस्नु-
भएको थियो ।

त्यस समय अट्टकनगरवासी दशम^२ गृहपति (दसमो
गृहपति) केही कामले पाटलिपुत्रमा आइपुगेका थिए । अनि
अट्टकनगरवासी दशम गृहपति जहाँ कुक्कुटाराम हो^३ त्यहाँ एक

-
१. म. नि. II. पृ. १५ : अट्टकनागरसुत्तं, अ. क. III. पृ. ८; अं. नि-११, पृ.
३८४ : अनुस्सतिवग्गो, अ. अ. II. पृ. ८६६.
२. स्याममा : 'बेलुव गाउँ' ।
३. जाति गोत्रको हिसाबले र सारप्राप्त कुलको हिसाबले तथा गिन्तीमा
दशौं हुने भएकोले 'दशम' भन्ने नाम रहन गएको हो । पपं. सू. III.
पृ. ८ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।
४. पाटलिपुत्रवासी कुक्कुट सेठले बनाएको एक आराम । पपं. सू. III.
पृ. ८.

भिक्षु कहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि ती भिक्षुलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अट्टकनगरवासी दशम गृहपति ती भिक्षुसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! अहिले आयुष्मान् आनन्द कहाँ हुनुहुन्छ ? हामी वहाँको दर्शन गर्न चाहन्छौं ।”

“गृहपति ! अहिले आयुष्मान् आनन्द वैशालीको बेलुव गाउँमा^१ बस्दै हुनुहुन्छ ।”

अनि अट्टकनगरवासी दशम गृहपति पाटलिपुत्रमा त्यो काम सिध्याई जहाँ वैशालीको बेलुव गाउँ हो जहाँ आयुष्मान् आनन्द हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि आयुष्मान् आनन्दलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका अट्टकनगरवासी दशम गृहपतिले आयुष्मान् आनन्दसँग यस्तो भने—

“भन्ते आनन्द ! जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले कुनै एक धर्म बताउनु भएको छ के ? जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ?”

-
१. यो गाउँ वैशालीबाट दक्षिणतिर केही नजिकमै छ भनी पपं. सू. III. पृ. ८ : अट्टकनगरसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

“गृहपति ! जान्नुभएका र देख्नुभएका^१ वहाँ भगवान अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म छ—जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्त-भई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ,

१. ‘जान्नुभएका र देख्नुभएका’ को स्पष्टिकरण निम्नप्रकार छन्—

समत्रिंश पारमीहरू पुरागरी सबै क्लेशहरूलाई निर्मूलपारी अनुत्तर सम्यक्सम्बोधिज्ञानलाई अभिसम्बोध गर्नुभएका वहाँ भगवानले ती ती सत्वहरूका आशय-अनुशयहरू जान्नुहुन्छ । त्यसैले ‘जान्नुभएका’ भनी भनिएको हो । हातमा राखेको अमलाको गेडालाई देख्ने भैं सबै ज्ञेयधर्महरूलाई देख्नसक्ने हुनाले ‘देख्नुभएका’ भनिएको हो ।

पूर्वेनिवासानुस्मृतिद्वारा जान्ने र दिव्यचक्षुद्वारा देख्ने; तीन विदया वा छ अभिज्ञाद्वारा जान्ने र सबै ठाउँहरूमा हेर्नसक्ने समन्तचक्षु भएका हुनाले देख्ने; सबै धर्महरूलाई प्रज्ञाद्वारा जान्नसक्ने भएकाले ‘जान्नुभएका’, सबै सत्वहरूका चक्षुहरूभन्दा उच्च र विशुद्ध तथा मांसचक्षु र दिव्यचक्षुद्वारा सबै कुराहरू हेर्नसक्ने भएकाले ‘देख्नुभएका’ भनिएको हो ।

आत्महित साधक समाधिपदस्थानद्वारा प्रतिवेधप्रज्ञाले जान्ने हुनाले ‘जान्नुभएका’ र परहित साधक करुणापदस्थानद्वारा देशनाप्रज्ञाले देख्नसक्ने भएका हुनाले ‘देख्नुभएका’ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ८ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

“भन्ते आनन्द ! जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म कुन चाहिँ हो त ?—जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ?”

आयुष्मान् आनन्दको उत्तर

(१) “गृहपति ! यहाँ भिक्षु, कामवाट अलगभई, अकुशल धर्मवाट अलगभई, सवितर्क सविचार ध्यानजः (विवेकजः) प्रीतिसुख भएको प्रथमध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो प्रथमध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो । जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी^१ आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू

१. यहाँ ‘त्यसमा बसी’ भनेको जुन अनित्यको सम्झना हो त्यही समथविपश्यना ध्यानमा बसी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. ८ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

क्षय हुन्नन् भने—सोही धर्मरागद्वारा र सोही धर्म इच्छाद्वारा^१—पाँचै अधोभागीय संयोजनहरू^२ क्षय गरी औपपातिक हुन्छ^३ र त्यहीं परिनिर्वाण हुने हुन्छ, तथा त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ। गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ।”

(२) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, वितर्कविचारलाई शान्तपारी, अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई एकाग्र गरी, वितर्कविचार रहित, समाधिजः प्रीतिसुख भएको द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ। अनि उ यस्तो विचार

१. यहाँ ‘धर्मराग र धर्मइच्छा’ भन्ने दुइपदहरूद्वारा समथ र विपश्यना माथिको छन्दरागलाई भनिएको हो। समथ र विपश्यनाहरूमा हुने सबैका सबै छन्दरागहरूलाई अन्त गर्न सकेमा अरहत् हुन सक्छ। सकेन भने अनागामी हुन सक्छ। समथ र विपश्यनामा छन्दराग प्रहीण नभएकोले उ चतुर्थध्यान चेतनाद्वारा शुद्धावास ब्रह्मलोकमा उत्पन्न हुन्छ। यस सूत्रमा समथ र विपश्यना धूरका कुराहरू देखाइए तापनि समथ धूर नै प्रधान हो भनी सम्फुत्तुपर्छ। पपं. सू. III. पृ. ९ : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

२. ‘अधोभागीय संयोजनहरू’ भनेका के के हुन् भन्ने कुरा बु. प. भा-१, पृ. ३२७ अथवा बु. गृ. भा-१, पृ. ३१७ को पादटिप्पणीमा उल्लेख भएका छन्।

३. ‘ब्रह्मलोकगामी हुन्छ’ भनिएको हो।

गर्छ— ‘यो द्वितीयध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने— ...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...^१अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(३) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, प्रीतिलाई पनि त्यागी उपेक्षीभई, स्मृतिवान्, ज्ञानवान्भई—शरीरद्वारा सुखानुभव गर्छ—जसलाई आर्यहरू भन्दछन्— ‘उपेक्षावान् स्मृतिवान् सुखपूर्वक बस्ने ।’ यस्तो तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो तृतीयध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(४) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सौमनस्य तथा दौर्मनस्यलाई पहिले नै अन्तगरी, सुख र दुःखलाई त्यागी, दुःख र सुख नभएको, स्मृति-उपेक्षा परिशुद्ध भएको चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो चतुर्थध्यान पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेति त

१. यहाँका ठाउँ ठाउँमा बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३२७ र ३२८ को (१) मा उल्लेख भए बमोजि मिलाएर पढ्नु ।

हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(५) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा मैत्रीसहगतचित्त फैलाई बस्छ तथा दुइदिशामा, तीनदिशामा, चारदिशामा मैत्रीसहगतचित्त फैलाई बस्छ । यसरी माथि, तल, बीच, सबैठाउँ, सबैतिर, सबैप्रकारले, सबै लोकमा मैत्रीसहगतचित्त, मैत्रीसहगत विपुलचित्त, मैत्रीसहगत अप्रमाणचित्त फैलाई अवैर र अद्वेषीभई बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो मैत्रीचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(६) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा करुणासहगतचित्त फैलाई ...बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो करुणाचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत्

सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(७) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा मुदितासहगतचित्त फैलाई ...बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो मुदिताचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(८) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, एकदिशामा उपेक्षासहगतचित्त फैलाई ...बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो उपेक्षाचित्तविमुक्ति पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो ।...अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(९) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो रूपसंज्ञाहरूलाई अतिक्रमण गरी, प्रतिघ (= मानसिकद्वेषभाव) संज्ञाहरूको अन्तगरी, नानात्वसंज्ञा-हरूको मनन नगरी— ‘अनन्त आकाश’ भनी आकाशानन्त्यायतन (समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो आकाशा-नन्त्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—

जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(१०) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो आकाशानन्त्यायतन (समाधि) लाई अतिक्रमण गरी, ‘अनन्त विज्ञान’ भनी विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो विज्ञानन्त्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ । अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ । यदि आस्रवहरू क्षय हुन्नन् भने—...त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ । गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका...वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा...विहार गर्दा...अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ ।”

(११) “गृहपति ! फेरि भिक्षु, सर्वतो विज्ञानन्त्यायतनलाई अतिक्रमण गरी, ‘केही छैन’ भनी आकिञ्चन्यायतन (समाधि) लाई प्राप्तगरी बस्छ । अनि उ यस्तो विचार गर्छ— ‘यो आकिञ्चन्यायतन (समाधि) पनि अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—जुन चीज अभिसंस्कृत हो र अभिसंचेतित हो—त्यो अनित्य हो र निरोध धर्म हो’ भनी जान्दछ ।

अनि सो त्यसमा बसी आस्रवहरू क्षय गर्छ। यदि आस्रवहरू क्षय हुनन् भने—सोही धर्मरागद्वारा, सोही धर्मइच्छाद्वारापाँचै अधोभागीय संयोजनहरू क्षय गरी औपपातिक हुन्छ र त्यहीं परिनिर्वाण हुने हुन्छ तथा त्यस लोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ। गृहपति ! यो पनि जान्नुभएका र देख्नुभएका वहाँ अरहत् सम्यक्सम्बुद्धले बताउनु भएको एक धर्म हो—जसमा भिक्षुहरू अप्रमत्तभई, आतप्त युक्तभई विहार गर्दा अविमुक्त चित्त पनि विमुक्त हुन्छ, अपरिक्षीण आस्रवहरू पनि परिक्षीण हुन्छन् र अप्राप्त अनुत्तर योगक्षेम पनि प्राप्त हुन्छ।”

दशम गृहपतिको प्रसन्नता

यस्तो भन्नुहुँदा अट्कनगरवासी दशम गृहपतिले आयुष्मान् आनन्दलाई यस्तो भने—

“भन्ते आनन्द ! जस्तै कुनै निधि खोज्ने पुरुषले एकै पटक^१ एघार ओटा निधीहरू पाउँछ—त्यस्तैगरी भन्ते ! मैले यौटा अमृतद्वारको खोजी गर्दा एकै पटक एघार ओटा अमृतद्वारहरू भावनाको निमित्त पाएँ । भन्ते ! जस्तै एघार ओटा दैलाहरू भएको एक पुरुषको घर छ । अनि

-
१. 'एकै पटक' भनेको एकै प्रयोगद्वारा भनिएको हो । कसरी एकै प्रयोगद्वारा एघार ओटा निधीहरू पायो भने ?—

यहाँ कुनै पुरुष जङ्गलमा निधी खोज्दै हिंड्छ । उसलाई देखेर कुनै हितैषीले उसँग कहाँ जाँदैछौ भनी सोध्छ । अनि उ

उसको घरमा आगो लाग्दा एउटै दैलोबाट पनि उ आफूलाई बचाउँन सक्छ—त्यस्तैगरी भन्ते ! यी एघार ओटा अमृतद्वारहरूमध्ये एउटै अमृतद्वारबाट पनि आफूलाई मुक्त पार्न सक्नेछु । भन्ते ! यी अन्यतीर्थियहरू आचार्यको निमित्त आचार्य-धनहरू खोजी गर्छन् भने किन म आयुष्मान् आनन्दको पूजा नगर्छु ?”

‘जीवनवृत्ति खोज्दै हिडिरहेको छु’ भनी भन्छ । अनि उसले—त्यसोभए सौम्य ! मसँग लागेर आऊ भनी साथमा लगी— ‘यो ढुंगा पल्टाऊ’ भनी भन्छ । त्यो ढुंगा पल्टाउँदा उसले एघार ओटा निधी कुम्भीहरू देख्छ । यसरी एउटै प्रयोगद्वारा एघार ओटा निधीहरू भेटिएको हुन्छ । त्यस्तै-गरी एउटै अमृतद्वारको खोजि गर्दा एकै प्रश्नबाट एघार एघार ओटा अमृताद्वारहरू भेटिएँ भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १० : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

Dhamma.Digital

१. अन्यतीर्थियहरू आफ्नो आचार्यसँग शिल्पसिकी, शिल्प अध्ययनको अगाडि पछाडि तथा बीच बीचमा आफ्नो घरबाट धन लगी आचार्यलाई दिन्छन् । जसको घरमा धन छैन उनीहरूले ज्ञातिहरूसँग मागेर भएपनि दिन्छन् । त्यसरी नपाएमा भिक्षा मागेर भएपनि दिन्छन् । यी अनैर्याणिक बाहिरी शास्त्र पढ्नेहरूले त आफ्ना आचार्यलाई धन दिन्छन् भने मैले त यस्तो नैर्याणिक शासनमा अमृत पाउन सक्ने एघार ओटा प्रतिपद् देशनागर्ने मेरा आचार्यलाई पूजा नगर्ने त प्रश्न नै उठ्दैन भनी भनिएको हो । पपं. सू. III. पृ. १० : अट्टकनागरसुत्तवण्णना ।

यति सोचेर अट्टकनगरवासी दशम गृहपतिले पाटलिपुत्रवासी र वैशालीवासी भिक्षुसङ्घहरू एकत्रित पारी प्रणीत खादच-भोज्यहरू आफ्नै हातले सन्तर्पित र सम्पवारण गरे । प्रत्येक भिक्षुलाई एक एकजोर कपडा ओढाए । आयुष्मान् आनन्दलाई चाहिं त्री-चीवरहरू ओढाए । आयुष्मान् आनन्दको निमित्त पाँचशय विहार^१ बनाउन लगाए ।



१. 'पाँचशय विहार' भनी पाँचशय कार्पाण जाने एक पर्णशाला बनाइदिए भनिएको हो भनी पपं. सू. III. पृ. १० : अट्टकनागरसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१९. दारुकम्मिक गृहपति

परिचय

दाउरा बेचेर जीविका गर्ने भएका हुनाले यिनलाई 'दारुकम्मिक' भनिएको हो भनी मनोरथपूरणीले^१ उल्लेख गरेको छ। यिनले पाँचशय भिक्षुहरूलाई भोजन गराउँदथे र यिनी ठान्दथे कि ती भिक्षुहरू अरहत्मार्गमा लाग्ने हुन्। यस सम्बन्धमा अगाडिको अनुदित मूल सूत्रमा बुद्धले दारुकम्मिक गृहपतिलाई— “तिमी जस्ता गृहस्थीले को अरहत्मार्गमा लागेका हुन् र को होइनन् भनी जान्नु गाह्रो छ” भनी अववाद गर्नुभएको छ। यो पनि भन्नुभएको छ कि—त्यस्तो सोचेर दानदिनुभन्दा 'सङ्गमा दानदिने छु' भनी सङ्गको नाममा दानदिएमा तिम्रो निमित्त बढी कल्याणकर हुनेछ। व्यक्ति संभेर दानदिंदा केही भएर ती व्यक्तिहरू पथभ्रष्ट भए भने दानदिनेको चित्तमा दुःख वा पश्चात्ताप हुनसक्छ। यही कुरालाई ध्यानमा राख्नु भई अगाडिको सूत्रमा

१. II. पृ. ६८७ : दारुकम्मिकसुत्तवण्णना, छक्कनिपात।

भगवानले दारुकम्मिक गृहपतिलाई- “गृहपति ! सङ्गमा दानदेऊ । सङ्गमा दानदिंदा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ” भनी भन्नुभएको हो ।

X

X

X



मूल सूत्र—

१- सङ्गमा दानदेऊ

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान नातिक^२ स्थित गिञ्जकावसथमा बस्नुभएको थियो ।

अनि दारुकम्मिक (= दाउरे) गृहपति जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दारुकम्मिक गृहपतिसँग भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“गृहपति ! के तिम्रो कुलमा दानदिइन्छ ?”

“भन्ते ! मेरो कुलमा दानदिइन्छ । त्यो चाहिं जो भिक्षु

१. अं. नि-६, पृ. ९९ : दारुकम्मिकसुत्तं, महावग्गो, अ. क. II. पृ. ६८७.

२. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘नादिक’ ।

अरण्यविहारी हुन्, पिण्डचारी^१ हुन्, पंसुकूलिक^२ हुन्, अरहन्त हुन् अथवा अरहन्तमार्गमा लाग्ने हुन्—भन्ते ! त्यस्ता भिक्षुहरूलाई दानदिइन्छ ।”

“गृहपति ! तिमी जस्ता कामभोगी, पुत्रदारहरूसँग शयनगरी घरमा बस्ने, काशीको चन्दन सेवन गर्ने, मालागन्धलेपन धारण गर्ने तथा सुनचाँदी प्रयोग गर्ने गृहस्थीले—यी अरहन्तहरू हुन् वा यी अरहन्तमार्गमा प्रतिपन्न हुने हुन् भनी जान्नु गाह्रो छ ।”

(१) “गृहपति ! आरण्यिक भिक्षु भने हुन्छ तर उ उद्धत (= चंचल), अहंकारी, चपल, मुखर, असंयतबोली बोल्ने, स्मृतिहीन, प्रज्ञाहीन, असमाहित, विभ्रान्तचित्त हुने तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! आरण्यिक भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्न, अहंकारी हुन्न, चपल हुन्न, मुखर हुन्न, असंयतबोली बोल्ने हुन्न, स्मृतिवान् हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, समाहित हुन्छ, एकाग्रचित्त भएको हुन्छ तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।”

१. भिक्षाटनद्वारा मात्र भोजन गर्ने र कसैको निम्तो स्वीकार नगर्ने भिक्षुलाई ‘पिण्डचारी’ भन्दछन् ।

२. कुनै पनि गृहस्थीहरूले बनाइदिएको चीवर नलगाई केवल यताउता फ्याँकिराखेको अथवा मसानमा फालिराखेका कपडाका टुक्राहरू बटुली त्यसबाट चीवर सिई लगाउने भिक्षुलाई ‘पंसुकूलिक’ भन्दछन् ।

(२) “गृहपति ! गाउँमा बस्ने भिक्षु भने हुन्छ, तर उ उद्धत, अहंकारी ...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! गाउँमा बस्ने भिक्षु पनि हुन्छ, तर उ उद्धत हुन्न, ...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।”

(३) “गृहपति ! पिण्डपातिक (= भिक्षाटन् मात्र गरी जीविका गर्ने) भिक्षु भने हुन्छ, तर उ उद्धत, ...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! पिण्डपातिक भिक्षु पनि हुन्छ, तर उ उद्धत हुन्न, ...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।”

(४) “गृहपति ! निमन्त्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु भने हुन्छ, तर उ उद्धत, ...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! निमन्त्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु पनि हुन्छ, तर उ उद्धत हुन्न, ...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।”

(५) “गृहपति ! पंसुकूलिक भिक्षु भने हुन्छ, तर उ उद्धत, ...तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ । गृहपति ! पंसुकूलिक भिक्षु पनि हुन्छ, तर उ उद्धत हुन्न, ...तथा संयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ ।”

(६) “गृहपति ! गृहपति-चीवरधारी भिक्षु भने हुन्छ, तर उ उद्धत, अहंकारी, चपल, मुखर, असंयतबोली बोल्ने, स्मृतिहीन, प्रज्ञाहीन, असमाहित, विभ्रान्तचित्त हुने तथा असंयमी हुन्छ । यसरी उ यी कारण-

हरूद्वारा निन्दनीय हुन्छ। गृहपति ! गृहपति-चीवरधारी भिक्षु पनि हुन्छ तर उ उद्धत हुन्न, अहंकारी हुन्न, चपल हुन्न, मुखर हुन्न, असंयतबोली बोल्ने हुन्न, स्मृतिवान् हुन्छ, प्रज्ञावान् हुन्छ, समाहित हुन्छ, एकाग्रचित्त भएको हुन्छ तथा संयमी हुन्छ। यसरी उ यी कारणहरूद्वारा प्रशंसनीय हुन्छ।”

“गृहपति ! सङ्गमा दानदेऊ । सङ्गमा दानदिंदा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ। अनि प्रसन्नचित्त हुने तिम्रो शरीरछाडी मृत्युपछि सुगति स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुनेछौ ।”

“भन्ते ! अब म आजदेखि सङ्गमा दानदिनेछु^१ ।”

१. यति भनेर दारुकम्मिक गृहपति आसनबाट उठी फर्केर गए । अनि केही समयपछि उनको घरमा भिक्षा ग्रहण गर्ने पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरू चीवरछाडी गृहस्थी भएर भएर गए । अनि “तिम्रा पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरूले चीवर छाडेर गए” भनी उनलाई सुनाउँदा उनले— “यसमा मेरो के बिग्रिन्छ र !” भनी आफ्नो चित्तलाई कतिपनि खिन्न हुन दिएनन् र अप्रसन्नता पनि प्रकट गरेनन् । यसै कारणलाई देख्नुभई भगवानले उनलाई “सङ्गमा दानदिंदा तिम्रो चित्त प्रसन्न हुनेछ” भनी सङ्गमा दानदिन प्रोत्साहित पार्नुभएको हो भनी मनो. र. पृ. II. पृ. ६८७ : दारुकम्मिकसुत्तवण्णना, छक्कनिपातवण्णना, छक्कवग्गले उल्लेख गरेको हो ।

२०. दीघजाणु कोलियपुत्र

परिचय

दीघजाणु कोलियपुत्र (= दीर्घजानु कोलीयपुत्र), कोलिय जनपदका कक्करपत्त निगमवासी हुन् । एक समय जब भगवान त्यस निगममा बसिरहनु भएको थियो जब दीघजाणु कोलियपुत्र भगवान कहाँ गई वहाँ संग उनले गृहस्थीहरूको इहलौकिक र पारलौकिक हित र सुख हुने सम्बन्धमा उपदेश गर्नको निमित्त प्रार्थना गरेका थिए । अनि भगवानले उनलाई चारसम्पदाको सम्बन्धमा उपदेश गर्नुभयो । जुन कुराको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छु । अरू कुरा त्यसैबाट प्रष्ट हुने छ ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- गृही सुख हुने उपदेश गर्नुहोस्

एक समय भगवान कोलिय (जनपद) को कक्करपत्त^१ भन्ने कोलियहरूको निगममा वसिरहनु भएको थियो^२ ।

अनि दीघजाणु (= दीर्घजानु = लामोखुट्टा) कोलियपुत्र जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका दीघजाणु कोलियपुत्रले भगवानसँग यस्तो विन्तिगरे—

“भन्ते ! हामी गृही कामभोगी हौं जो केटाकेटीहरूको भङ्कटमा

१. कोलिय जनपदको यो ‘कक्करपत्त’ भन्ने निगम हाल लुम्बिनी अञ्चलको लुम्बिनीको नजिक भारतीय सिमानाको ‘ककरहवा’ हुनसक्छ भन्ने विचार भरतसिंह उपाध्यायले आफ्नो बु. भा. भू. पृ. ३११ मा उल्लेख गरेका छन् ।

२. अं. नि-८, पृ. ३७५ : दीघजाणुसुत्तं, गोतमीवग्गो, अ. क. II. पृ. ७७८.

परी घरवारमा सुतेर बस्छौं र हामी काशीको चन्दन लगाउँछौं, माला-गन्धविलेपन धारण गर्छौं तथा सुनचाँदी सेवन गर्छौं । भन्ते ! भगवानले हामीलाई त्यस्तो धर्मोपदेश गर्नुहोस् जो हामीहरूको निमित्त यसै जीवनमा हित र यसै जीवनमा सुख तथा पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन सकोस् ।”

चारसम्पदा

इहलौकिकसुख- “व्यगघपज्ज^१ ! (= व्यघ्रपथ्य) चार कारणले कुलपुत्रको यसै जीवनमा हित र यसै जीवनमा सुख हुन्छ । कुन चार भने ?—(१) उद्दानसम्पदाद्वारा, (२) आरक्षासम्पदाद्वारा, (३) कल्याणमित्रताद्वारा र (४) समानजीविकाद्वारा ।

(१) “व्यगघपज्ज ! उद्दानसम्पदा भनेको कस्तो हो ? व्यगघपज्ज ! यहाँ कुलपुत्र जुन कामद्वारा जीविका गर्छ—चाहे त्यो कृषी कर्म होस्, व्यापार होस्, गौपालन होस्, धनुषविदचा होस्, नोकरी होस्

१. ‘व्यगघपज्ज’ (= व्यघ्रपथ्य) भनिएको कोलियहरूको परम्परागत खान्दानी नाम हो । कोलियका पूर्वजहरू व्यघ्रपथमा जन्मेका थिए । त्यसैले उनीहरूलाई ‘व्यगघपज्ज’ भनिएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ७७८ : दीघजाणुसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अथवा कुनै शिल्पविदद्या होस्—त्यहाँ (त्यस काममा) चलाक हुन्छ, निरालसी हुन्छ, उपायकौशल्यताले युक्त विचार पुऱ्याई काम गर्ने र कामकाज गर्नमा र कामकाज संविधान गर्नमा सक्षम हुन्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'उद्धानसम्पदा' भन्दछन् ।”

(२) “**व्यगघपज्ज !** आरक्षासम्पदा भनेको कस्तो हो ? व्यगघपज्ज ! यहाँ कुलपुत्रका भोगसम्पत्तिहरू हुन्छन् जो उद्धानवल-वीर्यद्वारा, बाहुवल-द्वारा, पसिना बगाई धर्मपूर्वक कमाएका । ती भोगसम्पत्तिहरू गुप्तरूपले रक्षा गरेको हुन्छ— “यी भोगसम्पत्तिहरू राजाले हरण गर्न नसकुन्, चोरले चोर्न नसकोस्, आगोले भस्म पार्न नसकोस्, पानीले बगाउन नसकोस् र अवांछनीय पुरुषको हातमा नपरोस्” भनी गुप्तरूपले आरक्षा गरेको हुन्छ । व्यगघपज्ज ! यसैलाई 'आरक्षासम्पदा' भन्दछन् ।”

(३) “**व्यगघपज्ज !** कल्याणमित्रता भनेको कस्तो हो ? व्यगघपज्ज ! जुन गाउँ वा निगममा कुलपुत्र बस्दछ त्यस ठाउँमा जो गृहपति वा गृहपतिपुत्र तरुण वा वृद्ध, वृद्ध वा वृद्धस्वभावका, श्रद्धासम्पन्न, शीलसम्पन्न, त्यागसम्पन्न र प्रज्ञासम्पन्न हुन्छन् तिनीहरूसँग बस्छ कुरा गर्छ छलफल गर्छ र सत्संगत गर्छ । जसरी उनीहरू श्रद्धासम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू शीलसम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू त्यागसम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ, जसरी उनीहरू प्रज्ञासम्पन्न भए त्यसरी नै आफू पनि सिक्छ र उनीहरू-

सँग बस्छ, कुरा गर्छ, छलफल गर्छ र सत्संगत गर्छ । व्यग्रघपज्ज ! यसैलाई 'कल्याणमित्रता' भन्दछन् ।”

(४) “**व्यग्रघपज्ज !** समजीविका भनेको कस्तो हो ? व्यग्रघपज्ज ! यहाँ कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि बुझी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि बुझी समानरूपले जीविका गर्छ—न अति धेरै न अति थोरै (खर्च गर्छ)—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यग्रघपज्ज ! जस्तै कुनै तुलाधर वा तुलाधर अन्तेवासिकले तुला समात्दा जान्दछ कि—‘यतिले यो कम छ वा यतिले यो बढी छ ।’ व्यग्रघपज्ज ! त्यस्तैगरी यहाँ कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि जानी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि जानी समानरूपले जीविका गर्छ—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यग्रघपज्ज ! यदि यो कुलपुत्रले कम आय भएर धेरै खर्चगरी जीविका गर्छ भने—उसलाई यस्तो भन्ने हुन्छन्—‘यो कुलपुत्रले उदुम्बर (= डुम्री) खाए भैं भोगसम्पत्ति खाँदै छ ।’ व्यग्रघपज्ज ! यदि यो कुलपुत्रले धेरै आय भएर पनि कष्टपूर्वक जीविका गर्छ भने—उसलाई यस्तो भन्ने हुन्छन्—‘यो कुलपुत्र बुढोहुन नपाउँदै मर्नेछ ।’ व्यग्रघपज्ज ! जब कुलपुत्रले भोगसम्पत्तिको आयलाई पनि बुझी भोगसम्पत्तिको व्ययलाई पनि बुझी—न अति धेरै न अति थोरै (खर्च गर्छ)—‘यसरी मेरो आय, व्ययभन्दा बढी हुनेछ न कि आयभन्दा व्यय बढी हुनेछ’ (भनी खर्च गर्छ) । व्यग्रघपज्ज ! यसैलाई ‘समजीविका’ भन्दछन् ।”

विनाशका चार कारणहरू

“**व्यगघपज्ज !** यसरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका विनाशका कारणहरू (अपाय मुखानि) चारवटा हुन्छन्—(१) **स्त्रीधूर्त**, (२) **सुराधूर्त**, (३) **अक्षधूर्त** (= जुवाडी) र (४) **पापमित्र** (= खराब साथी) पापसहाय पापविश्वासी । व्यगघपज्ज ! जस्तै कुनै ठूलो तलाउका चारवटा आयमुखहरू (= पानी आउने मुहानहरू) र चारवटा अपायमुखहरू (= पानी जाने मुखहरू) हुन्छन् । अनि सो पुरुषले जो ती पानी आउने मुहानहरू हुन् तिनीहरू बन्द गर्छ र जो ती पानी जाने मुखहरू हुन् तिनीहरू खोलिदिन्छ र मुसलधारा पानी पनि पर्दैन । व्यगघपज्ज ! यस्तो अवस्थामा त्यो ठूलो तलाउको पानी सुकेर नै जाने सम्भावना हुन्छ बढेर आउने सम्भावना हुन्न । व्यगघपज्ज ! यस्तैगरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा विनाशका कारणहरू हुन्छन्—स्त्रीधूर्त, सुराधूर्त, अक्षधूर्त र पापमित्र पापसहाय पापविश्वासी ।

“**व्यगघपज्ज !** यसरी भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा आयमुखहरू (= अभिवृद्धिका कारणहरू) हुन्छन्—(१) **स्त्रीधूर्त हुन्न**, (२) **सुराधूर्त हुन्न**, (३) **अक्षधूर्त हुन्न** र (४) **कल्याणमित्र** कल्याणसहाय कल्याणविश्वासी हुन्छ । व्यगघपज्ज ! जस्तै कुनै ठूलो तलाउका चारवटा आयमुखहरू (= पानी आउने मुहानहरू) र चारवटा अपाय-मुखहरू (= पानी जाने मुखहरू) हुन्छन् । अनि सो पुरुषले जो ती पानी आउने मुहानहरू हुन् तिनीहरू खोलिदिन्छ र जो ती पानी जाने

मुखहरू हुन् तिनीहरू बन्दगर्छ र मुसलधारा पानी पनि पर्दछ ।
ब्यगघपज्ज ! यस्तो अवस्थामा त्यो ठूलो तलाउको पानी बढेर आउने नै
 सम्भावना हुन्छ, घटेर जाने सम्भावना हुन्न । ब्यगघपज्ज ! यस्तैगरी
 भोगसम्पत्तिद्वारा सुसम्पन्न हुनेका चारवटा आयमुखहरू हुन्छन्—**स्त्रीधूर्त
 हुन्न, सुराधूर्त हुन्न, अक्षधूर्त हुन्न र कल्याणमित्र** कल्याणसहाय
 कल्याणविश्वासी हुन्छ । ब्यगघपज्ज ! यी चार कारणले गर्दा यसै जीवनमा
 कुलपुत्रको हित र सुख हुन्छ ।”

पारलौकिकसुख— “**ब्यगघपज्ज !** चार कारणले गर्दा कुलपुत्रको
 पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन्छ । कुन चार भने ?—(१)
श्रद्धासम्पदा, (२) शीलसम्पदा, (३) त्यागसम्पदा र (४) प्रज्ञासम्पदा ।

(१) “**ब्यगघपज्ज !** श्रद्धासम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यगघपज्ज !
 यहाँ कुलपुत्र श्रद्धावान् हुन्छ, तथागतको बोधिमा यसरी श्रद्धा राख्छ— ‘वहाँ
 भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदचाचरण सम्पन्न
 हुनुहुन्छ, सुगत (= असल ठाउँमा पुगनुभएको) हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ,
 अनुत्तर हुनुहुन्छ, पुरुषदम्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यहरूका शास्ता
 हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ ।’ ब्यगघपज्ज ! यसैलाई ‘**श्रद्धासम्पदा**
 भन्दछन् ।”

(२) “**ब्यगघपज्ज !** शीलसम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यगघ-
 पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र (१) प्राणीघातबाट अलग रहन्छ, (२) अदिन्ना-
 दानबाट (= चोरीबाट) अलग रहन्छ, (३) काममिथ्याचारबाट अलग

रहन्छ, (४) मृषावादबाट अलग रहन्छ, र (५) सुरामेरयमदच प्रमादस्थानबाट अलग रहन्छ। ब्यग्घपज्ज ! यसैलाई 'शीलसम्पदा' भन्दछन् ।”

(३) “**ब्यग्घपज्ज !** त्यागसम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यग्घ-पज्ज ! यहाँ कुलपुत्र निर्लोभी भएर, त्यागी भएर, शुद्धहातले दानकार्यमा अग्रसर भएर, याचकपात्र भएर तथा दान संविभाजनमा रत भएर घरमा बस्छ। ब्यग्घपज्ज ! यसैलाई 'त्यागसम्पदा' भन्दछन् ।”

(४) “**ब्यग्घपज्ज !** प्रज्ञासम्पदा भनेको कस्तो हो त ? ब्यग्घपज्ज ! यहाँ कुलपुत्र प्रज्ञावान् हुन्छ, उदयास्तगामिनी प्रज्ञाले सुसम्पन्न हुन्छ तथा आर्यनिर्वेधिक सम्यक् दुःखक्षयगामिनी प्रज्ञाले सम्पन्न हुन्छ। ब्यग्घपज्ज ! यसैलाई 'प्रज्ञासम्पदा' भन्दछन् ।” ब्यग्घपज्ज ! यी चार कारणले कुलपुत्रको पारलौकिक हित र पारलौकिक सुख हुन्छ ।

(यति भन्नुभएपछि, पुनः निम्नगाथाहरू भन्नुभयो)

१. “उद्धता कम्मधेय्येसु, अप्पमतो विधानवा ।
समं कप्पेति जीविकं^१, सम्भतं अनुरक्खति ॥”
२. “सद्धो सीलेन सम्पन्नो, वदञ्जू वीतमच्छरो ।
निच्चं मग्गं विसोधेति, सोत्थानं सम्परायिकं ॥”

१. स्याममा : 'जीवितं' ।

३. “इच्चेते अट्ट धम्मा च, सद्वस्स घरमेसिनो ।
अक्खाता सच्चनामेन, उभयत्थ सुखावहा ॥”
४. “दिट्ठधम्महितत्थाय, सम्परायसुखाय च ।
एवमेतं गहद्वानं, चागो पुञ्जं पवड्ढतीति ॥”

अर्थ—

१— “कामकाजमा वीर्यवान् हुने, अप्रमादी, व्यवधानसम्पन्न गर्ने, समानरूपले जीविका गर्ने र प्राप्त धनको रक्षा गर्ने;”

२— “श्रद्धावान्, शीलसम्पन्न, भनेको कुरा बुझ्ने, मात्सर्य रहित र हरबखत मार्ग शोधनगरी पारलौकिक-हितको निमित्त काम गर्ने;”

३— “यसरी श्रद्धापूर्वक घरमा बस्ने गृहस्थीलाई सत्यको नाममा भनिएका यी आठ गुणधर्महरूद्वारा उभयार्थ सुखावह हुन्छ ।”

४— “यसरी गृहस्थीको निमित्त त्यागले पुण्य बढ्छ र इहलोकको निमित्त हित र परलोकको निमित्त सुख पनि हुन्छ ।”

२१. दीघावु उपासक

परिचय

यी दीघावु (= दीर्घायु) उपासक राजगृहवासी जोतिक गृहपतिका पुत्र हुन् । यी उपासक अनागामी थिए ।

एकदिन यिनी विरामी भएको वेलामा यिनले आफ्ना पिता जोतिकलाई पठाई भगवानलाई बोलाउन पठाएका थिए । अनि दीघावु उपासकको घरमा आउनुभएका बुद्ध भगवानले उनलाई चारवटा स्रोतापत्ति-अङ्गका कुराहरू र छवटा विदचालाभी धर्महरूको उपदेश दिनुभयो । भगवान फर्केर जानुभएपछि दीघावु उपासक मृत्युभई जुन लोकमा उत्पन्न हुँदा पुनः यहाँ फर्केर आउन नपर्ने हो सो ब्रह्मलोकमा उत्पन्न भए । यसबाट उनी अनागामी फलमा पुगेको कुरा प्रष्ट देखिन्छ । अरू कुराहरू अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाटै प्रष्ट भएका छन् ।

X

X

X

केही दीघावु नामहरू

(१) **दीघायु (कुमार)**—यी दीघायु कुमार कोशल देशका दीघिती भन्ने राजाका छोरा हुन् । काशीका राजा ब्रह्मदत्तले यिनका आमाबाबुहरूलाई मारेका मात्र होइनन् सर्वस्व पनि लिएका थिए । पछि यी राजकुमार काशीराजा ब्रह्मदत्तकै अति विश्वासी सेवक बन्नपुगे । एकदिन काशीराजासँग आफ्ना आमाबाबुहरू मारेको बदला लिने राम्रो मौका पाएर पनि यिनले आफ्ना बाबुले आखिर अवस्थामा “पुत्र ! तिमीले टाढा पनि नहेर नगिच पनि नहेर । वैरले वैरभाव शान्त हुन सक्दैन वरु अवैरभावले मात्र वैरभाव शान्त हुन सक्छ” भनी दिएको अर्तिबुद्धिलाई अनुस्मरण गरी मारेनन् । यो जातकका कुरा भगवान बुद्धले कौशम्बीमा विवाद भएका भिक्षुहरूलाई सम्झाउने शिलशिलामा बताउनु भएको हो । महा. व. पा. पृ. ३७३ : दीघावुवत्थु, कोसम्बकक्खन्धकं र जा. अ. क. III. पृ. १४७ : दीघितिकोसलजातकं, नं. ३७१.

(२) **दीघावु (बालक)**—दीघलम्बकवासी दुइ व्यक्तिहरू प्रव्रजित भई अठचालीस वर्षसम्म बसिसकेपछि तीमध्ये एकजना— ‘कुल-परम्परा नाश हुनेछ’ भन्ने सोचेर पुनः घर-गृहस्थी गरी बस्यो । अनि त्यसको एक पुत्र जन्म्यो । जसको नाम ‘दीघावु’ अथवा ‘दीर्घायु’ थियो । यस सम्बन्धी विस्तृत कुराहरू धम्म. प. अ.

क. पृ. ३२८ दीघावुकुमारस्सवत्थु, सहस्सवर्गमा उल्लेख भएका पाइन्छन् ।

- (३) **दीघावु (कुमार)**—यिनी अरिन्दक भन्ने राजाका पुत्र हुन् । हेर, जा. अ. क. VI. पृ. १२४, १२७ : सोणजातकं, नं. ५२९, यी दीघावुकुमार राहुल र अरिन्दक राजा स्वयं बुद्ध हुनुहुन्थ्यो ।
- (४) **दीघावु (कुमार)**—यी दीघावु कुमार महाजनक राजाकी शीवली भन्ने महिषीका पुत्र हुन् । यी दीघावु कुमार राहुल थिए, शीवली महारानी राहुलमाता थिइन् र महाजनक राजा स्वयं बुद्ध हुनुहुन्थ्यो । जा. अ. क. VII. पृ. ३६ र ५७ : महाजनकजातकं, नं. ५३९.
- (५) **दीघावु (उपासक)**—यिनी राजगृहवासी जोतिक भन्ने गृहपतिका छोरा हुन् । यिनी अनागामी थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख भएको छ ।
- (६) **दीघावु (उपासकसुत्तं)**—यो सूत्र संयुत्तनिकायको सोतापत्तिसंयुत्तमा छ । यस सूत्रमा दीघावु उपासक विरामी हुँदा उनले बुद्धलाई बोलाउन पठाएका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. २९२ : सोतापत्तिसंयुत्तं ।

X

X

X

मूल सूत्र—

१- बिरामी दीघावु उपासक

एक समय भगवान राजगृह स्थित वेणुवनको कलन्दकनिवापमा वस्नुभएको थियो^१ ।

त्यस समय दीघावु (= दीर्घायु) उपासक बिरामी थिए—दुःखीभई अति असक्त थिए । अनि दीघावु उपासकले पिता जोतिक गृहपतिलाई आमन्त्रण गरे—

“हे गृहपति ! तपाई यता आउनुहोस् । तपाई जहाँ भगवान हुनुहुन्छ त्यहाँ जानुहोस् । त्यहाँ गएर मेरो वचनले भगवानको चरण-कमलमा शीरले ढोगी यस्तो भन्नुहोस्— “भन्ते ! दीघावु उपासक बिरामी छ—दुःखीभई अति असक्त छ । उ भगवानको चरणकमलमा शीरले ढोग्दछ ।” यस्तो पनि भन्नुहोस्— “भन्ते ! अनुकम्पापूर्वक भगवान

१. सं. नि. IV. पृ. २९२ : दीघावुउपासकसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २९५.

जहाँ दीघावु उपासकको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभए बेश हुने थियो' ।”

“तात ! हुन्छ” भनी दीघावु उपासकलाई प्रत्युत्तरदिई जोतिक गृहपति जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका जोतिक गृहपतिले भगवानलाई यस्तो भने—

“भन्ते ! दीघावु उपासक विरामी छन्—दुःखीभई अति असक्त छन् । उनी भगवानको चरणकमलमा शीरले ढोग्दछन् ।’ यस्तो पनि भन्दछन्—
‘भन्ते ! अनुकम्पापूर्वक भगवान जहाँ दीघावु उपासकको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभए बेश हुने थियो’ ।”

तूष्णीभावद्वारा भगवानले स्वीकार गर्नुभयो ।

अनि भगवान चीवर पहिरी पात्र-चीवर ग्रहण गरी जहाँ दीघावु उपासको निवासस्थान हो त्यहाँ जानुभयो । त्यहाँ पुगेपछि बिच्छ्याइ राखेको आसनमा बस्नुभयो । बस्नुभएका भगवानले दीघावु उपासकलाई यस्तो भन्नुभयो—

“दीघावु ! तिमीलाई क्षमनीय र यापनीय छ ? दुःखवेदना घटेको छ कि बढेको छ ? घटेर अन्त भएको देखिन्छ कि बढेको देखिन्छ, त ?”

“भन्ते ! मलाई क्षमनीय र यापनीय छैन । धेरै दुःखवेदना बढेको देखिन्छ, घटेको देखिन्न । बढेको नै देखिन्छ, घटेको देखिन्न ।”

“दीघावु ! त्यसोभए तिमीले यस्तो सिक्नुपर्छ— ‘वहाँ भगवान अरहत्, सम्यक्सम्बुद्ध, विदयाचरण सम्पन्न, सुगत, लोकविद, अनुत्तर, पुरुषदम्यसारथी, देवमनुष्यहरूका शास्ता, बुद्ध तथा भगवान हुनुहुन्छ’ भनी बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले (अवेच्चप्पसादेन) सम्पन्न हुनेछु । ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, सांदृष्टिक छ, अकालिक छ, ‘आऊ हेर’ भन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुऱ्याउने छ तथा विज्ञहरूले प्रत्यक्ष अनुभव गर्नसक्ने छ’ भनी धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न हुनेछु । ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, भगवानको श्रावकसङ्घ ऋजुप्रतिपन्न छ, भगवानको श्रावकसङ्घ न्याय प्रतिपन्न छ, भगवानको श्रावकसङ्घ सामीचि प्रतिपन्न छ । जो चार जोर वा आठ पुरुष पुद्गल छन् । यी नै भगवानका श्रावकसङ्घ हुन जो आह्वान गर्न योग्य छन्, पाहुना गर्न योग्य छन्, दक्षिणादिन योग्य छन्, दुइहात जोर्न योग्य छन् र लोकवासीहरूको अनुपम पुण्यक्षेत्र छन्’ भनी सङ्घ प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न हुनेछु । ‘अखण्ड, अछिद्र, निर्दागी, क्रमसहित, स्वातन्त्र्य, विज्ञप्रशंसित, दृष्टिद्वारा अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक आर्यकान्त शीलले सम्पन्न हुनेछु ।’ दीघावु ! यसरी तिमीले सिक्नुपर्छ ।”

“भन्ते ! जो यी चारवटा स्रोतापत्ति अङ्गहरूका बारेमा भगवानले देशना गर्नुभयो—ती धर्महरू ममा विदयमान छन् र ती धर्महरू म देख्दछु । भन्ते ! ‘वहाँ भगवान अरहत्,...तथा भगवान हुनुहुन्छ’ भनी म बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले (अवेच्चप्पसादेन) सम्पन्न छु । ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ,...तथा विज्ञहरूले प्रत्यक्ष अनुभव गर्नसक्ने छ’ भनी म धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छु ।

‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छु,... अनुपम पुण्यक्षेत्र छुन्’ भनी म सङ्घ प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न छु। म अखण्ड, अछिद्र,... आर्यकान्त शीलले सम्पन्न छु।”

दीघावु ! यदि त्यसो हो भने यी चारवटा स्रोतापत्ति अङ्गहरूमा प्रतिष्ठित भई तिमीले छवटा विदचालाभी धर्महरूको उत्तरोत्तर भाविता गर । **दीघावु !** यहाँ सबै संस्कारहरूमा अनित्यसंज्ञीभई विहार गर, अनित्यमा दुःखसंज्ञीभई विहार गर, दुःखमा अनात्मसंज्ञीभई, प्रहाणसंज्ञीभई, विरागसंज्ञीभई तथा निरोधसंज्ञीभई विहार गर । **दीघावु !** यसरी तिमीले सिक्नुपर्छ ।”

“भन्ते ! जुन छवटा विदचालाभी धर्महरू भगवानले देशना गर्नुभयो— ती धर्महरू ममा विदचमान् छुन् र ती धर्महरू म देख्छु । भन्ते ! म सबै संस्कारहरूमा अनित्यानुपश्यीभई विहार गर्छु, अनित्यमा दुःखसंज्ञीभई विहार गर्छु, दुःखमा अनात्मसंज्ञीभई, प्रहाणसंज्ञीभई विरागसंज्ञीभई तथा निरोधसंज्ञीभई विहार गर्छु । भन्ते ! बरु मलाई यस्तो लाग्छ कि—मेरो मृत्युपछि यी **जोतिक गृहपति** दुःखमा नपरुन् ।”

“**तात दीघावु !** तिमीले यस्तो मनमा राख्नु पर्दैन । **तात दीघावु !** जुन कुरा भगवानले तिमीलाई भन्नुभयो उही कुरा तिमीले मनमा राख ।”

अनि **दीघावु उपासकलाई** यी कुराहरूद्वारा अववाद (= अर्ति बुद्धि) गर्नुभई भगवान आसनबाट उठी फर्केर जानुभयो । अनि भगवान

जानुभएको केहीछिन पछि दीघावु उपासकको मृत्युभयो । अनि केही भिक्षुहरू जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका ती भिक्षुहरूले भगवानसँग यस्तो भने— “भन्ते ! दीघावु भन्ने उपासकलाई भगवानले जनु संक्षेपरूपले अववाद गर्नुभयो—उनको मृत्युभयो । उनको के गति र के अभिसम्पराय होला ?”

“भिक्षु हो ! दीघावु उपासक पण्डित थिए, धर्मानुधर्म प्रतिपन्न थिए र धर्मको कारणमा मलाई कष्ट दिएनन् । भिक्षु हो ! दीघावु उपासक पाँचै अधोभागीय संयोजनहरू^१ परिक्षीण गरी औपपातिकभई^२, उहाँ परिनिर्वाण हुने^३ तथा त्यसलोकबाट पुनः यहाँ नफर्कने भएका छन् ।”

Dhamma.Digital

१. कस्तालाई अधोभागीय संयोजनहरू भन्दछन् भन्ने बारेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २७० र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ को पादटिप्पणीमा हेर्नु ।
२. कस्तालाई ‘औपपातिक’ भनिएको हो भन्ने बारेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २७० र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ मा हेर्नु ।
३. ‘उहाँ परिनिर्वाण हुने’ भनेको कस्तो हो भन्ने बारेमा पनि बु. गृ. भा-१, पृ. २७०, २७४ र बु. प. भा-१, पृ. ३२७ मा हेर्नु ।

२२. धनिय गोप

परिचय

कश्यप भगवानको शासन प्रदिप्त भइरहेको वेलामा यी धनीय गोपले वीसहजार वर्षसम्म दिनदिनै वीसजना भिक्षुसङ्गलाई सलाक-भोजन दानदिएका थिए । अनि त्यहाँबाट च्युतभई देवलोकमा उत्पन्नभई देवलोकमै एक बुद्धको समयसम्म बसे । हालका बुद्धको समयमा—बिदेह देशको बीच भागमा रहेको पर्वतराष्ट्र (पब्बतरङ्ग) को धर्मकोण्ड (धम्मकोण्डो) भन्ने नगरमा एक सेठको कुलमा जन्मी गाईहरूको बथानको मालिक भई जीविका गर्नथाले । उनको तीसहजार जति गाईहरू थिए । तीमध्ये सत्ताइसहजार जति गाईहरूको दूध दुहिन्यो ।

गाई पाल्नेहरू सँधै एकै ठाउँमा बस्दैनन् । वर्षको चार महीनासम्म एक थलोमा बस्छन् र बाँकी आठमहीना जहाँ जहाँ घाँस र पानीको सुविधा हुन्छ त्यहाँ बस्छन् । चाहे त्यो नदीको तीरमा होस् चाहे तलाउको किनारामा होस् । यी धनिय पनि एक वर्षाद्को समयमा

आफू बसेको ठाउँबाट निस्की—महामही नदी दुइभाग भई एउटाको नाम 'कालमही' र अर्कोको नाम 'महामही' भई बघेर गई अन्तमा फेरि यी दुवै नदीहरू एकै ठाउँमा मिली समुद्रमा पुग्दथे । यी दुइवटा नदीहरूको बीचमा परेको भूमिभाग 'अन्तरद्वीप' बनेको थियो—त्यस ठाउँमा गई गाईहरूको निमित्त गोठहरू र आफू बस्नको निमित्त घरहरू बनाई त्यहाँ बसे । उनका सातवटा छोराहरू, सातवटी छोरीहरू, सातवटी बहारीहरू र अनेक कामदारहरू थिए ।

गाई पाल्नेहरू पानीपर्ने अवस्थालाई जान्न सक्छन् । जब चराहरू आफ्ना गुँडहरू रुखका टुप्पामा बनाउन थाल्छन्, जब गँगटाहरू पानी नगिचका द्वारहरू बन्दगरी थलसमीपका द्वारहरूबाट हिड्न थाल्छन्—तब राम्ररी पानी पर्छ भनी जान्दछन् । जब चराहरू आफ्ना गुँडहरू तल्लो भागमा अर्थात् पानीनजिक (उदकविट्टे) बनाउन थाल्छन्, जब गँगटाहरू थल नगिचका द्वारहरू थुनी पानी नगिचका द्वारहरूबाट हिड्न थाल्छन् तब पानी पर्दैन भनी जान्दछन् ।

एकदिन यी धनियले पानीपर्ने लक्षणहरूलाई ध्यानमाराखी वर्षाद् समय नगिच आइपुगेपछि यिनी अन्तरद्वीपबाट उठेर गई महामही नदीको पारी तीरमा गई—सातहप्तासम्म पानीपरे पनि बाढी आउन नसक्ने ठाउँ हेरेर त्यहाँ घरहरू बनाई चारैतिर घेरालगाई गोठहरू बनाई बसे । अनि दाउरा र घाँसहरूको व्यवस्था मिलाइसकेपछि, सबै पुत्रदारहरू र कामदार पुरुषहरू एक ठाउँमा बसिसकेपछि अनेक प्रकारका खादच-भोज्यहरूको बन्दोबस्त पनि समयमै गरे । अनि चारैदिशाबाट

बादल उठी आकाश ढाक्यो । त्यसपछि गाईहरू दुहाउन लगाई, बाछ्राहरू राख्ने ठाउँमा बाछ्राहरू बाँध्नलगाई गाईहरूको चारैतिर धुवाँ आउने गरी गुईँठाको आगो बाल्न लगाई सबै परिजनहरूलाई खुवाउन लगाई सबै कामहरू सिध्याउन लगाई ठाउँ ठाउँमा बत्तीहरू बाल्न लगाई त्यसपछि दूधसँग भातखाई महाशयनमा आफ्नो श्रीसम्पत्ति हेरेर सन्तुष्ट भई खाट्मा लेटी पश्चिमदिशातिर मेघ गर्जेको आवाज सुन्दै अगाडि अनुदित मूल सूत्रको पहिलो गाथा उदानको रूपमा गाउँदै उनले “पक्कोदनो दुद्धखीरोहमस्मि” भनी भने^१ ।

यसरी सन्तुष्ट भएका धनियले गाइरहेको यो गाथाको आवाज जेतवनाराममा बसिरहनु भएका बुद्ध भगवानले आफ्नो दिव्यश्रोतद्वारा सुन्नुभई दिव्य चक्षुद्वारा हेर्नुहुँदा उनको उद्धार हुने कुरा देख्नुभई वहाँ उतनाघरीमै आकाशमार्गद्वारा ७०० योजन बाटो काटी तुरन्तै धनियको घरमाथि आइपुग्नुभयो । अनि वहाँले पनि उनलाई प्रति-गाथाहरू सुनाउनु भयो भनी सुत्तनिपातद्वकथाले^२ उल्लेख गरेको छ ।

उपदेशको अन्तमा धनिय गोप र उनकी भार्या—दुवैजना प्रव्रजित भए । त्यसपछि भगवान पनि जेतवनाराममा फर्केर जानुभयो । उनीहरू दुवैजनाले अन्तमा अरहत्फल साक्षात्कार गरे भन्ने कुरा पनि उक्त अद्वकथामै^३ उल्लेख भएको छ ।

१. सुत्त. नि. अ. क. पृ. १८ : धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

२. पृ. २० : धनियसुत्तवण्णना ।

३. सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१ : धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गो ।

अरू कुराहरू अगाडि अनुदित सूत्रको सम्बन्धित ठाउँहरूमा लेखिदिएका पादटिप्पणीहरूबाट प्रष्टहुने नै छन् ।

X

X

X

केही धनिय नामहरू

- (१) धनीय (भिक्षु)—यी ती भिक्षु हुन् जसले विम्बिसार राजाले नदिएका काठहरू 'राजाले दिए' भनी काठ गोदामबाट काठहरू लगी आफ्नो कुटी बनाएका थिए । (बु. रा. भा-१, पृ. ७६ : काठको कुटी) ।

थेरगाथाट्टकथानुसार यिनी उही कुम्भकार हुन् जसको शालामा—तक्षशिलावासी पुक्कुसाती—राजा विम्बिसार राजाको बुद्धगुण युक्त पत्र पाएर प्रव्रजित भई बुद्धको दर्शनार्थ राजगृहमा आई बसेका थिए । बुद्ध पनि यिनको कल्याण गर्नको निमित्त श्रावस्तीबाट आउनुभई उही कुम्भकारको शालामा उनीसँगै बास बस्नुभएको थियो । (हेर्नु—बु. रा. भा-१, पृ. २३ अथवा म. नि. III. पृ. ३२२ : धातुविभङ्गसुत्तं अथवा यसको अर्थकथा पपं. सू. IV. पृ. १८१ मा) । अनि भगवानको छ धातुविभङ्गको उपदेश सुनी उनी कृतकृत्य भएका थिए । यो कुरा सुनेर धनिय कुम्भकार अति प्रभावित भई बुद्ध-शासनमा

प्रव्रजित भएका थिए र पछि उनले अरहत्व पनि साक्षात्कार गरेका थिए भनी उक्त थेरगाथद्वकथामै उल्लेख भएको पाइन्छ। थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३४७ : धनियत्थेरस्सगाथावण्णना । यी कुम्भकारको नाम 'धनिय' थियो र कुम्भकारको पुत्र भएको हुनाले 'धनिय कुम्भकारपुत्र' भनिएको हो भनी सम. पा. I. पृ. २८१ : दुतियपाराजिकाले लेखेको छ ।

धनीय (गोप)—यी धनीय गोप विदेह देशको पर्वतराष्ट्रको धर्मकोण्ड नगरवासी हुन् । यिनकै कुराहरू यहाँ अगाडि लेखिदिएको छु ।

धनीय (सुत्त)—यो सूत्रमा धनिय गोप र बुद्धको बीचमा कुराकानी भएका कुराहरू छन् । यसै सूत्रको अनुवाद यहाँ अगाडि प्रस्तुत गरेको छु । सुत्त. नि. पा. पृ. २७१ : उरगवग्गो, अ. क. पृ. १८.

X

X

X

मूल सूत्र—

१- बुद्धसँग धनियको वार्तालाप

धनीय गोप^१—

१. “पक्कोदनो दुद्धखीरोहमस्मि, (इति धनियो गोपो)
 अनुतीरे महिया समानवासो ।
 छन्ना कुटि आहितो गिनि,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव^३ ॥”

-
१. ‘धनिय’ भनेको उनको नाम हो । किन धनिय भनिएको हो भने ?—धनी भएकोले ‘धनिय’ भनिएको हो ।

साधारणतया यो लोकमा यी धनहरूलाई धन भन्दछन् । जस्तै—

(१) दानशीलादि पुण्यकार्यलाई 'अनुगामिकधन' (२) घरखेत आदिलाई 'स्थावरधन' (३) गाईघोडा आदिलाई 'जङ्गमधन' (४) सुनचाँदी आदिलाई 'संहारिमधन' र (५) शिल्पशास्त्र आदिलाई 'अङ्गसमधन' भन्दछन् ।

यी बाहेक पञ्चगोरस पैदागरी लोकको बहूपकार हुने धनलाई 'गोधन' भन्दछन् । त्यसैले 'नत्थि गो समितं धन' अर्थात्- 'गौपालन जस्तो धन अरू छैन' भनिएको हो । यस्ता गोधनले सुसम्पन्न भएका हुनाले यिनलाई 'धनिय' भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९ : धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

पालिसाहित्य अनुसार जसले स्वयं आफ्नै गाईहरू आफैले पालन गर्छ उसलाई 'गोप' र जसले अर्काका गाईहरू पालन गर्छ अथवा गाई हेर्ने काम गर्छ उसलाई 'गोपाल' वा 'गोपालक' भन्दछन् । यी धनियले चाहिं आफ्नै गाईहरू आफैले पालिरहेका थिए । त्यसैले यिनलाई 'गोपाल' वा 'गोपालक' नभनी 'गोप' मात्र भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ । त्यसैले सूत्रमा 'धनिय गोप' भनिएको हो ।

२. सुत्त. नि. पृ. २७१ : धनियसुत्तं, अ. क. पृ. १८ : उरगवग्गो ।

अर्थ—

१- “भात पाकिसकेको छ, दुध दुहि सकेको छु, महीनदीको तीरमा^१ समान परिजनहरूसँग बसेको छु, कुटीहरू ढाकिएका छन्^२, आगो बालिसकेको छु^३, अतः हे देव ! (वर्षादेव !) यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष^४ ।”

१. महामही भन्ने नदीको किनारमा । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९.
२. बस्ने घरहरू र गोठहरूमा पानीले नभिज्नेगरी छाना हालेको छु भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९.
३. यहाँ आगो भनी—(१) परिक्षेप-आगो, (२) धुवाँ आउने आगो र (३) दाउराको आगोलाई ‘आगो’ भनिएको हो । यी तीनै प्रकारका आगो बालिसकेको छु भनिएको हो । यसबाट भालु मृगादि आउलान् भनी रोकेको हो भन्ने कुरा बुझ्नुपर्छ ।

घरको चारैतिर बालेको आगो ‘परिक्षेप-आगो’ हो । गोठभित्र बालेको गुइँठाको आगो ‘धुवाँ आउने आगो’ हो र आफू बस्ने ठाउँमा र मानिसहरू बस्ने ठाउँमा बालेको आगो ‘दाउराको आगो’ हो । घरको चारैतिर बालेको आगोबाट हिंसक पशुहरू रोकिन्छन्, गुइँठाको धुवाँबाट गाईहरूलाई कीटपतङ्गहरूले टोक्न सक्दैनन् र दाउराको आगोबाट मानिस-हरूलाई जाडो हुन्न । सुत्त. नि. अ. क. पृ. १९ : धनियसुत्तवण्णना ।

४. उपरोक्ताकारले सबै सुरक्षित देखेपछि उनले ‘हे देव ! चाहन्छौ भने अब खूबसँग पानी वर्ष’ भनी भनेका हुन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २० : धनियसुत्तवण्णना ।

बुद्ध—

२. “अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मि, (इति भगवा)
 अनुतीरे महियेकरत्तिवासो ।
 विवटा कुटि निव्वुतो गिनि,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव^१ ॥”

अर्थ—

२- “म अक्रोधी छु^२, म चित्तखिलवाट^३ मुक्त छु, एकरातको निमित्त म महीनदीको तीरमा बसेको छु^४, मेरो कुटी विवृत्त छु^५, मेरो आगो निभिसकेको छु^६, अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

१. धनिय गोपले उपरोक्त उदान गाथा (नं. १) सन्तुष्टभई वृद्धचानमा लेटिरहँदा गाएका थिए । अनि जेतवन विहारमा बसिरहनु भएका बुद्ध भगवानले अमानुषीय दिव्यश्रोतद्वारा यो गाथा सुन्नुभयो । अनि बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्नुहुँदा वहाँले धनिय गोप र उनकी पत्नी दुवैजनाको उपनिश्रय-सम्पत्ति देख्नुभयो । “यदि त्यहाँ गएर मैले धर्मोपदेश गरेको खण्डमा उनीहरू दुवैजना प्रव्रजित भई अरहत् हुनेछन् । नगएको खण्डमा भोली बाढी आएर उनीहरूको विनाश हुनेछ” भन्ने कुरा पनि वहाँले आफ्नो बुद्धचक्षुद्वारा देख्नुभयो । अनि उतनाघरीमै वहाँ श्रावस्तीवाट सातशय (७००) योजनको

बाटो आकाशमार्गद्वारा तुरन्त गई धनिय गोपको कुटीको माथितिर आकाशमा उभिइरहनुभयो । धनियले उक्त उदान-गाथा (नं. १) बार बार गाउँदै थिए । भगवान त्यहाँ पुगिसकेपछि पनि गाउन छाडेका थिएनन् । यो सुनेर भगवानले “यत्तिकैमा सन्तुष्ट वा विश्वस्त हुइन्न, बल्कि यसरी सन्तुष्ट हुइन्छ” भन्ने कुरा दर्शाउँदै यो प्रतिगाथा भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २० : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. स्वभावत क्रोध नहुनेलाई यहाँ ‘अक्रोधी’ भनिएको हो । ‘दश आघातवस्तु’ द्वारा मनमा आघातभई क्रोध उत्पन्न हुन्छ । जस्तै—(१) ‘मेरो अनर्थको निमित्त काम गऱ्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (२) ‘मेरो अनर्थको निमित्त काम गर्दैछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (३) ‘मेरो अनर्थको निमित्त काम गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (४) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गऱ्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (५) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गर्दैछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (६) ‘मेरो प्रियमनाप हुनेलाई अनर्थ गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (७) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हित गऱ्यो’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (८) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हित गर्दैछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । (९) ‘मेरो अप्रिय अमनाप हुनेलाई हित गर्नेछ’ भन्दै मनमा आघात उत्पन्न गर्छ । यसको अलावा (१०) कुनै खास कारणविना पनि कोप गर्छ (अद्वाने च कुप्पति) । (अं. नि-१०, पृ. २१९ : आघातवत्थुसुत्तं, आकङ्कवग्गो)

उपरोक्त कारणहरूमध्ये कुनै एक कारणद्वारा मनमा आघात उत्पन्न गरी त्यस कारणबाट कुनै पुरुषलाई अत्यन्त थोरै रिस (= क्रोध) उठ्दा पनि उसको हृदय पोल्छ र केहिछिन पछि शान्त हुन्छ। यसभन्दा बढता रिस उठ्दा मुख विकृत पाछ्छ। यसभन्दा पनि धेरै रिस उठ्दा गालिगर्नको निमित्त बंगरा किट्टन थाल्छ। योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा गालि गर्छ। त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा दण्ड वा शस्त्रको खोजि गर्छ। त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा दण्ड वा शस्त्र हातमा लिन्छ। त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा दण्डादि हातमा लिई पिट्नुको निमित्त दगुर्न थाल्छ। त्योभन्दा पनि बढता रिस उठ्दा एक वा दुइ प्रहार गर्छ। त्योभन्दा पनि धेरै रिस उठ्नेले आफ्नै ज्ञातिबन्धुहरूलाई पनि मार्छ। अनि त्यस कामबाट चिन्तित भई त्योभन्दा बढता रिसले गर्दा कुनै कुनैले आफूलाई नै मार्छन्। यसरी रिसको पराकाष्ठा यहाँसम्म पुग्छ। यस्तो क्रोधलाई तथागतले बोधिमण्डपमै जरोसमेत उखेली विनाश गरिसक्नुभएको छ। त्यसैले तथागत 'अक्रोधी' हुनुहुन्छ र वहाँले 'म अक्रोधी छु' भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २० : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

३. 'चित्तखिल' भनेको चित्तको कठोरपन अर्थात् अपरिशुद्धता तथा कसर सहितको चित्तलाई भनिएको हो। (विभं. अ. क. पृ. ५१० : खुद्दकविभङ्गो)।

जस्तै कसर भएको तथा सारो भूमिभागमा चार महीना-सम्म पानीपरे तापनि त्यसमा बिउ उम्रिदैन। त्यस्तैगरी कठोरपन

भएको, अपरिशुद्ध तथा कसर सहित भएको चित्तमा जतिसुकै सद्धर्म श्रवणादि कुशल हेतुरूपी पानी परे तापनि कुनै कुशलरूपी बिउ उम्रन सक्दैन । यस्ता कारणहरूलाई भगवानले बोधिमण्डपमै निरुद्ध गरिसक्नु भएको छ । त्यसैले भगवानले 'म चित्तखिलवाट मुक्त छु' भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २०-२१ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो । राग, द्वेष र मोहलाई पनि 'चित्तखिल' भन्दछन् भन्ने कुरा सं. नि. IV. पृ. ५५ : खिलसुत्तं, मग्गसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ । यस सम्बन्धमा बु. प. भा-१, पृ. २४९ को पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु ।

४. जसरी त्यहाँ धनिय गोप वर्षाद्को चार महीनाको निमित्त नित्यवास गरेका छन् त्यसरी भगवान त्यहाँ नित्य बस्नुभएको होइन । भगवान त केवल उनको हितकामना गरी एकरात मात्रको लागि त्यहाँ आउनु भएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २१ : धनियसुत्तवण्णना ।
५. यहाँ 'कुटी' भनी यसै आत्मभावलाई भनिएको हो । अर्थात् यो शरीरलाई भनिएको हो । यस आत्मभावलाई ठाउँ हेरिकन कहीं 'काय' भनी, कहीं 'गुफा' भनी, कहीं 'देह' भनी, कहीं 'संदेह' भनी, कहीं 'नौका' भनी, कहीं 'रथ' भनी, कहीं 'ध्वजा' भनी, कहीं 'वम्मिक' (= धमिराको गोलो) भनी, कहीं 'कुटी' र कहीं 'कुटिका' भनी भनिएको छ । यहाँ चाहिँ—काठ आदिद्वारा बनाइएको घर जस्तै हाड आदिद्वारा बनेको यस आत्मभावलाई 'कुटी' भनिएको हो । त्यसैले भनिएको हो—

“आवुसो ! जस्तै काठ, डोरी, माटो र तृण आदिले घेरिएको आकाशलाई व्यवहारमा ‘घर’ भनी भन्दछन् त्यस्तैगरी आवुसो ! हाड, नसा, मासु र छाला आदिले मोरिएको यस आत्मभावलाई ‘शरीर’ भनी भन्दछन् ।” (म. नि. I. पृ. २४० : महाहत्थिपदोपमसुत्तं) ।

बाँदर जस्तो चित्त बस्ने भएकोले पनि यस आत्मभावलाई ‘कुटी’ भनिएको हो । त्यसैले भनिएको हो—

“अट्टिकङ्कलकुटी चेसा मक्कटावसथो इति,
मक्कटो पञ्चद्वाराय कुटिकाय पसक्किया ।
द्वारेण अनुपरियाति घट्टयन्तो पुनप्पुन’न्ति ॥”

अर्थ—

“बाँदररूपी चित्त बस्ने हाड आदिहरूले बनाइएको यो कुटी हो । यस कुटीकाको पञ्चद्वारहरूबाट बाँदररूपी चित्त भित्र-बाहिर पस्छ । बार बार द्वारहरू उघाउँ बाँदररूपी चित्त चारैतिर घुम्छ ।”

तृष्णा, मान, तथा दृष्टिरूपी ढकनीद्वारा सत्वहरूलाई ढाकिराखेको हुँदा त्यसमा रागादि क्लेशरूपी पानी बार बार पर्छ । त्यसैले भनिएको हो—

“छन्नमतिवस्सति विवटं नातिवस्सति ।
तस्मा छन्नं विवरेथ एवं तं नातिवस्सती”ति ॥”

अर्थ—

“ढाक्यो भने भन् पानी पर्छ, नढाकेमा पानी पर्दैन । त्यसैले ढाकेकोलाई उघार अनि पानीपर्ने छैन ।”

यो गाथा त्रिपिटकमा दुइ ठाउँमा उल्लेख भएको पाइन्छ । खन्धकमा (चुल्ल. व. पा. पृ. ३५७ : पातिमोक्खट्टपनक्खन्धकं) र थेरगाथामा (थेर. गा. पा. पृ. ३०७ : सिरिमण्डत्थेरगाथा) ।

यहाँ ‘ढाकेको’ भनी आफ्नो आपत्ति दोष ढाक्नेलाई भनिएको हो । भएको आपत्ति दोष प्रकट नगरी ढाक्नाले पुनः पुनः पानीपर्ने भैं पुनः पुनः अरू आपत्ति दोषहरू पनि बढ्दै जान्छन् । आपत्ति दोषलाई नढाकी विवृत्त गरेको खण्डमा यो आत्मभावरूपी कुटीमा आपत्ति दोषरूपी पानीपर्ने छैन ।

त्यस्ता आपत्तिरूपी ढकनी र क्लेशरूपी ढकनी यो शरीररूपी कुटीमा नभएका हुनाले ‘मेरो कुटी विवृत्त छ’ भनी सूत्रमा उल्लेख भएको हो । उक्त प्रकारका ढकनीहरूलाई तथागतले बोधिमण्डपमै ध्वस्त पारिसक्नु भएको छ र विवृत्त पारिसक्नु

धनिय गोप—

३. “अन्धकमकसा न विज्जरे, (इति धनियो गोपो)
कच्छे रूहतिणे चरन्ति गावो ।
वुट्ठिं पि सहेय्यमागतं,
अथ चे पत्थयसी पवस्सदेव^१ ॥”

भएको छ । त्यसैले ‘मेरो कुटी विवृत्त छ’ भनी भनिएको हो भनी सुत्त.
नि. अ. क. पृ. २१ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

६. ‘मेरो आगो निभिसकेको छ’ भनी—राग, द्वेष, मोह, जाति, जरा, मरण, शोक, परिदेव, दुःख, दौर्मनस्य तथा उपायास आदि एघारवटा आगाहरू (सं. नि. III. पृ. १८ : आदित्तसुत्तं, सलायतनसंयुत्तं; विमतिविनोदनीटीका पृ. १२१) निभिसकेका छन् भनी भनिएको हो । यी आगाहरू बोधिमण्डपमै आर्यमार्गरूपी पानीको सिञ्चनद्वारा निभिसकेका थिए । त्यसैले सूत्रमा ‘मेरो आगो निभिसकेको छ’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २१ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।
१. उपरोक्त प्रति गाथा (नं. २) का कुराहरू सुनेर ‘यो गाथा भन्ने को हो ?’ भनी नसोधी भनेका कुराहरू ठीकै हो भन्ने लागेर फेरि पनि त्यस्तै सार्थक कुरा सुन्ने इच्छागरी धनिय गोपले यो गाथा भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २२ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

अर्थ—

३- “यहाँ काँना भिंगा र लामखुट्टेहरू छैनन्, कछाडमा उमेका घाँसहरूमा गाईहरू चर्दछन्, आएको पानीलाई सहन सक्छन् अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

४. “बद्धा^१ हि^१ भिसी सुसङ्गता, (इति भगवा)
तिण्णो पारगतो विनेय्य ओघं ।
अत्थो भिसिया न विज्जति,
अथ ते पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

४- “राम्ररी तरणी बनाई ओघहरू^२ (= बाढीहरू) लाई पारगरी राम्ररी म पारतरि सकेको छु । अब मलाई तरणीको खाँचो छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

१-१. बर्मीमा : ‘बद्धासि’; स्याममा : ‘भद्धासि’ ।

२. केलाई ‘ओघ’ भन्दछन् भन्ने कुरा बुझ्नको निमित्त बु. प. भा-१, पृ. ३९१ : बाढी सम्बन्धी प्रश्नमा हेर्नु ।

धनिय गोप—

५. “गोपी मम अस्सवा अलोला, (इति धनियो गोपो)
दीघरत्तं संवासिया मनापा ।
तस्सा न सुणामि किञ्चि पापं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

५— “मेरी गोपिनी आज्ञाकारिणी तथा निर्लोभीनी छे^१ । दीर्घकालदेखि उ मसँग बस्छे^२ । उ पतिभक्तिनी तथा प्रियंकरी छे । उसको बारेमा मैले कुनै खराब कुरा सुनेको छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

६. “चित्तं मम अस्सवं विमुत्तं, (इति भगवा)
दीघरत्तं परिभावितं सुदन्तं ।
पापं पन मे न विज्जति,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

१. आइमाईहरू प्रायः गरी—(१) आहार-लालची, (२) अलङ्कार-

लालची, (३) पुरुष-लालची, (४) धन-लालची तथा (५) पाद-लालची हुन्छन् । आहार-लालचताको कारणले गर्दा बासी आहार पनि हातमा लागेको पनि चाटेर खान्छन् । दोब्बर मोल तिरेर सुरा पनि पिउँछन् । अलङ्कार-लालचताको कारणले गर्दा अरू कुनै अलङ्कार नपाएमा तेलमा पानी मिसाएर भएपनि मुखमा लगाउँछन् । पुरुष-लालचताको कारणले गर्दा त्यस्तै अवस्थामा आफ्नै पुत्रसँग पनि मैथुन गर्ने इच्छा गर्छन् । धन-लालचताको कारणले गर्दा 'हंसराजलाई लिएर सुवर्ण गुमाउँछ' भन्ने जस्तै गुमाउँछन् । पाद-लालचताको कारणले गर्दा बगैंचा र जङ्गलमा घुम्ने स्वभावले गर्दा सवै धनहरू गुमाउँछन् भन्ने जस्तै गुमाउँछन् ।

यहाँ चाहिं धनियले आफ्नी गोपिनीमा त्यस्ता कुनै पनि लालचपन छैनन् भन्ने कुरा दर्शाउँदै 'निर्लोभनीछे' भनी भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २४ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. कुमारी कालदेखि उ मसँग बस्छे र उसले परपुरुष भनेको चिनेकै छैन र मसँग सन्तोषभई बसिरहेकी छे भनी 'दीर्घकालदेखि उ मसँग बस्छे' भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २४.

अर्थ—

६- “मेरो चित्त वशीभूत छ र विमुक्त छ^१ । दीर्घकालदेखि परिभावित छ र सुदान्त छ । ममा कुनै पाप छैन^२ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

धनिय गोप—

७. “अत्तवेतनभतोहस्मि^३, (इति धनियो गोपो)
पुत्ता च मे समानिया अरोगा ।
तेसं न सुणामि किञ्चि पापं,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

१. जब धनियले आफ्नी गोपिनी आफ्नो वशमा छे र उ आज्ञाकारिणी पनि छे, भनी सन्तुष्ट मानेर गाथा गाए तब भगवानले उनलाई अबवाद गरी सम्झाउँदै यसो भन्नुभयो—

हे धनिय ! तिमी आफ्नी गोपिनी आफ्नो वशमा छे र उ आज्ञाकारिणी पनि छे भनी सन्तुष्ट हुन्छौ । उ तिम्रो वशमा हुन पनि सक्छे नहुन पनि । किनभने ?—अर्काको चित्तको कुरा थाहा पाउन गाह्रो हुन्छ । विशेषगरी आइमाईहरूको चित्त जान्नु गाह्रो छ । आइमाईलाई गर्भदेखि लिएर आरक्षा गरे तापनि रक्षा गर्नु गाह्रो पर्छ । यसरी रक्षा गर्न गाह्रो हुने हुँदा खासगरी

तिमी जस्ताले त्यस्तालाई लालच रहित स्त्री भनी, दीर्घकालदेखि आफूसँग बसेकी छे र प्रियंकर पनि छे भनी अथवा निष्पापिनी छे भनी जान्न गाह्रो छे । तर मेरो चित्त चाहिं वशीभूत छे । तिम्री गोपिनी भने तिम्रो वशमा छैन ।

दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि दाशीलादि गुणहरू मैले भाविता गरेको हुँदा 'दीर्घकालदेखि साथमा छे' भनी मैले भन्न योग्य छे । तर तिम्री गोपिनी छैन । त्यो चित्तलाई उत्तम दमनद्वारा दमन गरेको हुनाले 'सुदान्त' भनिएको हो । सुदान्त भएको कारणले गर्दा नै छवटा द्वारहरूको विषयमा नपरी आफ्नै विषयमा पर्ने हुनाले प्रियंकर पनि हो । तिम्री गोपिनी भने होइन ।

२. जस्तै धनियले गोपिनीको वारेमा कुनै खराब कुरा सुनेको छैन भनी भने त्यस्तैगरी भगवानले पनि आफूमा कुनै पाप नभएका कुरा बताउनु भएको हो ।

अहिले सर्वज्ञबुद्ध भएर मात्र यो पाप नभएको होइन अपितु उनन्तीस वर्षसम्म सरागीभई घरमा बस्दा पनि थिएन भन्ने कुरा पनि बुझ्नुपर्छ । आगारिय भएको वेलामा पनि आगारिय अनुरूप कुनै विज्ञहरूले निन्दा गर्न सक्ने कुनै कायदुश्चरित वा वचन दुश्चरित वा मनःदुश्चरित थिएन । मारले पनि दोष खोज्ने

विचारले बुद्ध हुनुभन्दा अगाडि ६ वर्षसम्म र बुद्ध भैसकेपछि १ वर्ष गरी जम्मा ७ वर्षसम्म वहाँको पीछा गरेको थियो । तैपनि उसले वहाँको कुनै दोष भेट्टाउन नसकी पछि आफै विरक्तभई यो गाथा भनेको हो—

“सत्तवस्सानि भगवन्तं अनुबन्धि पदापदं ।
ओतारं नाधिगच्छिस्सं सम्बुद्धस्स सतीमतो'ति ॥”

अर्थ—

“सातवर्षसम्म मैले भगवानको पीछा गरें । तर स्मृतिमान् सम्बुद्धमा मैले कुनै पनि दोष देख्न सकिन ।”

बुद्ध भइसक्नु भएपछि वहाँको आचारविचारको परीक्षा गर्नको निमित्त ब्रह्मायु ब्राह्मणका शिष्य उत्तर माणवले सात महीनासम्म लगातार वहाँको परीक्षा गर्दा पनि वहाँको केही दोष नदेखेपछि भगवानको कायिक र वाचिक अभिसमाचारमा कुनै त्रुटि छैन भनी फर्केर गए । (हेर बु. ब्रा. भा-१, पृ. १६६ : ब्रह्मायु ब्राह्मण) ।

त्यसैले अडगुत्तरनिकायमा यस्तो उल्लेख भएको हो—

“भिक्षु हो ! चार ठाउँहरूमा तथागतले रक्षा गर्नुपर्ने कारण हुन्न । कुन चार भने ?—(१) भिक्षु हो ! तथागतको काय-समाचार परिशुद्ध छ । तथागतको कायदुश्चरित छैन । ‘यो

अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । (२) भिक्षु हो ! तथागतको वचीसमाचार परिशुद्ध छ । तथागतको वचीदुश्चरित छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । (३) भिक्षु हो ! तथागतको मनः समाचार परिशुद्ध छ । तथागतको मनः दुश्चरित छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । (४) भिक्षु हो ! तथागतको आजीविका परिशुद्ध छ । तथागतको मिथ्याजीविका छैन । 'यो अरूले थाहा नपाउन्' भनी रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन ।" (अं. नि-७, पृ. २१६ : अरक्खेय्यसुत्तं, अब्याकतवग्गो) ।

यसरी तथागत भइसकेर मात्र होइन तथागत हुनुभन्दा अगाडि पनि तथागतको चर्यामा कुनै खराबी नभएकोले 'ममा कुनै पाप छैन' भनी भनिएको हो । साँच्चै भन्ने हो भने मेरो मनको वारेमा कुनै खराबी सुन्न पाइने छैन । न कि तिम्री गोपिनीको वारेमा । मैले भनेको यस गुणद्वारा सन्तुष्ट छौं भने 'खूबसँग वर्ष' भनी मैले भन्नु उचित छ । यो कुरा सुनेर योभन्दा पनि बढी सुभाषित-रस पिउने इच्छागरी धनियले आफू स्वाधीन भएको कुरो प्रकाश पाउँ अगाडिको गाथा (नं. ७) भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २५ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

३. स्याममा : 'अत्तवेत्तनमतोहमस्मि' ।

अर्थ—

७— “म आफ्नै नोकरी गर्छु । मेरा पुत्रपुत्रीहरू पनि साथमै छन् र उनीहरू निरोगी पनि छन्^१ । उनीहरूको बारेमा मैले कुनै खराब कुरा सुनेको छैन^२ । हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

८. “नाहं भतकोस्मि कस्सचि, (इति भगवा)
निब्बिद्वेन चरामि सब्बलोके ।
अत्थो भतिया न विज्जति,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

८— “न म कसैको नोकर हुँ^३ । विनिर्मुक्त भएर म सबै लोकमा विचरण गर्दछु । मलाई नोकरीको आवश्यकता पनि छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

१. यहाँ ‘निरोगी’ भनी ती सबै छोरा र छोरीहरू आ-आफ्ना बाहुबलद्वारा काम गरेर खान सक्छन् भनी भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २५-२६.

२. उनीहरू चोर हुन्, परदार सेवन गर्ने हुन् तथा दुःशीली हुन् भन्ने आदि कुनै पनि खराब कुरा सुनेको छैन भनी भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. प. २६.

३. धनियले माथिल्लो गाथा (नं. ७) भनेपछि, भगवानले पनि अधि जस्तै अववाद गर्नुहुँदै यस्तो भन्नुभयो—

तिमी चाहिं आफू स्वाधीन छु भनी सन्तुष्ट हुन्छौ । परमार्थको रूपमा भन्ने हो भने आफ्नो कामगरी खाने पनि दाश नै हो । किनकि तृष्णाको दाश भएकोले । ‘नोकर’ भन्ने वादले पनि मुक्त हुन सकिन्न । त्यसैले— “यो लोक अपरिपूर्ण छ, अतृप्त छ, तृष्णाको दाश छ...” भनी भनिएको हो । (म. नि. पृ. २९३ : रट्टपालसुत्तं । यसको अनुवाद बु. रा. भा-१, पृ. ४५५ मा छ) ।

परमार्थको रूपमा न म कसैको दाश हुँ । म चाहिं आफ्नो वा अर्काको नोकर होइन । किनकि म विनिर्मुक्त भएर सबै लोकमा विचरण गर्दछु । दीपङ्कर बुद्धको पालादेखि बोधिज्ञान नपाएसम्म म सर्वज्ञज्ञानको नोकर थिएँ । सर्वज्ञज्ञान प्राप्त भएपछि विमुक्त भएका राजकर्मचारी जस्तै म पनि भएँ । सोही विनिर्मुक्त सर्वज्ञभावद्वारा लोकोत्तर समाधिसुखद्वारा जीविका गर्दछु । अब मेरो उत्तरोत्तर गर्नुपर्ने कर्मको संचय पनि नभएकोले तथा प्रतिसन्धि रहित नहुनेले भैं नोकरी गरी ज्याला कमाउनु पर्ने पनि नभएकोले नोकरीको आवश्यकता पनि छैन भनिएको हो । यो सुनेर पनि धनिय अतृप्तभई उत्तरोत्तर सुभाषित सुन्ने इच्छागरी अगाडिको गाथा भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २६ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

धनिय गोप—

९. “अत्थि वसा अत्थि धेनुपा, (इति धनियो गोपो)
गोधरणियो पवेणियो पि अत्थि ।
उसभो पि गवम्पतीध^१ अत्थि,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

९— “मेरो ठूलो गोरु छ, कोरली गाई छ, गर्भिणी गाई पनि छ, तन्नेरी गाई पनि छ र गवम्पति वृषभ पनि छ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

१०. “नत्थि वसा नत्थि धेनुपा, (इति भगवा)
गोधरणियो पवेणियो पि नत्थि ।
उसभो पि गवम्पतीध नत्थि,
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

१०— “मेरो ठूलो गोरु पनि छैन, कोरली गाई पनि छैन, गर्भिणी गाई पनि छैन, तन्नेरी गाई पनि छैन र गवम्पति वृषभ पनि छैन । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

१. स्याम र रोमनमा : ‘गवम्पती च’ ।

धनिय गोप—

११. “खीला^१ निखाता असम्पवेधी^२, (इति धनियो गोपो)
 दामा मुञ्जमया नवा सुसण्ठाना ।
 न हि सक्खिन्ति धेनुपा पि छेतुं,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

अर्थ—

११— “डोरी बाँध्ने किलाहरू नचल्ने गरी गाडिएका छन्, तृणको नयाँ डोरी राम्ररी बाटिएको छ, तरुण बाछ्राहरूले चुँडाल्न पनि सक्दैनन् । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

बुद्ध—

१२. “उसभोरिव छेत्वा^३ बन्धनानि, (इति भगवा)
 नागो पूतिलतं व दालयित्वा ।
 नाहं पुनुपेस्सं गब्भसेय्यं,
 अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ॥”

-
१. वर्मीमा : ‘खिला’ ।
 २. स्याममा : ‘असम्पवेदी’ ।
 ३. रोमनमा : ‘छेत्व’ ।

अर्थ—

१२- “वृषभले बन्धनलाई चुँडाले जस्तै र हात्तीले कुहिएको लतालाई चुँडाले जस्तै—म फेरि गर्भवासमा आउने छैन^१ । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष ।”

(सङ्गीतिकारहरू—)

१३. “निन्नं च थलं च पूरयन्तो,
महामेघो पर्वसि^२ तावदेव ।
सुत्वा देवस्स वस्सतो,
इममत्थं धनियो अभासथ ॥”

-
१. धनिय ! तिमी बन्धनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छौ । म चाहिं बन्धनहरूबाट विरक्तिई महाबल सम्पन्न महावृषभले बन्धन चुँडाले जस्तै—पाँच उर्ध्वभागीय संयोजनहरूलाई चतुर्थ आर्यमार्गरूपी वीर्यद्वारा छेदन गरी हात्तीले कुहिएको लतालाई चुँडाले भैं पाँच अधोभागीय संयोजनहरूलाई तल्ला तीन मार्गद्वारा छेदन गरी बसेको छु । फेरि मेरो गर्भवास पनि छैन । सो म जातिदुःखादि सबै दुःखहरूबाट परिमुक्तभई शोभायमान भएको छु । अतः हे देव ! यदि चाहन्छौ भने अब खूबसँग वर्ष भनी भन्दछु । यदि तिमी पनि म जस्तै भन्न चाहन्छौ भने—यी बन्धनहरूलाई छेदन गर ।

यहाँ ‘बन्धन’ भनेको समुदय सत्य हो । ‘गर्भशय्या’ भनेको दुःख सत्य हो । ‘आउने छैन’ भनेको अनुपादिशेष निर्वाण हो ।

‘छेदन’ भनेको सउपादिशेष निर्वाणद्वारा निरोधसत्य हो । जसद्वारा छेदन गरिन्छ त्यो मार्गसत्य हो ।

यसरी चतुसत्य प्रकाश पारिएको गाथाका कुराहरू सुनेर आखिरमा धनिय, उनकी भार्या र दुइ छोरीहरू समेत गरी—चारजनाले स्रोतापत्तिफल साक्षात्कार गरे ।

अनि उत्कृष्ट प्रसन्नताद्वारा (अवेच्च पसादयोगेन) तथागत प्रति जरो हालेको जस्तै श्रद्धा भएका धनिय गोपले प्रज्ञाचक्षुद्वारा भगवानको धर्मकायलाई देखेर धर्मद्वारा प्रेरित भएको हृदयले यस्तो सोचे— “बन्धनहरू छेदन गरें । मेरो पुनः गर्भशय्या छैन । अवीचिदेखि लिएर भवाग्रसम्मका प्राणीहरूमध्ये भगवान वाहेक अरू कसले यसरी सिंहनाद गर्न सक्ला र ! मेरा शास्ता आइपुग्नु भयो कि क्याहो ?”

भगवानले पनि आफ्नो शरीरबाट छवर्ण रश्मीहरू निकाली ‘हेर, अब जति चाहन्छौ हेर’ भन्ने जस्तो गरी धनियको घरतिर रश्मी फैलाउनु भयो । अनि घरभित्र पसेको चन्द्रसूर्यको रश्मी जस्तै सहस्रमुखी ज्वाला सर्वत्र घरभित्र देखेर धनियको मनमा— “भगवान आउनु भयो” भन्ने लाग्यो । यसै बीच पानी पनि खूबसँग पत्थो । त्यसैले सङ्गीतिकारहरूले अगाडि (गा. नं. १३) यस्तो उल्लेख गरेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २७—२८ : धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गले उल्लेख गरेको छ ।

२. स्याम र रोमनमा : ‘पावस्सि’ ।

अर्थ—

१३- “त्यसैवखत अग्लो र होचो सबै ठाउँहरूमा पानी भरिने गरी खूबसँग महामेघ वर्षनथाल्यो । अनि वर्षाद्को आवाज सुनी धनियले यो कुरा भने^१ ।”

धनिय गोप—

१४. “लाभा^२ वत नो अनप्पका,
ये मयं भगवन्तं अद्दसाम ।
सरणं तं उपेम चक्खुमा,
सत्था नो होहि तुवं^३ महामुनि ॥”

१५. “गोपी च अहं च अस्सवा,
ब्रह्मचरियं सुगते चरामसे ।
जातिमरणस्स पारगू^४,
दुक्खस्सन्तकरा भवामसे ॥”

१. धनियको मनमा श्रद्धा उत्पन्न हुनु, तथागतले रश्मी फैलाउनु तथा सूर्यको उदय हुनु—यस्तो अवस्थामा खूबसँग पानी परेको आवाज सुनेर धनिय बहुत हर्षित भए । यही हर्षको भाव प्रकट गर्दै अगाडि उनले ‘लाभावत नो...’ भन्ने गाथाहरू भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

२. सिंहलमा : ‘लाभो’ ।

३. स्याममा छैन ।

४. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘पारगा’ ।

अर्थ—

१४— “हामीहरूको निमित्त ठूलो लाभ हो^१ । जो कि हामीहरूले भगवानलाई देख्यौं । हे चक्षुमान्^२ ! हामी तपाईंको शरणमा पर्दछौं^३ । तपाईं महामुनि हामीहरूको शास्ता (= गुरु) हुनुहोस् ।”

१. जब स-पुत्रदार धनियले आर्यमार्ग प्रतिवेधद्वारा लोकोत्तर-चक्षुले भगवानको धर्मकायलाई देखे । जब लौकिक चक्षुद्वारा वहाँको रूपकायलाई पनि देखे तब उनको मनमा अपार प्रीति उत्पन्न भएको थियो । यसै भावनालाई व्यक्त गर्दै ‘हामीहरूको निमित्त ठूलो लाभ हो...’ भनी भनेका हुन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८ : धनियसुत्तवण्णना ।

२. (१) प्रकृतिचक्षु, (२) दिव्यचक्षु, (३) प्रज्ञाचक्षु, (४) समन्तचक्षु, र (५) बुद्धचक्षु गरी पञ्चचक्षुले युक्त हुनुभएका हुनाले ‘चक्षुमान्’ भनी बुद्धलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८ : धनियसुत्तवण्णना ।

Dhamma.Digital

संयुक्तनिकायट्ठकथा अनुसार—‘चक्षु’ दुइप्रकारका छन्—(१) ज्ञानचक्षु र (२) मांसचक्षु । यीमध्ये ज्ञानचक्षु पाँचप्रकारका छन्— (१) बुद्धचक्षु, (२) धर्मचक्षु, (३) समन्तचक्षु, (४) दिव्यचक्षु र (५) प्रज्ञाचक्षु । (सं. नि. अ. क. I. पृ. १ : अज्झत्तानिच्चसुत्तवण्णना, अनिच्चवग्गो) ।

३. ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी हुनत यहाँ मार्ग प्रतिवेधद्वारा नै शरणा-

१५- “गोपिनी र म तपाईंको आज्ञाकारीभई सुगतको शासनमा ब्रह्मचर्य^१ पालन गर्नेछौं^२ । अनि जन्ममरणलाई पारगरी दुःखहरूको अन्त पनि गर्नेछौं^३ ।”

गमनको काम पूर्ण भैसकेको छ, र निश्चितरूपले शरणमा पुगिसकेका छन् । सोही कारणलाई वचनद्वारा पनि अर्पित गरेको कुरा प्रकाश पाउँ ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी भनिएको हो । अथवा स्रोतापन्न मार्गको माध्यम-द्वारा अचल शरणमा पुगि नै सकेका छन् र यसै कुरा अर्कालाई पनि जनाउने उद्देश्यले र प्रणिपत्यकोरूपमा वचनले पनि ‘शरणमा पर्दछौं’ भनी बताएका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २८ : धनियसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. ‘सुगतको शासनमा ब्रह्मचर्य पालन गर्नेछौं’ भनी सुगत हुनुभएका बुद्धको धर्ममा श्रमण-धर्म सहित आर्यमार्गरूपी ब्रह्मचर्य पनि पालन गर्नेछौं भनी भनिएको हो ।

‘सुगत’ भनी—दुइवटा अन्तहरूमा नगई राम्ररी गमन गर्ने भएको हुनाले र शोभायमान भएको आर्यमार्ग गमनद्वारा सुसम्पन्न हुनुभएका हुनाले तथा सुन्दर मानिएको निर्वाणमा पुग्नु-

भएका हुनाले—बुद्ध भगवानलाई ‘सुगत’ भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क.
पृ. २९ : धनियसुत्तवण्णना ।

‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ विभिन्न प्रकारका छन् । जस्तै—(१) मैथुन
विरति ब्रह्मचर्य, (२) मार्ग ब्रह्मचर्य, (३) श्रमणधर्म ब्रह्मचर्य, (४) शासन
ब्रह्मचर्य र (५) स्वदारसन्तुष्टि ब्रह्मचर्य ।

यीमध्ये—(१) जुन ठाउँमा “ब्रह्मचारी आराचारी...” भनी उल्लेख
भएको छ त्यस्तो ठाउँमा ‘मैथुन विरति ब्रह्मचर्य’ लाई ‘ब्रह्मचर्य’ भनिएको
हो । (अं. नि-३, पृ. १९३ : उपोसथसुत्तं, महावग्गो) ।

(२) “इदं खो पनं मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनिव्विदाय...”
भनी उल्लेख भएको ठाउँमा ‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ ‘आर्यमार्ग’ हो । (दी. नि.
II. पृ. १८७ : महागोविन्दसुत्तं) ।

(३) “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्र, चतुरङ्गसमन्नागतं
ब्रह्मचरियं चरितं...” भनी उल्लेख भएको ठाउँमा ‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ
‘श्रमणधर्म’ हो । (म. नि. I. पृ. १०९ : महासीहनादसुत्तं) ।

(४) “एतरहि भन्ते, भगवतो ब्रह्मचरियं इद्धं च फीतं च...” भनी
उल्लेख भएको ठाउँमा ‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ ‘बुद्धशासन’ हो । (अं. नि-८,
पृ. ३९९ : भूमिचालसुत्तं, भूमिचालवग्गो) ।

(५) “मयञ्च भरियं नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अम्हं दहरा न मीयरे ॥” भनी उल्लेख भएको
ठाउँमा ‘ब्रह्मचर्य’ को अर्थ ‘स्वदारसन्तुष्टि’ हो । (जा. पा. I. पृ. २०६-
०७ महाधम्मपालजातकं; अ. क. IV. पृ. ८३, नं. ४४७) ।

यस सूत्रमा चाहिं ‘ब्रह्मचर्य’ भनी—श्रमण धर्मसहित मार्ग-
ब्रह्मचर्यलाई भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९ : धनियसुत्तवण्णनाले
उल्लेख गरेको छ । (ब्रह्मचर्यको विभिन्न अर्थसम्बन्धी कुरा बु. ब्रा.
भा-२, पृ. ९३ : को पादटिप्पणीमा पनि हेर्नु) ।

२. ‘पालन गर्नेछौं’ भन्ने वचनद्वारा भगवानसँग ‘प्रब्रज्या पाऊँ’ भनी मागेका
हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९ ले उल्लेख गरेको छ ।
३. ‘अन्त पनि गर्नेछौं’ भनी प्रब्रज्याको उद्देश्य प्रकाश पाउँ—प्रब्रजित
भएर ‘जन्म मरणलाई पारगरी दुःखहरूको अन्त गर्नेछौं’ भनी भनिएको
हो ।

यति भनेर धनिय र उनकी पत्नी—दुवैजनाले भगवानलाई वन्दना
गरी— “भगवान ! हामीलाई प्रब्रज्या दिनुहोस्” भनी प्रार्थना पनि गरे
भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९ : धनियसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

(मार—)

१६. “नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा, (इति मारो पापिमा)
 गोमा^१ गोहि तथेव नन्दति ।
 उपधी हि नरस्स नन्दना,
 न हि सो नन्दति यो निरूपधी^२ ॥”

अर्थ—

१६— “पुत्रहरू हुने पुत्रहरूसँग आनन्दित हुन्छन्, त्यस्तैगरी गाईहरू हुने गाईहरूसँग आनन्दित हुन्छन् । उपधी (= कामविषयादि बन्धन) नै नरहरूको निमित्त आनन्दको कारण हो । जसको उपधी हुन्न उ आनन्दित हुन सक्दैन^३ ।”

१. सिंहल र रोमनमा : ‘गोमिको’; स्याममा : ‘गोपिको’ ।

२. सिंहलमा : ‘निरूपधी’ ।

३. धनिय र उनकी पत्नीले बुद्धलाई बन्दना गरी प्रव्रज्या मागिरहेको देखेर पापीमार आई— “यिनीहरू मेरो बन्धनबाट मुक्त हुन चाहन्छन्; अतः यिनीहरूलाई बाधा पुऱ्याइदिनु पऱ्यो” भन्ने सोची घरगृहस्थीको प्रशंसा गर्दै मारले यो गाथा भनेको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. २९ : धनियसुत्तवण्णनाले लेखेको छ ।

बुद्ध—

१७. “सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा, (इति भगवा)
गोमा गोहि तथेव सोचति ।
उपधी हि नरस्स सोचना,
न हि सो सोचति यो निरूपधी’ति ॥”

अर्थ—

१७— “पुत्रहरू हुने पुत्रहरूको कारणमा शोक गर्छ, गाईहरू हुने गाईहरूको कारणमा शोक गर्छ । उपधी (= कामविषयादि बन्धन) नै शोकको कारण हो । जसको उपधी हुन्न उ शोक गर्दैन ।”

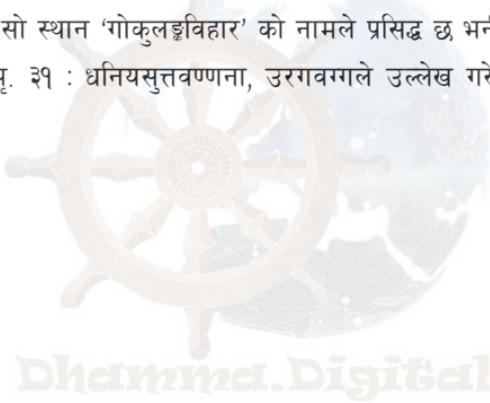
Dhamma.Digital

१. जब पापीमारले उक्त गाथा (नं. १६) भन्यो तब भगवानले “यो पापीमार यिनीहरूको बिघ्नगर्नको निमित्त आयो” भनी जान्नुभई फलले फललाई हान्ने भैं उसले भनेको कुरा अनुरूप आफूले पनि मार-वादलाई खण्डन गरी ‘उपधी’ शोककै कारण हुन्छ र ‘निरूपधी’ नै शान्तिको कारण हुन्छ भन्नुहुँदै यो गाथा भन्नुभएको हो ।

यस गाथामा अरहत्का कुराहरू प्रकाश पारिएका छन् । जबसम्म क्लेशहरू हुन्छन् तबसम्म उपधीको कारणद्वारा शोकसन्ताप

र दुःख नै हुन्छ । जब सबै क्लेशहरू निरुद्ध हुन्छन् तब सबै प्रकारका शोकसन्ताप र दुःखहरू शान्त हुन्छन् ।

उपदेशको अन्तमा धनिय र उनकी भार्या—दुवैजना प्रव्रजित भए । यसपछि भगवान पनि आकाशमार्गद्वारा जेतवनमै फर्केर जानु-भयो । प्रव्रजित भैसकेपछि उनीहरू दुवैले अरहत्व साक्षात्कार गरे र उनीहरू बस्ने ठाउँमा गोपालकहरूले विहार बनाइदिए र आजसम्म पनि सो स्थान 'गोकुलङ्गविहार' को नामले प्रसिद्ध छ भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१ : धनियसुत्तवण्णना, उरगवग्गले उल्लेख गरेको छ ।



२३. धम्मदिन्न उपासक

परिचय

धम्मदिन्न (= धर्मदिन्न) उपासक बुद्ध प्रति उत्कृष्ट श्रद्धा हुने उपासकहरूमध्येका एक हुन् । यिनी वाराणशीवासी हुन सक्छन् । जब भगवान वाराणशीको ऋषिपतनको मृगदायमा बसिरहनु भएको थियो तब भगवान कहाँ गई यिनले आफूलाई उपदेश गर्ने अनुरोध गरेका थिए । भगवानले यिनलाई स्रोतापत्तिका चार अङ्गहरूको बारेमा उपदेश सुनाउनु भएपछि धम्मदिन्न उपासकले ती अङ्गहरू आफू र आफ्नो परिषद्मा विदचमान भएको कुरा प्रकट गरेका थिए । यो सुनेर भगवानले उनीहरूको प्रशंसा गर्नुभएको कुरा यहाँ अगाडि अनुदित मूल सूत्रबाटै प्रष्ट भएको छ ।

यी धम्मदिन्न उपासकका पाँचशय उपासकहरूको एक परिषद् पनि थियो । संयुक्तनिकायद्वकथानुसार बुद्धको पालामा यी उपासकको जस्तै पाँच पाँचशय उपासकहरूको परिषद् हुने अरू पनि ६ व्यक्तिहरू

थिए । जुन कुरा अगाडिको मूल सूत्रको पादटिप्पणीमा उल्लेख गरिदिएको छु ।

X X X



मूल सूत्र—

१—हामीलाई उपदेश गर्नुहोस्

एक समय भगवान वाराणशीको ऋषिपतन मृगदायमा बस्नुभएको थियो^१ ।

अनि धम्मदिन्न (= धर्मदिन्न) उपासक^२ पाँचशय उपासकहरूका साथ जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि, भगवान-

-
१. सं. नि. IV. पृ. ३४८ : धम्मदिन्नसुत्तं , सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २२३.
 २. यी धम्मदिन्न उपासक पाँचशय उपासक परिवारहरू हुने मध्येका एक हुन् । बुद्धको समयमा (१) धम्मदिन्न उपासक, (२) विशाख उपासक, (३) उग्ग गृहपति, (४) चित्र गृहपति, (५) हस्तक आलवक, (६) चुल्लअनाथपिण्डिक र (७) महाअनाथपिण्डिक— यी सातजनाका पाँच पाँचशय उपासक परिवारहरू थिए भनी सार. प. पृ. III. २२३ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्तले उल्लेख गरेको छ ।

लाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका धम्मदिन्न उपासकले भगवानसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! भगवानले हामीहरूलाई अववाद गर्नुहोस् । भन्ते ! भगवानले हामीहरूलाई अनुशासन गर्नुहोस् । जो हामीहरूको निमित्त दीर्घकालिक हित र सुख हुनेछ ।”

“धम्मदिन्न ! त्यसोभए तिमीहरूले यस्तो हुनुपर्छ— ‘जो ती तथागतभाषित गम्भीर^१ तथा गम्भीर अर्थ भएका^२, लोकोत्तर^३ शून्यप्रतिसंयुक्त भएका^४ सूत्रहरू हुन् तिनीहरू समय समयमा प्राप्त गरी विहार गर्नेछौं ।’ धम्मदिन्न ! यसरी नै तिमीहरूले सिक्नुपर्छ^५ ।”

-
१. सल्लसुत्तं (सुत्त. नि. पा. पृ. ३६०) आदिमा भैं धर्मगम्भीर भएको । सार. प. III. पृ. २२३ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना ।
 २. चेतनासुत्तं (सं. नि. II. पृ. ५६, ५७, ४४१, ४४५; अं. नि-११, पृ. ३५८) आदिमा जस्तै अर्थगम्भीर भएको । सार. प. III. पृ. २२३ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना ।
 ३. लोकोत्तर अर्थ प्रकाश पार्ने । सार. प. III. पृ. २२३ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना ।
 ४. खज्जसुत्तं (सुत्तं नि. II. पृ. ३१२ : खन्धसंयुत्तं) आदिमा जस्तै सत्त्वद्वारा शून्य देखाइएका सूत्रहरू । सार. प. पृ. २२४ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना ।
 ५. अतः तिमीहरूले चन्द्रोपमा प्रतिपदा (सं. नि. II. पृ. १६५ :

“भन्ते ! केटाकेटीहरूको भङ्गटमा परेर घरवारमा बसेर सुत्ने,काशको चन्दन लगाउने, मालागन्धविलेपन धारण गर्ने तथा सुनचाँदी ग्रहण गर्ने हामीलाई यो सजिलो छैन कि- जो ती तथागतभाषित गम्भीर तथा गम्भीर अर्थ भएका र लोकोत्तर शून्यप्रतिसंयुक्त भएका सूत्रहरू समय समयमा प्राप्त गरी विहार गरौं । भन्ते ! पाँचवटा शिक्षापदहरूमा बस्ने हामीहरूलाई यो भन्दा माथिल्लो धर्मोपदेश भगवानले गर्नुहोस् ।”

“धम्मदिन्न ! त्यसोभए- ‘उहाँ भगवान् अरहन्त हुनुहुन्छ, ...^१ तथा बुद्ध भगवान् हुनुहुन्छ’ भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले (अवेच्चप्पसादेन) युक्त हुनेछौं भनी; ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, ...^२ तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ’ भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्त हुनेछौं भनी; ‘भगवानको

चन्द्रूपसुत्तं, कस्सपसंयुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), रथविनीत प्रतिपदा (म. नि. I. पृ. १९२ : रथविनीतसुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), मौन प्रतिपदा (अं. नि-३, पृ. २४५ : मोनेयसुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै), महाआर्यवंश (अं. नि-४, पृ. ३० : अरियवंससुत्तंमा उल्लेख भए जस्तै) प्रतिपदाहरू पूरा गर्नुपर्छ भनी भनिएको हो । सार. प. III. पृ. २२४ : धम्मदिन्नसुत्तवण्णना, सोतापत्तिसंयुत्त ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहयाई पढ्नु ।
२. यहाँका बाँकी कुराहरू पनि माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहयाई पढ्नु ।

श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ...^१ र लोकवासीका निमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ' भनी उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्त हुनेछौं भनी तथा 'जुन शील- अखण्ड, अछिद्र, दाग रहित क्रमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक छ त्यस्ता आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न हुनेछौं' भनी सिक्नुपर्छ । धम्मदिन्न ! यसरी नै सिक्नुपर्छ ।”

“भन्ते ! भगवानले जुन चारवटा स्रोतापत्तिका अङ्गहरू प्रकाश पार्नुभयो ती धर्महरू (= अङ्गहरू) हामीमा विदचमान छन् र हामी पनि ती धर्महरूलाई देख्दछौं । भन्ते ! (किनभने) ‘उहाँ भगवान अरहन्छ, हुनुहुन्छ, ... तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ’ भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्त छौं; भगवानको धर्म सु-आख्यात छ तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ’ भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्तछौं; ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ... र लोकवासीका निमित्त पुण्यक्षेत्र समान छ’ भनी हामीहरू उत्कृष्ट प्रसन्नताले युक्तछौं तथा ‘जुन शील अखण्ड, अछिद्र, ... तथा समाधिसंवर्तनिक छ त्यस्ता आर्यकान्त शीलले पनि हामी सुसम्पन्न छौं’ ।”

“धम्मदिन्न ! तिमीहरूको लागि लाभ हो, धम्मदिन्न ! तिमीहरूको लागि सुलाभ हो जो कि तिमीहरूले स्रोतापत्तिफलको व्याकरण (= प्रकाश) गर्नु ।”

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ३५६ मा उल्लेख भए जस्तै दोहर्त्याई पढ्नु ।

२४. धम्मिक उपासक

परिचय

लोकनाथ बुद्ध भगवान् छँदा नै श्रावस्तीवासी धम्मिक (=धार्मिक) भन्ने एक उपासक थिए। नाम अनुसार उनको प्रतिपत्ति पनि धार्मिक नै थियो। नाम अनुसार काम र काम अनुसार उनको नाम थियो। उनी शरणसम्पन्न, शीलसम्पन्न, बुहश्रुत तथा त्रिपिटकधारी अनागामी थिए। उनी अभिज्ञा^१ लाभी तथा आकाशचारी थिए। शैक्षभूमिमै बसेर उनले प्रतिसम्भिदाज्ञान प्राप्त गरेका थिए^२। उनका पाँचशय उपासक परिषद्हरूमा पनि त्यस्तै गुणहरू थिए भनी सुत्तनिपातद्वकथाले^३ उल्लेख गरेको छ।

१. 'अभिज्ञा' भनी—ऋदिविधज्ञान, दिव्यश्रोतज्ञान, परिचितज्ञान, पूर्वानुस्मरणज्ञान, दिव्यचक्षुज्ञान र आस्रवक्षयज्ञानहरूलाई—भन्दछन्। दी. नि. III. पृ. २२१ : सङ्गितिसुत्तं अथवा हेर बु. प. भा-१, पृ. ५९२ : वत्सगोत्रपरिव्राजक।

२. हेर माथि पृ. ६९ को पादटिप्पणीमा (उपालि गृहपति)।

३. पृ. ३१६ : धम्मिकसुत्तवण्णना, चूलवग्गो।

एक उपोसथको दिनमा उपोसथिक भई एकान्तमा ध्यान गरी रहेको बेलामा मध्ययामको अन्ततिर उनको मनमा यस्तो परिवर्तकना उठ्यो— “भगवानकहाँ गएर गृहस्थीहरूका प्रतिपत्ति र प्रव्रजितहरूका प्रतिपत्तिका कुराहरू सोध्नुप्यो ।” (यो परिवर्तकनाका कारणहरू यहाँ अगाडि अनुदित सूत्रको पादटिप्पणीमा लेखिदिएको छु ।) अनि पाँचशय उपासकहरूद्वारा परिवृत्त भई भगवानकहाँ गई उपरोक्त कुराहरू सोध्दै अगाडि अनुदित सूत्रमा भगवानसँग यस्तो सोधे—

“पुच्छामि तं गोतम भूरिपञ्च ...” आदि ।

भगवानले पनि गाथाद्वारा उत्तर दिनुभयो ।

अरू कुराहरू अगाडिको मूल सूत्रबाटै प्रष्ट हुनेछन् ।

X X X
Dhamma.Digital

केही धम्मिक नामहरू

- (१) **धम्मिक (थेर)**— यिनी श्रावस्तीवासी एक उपासक थिए । जो धर्मतापूर्वक जीविका गर्दथे । एकदिन प्रव्रजित हुने इच्छा गरी उनले यो कुरा आफ्नी भार्यालाई भने । भार्याले— “पेटको बालक नजन्मेसम्म पर्खनुहोस् ।” भनी भनिन् । बालक जन्मेपछि फेरि उपासकले भार्यालाई उही कुरा भने । भार्याले “बालक

ठूलो नभएसम्म पर्खनुहोस्” भनी भनिन् । त्यसपछि यी उपासक भिक्षु भएर विपश्यना ध्यानहरू गरी चाँडै नै जसको निमित्त कुलपुत्रहरू प्रव्रजित हुन्छन् त्यो परमार्थ पूरा गरे । अनि एकदिन यी धम्मिक स्थविर आफ्नो घरमा गई पुत्रलाई उपदेश गरे । उनी प्रव्रजित भए । पछि गएर घरको स्त्री पनि प्रव्रजित भइन् । सबैले अरहत्व प्राप्त गरे । धम्म. प. अ. क. पृ. २९५ : धम्मिकत्थेरवत्थु, पण्डितवगो ।

- (२) धम्मिक (थेर)– यिनी कोशल देशको एक ब्राह्मणकुलमा जन्मेका थिए । यिनको नाम ‘धम्मिक’ थियो । जेतवन महाविहार दान दिएको घटनाबाट प्रभावित भई बुद्धशासनमा प्रव्रजित भई एक गाउँको आवासमा बस्दथे । तर यिनको आगन्तुक भिक्षुहरू आएको सहन सक्दैनथे र यिनको कटुवचनको कारणले गर्दा त्यस आवासमा कुनै पनि भिक्षुहरू टिक्दैनथे र आवास छाडेर जान्थे । अनि त्यहाँका उपासकहरूले यो कुरा बुद्धलाई सुनाए । अनि बुद्ध भगवानले उनलाई बोलाउन पठाई– “यी भिक्षु अहिले मात्र यस्तो होइनन् अघि अघि पनि यस्तै थिए” भनी रुक्खधम्म जातक^१ का कुराहरू बताउनु भई– “धम्मोहवे

१. यहाँ उल्लेख भएको ‘रुक्खधम्मजातक’ र जा. अ. क. I. पृ. २४०, नं. ७४ मा उल्लेख भएको ‘रुक्खधम्मजातक’ का कुराहरू मिल्दैनन् । जातककथा I. पृ. २४० मा लेखेका रुक्खधम्मजातकका कुराहरू कपिलवस्तुमा पानीको कारणमा भगडा गर्ने शाक्यहरूलाई सम्झाउने उद्देश्यले बताउनु भएको हो ।

रखति धम्मचारी ...^१” भन्ने गाथाहरूद्वारा अर्ति दिनुभयो ।
थेर. गा. अ. क. I. पृ. ३९७ : धम्मिकत्थेरस्स गाथावण्णना,
चतुक्कनिपात ।

- (३) **धम्मिक (आयुष्मान्)**— यी आयुष्मान् धम्मिक त्यसबखत जातिभूमिको^२ एक आवासमा बसिरहेका थिए । जुन बखत भगवान बुद्ध राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा हुनुहुन्थ्यो । जाति-भूमिमा त्यसबखत जम्मा सातवटा आवासहरू थिए । यी आयुष्मान् धम्मिक आगन्तुक भिक्षुहरूलाई सहन सक्दैनथे र

१. थेर. गा. पा. पृ. २९० : धम्मिकत्थेरगाथा, तिकनिपातो ।
२. ‘जातिभूमि’ भनेको साधारणतया विचार गर्दा जन्मेको स्थानलाई ‘जातिभूमि’ भनिएको हो भन्ने कुरा बुझिन्छ । तर पपञ्चसूदनीले दिएको अर्थलाई हेर्दा यसको खास अर्थ भिन्नै छ । त्यस अनुसार—सबै मानिसहरू जन्मेको ठाउँलाई ‘जातिभूमि’ भनिदैन । अतः जसको जन्म हुने दिनमा सारा दशहजार लोकधातु नन्दनवन जस्तै रमणीय भई जात्यान्धहरूले रूप देख्छन् भूकम्प हुन्छ र अनेक प्रकारका प्रातिहार्यहरू देखापर्छन्— त्यस्ता सर्वज्ञ बोधिसत्व जन्मेको स्थल शाक्यजनपदको कपिलवस्तु भूमिभागलाई ‘जातिभूमि’ भनिएको हो । अतः यसबाट यो प्रष्ट बुझिन्छ कि ‘जातिभूमि’ भनेको कपिलवस्तुलाई नै भनिएको हो । पप. सू. II. पृ. १११—१२ : रथविनीतसुत्तवण्णना ।

यिनका कटुवाक्य आदिको कारणद्वारा कुनै पनि आगन्तुक भिक्षुहरू आयुष्मान् धम्मिक भएको आवासबाट निस्केर जान्थे । यस कारणबाट अप्रसन्न भएका दाताहरूले आयुष्मान् धम्मिकलाई सात सात पटकसम्म सातैवटा आवसहरूबाट निकाली दिए । अन्तमा आयुष्मान् धम्मिक राजगृहको गृद्धकूट पर्वतमा बसिरहनु भएका बुद्ध कहाँ जाँदा बुद्ध भगवानले उनलाई अनेक अतीतका कुराहरू सुनाई सम्झाउनु भएको थियो । जुन कुराहरू विस्तृतरूपले अं. नि-६, पृ. ७८ : धम्मिकसुत्त, धम्मिकवग्गोमा उल्लेख भएका छन् ।

- (४) **धम्मिक (उपासक)**— श्रावस्तीमा पाँचशय धम्मिक (= धार्मिक) नामका उपासकहरू थिए । तिनीहरूमध्येमा नायक हुने धम्मिक उपासकका सातजना छोराहरू र सातवटी छोरीहरू थिए । उनीहरू सबैले सलाक-यागु, सलाक-भोजन, पाक्षिक-भोजन, नवचन्द्रमा-भोजन र वर्षावासिक-भोजनहरू दानदिन्थे । यसरी पुत्र पुत्री भार्या तथा आफू सहित गरी सबैले सोह्रवटा यागु आदि भोजन प्रदान गर्थे । यसरी यी उपासक शीलवान् भई दानकार्यमा रत रहन्थे ।

एकदिन यी धम्मिक उपासक विरामी हुँदा यिनले भगवान कहाँ “आठजना वा सोह्रजना भिक्षुहरू पठाउनुहोस्” भनी खबर पठाए । शास्ताले भिक्षुहरू पठाउनुभयो । उनीहरू आई उपासकसँग— “कुनचाहिं सूत्र सुन्न चाहन्छौ ?” भनी

सोध्दा उपासकले- “सबै बुद्धहरूले नछाडेका सतिपट्टानसूत्र सुन्न चाहन्छु” भनी भनेपछि भिक्षुहरूले सतिपट्टानसूत्र सुनाउन थाल्नुभयो । यसै बीच- छ देवलोकहरूबाट छवटा रथहरू ल्याई आकाशमा बसी “हाम्रो रथमा आउनुहोस्, हाम्रो रथमा आउनुहोस्” भनी कराइरहेको आवाज सुनी “धर्मकथामा बाधा हुँदैन” भन्ने सोचेर उपासकले उनीहरूलाई “नकराऊ, नकराऊ” भनी भने । तर सूत्र सुनाइरहनु भएका भिक्षुहरूले “मरण देखेर नडराउने प्राणीहरू कुनै छैनन्” भन्ने सोचेर उहाँहरू आसनबाट उठी फर्केर जानुभयो । उनका जहानहरू पनि रुनथाले । मृत्युपछि धम्मिक उपासक तुषितलोकमा उत्पन्न भए । यसै कुराको कारणमा भगवानले भिक्षुहरूलाई “इधमोदति पेच्चमोदति...”^१ भन्ने गाथा सुनाउनु भएको थियो । धम्म. प. अ. क पृ. ६४ : धम्मिकउपासकवत्थु, यमकवग्गो ।

- (५) **धम्मिक (उपासक)**- यिनी पनि श्रावस्तीवासी हुन् । यिनी अनागामी थिए । यिनका पाँचशय उपासक परिषद्हरू थिए । यिनीहरूमा पनि धम्मिक उपासकमा जस्तै गुणहरू थिए । यिनकै कुरा यहाँ उल्लेख गरिदिएको छ ।
- (६) **धम्मिक**- यी धम्मिक पियदस्सी (= प्रियदर्शी) बुद्धका एक उपस्थाक थिए । बु. वं. पा. पृ. ३२५ : पियदस्सीबुद्धवंसो ।

१. धम्म. प. पा. गा. नं. १६ : यमकवग्गो ।

- (७) **धम्मिक (स्याल)-** अतीत समयमा एक बखत हाम्रा बोधिसत्व मुसाको योनिमा जन्मनु भएको थियो । उहाँका अनेक मुसा परि वारहरू थिए । त्यसबखत यताउता घुम्दाघुम्दै एउटा स्यालले ती मुसाको बथान देख्यो र 'यी मुसाहरूलाई छकाई मुसा खानुपच्यो' भन्ने सोची मुसाहरू बस्ने ठाउँको नगिचमा गई पूर्वतिर हेरी मुख पाई एउटा खुट्टाले मात्र भुइमा टेकी उभिरह्यो । अनि गोचर खोज्दै गइरहेका बोधिसत्वले उसलाई देखेर- "कुनै शीलवान् होला" भन्ने ठानी उसकहाँ गई- "भन्ते ! तपाईंको नाम के हो ?" भनी सोध्नुभयो । उसले "मेरो नाम धम्मिक (= धार्मिक) हो" भनी भन्यो । "किन तपाईं चारखुट्टाले भुइमा नटेकी एउटै खुट्टाले मात्र टेकी बस्नु भएको नि ?" भनी सोध्नुहुँदा "मैले चार खुट्टाले टेकेको खण्डमा यो पृथ्वीले बोक्न सक्दैन" भनी भन्यो । अनि फेरि "तपाईं किन मुख पाई बस्नु भएको नि ?" भनी सोध्नुहुँदा "म हावा बाहेक अरू केही खान्न । त्यसैले मुख पाई बसिरहेको हुँ" भनी भन्यो । फेरि बोधिसत्वले "तपाईं किन पूर्वतिर हेरिरहनु भएको त ?" भनी सोध्नु हुँदा "सूर्यलाई नमस्कार गरी बसिरहेको" भनी भन्यो । उसको कुरामाथि विश्वास गरी बोधिसत्व त्यहाँदेखि दिनको दुइपटक उसको उपस्थानको निमित्त आफ्ना बथानहरूका साथ जान थाल्नु भयो । अनि उपस्थानमा आउका मुसाहरू फर्केर जाने बेलामा सबभन्दा पछिल्लो मुसा समाती उसले खान्थ्यो । जब बोधिसत्वको आफ्नो बथान कम भएको देख्नुभयो तब स्यालमाथि

आशंका गरी परीक्षा गर्दा स्यालको बानी थाहापाउनु भयो । जा.
अ. क. I. पृ. ३४१ : बिलारजातकं, नं. १२८.

- (८) धम्मिक (वग्गो)– यो वर्ग अङ्गुत्तरनिकाय, छक्कनिपातको पृ.
५९ मा उल्लेख भएको छ ।
- (९) धम्मिक (सुत्तं)– यो सूत्र अङ्गुत्तरनिकायको छक्कनिपातको पृ.
७८ : मा उल्लेख भएको छ । यस सूत्रमा आयुष्मान् धम्मिक
(३) को सम्बन्धमा विस्तृत कुराहरू छन् ।
- (१०) धम्मिक (सुत्तं)– यो सूत्रमा श्रावस्तीवासी अनागामी धम्मिक
उपासक (५) का कुराहरू समुल्लेख भएका छन् । जसको
अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छु । सुत्त. नि. पा. पृ. ३२३ :
चूलवग्गो, अ. क. पृ. ३१६.

Dhamma.Digital

X

X

X

मूल सूत्र—

१—गृही प्रतिपत्ति

यस्तो मैले सुने^१ ।

एक समय भगवान श्रावस्ती स्थित अनाथपिण्डकको जेतवनाराममा बस्नुभएको थियो । अनि धम्मिक (= धार्मिक) उपासक पाँचशय उपासकहरूका साथ जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका धम्मिक उपासकले भगवानलाई गाथाद्वारा भने—

१. “पुच्छामि तं गोतम भूरिपञ्च,
कथङ्करो सावको साधु होति ।
यो वा अगारा अनगारमेति^२,
अगारिनो वा पनुपासकासे ॥”

१. सुत्त. नि. पृ. ३२३ : धम्मिकसुत्तं, चूलवग्गो; अ. क. पृ. ३९६.

२. सिंहलमा : ‘अनगारिमेति’ ।

२. “तुवञ्चि लोकस्स सदेवकस्स,
गतिं पजानासि परायणं च ।
न चत्थि^१ तुल्यो निपुणत्थदस्सी,
तुवञ्चि बुद्धं पवरं वदन्ति ॥”
३. “सब्बं तुवं ज्ञाणमवेच्च धम्मं,
पकासेसि सत्ते अनुकम्पमानो ।
विवट्टच्छदोसि समन्तचक्खु,
विरोचसि विमलो सब्बलोके ॥”
४. “आगच्छि^२ ते सन्तिके नागराजा,
एरावणो नाम जिनो ति सुत्वा ।
सो पि तया मन्तयित्वाज्झगमा,
साधू ति सुत्वान पतीतरूपो ॥”
५. “राजा पि तं वेस्सवणो कुवेरो,
उपेति धम्मं परिपुच्छमानो ।
तस्सापि त्वं पुच्छितो बूसि^३ धीर^३,
सो चा पि सुत्वान पतीतरूपो ॥”

१. स्याम र रोमनमा: 'तत्थि' ।

२. स्याम र रोमनमा : 'अगच्छि' ।

३-३. स्याममा : 'ब्रवीसि' ।

६. “ये केचिमे तित्थिया वादसीला,
आजीवका^१ वा यदि वा निगण्ठा^२ ।
पञ्चाय तं नातितरन्ति सब्बे,
ठितो वजन्तं विय सीघगामिं ॥”

७. “ये केचिमे ब्राह्मणा वादसीला,
बुद्धा^३ चा^३ पि ब्राह्मणा सन्ति केचि ।
सब्बे तयि^४ अत्थवद्धा भवन्ति,
यो चा^५ पि अञ्जे^६ वादिनो मञ्जमानो ॥”

८. “अयञ्चि धम्मो निपुणो सुखो च^७,
यायं तथा भगवा सुप्पवुत्तो ।

१. सिंहल र रोमनमा : ‘आजीविका’ ।

२. स्याममा : ‘निगन्था’ ।

३-३. स्याममा : ‘बुद्धा वा’ ।

४. सिंहल, स्याम र रोमनमा : ‘तयी’ ।

५. रोमनमा : ‘वा’ ।

६. सिंहलमा : ‘चञ्जे’; रोमनमा : ‘चञ्जे’ ।

७. सिंहलमा : ‘व’ ।

तमेव सब्बे^१ पि सुस्सूसमाना^१,
तं^२ नो वद पुच्छितो बुद्धसेट्ठ ॥”

९. “सब्बे पि मे^३ भिक्खवो सन्निसिन्ना,
उपासका चा पि तथेव^४ सोतुं ।
सुणन्तु धम्मं विमलेनानु बुद्धं,
सुभासितं वासवस्सेव देवा ॥”

अर्थ—

१- “महाप्रज्ञावान् गौतम ! तपाईसँग म सोध्नचाहन्छु कि- घरबार त्यागी अनगारिय हुने श्रावक र घरबारमै बसी उपासक हुने श्रावक- यी दुवै श्रावकहरू कसरी असल हुन्छन्^५ ?”

१-१. स्याममा : ‘ममं सुस्सुमाना’; सिंहलमा : ‘सुस्सूयमाना’ ।

२. रोमनमा : ‘त्वं’ ।

३. रोमनमा : ‘सब्बेचिमे’ ।

४. स्याममा : ‘तथेव’ ।

५. भनाइको मतलब- कुन किसिमको आचरण गर्ने गृहस्थी-श्रावक र त्यागी-श्रावकलाई- असल भनिन्छ, भनी सोधिएको हो । सुत्त. ति. अ. क. पृ. ३१६ : धम्मिकसुत्तवण्णना, चूलवग्गो ।

२- “देवसहित लोकवासीहरूको गति^१ र सम्पराय^२ तपाईं जान्नु- हुन्छ। तपाईं जस्ता निपुण अर्थदर्शी अरू छैनन्। (लोकवासीहरू) तपाईं बुद्धलाई सर्वश्रेष्ठ भन्दछन्।”

३- “विशिष्ट प्रज्ञाद्वारा सबै धर्महरू जानी सत्वहरू प्रति अनुकम्पा राख्नु भई तपाईंले धर्मप्रकाश पार्नुभएको छ^३। तपाईंमा राग,

१. यहाँ ‘पञ्चगति’ लाई ‘गति’ भनिएको हो। पञ्चगति भनेका यी हुन्- (१) नरकगति, (२) तिरश्चीनगति, (३) प्रेतगति, (४) मनुष्यगति र (५) देव- गति। (म. नि. I. पृ. १०४ : महासीहनादसुत्तं; दी. नि. III. पृ. १८२ : सङ्गीतिसुत्तं)। सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६ : धम्मिकसुत्तवण्णना।

२. गतिहरूबाट मुक्त भएकोलाई यहाँ ‘सम्पराय’ भनिएको हो। अर्थात् ‘परिनिर्वाण’ लाई ‘सम्पराय’ भनिएको हो। सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६ : धम्मिकसुत्तवण्णना।

३. यहाँ ‘धर्म प्रकाश पार्नु भएको छ’ भनी- जे जति ज्ञेयधर्महरू छन् ती सबै जान्नुभई ज-जसलाई ज-जस्तो धर्मोपदेश गर्दा उनीहरूको उद्धार हुने हो त्यस्तो धर्म कुनै पनि गुरुमुष्टि आफूमा नराखी- बताउनु भएको छ भनी भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६ : धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ। विशेषगरी यहाँ जुन देवताहरूलाई धर्मोपदेश गर्नुभएको थियो ती देवताहरूको कीर्तन गरी भगवानको प्रशंसा गरी अगाडिका दुइवटा गाथाहरू भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६ : ले उल्लेख गरेको छ।

द्वेष र मोहरूपी पर्दा हटिसकेको छ। तपाईंले सबै ठाउँहरूलाई देख्नसक्नु हुन्छ र तपाईं निर्मल भई सबै लोकमा चम्किनु भएको छ।”

४- “तपाईं ‘जिन’ हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर ऐरावण भन्ने नागराजा^१ तपाईं कहाँ आए। तपाईंसँग छलफल गरी तथा तपाईंको धर्मोपदेश सुनी ‘साधु ! साधु ! !’ भनी प्रशंसा गरी उनी फर्केर गए।

५- “राजा वैश्रवण (वेस्सवणो) कुवेर^२ पनि धर्मसम्बन्धी प्रश्नहरू सोध्नको निमित्त तपाईं कहाँ आएका थिए। उनलाई पनि तपाईंले उनले सोधेका कुराहरू बताउनु भयो र तपाईंको (धर्म) सुनेर प्रसन्न भई उनी फर्केर गए।”

१. यहाँ ऐरावण भन्ने नागराजा’ भनी- एक देवपुत्रलाई भनिएको हो।

यी ऐरावण (एरावण) भन्ने देवपुत्र ‘कामरूपी’ भन्ने दिव्यविमानमा बस्दछन्। जब शक्रदेवेन्द्र उदयान-क्रीडा गर्नको निमित्त जान चाहन्छन् तब यी देवपुत्रले एकशय पचास (१५०) योजन प्रमाणको शरीर अभिनिर्माण गरी तेत्तीसवटा (३३) शीरहरू पनि अभिनिर्माण गर्छन्। यसरी अभिनिर्मित हात्तीलाई ‘ऐरावण’ भनी भन्दछन्। उसको एक एक शीरमा दुइ दुइवटा दाह्राहरू हुन्छन्। एक एकवटा दाह्रामा सात सातवटा पोखरीहरू हुन्छन्। एक एक पोखरीमा सात सातवटा पद्मिनी र यौटा पद्मिनीमा सात सातवटा फूलहरू हुन्छन्। एक एकवटा फूलमा सात सातवटा पातहरू हुन्छन् र प्रत्येक पातमा सात सातवटी अप्सराहरू नाच्छन्। यिनीहरूलाई ‘पद्म-अप्सरा’ भन्दछन्।

उपरोक्त तेतीसवटा शीरहरूको बीचमा तेतीस (३३) योजन भएको 'सुदर्शन-शीर' (सुदस्सनकुम्भो) हुन्छ। त्यसमाथि योजन प्रमाणको मणिमय आसन राखिन्छ र त्यसमाथि तीन योजन अग्लो भएको पुष्पमण्डप बिच्छ्याइएको हुन्छ। अनि त्यसमा बसी अप्सरासङ्घद्वारा परिवृतभई शक्रदेवेन्द्रले दिव्यसम्पत्तिको अनुभव गर्छन्। उदयान क्रीडा गरी फर्केपछि सो रूप लोपगरी फेरि अधिकै जस्तै देवपुत्र नै बन्दछन्। यसै कुरालाई लक्षगरी सूत्रमा 'तपाईंलाई 'जिन' हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर ऐरावण भन्ने नागराजा तपाईं कहाँ आए' भनी भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१६-१७ : धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ।

२. रञ्जित हुने भएकोले 'राजा', 'विसाणा' भन्ने राजधानीमा राजगर्ने भएकोले 'वैश्रवण' तथा अधिको नाम अनुसार 'कुवेर' भनिएको हो भन्ने कुरा बुझ्नु पर्छ। त्यसैले सूत्रमा 'राजा वैश्रवण कुवेर' भनी उल्लेख भएको हो।

अघि उनी 'कुवेर' नामले एक ब्राह्मण महाशाल कुलमा जन्मेका थिए। दानपुण्यहरूको प्रभावद्वारा पछि उनी 'विसाणा' भन्ने राजधानीको अधिपति भई उत्पन्न भए। त्यसैले उनलाई 'कुवेर' पनि भनिएको हो। आटानाटिय सूत्रमा पनि यसरी उल्लेख भएको छ- "मारिष ! कुवेर महाराजाको 'विसाणा' भन्ने राजधानी छ। त्यसैले कुवेर महाराजालाई 'वैश्रवण' भनी भनिएको हो।" (दी. नि. III. पृ. १५४ : आटानाटियसुत्त)।

यहाँ यस्तो लाग्न सक्छ कि— किन बढी टाढा भएको क्रयस्त्रिंश भवनमा बस्ने ऐरावण प्रथमतः आए र किन वैश्रवण उनीभन्दा पछि आए ?

अनि किन एकै नगरमा बस्ने यी धम्मिक उपासक सबैभन्दा पछि आए ? कसरी यिनले उनीहरू आएका कुरा थाहा पाए ? जहाँ कि उनले सूत्रमा उनीहरू आएका कुराहरू बताउँछन् ! यहाँ यस्तो भनिन्छ—

त्यसदिन वैश्रवण राजा अनेक सहस्र मूगाको आसन भएको बाह्र योजनिक नारी वाहनमा बसी मूगाको शस्त्र उठाई दशहजार यक्षहरू-द्वारा परिवृत्त भई 'भगवानसँग प्रश्न सोध्नेछु' भनी आकाशमा बस्ने विमानहरू लिई गइरहेको बेलामा— वेलुकण्टक नगरवासी नन्दमाताको घरमाथि पुगे । ती उपासिकाको यस्तो महानुभाव थियो— परिशुद्ध शील, सँधै विकाल भोजन विरता, त्रिपिटक धारिणी र अनागामी फलमा प्रतिष्ठिता । उनी त्यस समय हावा खानको लागि भ्याल उधारी शीतल ठाउँमा उभिई 'अट्टकपारायणवर्ग' का सूत्रहरू (सुत्त. नि. पृ. ४१९) ले प्रतिमण्डित, पदव्यञ्जनहरूले युक्त (गाथाहरू) मधुर स्वरले गाइरहेकी थिइन् । वैश्रवणले त्यहाँ वाहन रोकी "मगध राज्यको पाषाणक चैत्यमा विहार गरिरहनु भएका भगवानले सोह्र ब्राह्मण परिचारकहरूलाई यस्तो भन्नुभयो" (सुत्त. नि. पृ. ४३८ : पारायनत्थुतिगाथा) भन्ने निगमनसम्मका कुरा सुनी वर्गको अन्तमा— सुवर्णभेरीको आवाज

जस्तै भएकीको कण्ठलाई सुनेर- “साधु ! साधु !! भगिनी” (=दिदी) भनी प्रशंसा गरे । अनि उनले (= नन्दमाताले) “यहाँ को हुनुहुन्छ ?” भनी सोधिन् ।

“भगिनी ! (= दिदी) म वैश्रवण हूँ ।”

यी उपासिका पहिले स्रोतापन्ना भएकी थिइन् र वैश्रवण पछि स्रोतापन्न भएका थिए । यही कारणलाई मनमा राखी वैश्रवणले उनलाई भगिनीवादले सम्बोधन गरेका हुन् ।

अनि उपासिकाले “हे भद्रमुखी भाई ! अवेर भइसक्यो, अब जस्तो उचित सम्भन्धौ गर” भनी भन्दा “हे भगिनी ! म तिमी प्रति सारै प्रसन्न छु । अतः प्रसन्नाकार जनाउनको निमित्त म केही काम गर्न चाहन्छु” भनी भने ।

“हे भद्रमुखी ! त्यसोभए मेरो खेतमा पाकेका धानहरू कामदारहरूले ल्याउन सक्दैनन् तिमीले तिम्रो परिषद्लाई आज्ञा देऊ ।”

“हुन्छ” भनी उनले यक्षहरूलाई आज्ञा दिए । उनीहरूले धान ल्याई साँढे बाह्रशय भकारीहरू भरिदिए । त्यहाँदेखि भकारीहरू कम भएनन् । “नन्दमाताको भकारी जस्तै” भन्ने उक्ति लोकमा चलन थाल्यो । भकारीहरू भरेर वैश्रवण राजा भगवान कहाँ गए । भगवानले “तिमी कुबेलामा आयौ” भनी भन्नुभएपछि उनले “हो, भगवान” भनी घटेका कुराहरू जम्मै भगवानलाई सुनाए ।

यिनै कारणले गर्दा नगिचको चातुर्महाराजिकमा बस्ने भएर पनि वैश्रवण राजा भगवान कहाँ पछि पुगेका हुन् ।

ऐरावणको चाहिं बीचबाटामा कुनै काम नपरेको हुनाले उनी चाँडै पुगेका हुन् ।

यी धम्मिक उपासक अनागामी थिए । प्रकृति स्वभावले नै यिनी एकाहारी थिए । तैपनि त्यसदिन उपोसथको दिन भएकोले उपोसथ अष्टाङ्गशील अधिष्ठान गरी संध्यासमयमा शुद्ध तथा असल लुगा लगाई पाँचशय उपासकहरूद्वारा परिवृत्त भई जेतवनाराममा गई धर्मोपदेश सुनी आफ्नो घरमा फर्केर आई ती उपासकहरूलाई उपोसथशील तथा शरणागमन सम्बन्धी गुण युक्त उपदेशहरू सुनाई उनीहरूलाई विदा दिए । ती प्रत्येक उपासकको निमित्त अलग अलग कोठामा मुट्टीहात उँचाइ भएका खाटहरू पनि उनकै घरमा विच्छाडाइ राखेका थिए । उनीहरू आफ्ना कोठामा गई समापत्तिमा बसे । उपासक पनि त्यसरी नै बसे ।

त्यस समय श्रावस्तीमा एकलाख सन्ताउन्नहजार (१,५७,०००) कुलहरू बस्दथे । यहाँ बस्ने मानिसहरूको संख्या अठारकोटी (१८,००,००-०००) थियो । अतः प्रथम याममा हात्ती, घोडा, मानिस तथा भेरी आदिको आवाज श्रावस्ती महासमुद्रको आवाज जस्तै हुन्थ्यो । मध्ययाम वितिसकेपछि त्यो आवाज साम्य हुन्थ्यो । अनि उपासक समापत्तिबाट उठी आफ्नो

गुणानुस्मरण गर्दै— जुन कारणले म मार्गसुख र फलसुखको अनुभव गरिरहेको छु— यो कसको कारणले प्राप्त भएको हो ? भनी विचार गरी हेर्दा ‘भगवानकै कारणले हो’ भन्ने लागेर भगवान प्रति अति प्रसन्न भई ‘अहिले भगवान कुन ध्यानमा बसिरहनु भएको रहेछ ?’ भनी आवर्जनगरी हेर्दा— दिव्यचक्षुद्वारा उनले ऐरावण र वैश्रवणहरूलाई देखेर फेरि दिव्यश्रोतधातुद्वारा उनीहरूलाई दिइरहनु भएको धर्मोपदेश पनि सुने । अनि परचित्तज्ञानद्वारा उनीहरूको चित्त प्रसन्न भएको कुरा पनि जाने । अनि “म पनि भगवान कहाँ गई उपासक र प्रव्रजित— दुवैको हितको प्रतिपत्ति सम्बन्धी कुरा सोध्नुप्यो” भनी वितर्कना गरी भगवान कहाँ प्रश्नहरू सोध्न गए ।

त्यसैले एकै नगरमा बस्ने भएर पनि उनी पछि आइपुगे र यसरी उनले ऐरावण र वैश्रवणहरू आएका कुरा पनि जानेका हुन् । त्यसैले सूत्रमा ‘तपाईं ‘जिन’ हुनुहुन्छ भन्ने सुनेर...उनी फर्केर गए’ भनी उल्लेख भएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१७-१९ : धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको हो ।

त्यसपछि बुद्धशासनभन्दा बाहिरका लोकसम्मत श्रमण ब्राह्मणहरूभन्दा पनि भगवान उत्तम हुनुहुन्छ भनी प्रशंसा गर्दै अगाडिका दुइ गाथाहरू (नं. ६ र ७) भनेका हुन् भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९ : ले उल्लेख गरेको छ ।

६- “जो ती वादशील तीर्थीयहरू^१ हुन्, जो ती वादशील आजीवक र निगण्ठहरू हुन्- उनीहरू र अरू सबैले- उभिइरहनेले छिटो छिटो हिड्नेलाई भेट्टाउन नसक्ने भैं तपाईंको प्रज्ञालाई भेट्टाउन सक्दैनन् ।”

७- “जो ती वादशील वृद्ध ब्राह्मणहरू छन्^२, जो ती अरू पनि ब्राह्मणहरू छन्- ती सबै तपाईंसँगै कुरा सोध्नको निमित्त प्रतिबद्ध छन् र यिनीहरू बाहेक अरू पनि^३ जो वादी ठान्नेहरू हुन् तिनीहरू पनि ।”

१. “हामी सम्यक् प्रतिपन्न छौं, अरू मिथ्या प्रतिपन्न छन्” भनी वचन तीरले प्रहार गर्दै हिडिरहने नन्दवत्स, कृशासांकृत्य र मक्खलीगोशाल आदि वादीहरूले निर्माण गरेका धर्महरूमा प्रब्रजित भएका पूरणकश्यपादि ६ शास्ताहरूलाई लक्षगरी यहाँ ‘तीर्थीयहरू’ भनी भनिएको हो । ‘निगण्ठ’ भनी निगण्ठ-नाटपुत्रलाई भनिएको हो । ‘अरू सबै’ भनी उनीहरूका शिष्यहरू तथा अनुयायीहरूलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९ : धम्मिकसुत्तवण्णना ।

२. चङ्गी, तारुक्ष, पुष्करसाती तथा जाणुस्सोणि आदि ब्राह्मणहरूलाई ध्यानमा राखी यहाँ ‘वृद्ध ब्राह्मणहरू’ भनी भनिएको हो । ‘अरू पनि’ भन्नाले अस्सलायन, वाशिष्ठ, अम्बष्ठ र उत्तर माणवादिहरूलाई दर्शाइएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९ : धम्मिकसुत्तवण्णना ।

३. यहाँ ‘अरू पनि’ भन्नाले ब्राह्मण बाहेक क्षत्री ब्रह्मा, देवगणादिलाई समेत भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९.

८- “यो धर्म^१ निपुण तथा सुखावह छ। जसको देशना तपाईं भगवानले राम्ररी गर्नुभएको छ। सोही धर्म हामी सबै सुन्न चाहन्छौं। बुद्ध श्रेष्ठ ! हामी सोध्दछौं, तपाईंले बताउनुहोस्।”

९- “धर्म सुन्नको निमित्त बसिरहेका सबै भिक्षु र उपासकहरूले^२ निर्मल हुनुभएका बुद्धले अवबोध गरेका धर्मलाई- इन्द्रको सुभाषितलाई देवताहरूले सुने भैं- सुन्नुहोस्।”

१. यहाँ सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय धर्मलाई ‘धर्म’ भनिएको हो। सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९ : धम्मिकसुत्तवण्णना।

सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय धर्म भनेका यी हुन्-

- (१) चार सतिपट्टान (= चारवटा स्मृतिप्रस्थान),
- (२) चार सम्मप्पधान (= चारवटा सम्यक्प्रधान),
- (३) चार इद्धिपाद (= चारवटा ऋद्धिपाद),
- (४) पाँच इन्द्रिय (= पाँचवटा इन्द्रियहरू),
- (५) पाँच बल (= पाँचवटा बल),
- (६) सात बोज्झङ्ग (= सातवटा बोध्यङ्गहरू) र
- (७) आठ मग्गङ्ग (= आठवटा मार्गाङ्गहरू)।

(अभि. ध. सं. परिच्छेद-७, पटि. म. अ. क. पृ. ४०१ : महावग्गो, गतिकथावण्णना)।

२. त्यसबखत त्यहाँ भेलाभई बसिरहेका पाँचशय भिक्षुहरू र आफ्ना परिवारहरूका साथ अरू पनि उपस्थित उपासकहरूलाई औल्याउँदै ‘सबै भिक्षु र उपासकहरू’ भनी भनिएको हो। सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३१९ : धम्मिकसुत्तवण्णना।

बुद्ध—

१०. “सुणाथ मे भिक्खवो सावयामि वो,
धम्मं धृतं तं च चरार्थं^१ सब्बे ।
इरियापथं पव्वजितानुलोमिकं,
सेवेथ नं अत्थदसो^२ मुतीमा^३ ॥”

११. “नो^३ वे विकाले विचरेय्य भिक्खु,
गामे^४ च पिण्डाय चरेय्य काले ।
अकाल चारिं हि सजन्ति सङ्ग,
तस्मा विकाले न चरन्ति बुद्धा ॥”

१२. “रूपा च सदा च रसा च गन्धा,
फस्सा च ये सम्मदयन्ति सत्ते ।
एतेसु धम्मेसु विनेइय छन्दं,
कालेन सो पविसे पातरासं ॥”

-
१. सिंहल र रोमनमा : ‘धराथ’ ।
- २-२ सिंहलमा: ‘अत्थदस्सी मुतिमा:’; ‘अत्थदस्सी मतिमा:’;
रोमनमा: ‘अत्थदस्सी मुतीमा’ ।
३. सिंहल र रोमनमा: ‘न’ ।
४. सिंहल र रोमनमा: ‘गामं’ ।

१३. “पिण्डं च भिक्खु समयेन लद्धा,
 एको पटिक्कम्म रहो निसीदे ।
 अज्झत्त चिन्ती न मनो वहिद्धा,
 निच्छारये सङ्गहित्तभावो^१ ॥”

१४. “सचे पि सो सल्लपे सावकेन,
 अञ्जेन वा केनचि भिक्खुना वा ।
 धम्मं पणीतं तमुदाहरेय्य,
 न पेसुणं नो पि परुपवादं ॥”

१५. “वादञ्चि एके पटिसेनियन्ति,
 न ते पसंसाम परित्तपञ्जे ।
 ततो ततो ने पसजन्ति^२ सङ्ग,
 चित्तञ्चि ते तत्थ गमेन्ति दूरे ॥”

१६. “पिण्डं विहारं सयनासनं च,
 आपं च सङ्घाटिरजूपवाहनं ।
 सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं,
 सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥”

१. सिंहल र रोमनमा: ‘सङ्गहीतत्तभावो’ ।

२. नालन्दा पालिमा: ‘नेव सजन्ति’ ।

१७. “तस्मा हि पिण्डे सयनासने च,
आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
एतेसु धम्मेसु अनूपलित्तो,
भिक्षु यथा पोक्खरे वारिविन्दु ॥”

१८. “गहद्वत्तं पन वो वदामि,
यथाकरो सावको साधु होति ।
न हेस^१ लब्भा सपरिग्गहेन,
फस्सेतुं^२ यो केवलो भिक्षुधम्मो ॥

१९. “पाणं न हने^३ न च घातयेय्य,
न चानुजञ्जा हनतं परेसं ।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं,
ये थावरा ये च तसन्ति^४ लोके ॥”

२०. “ततो अदिन्नं परिवज्जयेय्य,
किञ्चि क्वचि सावको बुज्झमानो ।
न हारये हरतं नानुजञ्जा,
सब्बं अदिन्नं परिवज्जयेय्य ॥”

-
१. सिंहल र रोमनमा: 'हेसो' ।
२. स्याम र रोमनमा: 'फस्सतुं' ।
३. सिंहलमा: 'हाने' ।
४. बर्मीमा: 'तसा सन्ति' ।

२१. “अब्रह्मचरियं परिवज्जयेय्य,
अङ्गारकासुं जलितं व विञ्जू ।
असम्भुणन्तो पन ब्रह्मचरियं,
परस्स दारं न अतिक्कमेय्य ॥”

२२. “सभग्गतो वा परिसग्गतो वा,
एकस्स वेको^१ न मुसा भणेय्य ।
न भाणये भणतं नानुजञ्जा,
सब्बं अभूतं परिवज्जयेय्य ॥”

२३. “मज्जं च पानं न समाचरेय्य,
धम्मं यमं^२ रोचये यो गहट्ठो ।
न पायये पिवतं^३ नानुजञ्जा,
उम्मादनन्तं इति नं विदित्वा ॥”

२४. “मदा हि पापानि करोन्ति बाला,
कारेन्ति^४ चञ्जे पि जने पमत्ते ।
एतं अपुञ्जायतनं विवज्जये,
उम्मादनं मोहनं बालकन्तं ॥”

-
१. सिंहल, स्याम र रोमनमा: ‘चको’ ।
 २. स्याममा: ‘इदं’ ।
 ३. स्याममा: ‘पिवितं’; रोमनमा: ‘पिपतं’ ।
 ४. सिंहल र रोमनमा: ‘करोन्ति’ ।

२५. “पाणं न हने न चादिन्नमादिये,
मुसा न भासे न च मज्जपो सिया ।
अब्रह्मचरिया विरमेय्य मेथुना,
रत्तिं न भुज्येय्य विकाल भोजन ॥”

२६. “मालं न धारे न च गन्धमाचरे,
मञ्चे छमायं व सयेथ सन्थते ।
एतं हि अट्टङ्गिकमाहुपोसथं,
बुद्धेन दुक्खन्तगुना पकासितं ॥”

२७. “ततो च पक्खस्सुपवस्सुपोसथं,
चातुद्दिसिं पञ्चदसिं च अट्ठमिं ।
पाटिहारियपक्खं^१ च पसन्नमानसो,
अट्टङ्गपेतं सुसमत्तरूपं ॥”

२८. “ततो च पाते उपवुत्थुपोसथो^२,
अन्नेन पानेन च भिक्खुसङ्घं ।
पसन्नचित्तो अनुमोदमानो,
यथारहं संविभजेथ विञ्जू ॥”

१. स्याममा: ‘पाटिहारिकपक्खं’; रोमनमा: ‘पटिहारकपक्खं’ ।

२. स्याममा: ‘उपवुत्थुपोसथो’ ।

२९. “धम्मेन मातापितरो भरेय्य,
पयोजये धम्मिकं सो वणिज्जं ।
एतं गिही वत्तयमप्पमत्तो,
सयम्पभे नाम उपेति देवे’ति ॥”

अर्थ—

१०— “भिक्षु हो! मेरो कुरा सुन, म सुनाउँछु, तिमीहरू सबैले धृतधर्मलाई^३ पालन गर । अर्थदर्शी तथा बुद्धिमानी भई प्रब्रजितहरूको अनुरूप ईर्यापथ सेवन गर ।”

११— “भिक्षु हो ! विकालमा (= असमयमा) विचरण नगर^३ । समयमै भिक्षाटनको निमित्त गाउँमा जाऊ । असमयमा विचरण गर्नेहरूको (चित्त) रागबन्धनले बाँध्छ । त्यसैले बुद्धिमानी पुरुषहरू विकालमा विचरण गर्दैनन् ।”

१. प्रथमतः अनगारिय प्रतिपद् प्रकाश पार्ने विचार गरी भगवानले भिक्षुहरूलाई सम्बोधन गर्नुहुँदै— ‘भिक्षु हो !’ भनी भन्नुभएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२० : धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२. यहाँ ‘धृतधर्म’ भनी क्लेशहरूलाई छेदन गर्ने धर्मलाई ‘धृतधर्म’ भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०.

३. यस उपदेशको समयसम्म ‘विकाल समयमा भोजन गर्न नहुने शिक्षापद’ बनिसकेको थिएन । यहाँ चाहिँ केवल उपदेशको रूपमा

(सकालमा भिक्षा जानेले पनि यसरी सिक्नुपर्छ, भन्नुहुँदै—)

१२— “जुन ती रूप, शब्द, गन्ध, रस तथा स्पर्शहरूले सत्वहरूलाई मद-प्रमत्त पार्दछन्— त्यसमाथि हुने छन्दरागलाई हटाऊ र प्रातःकालिक भोजनको निमित्त (समयमै भिक्षाटनको निमित्त) निस्क ।”

१३— “अनि समयमै लाभ भएको भिक्षा लिएर फर्की एकलै एकान्तमा बसी मनलाई बाहिर जान नदिई अध्यात्म चिन्तन तथा एकाग्र चित्त गरी बस ।”

१४— “यदि उसले कुनै श्रावकसँग वा अरू कुनै भिक्षुसँग कुरा गर्छ भने प्रणीत धर्मका कुराहरू गरोस् र पैशुन्य वा परनिन्दाको कुरा नगरोस् ।”

१५— “यहाँ केही वाद गर्छन्; म त्यस्ता अल्पप्रज्ञा हुनेको प्रशंसा गर्दिन । किनकि त्यसकारणद्वारा बन्धन नै बढ्छ । अनि उनीहरूको चित्त (समथविपश्यनाबाट) टाढा पुग्छ ।”

मात्रै 'विकाल भनिएको हो । विकालमा भिक्षाटन जाँदा हुन सक्ने दोष देखाउनु हुँदै पृथग्जनलाई यस्तो सम्झाउनु भएको हो । आर्यहरू चाहिं मार्गफलमा पुग्नेवित्तिकै स्वभावत नै विकाल भोजनबाट विरत रहन्छन् भनी सुत्तं. नि. अ. क. पृ. ३२० : धम्मिकसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

१. यहाँ 'श्रावक' भनी कुनै अन्य धर्मावलम्बी साधुसन्तहरूलाई भनिएको हो । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२०.

१६- “सुगतले सुदेशित धर्मलाई सुनेर श्रेष्ठ प्रजा हुने श्रावकले पिण्ड (= भिक्षा भोजन), शयनासन विहार, पानी तथा सङ्घाटी धुने आदि कामहरूमा विचार पुऱ्याई गर्नु^१ ।”

-
१. यहाँ ‘विचार पुऱ्याई’ भनी- चतुप्रत्ययहरू सेवन गर्दा भिक्षुहरूले जुन प्रत्यवेक्षणा गर्नुपर्ने हो त्यो गरेर भनी भनिएको हो । चीवर सेवन गर्दा भिक्षुले- ‘शीतल हटाउनको निमित्त, गरम हटाउनको निमित्त, कीटपतङ्गदि हटाउनको निमित्त र खासगरी लज्जा ढाक्नको निमित्त यो चीवर सेवन गर्छु’ भन्ने सम्भेर चीवर सेवन गर्छ । भोजन सेवन गर्दा- ‘न क्रीडाको निमित्त, न बलवान् हुनको निमित्त र न सुन्दर वस्त्रको निमित्त,...बल्कि निरवदचरूपले जीवन यापन गर्नको निमित्त’ भन्ने सम्भेर भिक्षा भोजन गर्छ । शयनासन सेवन गर्दा- ‘केवल शीतबाट बच्नको निमित्त, गरमबाट बच्नको निमित्त, कीटपतङ्गबाट बच्नको निमित्त र ऋतुको कारणमा हुने बाधा हटाउनको निमित्त’ भन्ने सम्भेर शयनासन सेवन गर्छ । ग्लानप्रत्यय औषधी सेवन गर्दा- ‘केवल रोग व्याधी दूर गरी स्वास्थ्य ठीक राख्नको निमित्त’ भन्ने सम्भेर ग्लानप्रत्यय औषधी सेवन गर्छ । (म. नि. I. पृ. १४-१५ : सब्वासवसुत्त) सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२९ : धम्मिकसुत्तवण्णना ।

१७- “अतः पिण्ड, शयनासन, पानी र सङ्घाटी^१ धुने आदि कामहरूमा भिक्षु कमलपत्रको पानी जस्तै भई बस्न सक्नुपर्छ।”

(भिक्षुहरूको प्रतिपदको कुरा पछि आगारिय प्रतिपद् बताउनु हुँदै भगवानले यस्तो भन्नुभयो-)

१८- “जुन भिक्षुधर्म मात्र मैले बताएँ त्यो सपरिग्राही हुनेले पाउन सक्दैन । अतः तिमीहरूलाई गृहस्थी-धर्म बताउँछु । जुन पालन गर्दा असल (गृहस्थी) श्रावक हुनेछौ ।”

१९- “संसारमा जति स्थावर र जङ्गमहरू छन् ती सबै प्राणीहरू प्रतिको दण्डलाई त्यागी प्रतिहिंसा (= पीडा) नगर्नु, प्राणीघात नगर्नु, प्राणीघात नगराउनु र गर्नेलाई पनि अनुमति नदिनु ।”

२०- “त्यसपछि अर्काको भनी जान्ने श्रावकले कसैका कहीं राखेका वस्तुहरू चोरी गरेर नलिनु, चोरी नगराउनु र चोरी गर्नेलाई अनुमति पनि नदिनु । सबै प्रकारका चोरीकामहरूलाई त्याग्नु ।”

२१- “विज्ञजनले खाडलमा बलेको गोलको आगोलाई त्याग्ने भैं अब्रह्मचर्यलाई त्याग्नु । यदि ब्रह्मचर्य पालन गर्न सक्दैन भने पनि परदार सेवन नगर्नु ।”

१. यहाँ ‘पिण्ड, शयनासन, पानी र सङ्घाटी’ भन्नाले-भोजन, शयनासन, ग्लानप्रत्यय तथा चीवर आदि चतुप्रत्ययलाई भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२१ : धम्मिकसुत्तवर्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

२२- “सभाको बीचमा वा परिषद्को बीचमा अथवा एकले अर्कालाई भूटो नबोल्नु । भूटो बोल्न पनि नलगाउनु र भूटो बोल्नको निमित्त अनुमति पनि नदिनु । सबै प्रकारका भूटलाई त्यागनु ।”

२३- “मदचपानको परिणाम उन्मत्त हो भनी जानेर मदचपान त्याग्न चाहने गृहस्थीले मदचपान सेवन नगर्नु, मदचपान सेवन नगराउनु र सेवन गर्नेलाई पनि अनुमति नदिनु ।”

२४- “मदको कारणले गर्दा मूर्खहरू पाप गर्छन् र अरू प्रमादीहरूले पनि । यस्तो अपुण्यस्थललाई त्यागनु । उन्मादक र मोहकलाई मूर्खहरू मात्र रुचाउँछन् ।”

(यसपछि उपोसथ शीलको कुरा बताउनुहुँदै यस्तो भन्नुभयो-)

२५- “प्राणीघात नगर्नु, चोरी नगर्नु, भूटो नबोल्नु, मदचपान नगर्नु, मैथुन अब्रह्मचर्यलाई त्यागनु, रातमा^१ विकाल भोजन नगर्नु ।”

२६- “माला नलगाउनु, सुगन्ध नलगाउनु, खाट वा भुइँमा मात्र (बिछचौना) वछचाएर सुत्नु । यसैलाई अष्टाङ्गिक उपोसथ

१. यहाँ ‘रात’ भन्नाले रातमा मात्र नखानू भनिएको होइन । दिनमा पनि समय वितिसकेपछि नखानू भनिएको हो भनी सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२२ : धम्मिकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

(शील) भन्दछन् । जसलाई दुःखको अन्तमा पुग्नुभएका बुद्धले प्रकाश पार्नु भएको छ ।”

(त्यसपछि उपोसथ शील पालन गर्ने समय बताउनु हुँदै यस्तो भन्नुभयो—)

२७— “अनि पक्षको चतुर्दशी, पञ्चदशी (= पूर्णिमा) र अष्टमीमा उपोसथ (शील) पालन गर्नु । त्यस्तै गरी पाटिहारिय पक्षमा^१ पनि । अनि प्रसन्न मन गरी अष्टाङ्गयुक्त उपोसथ (शील) सुसम्पन्न गर्नु ।”

२८— “यसरी उपोसथ बस्ने बुद्धिमान्नीले विहान पख अन्न तथा पानद्वारा प्रसन्नचित्त गरी यथाशक्य भिक्षुसङ्घलाई दानदिनु अर्थात् भोजन गराउनु ।”

२९— “अनि धर्मतापूर्वक आमा-बाबुहरूको भरणपोषण गर्नु र धार्मिक व्यापार गर्नु^२ । जो गृहस्थी (यहाँ उल्लेख भएका) व्रतहरू पालन गर्छ ऊ ‘स्वयंप्रभा’ भन्ने कामावचर देवलोकमा उत्पन्न हुन्छ ।”

-
१. वर्षावास बस्नुभन्दा अघिल्लो आषाढ महिना, वर्षावास भित्रका तीन महिना र वर्षावास पछिको कार्तिक महिना समेत गरी जम्मा पाँच महिनालाई यहाँ ‘पाटिहारियपक्ष’ भनिएको हो । कसैले— ‘आषाढ, कार्तिक तथा फागुन’ महिनाहरूलाई ‘पाटिहारियपक्ष’ भनेका छन् । सुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२३.

२. (१) शस्त्र-ब्यापार, (२) सत्व-ब्यापार, (३) मांस-ब्यापार, (४) मदिरा-ब्यापार र (५) विष-ब्यापार (अं. नि-५, पृ. ४५४ : वणिज्जसुत्तं, उपासकवग्गो) लाई छाडी अरू ब्यापारलाई 'धार्मिक ब्यापार' भनिएको हो। ब्यापार शब्दले कृषी गौपालनलाई पनि लिइएको छ भनीसुत्त. नि. अ. क. पृ. ३२३ : धम्मिकसुत्तवण्णना, चूलवग्गले उल्लेख गरेको छ।



२५. नन्दिय शाक्य

प रि च य

नन्दिय शाक्यको बारेमा उपलब्ध भएका अगाडि अनुदित तीनवटा सूत्रहरूको अध्ययन पछि यो स्पष्ट हुन्छ कि यी नन्दिय शाक्य कपिलवस्तुवासी हुन् । तर मूलसूत्र र अट्टकथाहरूमा यिनी कसका छोरा हुन् भन्ने सम्बन्धमा भने कतै कुनै कुराको उल्लेख भएको पाइँदैन । जे होस् यिनी एक शाक्यपुत्र थिए ।

भगवान बुद्ध कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराममा बसिरहनु भएको बेलामा उहाँकहाँ गई यिनले पहिलोपल्ट “जोसँग चार स्रोतापत्तिअङ्गहरू हुन्नन् उसैलाई प्रमादविहार भन्छन् के ?” भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । दोस्रो पटक भेट हुँदा भगवानले यिनलाई “चार कारणहरूले युक्त हुने पुरुष स्रोतापन्न हुन्छ” भन्ने कुरा सुनाउनु भएको थियो । जसब भगवान वर्षावास गर्नको निमित्त कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा जानुभयो तब श्रावस्तीमा गई आफ्नो कामकाज गरी त्यहीं तीन महिना बिताई यिनले बुद्धसँग सत्संगत पनि गरेका थिए । यस बीचमा एकदिन यिनले भगवानसँग “नानाविषयमा मनलगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा

मन लगाई बस्नु बढिया होला ?” भनेर गरेका प्रश्नको उत्तरमा भगवानले यिनलाई ६ विषयहरूमा मन लगाई ५ विषयको अनुस्मरण गरेर बस्ने अर्तिउपदेश दिनुभएको थियो । जुन कुराहरू यहाँ अगाडि अनुदित सूत्रहरूबाट प्रष्ट भएका छन ।

X X X

भिन्ना भिन्नै नन्दिय नामहरू

- (१) नन्दिय (स्थविर)– यी स्थविर कपिलवस्तु नगरको एक शाक्य कुलमा जन्मेका थिए । यिनी जन्मिदा आमा-बाबुहरू नन्दित भएको हुनाले यिनको नाम नै ‘नन्दिय’ रहन गएको हो भनी थेर. गा. अ. क. I. पृ. ८२ : नन्दियत्थेरस्स गाथावण्णनाले उल्लेख गरेको छ । वैशामा पुगेपछि कपिलवस्तुका अनुरुद्धादि शाक्यहरू प्रब्रजित भएको देखेर यिनी पनि प्रब्रजित भएका थिए र पछि यिनले अरहत्व पनि प्राप्त गरे भनी उक्त वण्णनामा नै उल्लेख भएको छ ।

एक समय यी स्थविर आयुष्मान् अनुरुद्ध र आयुष्मान् किम्बिलहरूसँग पाचिनवंसदायनमा बसिरहेका कुरा म. नि. III. पृ. २२३ : उपक्किलेससुत्तमा, म. नि. I. पृ. २५६ : चूलगोसिङ्गसुत्तमा, महा. व. पा. पृ. ३८१ : पाचीनवंसदाय गमनकथा,

- (२) कोसम्बकक्खन्धमा तथा म. नि. II. पृ. १४८ : नलकपानसुत्तमा पनि पाइन्छ ।
- (३) **नन्दिय**— यिनी वाराणशीवासी एक श्रद्धासम्पन्न कुलगृहका एक पुत्र हुन् । यिनी पनि उनका आमा-बाबुहरू जस्तै श्रद्धावान् थिए । यिनलाई आफ्ना आमा-बाबुहरूले मामाकी छोरी **रेवती** भन्ने कन्यासँग विवाह गरिदिएका थिए । यिनले चारवटा कोठाहरूले युक्त भएका चारवटा शाला बनाई बुद्धसहित भिक्षुसङ्घलाई दान दिएका थिए । पछि यिनी त्रयस्त्रिंश दिव्यलोकमा उत्पन्न भए । धम्म. प. अ. क. पृ. ४७७ : नन्दियस्सवत्थु, पियवग्गो-१६, यसै सन्दर्भमा भगवानले 'चिरप्पवासिं पुरिसं ...' भन्ने धम्मपदको गाथा देशना गर्नुभएको थियो । यी नन्दियका कुरा विमा. व. अ. क. पृ. १७६ : रेवतीविमानमा र पेत. व. अ. क. पृ. १८४ : रेवतीपेतवत्थुमा पनि उल्लेख भएको पाइन्छ ।
- (३) **नन्दिय (परिव्राजक)**— यिनी उही परिव्राजक हुन् जसले श्रावस्तीमा बसिरहनु भएका भगवानकहाँ गई उहाँसँग कति अङ्गहरूको भाविता गर्दा निर्वाणगामी हुन सकिन्छ ? भन्ने प्रश्न सोधेका थिए । सं. नि. IV. पृ. ११ : नन्दियसुत्तं, मग्गसंयुत्तं ।
- (४) **नन्दिय (राजा)**— यिनी १६ कल्प अधिका एक राजा हुन् । जो पछि बुद्धको पालामा तिलमुट्टिदायकत्थेर भए । अप. दा. पा. क्ष पृ. २८५ : तिलमुट्टिदायकत्थेर अपदानं ।

- (५) **नन्दिय (शाक्य)**— यिनकै कुरा यहाँ अगाडि लेखिदिएको छु । यिनी कपिलवस्तुवासी हुन् । भगवान कपिलवस्तुमा छँदा यिनले उहाँसँग प्रश्नहरू सोधका थिए र पछि वर्षावासको निमित्त भगवान कपिलवस्तुबाट श्रावस्तीमा जानु भएपछि श्रावस्ती मै गई यिनले पनि वर्षावास बिताएका थिए ।
- (६) **नन्दिय (बाँदर)**— यिनी बोधिसत्व बाँदर थिए । एक समय बोधिसत्व नन्दिय बाँदर भई जन्मेका थिए । उनको भाइ बाँदरको नाम **चूलनन्दिय** थियो । यिनीहरूका ८० हजार बाँदर परिषद् थियो । यिनीहरूकी आमा बाँदरनी अन्धी थिई । पछि गएर आफ्नो जमातलाई छाडेर आफ्नी अन्धी आमाको हेरचाह गरी बस्न थाले । त्यसबखत एक दुष्ट व्याधाले यिनीहरू सबैलाई मारिदियो । यो जातकका कुरा वेणुवनमा बसिरहनु भएका भगवान बुद्धले देवदत्तको क्रुरताको बारेमा भिक्षुहरूको बीचमा भइरहेको कुराको सन्दर्भमा बताउनु भएको हो । जा. अ. क. I-II. पृ. ५१२ : चूलनन्दियजातकं, नं. २२२; हेर बु. ब्रा. भा-३, पृ. ९ मा पनि ।
- (७) **नन्दिय (मृग)**— यी नन्दिय मृग बोधिसत्व थिए । अतीत समयमा बोधिसत्व मृगयोनीमा जन्मेका थिए र उनको नाम '**नन्दिय**' थियो । त्यस समय बोधिसत्व नन्दिय मृग राजाले आफ्ना आमा-बाबुहरूको निमित्त अभयदान प्राप्त गराइदिएका थिए । यी नन्दिय मृग-

राजाको कथा जा. अ. क. III. पृ. १९० : नन्दियमिगराजजातकंमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जा. नं. ३८५ । यो जातकको कुरा जेतवनमा बसिरहनु भएका भगवान बुद्धले मातृपोषक एक भिक्षुको कारणमा बताउनु भएको हो ।

- (८) **नन्दिय (सुत्त)**— यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा श्रावस्तीमा बसिरहनु भएका भगवानसँग **नन्दिय परिव्राजकले** “कति धर्महरूको भाविता गन्यो भने निर्वाणगामी हुन सकिन्छ ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. ११: नन्दियसुत्तं, मग्गसंयुत्तं ।
- (९) **नन्दिय (सक्कसुत्त)**— यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराम बसिरहनु भएका भगवानसँग **नन्दिय शाक्यले** “भन्ते ! जोसँग सोतापत्ति अङ्गहरू हुन्नन् उसैलाई प्रमादविहारी भन्दछन् के ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । सं. नि. IV. पृ. ३३९: नन्दियसुत्तं, सोतापत्तियसंयुत्तं । यस सूत्रको अनुवाद यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।
- (१०) **नन्दिय (सुत्त)**— यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा कपिलवस्तुको न्यग्रोधाराम बसिरहनु भएका भगवानले **नन्दिय शाक्यलाई** “चार अङ्गले युक्त हुने पुरुष सोतापन्न हुन्छ” भन्ने कुराको उपदेश गर्नुभएको छ । सं. नि. IV. पृ. ३४५: नन्दियसुत्तं, सोतापत्तिय संयुत्तं । यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छ ।

(११) नन्दिय (सुत्तं)- यो त्यो सूत्र हो जुन सूत्रमा नन्दिय शाक्यले श्रावस्तीमा वर्षावास गरिरहनु भएका भगवानसँग “विविधाकारले बस्ने हामीहरूले कुन प्रकारले जीवन बिताउनु बढिया होला ?” भन्ने प्रश्न सोधेका कुराहरू छन् । यसको अनुवाद पनि यहाँ अगाडि गरिदिएको छु । अं. नि-११, पृ. ३७७ : नन्दियसुत्तं, अनुस्सतिवग्गो ।

(१२) नन्दिय (मिगजातकं)- यो त्यो जातक हो जसमा नन्दिय मृगराजाले आफ्ना आमा-बाबुहरूको भरणपोषण गरेको र अनेक मृगहरूको निमित्त अभय प्राप्त गराइदिएका कुराहरू छन् । जा. अ. अ. III. पृ. १९०: नन्दियमिगजातकं, नं. ३८५.

X X X

Dhamma.Digital

मूल सूत्र—

१—प्रमाद तथा अप्रमाद विहारी

एक समय भगवान शाक्य (जनपद) को कपिलवस्तु स्थित न्यग्रोधाराममा (निग्रोधारामे) वस्नु भएको थियो^१ । अनि नन्दिय शाक्य जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यले भगवानसँग यस्तो भने—

“भन्ते ! जो आर्यश्रावकमा सबैका सबै चार स्रोतापत्ति-अङ्गहरू हुँदैनन्, भन्ते ! उसैलाई प्रमादविहारी आर्यश्रावक भन्दछन्, होइन त ?”

“नन्दिय ! जसमा सबैका सबै चार स्रोतापत्ति-अङ्गहरू हुँदैनन्— त्यसलाई बाहिरी पृथक्जनपक्षमा रहने भनी म भन्दछु । नन्दिय ! त्यसोभाए जसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी र अप्रमादविहारी हुन्छ त्यो कुरा सुन, राम्ररी मनमा राख भन्दछु ।”

१. सं. नि. IV. पृ. ३३९ : नन्दियसक्कसुत्तं, सोतापत्तिसंयुत्तं, अ. क. III. पृ. २२३.

“हवस्, भन्ते !” भनी नन्दिय शाक्यले भगवानलाई प्रत्युत्तर दिए । अनि भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

(क) “नन्दिय ! कसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी हुन्छ त ?

बुद्धगुण- “नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ (बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति)— ‘उहाँ भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदयाचरण सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत (= असल ठाउँमा अथवा निर्वाणमा पुग्नुभएका) हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर पुरुषदम्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ ।’ ऊ यो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भई सन्तुष्ट हुन्छ । तर ऊ दिवाप्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैन । यसरी प्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्न । प्रामोदच नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि (पस्सद्धि) हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःख विहार हुन्छ । दुःखी चित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहित चित्तमा धर्महरू^१ प्रादुर्भाव हुन्न । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।”

धर्मगुण- “नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक धर्म प्रति विशिष्ट-रूपले प्रसन्न भएको हुन्छ— ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ,

१. यहाँ ‘धर्महरू’ भनी समथ र विपश्यना ध्यानहरूलाई भनिएको हो भनी सं. नि. अ. क. III. पृ. २२३ : नन्दियसकसुत्तवण्णनाले उल्लेख गरेको छ ।

प्रत्यक्षणीय छ, अ-कालिक (= तत्कालफदायी) छ, 'आऊ हेर' भन्न योग्य छ, औपनयिक (= निर्वाण नजिक पुऱ्याउने) छ, तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ ।' ऊ यो धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भई सन्तुष्ट हुन्छ । तर ऊ दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैँन । यसरी प्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्न । प्रामोदच नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःख विहार हुन्छ । दुःखी चित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्नन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमाद विहारी नै भन्दछन् ।”

सङ्गुण- “नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ- ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ऋजुप्रतिपन्न छ, न्यायमार्ग प्रतिपन्न छ, उपयुक्तमार्ग प्रतिपन्न छ; यिनै चारजोर अर्थात् आठ पुद्गलहरू भगवानका श्रावकसङ्घ हुन् जो पूजनीय छन्, पाहुना बनाउन योग्य छन्, दाक्षिण्य छन्, हातजोरी नमस्कार गर्न योग्य छन् र लोकवासीका निमित्त पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ।’ ऊ यो सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भई सन्तुष्ट हुन्छ । तर ऊ दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दैँन । यसरी प्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्न । प्रामोदच नहुनेको प्रीति हुन्न । प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न । प्रशब्धि नहुनेको दुःख विहार हुन्छ । दुःखी चित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्नन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन् ।”

आर्यशील- “नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ अर्थात् उसको शील- ‘अखण्ड, अछिद्र, दागरहित, क्रमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक हुन्छ। ऊ यो आर्यकान्त शीलमा सन्तुष्ट हुन्छ। तर ऊ दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्दै न। यसरी प्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्न। प्रामोदच नहुनेको प्रीति हुन्न। प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न। प्रशब्धि नहुनेको दुःख विहार हुन्छ। दुःखी चित्त समाधिष्ठ हुन्न र असमाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्नन्। धर्महरूको प्रादुर्भाव नहुनाको कारणले गर्दा उसलाई प्रमादविहारी नै भन्दछन्।”

“नन्दिय ! यसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी हुन्छ।”

(ख) “नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ- ‘उहाँ भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ,...^१ तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ।’ तर ऊ यो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ। यसरी अप्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ। प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ। प्रीति हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ। प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ। सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “बुद्धगुणमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु।

चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्दछन् ।”

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक धर्म प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ- ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ,...^१ तथा विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ ।’ तर ऊ यो बुद्ध प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ । प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीति हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्दछन् ।”

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएको हुन्छ- ‘भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ,...^२ र लोकवासीको निमित्त पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ।’ तर ऊ यो सङ्घ प्रति विशिष्टरूपले प्रसन्न भएर मात्र सन्तोष नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ । प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीति हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “धर्मगुणमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४२ “सङ्घगुणमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमादविहारी नै भन्दछन् ।”

“नन्दिय ! फेरि यहाँ आर्यश्रावक आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ अर्थात् उसको शील- ‘अखण्ड, अछिद्र, दागरहित, क्रमसहित, स्वाधीन, विज्ञप्रशंसित, अपरामर्शित तथा समाधिसंवर्तनिक हुन्छ । तर ऊ यो आर्यकान्तशीलमा मात्र सन्तुष्ट नलिई दिवा प्रविवेकमा र राती ध्यान गर्नमा उत्तरोत्तर कोशिस गर्छ । यसरी अप्रमादी भई विहार गर्ने उसमा प्रामोदच हुन्छ । प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ । प्रीतिमन हुनेको काय प्रशब्धि हुन्छ । प्रशब्धि काय भएपछि सुखानुभव हुन्छ । सुखीको चित्त समाधिष्ठ हुन्छ र समाहित चित्तमा धर्महरू प्रादुर्भाव हुन्छन् । धर्महरूको प्रादुर्भाव हुनाको कारणले गर्दा उसलाई अप्रमाद विहारी नै भन्दछन् ।”

“नन्दिय ! यसरी आर्यश्रावक प्रमादविहारी हुन्छ ।”

Dhamma.Digital

X

X

X

मूल सूत्र—

२—चार कारणले स्रोतापन्न हुन्छ

कपिलवस्तुमा^१ । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यलाई भगवानले यस्तो भन्नुभयो—

“नन्दिय ! चार कारणले सम्पन्न भएको आर्यश्रावक अविनिपाती निश्चित सम्बोधिपरायण तथा स्रोतापन्न हुन्छ ।”

“कुन चार कारणले भने ?— (१) नन्दिय ! यहाँ आर्यश्रावक बुद्ध प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न हुन्छ बुद्धे अवेच्चप्पसादेन समन्नागतो होति)— ‘उहाँ भगवान अरहन्त हनुहुन्छ, ...^२ तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ ।’ (२) धर्म प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न भएको हुन्छ— ‘भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, ...^३ तथा विज्ञपुरुषद्वारा

१. सं. नि. IV. पृ. ३४५ : नन्दियसुत्तं, स्रोतापत्तिसंयुत्तं ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४१ “बुद्धगुणमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

३. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४२ “आर्यशीलमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

बोधनीय छ ।' (३) सङ्घ प्रति विशिष्ट प्रसन्नताले सम्पन्न भएको हुन्छ-
 'भगवानको श्रावकसङ्घ सु-प्रतिपन्न छ, ...^१ र लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र
 समान पनि छन् ।' (४) आर्यकान्त शीलले सुसम्पन्न भएको हुन्छ अर्थात्
 उसको शील- अखण्ड, ...^२ तथा समाधिसंवर्तनिक हुन्छ ।'

“नन्दिय ! यी चार कारणले सम्पन्न भएको आर्यश्रावक अविनिपाती,
 निश्चित सम्बोधिपरायण तथा स्रोतापन्न हुन्छ ।”



१. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४२ “सङ्घगुणमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

२. यहाँका बाँकी कुराहरू माथि पृ. ४४३ “आर्यशीलमा” भैं दोहऱ्याई पढ्नु ।

मूल सूत्र—

३—हामीले के गर्नुपर्छ ?

एक समय भगवान शाक्य (जनपद) को कपिलवस्तु स्थित न्यग्रोधाराममा (निग्रोधारामे) बस्नु भएको थियो^१ । त्यस समय भगवान श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नको निमित्त जान लाग्नु भएको थियो । अनि नन्दिय शाक्यले सुने— “भगवान श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नको निमित्त जान चाहनु हुन्छ ।” त्यसपछि नन्दिय शाक्यलाई यस्तो लाग्यो— “म पनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्न जानेछु । त्यहाँ काम काज पनि गर्नेछु र समय समयमा भगवानको दर्शन पनि पाउने छु ।”

Dhamma.Digital

अनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नको निमित्त भगवान जानुभयो । नन्दिय शाक्य पनि श्रावस्तीमा वर्षावास बस्नको निमित्त गए । त्यहाँ (आफ्नो) काम-काज पनि गरे र भगवानको दर्शन पनि समय समयमा पाउन थाले । त्यससमय “तीनमहिना बितिसकेपछि, चीवर पनि सिद्धिए-

१. अं. नि-११, पृ. ३७७ : नन्दियसुत्तं, अनुस्सत्तिवग्गो, अ. क. II. पृ. ८६४.

पछि भगवान चारिकार्थ जानु हुनेछ” भनीकेही भिक्षुहरू भगवानको चीवर सिउँदै थिए । अनि नन्दिय शाक्यले- “तीन महिना बितिसकेपछि चीवर पनि सिद्धिएपछि भगवान चारिकार्थ जानु हुनेछ भनेर केही भिक्षुहरू भगवानको चीवर सिउँदैछन्” भन्ने कुरा सुने ।

अनि नन्दिय शाक्य जहाँ भगवान हुनुहुन्थ्यो त्यहाँ गए । त्यहाँ पुगेपछि भगवानलाई अभिवादन गरी एक छेउमा बसे । एक छेउमा बसेका नन्दिय शाक्यले भगवानसँग यस्तो भने- “भन्ते ! मैले सुनें कि ‘तीनमहिना बितिसकेपछि, चीवर पनि सिद्धिएपछि भगवान चारिकार्थ जानु हुनेछ’ भनी केही भिक्षुहरू भगवानको चीवर सिउँदैछन् । भन्ते ! नाना विषयमा मन लगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा मनलगाई बस्नु बढिया होला ?”

“साधु, साधु ! नन्दिय !; नन्दियम ! तिमीहरू जस्ता कुलपुत्रहरूको निमित्त यो प्रतिरूप छ जो कि तथागतकहाँ आई तिमीले- “भन्ते ! नानाविषयमा मनलगाई बस्ने हामीहरूले कुन विषयमा मनलगाई बस्नु बढिया होला ?” भनी सोध्यौं । (१) नन्दिय ! श्रद्धावान् (पुरुष) आराधक बन्न सक्छ (= निर्वाण प्राप्त गर्न सक्छ), अ-श्रद्धावान् सक्तैन; (२) शीलवान् आराधक बन्नसक्छ, दुःशीलवान्

-
१. यस्तै प्रकारले प्रश्न महानाम शाक्यले भगवानसँग सोध्दा भगवानले उनलाई कस्तो उपदेश गर्नुभयो भन्ने कुरा बुझ्न चाहेमा बु. गृ. भा-१, पृ. २२४ मा हेर्नु ।

सक्तैन्; (३) वीर्यवान् आराधक वन्नसकछ, अ-वीर्यवान सक्तैन्; (४) स्मृतिवान् आराधक वन्नसकछ, अ-स्मृतिवान सक्तैन्; (५) समाहित चित्त हुने आराधक वन्नसकछ, अ-समाहित चित्त हुन सक्तैन्; (६) प्रज्ञावान् आराधक वन्नसकछ, अ-प्रज्ञावान् सक्तैन् । नन्दिय ! यी छ धर्महरूमा प्रतिष्ठित भई अरू पाँच धर्महरूमा तिमीले स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

बुद्धगुण— (१) “नन्दिय ! यसरी तिमीले तथागतको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ— “वहाँ भगवान अरहन्त हुनुहुन्छ, सम्यक्सम्बुद्ध हुनुहुन्छ, विदद्याचरण^१ सम्पन्न हुनुहुन्छ, सुगत हुनुहुन्छ, लोकविद् हुनुहुन्छ, अनुत्तर पुरुषदम्य सारथी हुनुहुन्छ, देवमनुष्यहरूका शास्ता हुनुहुन्छ तथा बुद्ध भगवान हुनुहुन्छ ।’ नन्दिय ! यसरी तिमीले तथागत सम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

धर्मगुण— (२) “नन्दिय ! फेरि तिमीले धर्मको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ— “भगवानको धर्म सु-आख्यात छ, सान्दृष्टिक (= यसै जीवनमा फल पाउने) छ, अकालिक (= तत्कालिक) छ, ‘आऊ हेर’ भन्न योग्य छ, निर्वाण नजिक पुऱ्याइदिन्छ र विज्ञजनले आफै अवबोध गर्न सकछ ।’ नन्दिय ! यसरी तिमीले धर्मसम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

१. ‘विदद्याचरण’ भनेको के हो भन्ने कुरा बुझ्न चाहनेले बु. ब्रा. भा-१, पृ. ३०० : मा हेर्नु ।

कल्याणमित्र- (३) “नन्दिय ! फेरि तिमीले कल्याणमित्रको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ- ‘मेरो निमित्त लाभ हो, मेरो निमित्त सुलाभ हो जसको निमित्त मैले अनुकम्पमा राख्ने, अर्थकामी, अववाद गर्ने तथा अनुशासन गर्ने कल्याणमित्र पाएको छु ।’ नन्दिय ! यसरी तिमीले कल्याणमित्र सम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

त्यागानुस्मरण- (४) “नन्दिय ! फेरि तिमीले आफ्नो त्याग सम्बन्धी धर्मको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ- ‘मेरो निमित्त लाभ हो, मेरो निमित्त सुलाभ हो जो कि म मात्सर्यमल युक्त हुने प्रजाहरूमध्ये मात्सर्यमल र हित चित्तलिई, मुक्त त्यागी भई, शुद्धहात लिई, त्यागमा रतभई, याचकपात्र भई तथा दानसंविभाजनमा रतभई घरमा बस्दछु ।’ नन्दिय ! यसरी तिमीले त्यागसम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

देवतानुस्मरण- (५) “नन्दिय ! फेरि तिमीले देवताको अनुस्मरण गर्नसक्नु पर्छ- ‘जो देवता कबलींकार आहार^१ भक्षण गर्ने देवताको^२ सहवासलाई अतिक्रमण गरी कुनै एक मनोमय

१. ‘कबलींकार आहार’ भनेको एक एक गाँस गरी खानुपर्ने आहार हो ।

२. ‘कबलींकार आहार भक्षण गर्ने देवता’ भनी कामावचर देवतालाई भनिएको हो भनी मनो. र. पू. II. पृ. ८६४ : नन्दियसुत्तवण्णा, एकादसनिपातले उल्लेख गरेको छ ।

देवकायमा^१ उत्पन्न भएको छ— (उसले) त्यो करणीयलाई आफूमा देख्दैन र गरिसकेपछि कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देख्दैन^२ । (ता करणीय अत्तनो न समनुपस्सति कतस्स वा पतिचयं) । नन्दिय ! जस्तै क्षीणास्रव भिक्षुले आफूले गर्नुपर्ने कुनै काम देख्दैन तथा गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देख्दैन । त्यस्तै गरी नन्दिय ! जो त्यो देवता कबलींकार आहार भक्षण गर्ने देवताहरूको सहवासलाई अतिक्रमण गरी कुनै एक मनोमय देवकायमा उत्पन्न भएको छ— (उसले) त्या करणीयलाई आफूमा देख्दैन र गरिसकेपछि कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देख्दैन । नन्दिय ! यसरी तिमीले देवता सम्बन्धी स्मृति राख्न सक्नु पर्छ ।”

“नन्दिय ! यी एघारवटा धर्महरूद्वारा सम्पन्न हुने आर्यश्रावकले पापधर्महरूलाई प्रहीण गर्दै जान्छ र उत्पन्न गर्दैन । नन्दिय ! जस्तै— अधोमुख परेको पानीको भाँडाबाट पानी बघेर नै जान्छ र पानी भित्र पस्दैन । नन्दिय ! जस्तै— सुकेको घाँसमा आगो लगाउँदा आगोले घाँस जलाउँदै लैजान्छ र नजलाइकन फर्केर आउँदैन । नन्दिय ! त्यस्तै गरी— यी एघारवटा धर्महरूद्वारा सम्पन्न हुने आर्यश्रावकले पापधर्महरूलाई प्रहीण गर्दै जान्छ र उत्पन्न गर्दैन ।”

-
१. ‘मनोमय देवकाय’ भनी शुद्धावास ब्रह्मलोकलाई भनिएको हो । बु.ब्र.भा-१, पृ. ११४; ‘भानमनेन निव्वत्तं अञ्जतरं सुद्धावासं ब्रह्मकायं’ मनो. र. पू II. पृ. ६२८ : निरोधसुत्तवण्णना, पञ्चकनिपात ।
 २. ‘गरिसकेको कामलाई फेरि गर्नुपर्छ भन्ने पनि देख्दैन’ भनी एकचोटि कुनै मार्गफलद्वारा प्रहीण गरिसकेका क्लेशहरूलाई पुनः प्रहीण गर्नुपर्ने हुन्छ भनी भनिएको हो । मनो. र. पू II. पृ. ७९३ : मेघियसुत्तवण्णना, नवकनिपात ।

नामावली

अ	३२६, ३२७, ३२८, ३३४
अङ्गदेशको ३८	अटुकपारायणवर्ग ४१६
अङ्गिरस २६८	अटुमसङ्गादिसेसो १५२, १५५, १५६
अङ्गुत्तरनिकाय ४०८, मा १३३, ३७९	अट्टिल देश २१८
अङ्गुत्तरनिकायटुकथा २९२	अनाथपिण्डिकको ३६, ५१, ४०९
अङ्गुलिमाल १२०	अनाथपिण्डिक गृहपतिले २२९
अजातशत्रु ५८, लाई ५८, रिसाई ५८, राजकुमारलाई प्रसन्न पारी २३७	अनिच्चवग्गो ३८८
अजित देशमा २१८	अनुप्रिय भन्ने मल्लहरूको निगममा ६०
अज्झत्तानिच्चसुत्तवण्णना ३८८	अनुरुद्ध ६०, २४०, ४३५, कहाँ २४१, सुत्तं २४१
अष्टक २६८, २७०	अनुरुद्धादि शाक्यहरू प्रव्रजित भएको ४३५
अटुकनगरवासी ३२२, ३२४, ३२५, ३३३, ३३५	अनुस्सतिवग्गो ३२४, ४३९, ४४८
अटुकनागरसुत्तं ३२४	अनोम नदीको तीरमा १८५, २३७
अटुकनागरसुत्तवण्णना ३२२, ३२४,	अपण्णकवग्गो २३८
	अपदानटुकथा ६०

अप्पमादवग्गो ५०	आ
अम्बळ ४२०	
अम्बपालिवग्गो ७१	आकङ्कवग्गो १३२, ३६८
अभिञ्जमानपेतवत्थु २७७	आघातवग्गो २४२
अभिभू २६२	आघातवत्थुसुत्तं ३६८
अरक्खेट्थसुत्तं ३८०	आजीवकसुत्तं २४२
अरिन्दक राजा स्वयं बुद्ध ३५३	आटानाटियसुत्तं ४१५
अरिन्दक भन्ने राजाका पुत्र ३५३	आटानाटिय सूत्रमा ४१५
अरियवंससुत्तंमा ३९९	आदित्तसुत्तं ३७३
अवन्ती राष्ट्रमा १३५	आनन्द ६०, १९०, १९४,
अवन्तीको उज्जेनका राजा २५१	१९६, १९७, १९९, २०१,
अविदूरेनिदान १८६	२१६, २९९, ३०८, चार्हि
अविहा ५५, ब्रह्मलोकमा १८६	३०१, लाई आमन्त्रण
अश्वारोह ग्रामणी ३	गर्नुभयो ६५, लाई बताउनु
अस्सलायन ४२०	भयो २३८, लाई आम-
अस्सारोह १, गामणि १, २, ३,	न्त्रण गर्नुभयो २९९, लाई
५, गामणिले ३, सुत्तं ३	घस्तो लाग्यो १८७,
असिबन्धकपुत्र ७, गामणि ७, ८,	१९१, ले ६५, २१६, सँग
१६, २१, ३०, ३१, गाम-	२४०, महास्थविर ६९,
णिले ११, १४, १६, २०,	३०५, महास्थविरकहाँ
२८, ३०, ३१, गामणि-	२७८, महास्थविरका
लाई ७, ३०, गामणिसँग	शिष्य ३०१, महास्थविर-
२१	कोनिमित्त ३२३, महा-
असिबन्धकपुत्तसुत्तं ११	स्थविरले ३२३, महास्थ-
	विरसँग ३२२, ३२३,
	वग्गो २४२, सुत्तं २३८

आनापानसत्तिसुत्तं २७६

इ

आपत्तिभयवग्गो २४०

आयुष्मान्—आनन्द २४१, २४२,
२४३, २४६, २९९, ३२४,
३२५, आनन्दकहाँ २४१
२४२, आनन्दलाई १९१,
२४६, २९५, २९७, २९८,
२९९, ३०५, ३०५, ३३३,
३३५, आनन्दलाई बोला-
उन पठाएकी थिइन् २४१,
आनन्दले १८९, १९०,
२३८, २४३, २९६, २९७,
२९९, आनन्दसँग २४२,
३२५, आनन्द भिक्षाटन्
जानुहुँदा २३८, अनुरुद्धले
२४१, उदायीले २३८,
२४२, उपवान २४३,
कामभू २४२, खेमक २४४,
चुन्दलाई ३००, छन्नलाई
२४३, छन्नले २३९, दास-
कलाई २४४, धम्मिक
४०४, ४०५, नारद २४३,
पविट्ट २४३, पिण्डोल
भारद्वाज २४३, मुसिल
२४३, सारिपुत्र २४३,
२५९

इन्द्रियवग्गो २४१

इसिदत्तसुत्तं २४०

इच्छानङ्गल ३४

इच्छानङ्गलक ३४, नामक उपासक
३६

इद्धिपादसंयुत्तं ५०

इलाहाबादबाट २१७

इसिदत्तत्थेरस्सगाथावण्णना १३५

इसिदत्तसुत्तं १३६

इसिदत्तो ब्रह्मचारी अहोसि १३३

उ, ऊ

उक्कट्टा नगर ३४

उक्खेप कटवच्छत्थेरस्स अपदानं
४९

उक्खेप कटवच्छ स्थविरका ४९

उग्ग गृहपति ३९७

उग्गह ३८, ४०, ४१, ४२, को
निवासस्थान हो ४१, ले
३९, ४२, सुत्तं ४०, सुत्त-
वण्णना ४०, ४१, ४२,
४३, ४४, ४५, ४६

उद्ग्रह ४०

उगसरीर २४०

उद्गत शरीर ब्राह्मण २४०

उष्णाभ ब्राह्मण २४१

उत्तर माणवले ३७९

उत्तर माणवादि ४२०

उत्तरा उपासिकामा पनि २६४

उदानट्टकथा २७२, २७३, ले ३४

उदानपालि २७७

उदायीमुत्तं २३९, २४२

उदुम्बरिकमुत्तं ९१

उदेनत्थेर अपदानं ५०

उदेन ४८, उपासक ५०, ५२,

उपासकले ५२, चेतिय

५०, थेर ५०, राजा ४९,

यक्ष ४९, राजाको सम्बन्ध-

मा ५०, राजासँग २२७,

राजाकी एक महिषी

२५१, भन्ने वृक्षमा बस्ने

यक्ष ४९, ले २४३, वत्थु

५०

उदयन ४८

उषक ५७, मण्डिकापुत्र ५४, ५५,

५६, ५८, मण्डिकापुत्रलाई

५८, मण्डिकापुत्रले ५६,

मण्डिकापुत्रका कुराहरू

५५, आजीवक ५५, सुत्तं

५५, सुत्तवण्णना ५६

उपक्किलेसमुत्तं २४४

उपक्किलेसमुत्तमा ४३५

उपवानसंग २४४

उपवानमुत्तं २४४

उपालि ५९, का आमाबाबुहरूलाई

६४, गाथा ६१, दारकवत्थु

६३, भागिनेय्य उपालि

६०, वग्गो ६१, लाई ८६,

ले ६३, ६४, ले घोषणा

गरे १२३, स्वयंले पछि

बताएका कुरा ६९, स्थविर

६०, स्थविरले ६१, ६२,

केटा ६१, ६३, केटोले

६४, कथा ६०, लाई प्रव-

जित गराएका थिए ६०,

पञ्चकं ६१, प्रमुख ७९,

पुच्छाकथा ६१, गृहपति

६१, ६८, ७४, ७९, ८४,

८५, ९८, १०५, १०६,

१०७, १०८, १०९, ११०,

१११, ११६, १२७, ४०१,

गृहपतिको घर १०७,

गृहपतिको चित्त १०४,

गृहपतिको मनमा १०९,	३६१, ३६३, मा २७७
गृहपतिको शिष्यत्वमा	उरच्छदा २०२, राजकन्या २०३,
आउनसक्छ ८४, गृहपति-	ले २०३
को शिष्यत्वमा १०७,	ऊर्णाभि ब्राह्मण २४१
गृहपतिलाई ८०, ८७,	ऊनवीसतिमपाचित्तियं २३९
१००, १०६, ११२, १२४,	ऊनवीसतिवस्स उपसम्पादने ६३
गृहपतिले ६१, ६२, ८२,	
८५, ८६, ८७, ९०, १११,	
१२७, गृहपति विद्वान् छन्	
८६, गृहपति हात्रा शिष्य-	ऋद्धिविधनिर्देश २६६
त्वमा आए ९७, को घर	ऋषिदत्त १३५, १३६, स्थविर
१०९	१३५, १३६, स्थपति
उपकमुत्तं ५६, ६१, ६२, ७०	स्रोतापन्न थिए १३३,
उपकमुत्तवण्णना ५८, ६१, ६८,	स्थपति सकुदागामी १३३,
६९, ७१, ७४, ७६, ७९,	स्थपति मिगसालाका
८०, ८१, ८६, ८८, ९०,	काका हुन् १३३, र पुराण
९१, ९२, ९४, ९८, १००,	१३७, र पुराण स्थपति
१०४, १०५, १०९, ११५,	१३३, र पुराण स्थपतिहरू
११६, १२२, १२४, १६०,	१३२, १३९, १४०, १४१,
ले ७३, ७८, ८०, मा ९५	र पुराण स्थपतिहरूले
उपकवग्गो ४३३ .	१३८, १४०, लाई अब्रह्म-
उपासकमुत्तं ३६	चारी भनी लेखेको छ
उपासकमुत्तवण्णना ३४	१३७, चाहि अब्रह्मचारी
उपोसथ ३०२, वग्गो २४१, सुत्तं	स्वदार-सन्तुष्टी थिए १३३
३९०	ऋषिपतन ३९७, को ३९५, मृग-
उरगवग्गो २७४, ३१०, ३१५,	दायमा बस्तुभयो १९९

ए, ऐ, ओ	बाट ४३४, ४३७, मा ४४६, मा पाल्नुहुँदा २३७, वासी ४३४, ४३७, वासी हुनुहुन्छ ६०
एकधम्मपालि ७८	
एकत्थम्भिकत्थेर अपदानं ४९	
एतदग्गपालि ६१	कप्पितक स्थविर ६०
एतदग्गवग्गो ६०	कम्पिल देशको १५८
एरावण ४१४	कम्बोजसुत्तं २३८
ऐरावण ४१६, ४१९, को चाहिं बीचबाटामा ४१८, भन्ने नागराजा ४१४, ४१५	कम्मरपुत्त चुन्दवत्थु २७७, २९० कम्मासदम्म निगममा २३४ कलन्दकनिवापमा १, ६३, ३१८, ३५४
ओट्टुल्लिच्छवी २४०	
ओरम्भागियसुत्तं २०६	कल्याणभक्तिक १५०, १५३, १५५, गृहपति १५४, १५६, गृह- पतिलाई १५४, गृहपतिले १५५
क	
कवकरपत्त ३४३, निगमवासी ३४२	कश्यप २६८
ककरहवा ३४३	कश्यप अरहत् सम्यक्सम्बुद्ध १९०, १९१, १९९, २०१, ले २०८, २११, को कुटीमा २१२, २१३, को उपस्था- क १९२, को आराम १९४, को दर्शनार्थ १९२
ककुधदेवपुत्र २३८, ले २३८	
ककुधवग्गो २३८	
ककुधा २९९, नदीमा जानुभएको कुरा ३००	
कन्थकविमान १८६	
कन्दरसुत्तं २२३	कश्यप बुद्धका पालाका १८४
कपिलवस्तु ९, ४३५, को ४३४, ४३८, स्थित ४४०, ४४८,	कश्यप बुद्धको पालामा १८७ कश्यप भगवान्को शासन ३५९

कश्यप सम्यक्सम्बुद्धको दर्शनगर्नु
साधुसम्मत छ १९६

कण्हजातकं १८९

कात्यायन महास्थविरकहाँ प्रव्रजित
भई १३५

कापी भन्ने एक पुत्र २१८

कामभूसुत्तं २४३

कालमही ३६०

कालावक ३०२

कालिङ्गारण्य ९५, ९६

काली भन्ने भार्या २१८

किकी २०१, राजाले २१५, लाई
१९९, ले २००, २०१,
२०२

किम्बलहरूसँग ४३५

किमिल ६०

काशीका राजा ३५२, किकी २००,
किकीको निवासस्थान
२०१, किकीलाई २०२,
किकीले १९९, २१५

काशीबाट वज्जीमा १४३

कुक्कुट २१८, २२२, २२३, सेठले
३२२, ३२४, सेठले बना-
एको विहारको नाम २३३,
श्रेष्ठी २२७

कुक्कुटाराम २३३, ३२२, ३२४

कुक्कुट ३०४, ३०५, नदीमा नुहाई
३००

कुक्कुटा २९९, नदी ३९९

कुक्कुरवतिकसुत्तंमा ७६

कुरुदेशको कम्मासदम्भनिगममा
३३४

कुरुदेशवासी २३३

कुलसुत्तं २९

कुवेर ४१५

कुशीनगरमा २७४, गएको खण्डमा
२९८, पुगनुभयो ३०२

कुशीनगरमा परिनिर्वाण हुँदा २९८

कुशीनगरमै जान चाहनु भएको हो
२९८

कुशीनगर हो त्यहाँ जाऔं २९५

कुसुम्ब २१७

कुसुम्ब २१७

कुशसांकृत्य ४२०

केवट्ट १७७, गृहपति १५७, १५८,

गृहपतिलाई १६१, १६२,

गृहपतिले १५८, १६१,

१६२, १६४, १८३, गृह-

पतिपुत्र १६०, १६३, गृह-

पतिपुत्रले १६०, द्वार १५९, ब्राह्मण १५८, सुत्त १५८, १६०, सुत्तवर्णना १५७, १५८, १६०, १६१, १६३, १६४, १६८	कोसम २१७ कोसम्बिजातकं २४४ कोसम्बिय वा कोसम्बकसुत्तं २४४ कोसम्बिसुत्तं २४३ कोसम्बी २१७ कौतुहलिक २१८, ले २२१ कौशम्बी २१७, को घोषिताराममा २४६, को निमित्त प्रस्थान गर्नुभयो २३३, बाट निस्केर २३२, नगर २१७, नगरमा २१७, २२७, नगरमा आउँदथे २२८, मा २२५, मा गई २१८, मा पुगी २३३, मा पनि पावारिक भन्ने सेठ थियो ७०, मा आइपुग्नुभयो २३४, मा विवाद भएका भिक्षुहरूलाई ३५२, मा नै गए २३०, मै फर्केर गए २३३, रहन गएको हो २१७, वासी ९, ४९, ५०, १६०, २३६, वासी कुक्कुट सेठ ३२२, वासीहरूको- निमित्त २३५, सेठकहाँ २२६
कोण्डञ्जबुद्धकहाँ ४९ कोण्डञ्जबुद्धवंसवर्णना ४९ कोतुहलिक २१८ कोलियपुत्र ३४३ कोलियजनपदका ३४२ कोलियका पूर्वजहरू ३४४ कोलियजनपदको ३४३ कोलियहरूको निगममा ३४३ कोशलजनपदका उदेन ५१ कोशल देशको ४०३ कोशलमा १८७ कोशलमा चारिका गर्दै ८, ९, २९, ११० कोशल राज्यको ३४, दक्षिणपट्टि २१७ कोशलवासी ४८ कोसम्बकखन्धकं २३६, ३५२ कोसम्बकखन्धमा ४३६ कोसम्बकसुत्तवर्णना ९, १६०, २१७, २२५, २२७, २२९, २३३	

ख	गङ्गोय ३०२
खज्जसुत्तं ३९८	गन्धमादान तिर लागेर जानुभयो २२३
खण्ड सुमन २७३	गया र बुद्धगयाको तीन गाउत बाटोको बीचमा ५५
खण्डसुमनत्थेरस्सगाथावण्णना २७४	गयाशीर्षमा बसिरहेका १६९
खन्धकवग्गो २४४	गामणि १२, १३, १४, १७, १८, १९ २२, २३, २४, २७, २८, ३०, ३२, ३३, ३१९, ३२०, संयुत्तं ३, ११, १६, २५०, २५२, २५३, ३१६, ३१८, ३२०
खन्धसंयुत्तं ३९८	
खाणुकोण्डञ्ज स्थविरमा २६३	गिञ्जकावसथमा ३३८
खिलसुत्तं ३७०	गिलानसुत्तं २९६
खुज्जुत्तरा ७१, २३५, उपासिका ६९, कथा ९, २१८, २१९, २२२, २२७, २२८, २३०, २३४, को सम्बन्धमा २३५	गूढकूट पर्वतमा ५४, ५६, ४०४, ४०५
खुद्दकवत्थुविभङ्गो ११९, १२०, १२२	गोकुलङ्कविहार ३९४
खेत्तूपमसुत्तं १६	गोतमबुद्धवंसवण्णनाले १८५, १८६
खेमकसुत्तं २४४	गोतमीवग्गो ३४३
खेमीय आन्नवनमा ५०	गोपकमोगल्लानसुत्तवण्णना २५१
	गौतमसंग ८०
ग	
गम्भरा २५८, भन्ने पुष्करिणी २५६, पुष्करिणीको तीरमा २५६	घ
	घटिकार २०४

घटिकार कुमाले १८४, १८६,
१९६, १९७, १९८, २०४,
२०५, २०६, २०८, २११,
२१३, लाई १९२, १९३,
१९४, १९५, १९६, १९७,
२११, २१३, २१५, ले
१९२, १९४, १९५, १९६,
१९८, का आमा-बाबुहरू-
सँग २०७, २१०, का
आमा-बाबुहरू थिए २०७,
२१०, का आमा-बाबुहरूले
२१२, को सम्बन्धमा
१८६, को लाभ हो २१५,
को मनमा २०४, को घर
२१४, को घरमा गई तृण-
खोज २१२, को १९२

घटिकार भन्ने कुमाले १९१, थिए
१८८

घटिकार देवपुत्रको कथामा १८५

घटिकार देवपुत्रको नामले १८४

घटिकार देवपुत्रले १८६

घटिकार ब्रह्मा १८५, ले १८५

घटिकारसुत्तं १८५, १८६, १८७

घटिकारसुत्तमा १८४, १८५, १९५,

१९७, १९८, २००, २०३,

२०९, २११, २१३, २१५,
ले १९१

घोटमुख ब्राह्मण ५०, लाई ५०

घोषक गृहपति २३६, २४१, २४६,
को २१८, को पनि २६५,
वा घोषितलाई मान्न सके-
नन् २२६

घोषक देवपुत्र २२४

घोषित २१८, २२६, २६५, गृह-
पतिको सम्बन्धमा २३५,
गृहपतिले २४६, श्रेष्ठीका
२२७, श्रेष्ठीले पालेका
थिए २२७, सेठले बनाए-
को विहारको नाम २३३

घोषिताराम २३३, २३६, मा
२३८, २४१, २४४, मा
बसेका कुराहरू २४१,
२४३, मा बसिरहुनु
भएको बेलामा २३९,
२४२, बाट २३६, बनाए-
का थिए २३६

घोसकवत्थु २२०, २२२, २२४,
२२५, २२६

घोसकसुत्तं २३६, २४१, २४६

घोसकसेट्टिनो उप्पत्ति २१९

घोसितसुत्तवण्णना २४९

च

चक्कवत्तिराजसुत्तं १४९

चङ्की ४२०

चण्ड २५०, चण्ड २५३, गामणि

२५१, २५३, गामणीको

नाम २५०, गामणीले

२५२, २५३, २५४, भनी

भन्दछन् २५४, पञ्चाल

२५१, पञ्जोत २५१,

२५२, प्रदद्योत २५१,

२५२, सुत्तं २५२, २५३,

सुत्तवण्णना २५०, २५३,

काली २५१

चतुत्थसङ्घादिसेसो २५१

चन्द्रप्रदद्योत २५२

चन्द्रपमसुत्तं ३९९

चम्पा नगर २५६

चम्पा स्थित २५८

चम्पावासी उपासकहरू २५८,

२५९, ले २५८

चम्पेय्य नागराजा भएको वेलामा

१०२

चातुर्महाराजाहरू १७५, १७६

चातुर्महाराजिकमा बस्ने ४१८

चातुर्महाराजिक देवहरू १७५, ले

१७५

चातुर्महाराजिक देवलोकमा १०३

चापा ५५, थेरीगाथावण्णना ५५

चित्त गृहपति ६९, ३९७, लाई

१२६, सँग १३५

चित्तसंयुत्तमा १३६

चित्र गृहपतिका अदृष्टमित्र १३५

चित्र गृहपतिको घरमा १३५

चुन्द ३००, ३०५, ३०६, ३१२,

कम्मारपुत्र २७२, २७७,

२८०, २९०, २९१, २९५,

कम्मारपुत्रको २७५,

कम्मारपुत्रको चिन्तालाई

३०८, कम्मारपुत्रको

आम्रवन २७३, कम्मार-

पुत्रको आम्रवनमा २७४,

२८०, २९०, कम्मारपुत्र-

को भोजन २९५, कम्मार-

पुत्रको भोजनपछि ३०२,

कम्मारपुत्रको भात छाए-

पछि २९७, कम्मारपुत्रको

सम्बन्धमा २७२, कम्मार-

पुत्रले २७४, २७७, २७८,

२८२, २८८, २९०, २९१,	चुन्दसुत्तवण्णना २७२, २७३,
२९३, २९४, ३०८, ३११,	२७४, २८०, २९१, २९२,
कम्ममारपुत्रलाई २९१,	२९३, २९४, २९७, २९८,
२९४, २९५, ३०५,	३०४, ३०५, ३०८, ३१४,
कम्ममारपुत्रसँग २७७,	३१५, ले २९६, ३०२,
२८०, को आम्रवनमा	३११
२७३, को भोजन चाहि	चुन्दसूकरीक २७६
३०६, ले २७४, ३०८,	चुन्दसुकरिकवत्थु २७७
३११, ले दिएको भोजन	चुत्तलअनाथपिण्डिक ३९७
गरेर ३०७, ले यो देखेर	चुत्तलनन्दिय ४३७
पनि ३११, राजकुमार	चुत्तराहुलोवाद सूत्र १०५
२७५, लाई पनि ३०८	चूलगोसिङ्गसुत्तमा ४३५
चुन्दक २७६, ३०१, ३०२, ३०३,	चूल चुन्द २७६ को नाम २७६
३०५, लाई ३०१, ले	चूलनन्दियजातकं ४३७
३०१, ३०५	चूलदुक्खकखन्ध सूत्रमा १०३
चुन्द (चूल) २७६, (महा) २७६	चूलनी ब्रह्मदत्त १५८
चुन्दट्टिल २७७	चूलपन्थ महास्थविरले कं २६१
चुन्दत्थिक २७७	चूलवग्गो ४०१, ४०८
चुन्दत्थेर अपदानमा २७६	चूलहत्थिपदोपमसुत्तवण्णना १२१
चुन्द समणुद्देश २७५, २७६, २७८,	चेतनासुत्तं ३९८
ले उपस्थान गरिरहेका	चेतियसुत्तं ५०
२७८	चेतियसुत्तवण्णना ५०
चुन्दसुत्तं ११, १७५, २७७, २७८,	चेतीय देशमा २७८
२८०, २९०, ३१०, मा	
२७६	

छ	जालियसुत्तवण्णना २२५, २२७, २२८, २३०, २३१, २३२
छवकनिपात ३३६	जीवक आम्रवन ७०
छद्दन्त ३०२, हस्तीराजा भएको बेलामा १०२	जीवक वैदघ २५१, लाई पठाई २५१
छन्दक नामक सारथी २३७	जितवनको आसपासमा २३२
छन्नको उपस्थाक २३९	जितवनमा बसिरहनु भएका ४३८
छन्नथेरगाथावण्णना २३७	जितवनाराममा ३६, ४०९, ४१८, फर्केर जानुभयो ३६१, बसिरहनु भएका बुद्ध भग- वान्ले ३६१
छन्न भिक्षुलाई निन्दागरी २३७	जितवनारामको कतै आसपासमा १३२
छन्न भिक्षुले २३७	जितवनारामको आसपासमै थियो १३८
छन्नलाई निन्दागर्नु भई २३९	जितवन महाविहार दानदिएको घटनाबाट ४०३
छवर्गीय भिक्षुहरूमध्येका हुन् १५१, १५२	जितवन विहारमा २३१, बसिरहनु भएका बुद्ध ३६७
छसक्यपट्टबज्जकथा ६०	जितवनमै फर्केर जानुभयो ३९४
ज	जोतिपाल १९२, १९३, १९४, १९८, माणव १९६, १९७, १९८, १९९, २१६, माणवको पटुका १९४,
जटिल गृहपतिको पनि २६५	
जम्बुद्वीपमा ३१६	
जाणुस्सोणि ४२०	
जाणुस्सोणिवग्गमा ११	
जाणुस्सोणिवग्गो २८०	
जातकट्टकथा ४०३	
जातीयवनमा ४०	
जालियसुत्त २४४	

माणवलाई १९२, १९३, १९५, माणवले १९२, १९३, १९४, १९७, माणव थिएँ २१६, नामक माणव १९२, भन्ने माणव थिएँ १८७, भन्ने ब्राह्मण १८४	३१८, ३१९, ३२१, अर- हन्तहरूमध्येमा एक भए ३२१, सुत्तं ३१८, सुत्त- वण्णना ३१६, ३१७, ३२०
जोतिक भन्ने गृहपति ३५३, ३५५ जोतिक गृहपतिको ऋद्धि २६५ जोतिक गृहपतिका पुत्र ३५१ जोतिक गृहपतिलाई ३५४ जोतिक गृहपतिले ३५५ जोतिकलाई पठाई ३५१	तालपुट्थेरगाथा ३१७, वण्णना ३१६, ३१७ तिलमुट्ठिदायकत्थेर ४३६, अपदानं ४३६ तुषित भन्ने देवहरू १७७ तुषित लोकमा उत्पन्न भए ४०६

त

थ

ततियगिलानसुत्तं २७६ तम्ब ३०२ त्रयस्त्रिंश दिव्यलोकमा ४३६ त्रयस्त्रिंश देवलोकमा १०३ त्रयस्त्रिंश भवनमा बस्ने ४१६ त्रयस्त्रिंश भवनमा उत्पन्नभई २२४ त्रयस्त्रिंश भन्ने देवहरू छन् १७६ तारुक्ष ४२० तालपुट १, ३१६, नटगामणि ३१८, ३२०, नटगामणिले	थपति १३८, सुत्तं १३७, सुत्त- वण्णना १३२, १३३, १३७, १३८, १३९, १४१, १४५, १४६, १४९ थुल्लनन्दा भिक्षुणीका साथ बस्द- थिन् २५१ थेरगाथापालिमा ३१७ थेरगाथट्टकथानुसार ३६२ थेरगाथा अट्टकथाले २७४
--	--

द	१०८, लाई ७३, ७४, ८०, ८१, १०७, ले ६८, ७१, ७४, ७५, ८१, ८२, ८४, ८७, १०७, ले सुने १०६, सँग ७२, ८७, सँग केही कुरा भएको थियो त ? ८१, आएका थिए ८७
दण्डकारण्य ९५, ९६	
दम्बमल्लपुत्र १५४, ले १५४, १५६, सँग यस्तो भने १५४	
दश आघातवत्थु ३६८	
दशम गृहपति ३२२, ३२४, ३२५, ले ३२३, ३२५, ३३३, ३३५	दीघनिकायट्टकथा २२७, २७२, २७३
दल्हधम्मजातकं २४४	दीघनख सूत्रमा १०५
द्वापञ्जासमपाचित्तियमा ६०	दीर्घायु ३५१, ३५२, ३५४
दारुकम्मिक ३३६, ३३८, ३४१, गृहपतिसँग ३३८, लाई ३३६, ३३७, सुत्तं ३३८	दीघावु ३५१, ३५२, ३५४, ३५७, उपासक ३५१, ३५३, ३५८, उपासकको ३५५, उपासकको घर ३५१, उपासकको निवासस्थान ३५५, उपासकको मृत्यु- भयो ३५८, बिरामी छन् ३५४, ३५५, उपासकलाई ३५५, ३५७, उपासकले ३५४, उपासकमुत्तं ३५३, ३५४, कुमार ३५२, ३५३, कुमार राहुल ३५३, कुमा- रस्सवत्थु ३५३, वत्थु ३५२, बालक ३५२
दारुपत्तिक परिव्राजकका अन्तेवासी २४०	
दानमह्फलमुत्तं २५८, २६९	
दानमह्फलमुत्तवण्णना २६७, २७१	
दासकम्मिकमुत्तवण्णना ३३६, ३४१	
दीघजाणु ३४३, कोलियपुत्र ३४२, कोलियपुत्रले ३४३, सुत्तं ३४३, सुत्तवण्णनाले ३४४	
दीर्घजानु ३४३, कोलियपुत्र ३४२	
दीर्घतपस्वी ७१, ले ८४	
दीर्घतपस्वी निगण्ठ ७१, ७९, ८५,	दीघलम्बकवासी ३५२

बीघतिकोसलजातक ३५२
 बीघति भन्ने राजाका छोरा ३५२
 बीपङ्कर बुद्धको पालादेखि ३७८,
 ३८२

बुसपावारिक ९, ७०

देवदत्त १२०, का अनुयायी थिए
 ५६, को क्रूरताको बारेमा
 ४३७, लाई नरकगामी
 भन्नुभएको कुरा ५४, ले
 २३७, ले मनमा चिताएका
 कुरा २३८, ले सङ्घभेद
 गरी १६९, समर्थक हुन्
 ५४, हरू ६०

देवतावग्गो २३८

देवतासंयुक्तं १८५, १८६

दोणसुत्तवण्णना १२२

द्रोण ब्राह्मण २९८, ले २९८

ध

धनञ्जय सेठ ३९, की छोरी ३९

धनपाल १२०

धनिय ३९२, को घरतिर ३८६,
 को घरमाथि आइपुग्नुभयो
 ३६१, को मनमा श्रद्धा
 उत्पन्न भयो ३८७, ले

३६०, ३६१, ३६५, ३७७,
 ३८२, ३८७, ३८८, र
 उनकी पत्नीले ३९२, र
 उनकी पत्नी ३९१, बहुत
 हर्षित भए ३८७, कुम्भकार
 ३६२, कुम्भकारपुत्र ३६३,
 सुत्तं ३६३, ३६५, सुत्त-
 वण्णना ३६१, ३६५,
 ३६६, ३७०, ३८६, ३८८,
 ३९०, ३९४, भिक्षु ३६२,
 को मनमा ३८६, र उनकी
 भार्या ३९४

धनिय गोप ३६१, ३६३, ३६५,
 ३७०, ३८५, ३८६, को
 कुटीको माथितिर ३६८,
 र उनकी पत्नी ३६७, ले
 ३५९, ३६७, ३७३, ३८६

धनियत्थेरसगाथावण्णना ३६३

धर्मकोण्ड ३५९, नगरवासी ३६३

धम्मदिन्न ३, ९८, ३९५, ३९७,

३९९, ४००, उपासक

३९७, उपासकका ३९५,

उपासकले ३९५, ३९८,

सुत्तं ३९७, सुत्तवण्णना

३९७, ३९८, ३९९

धर्मदिन्न ३९५, ३९७

धम्मचेतियसुत्तवण्णना १३४

न

धम्मपदट्टकथाले २२४

धर्मसंप्राहकहरूले २५०

धम्मिक ४०१, ४०३, ४०६, ४०७,
४०९, लाई ४०५, उपासक
६९, ४०५, ४०६, ४०८,
४१६, ४१८, उपासकका
४०५, उपासकवत्थु ४०६,
उपासकले ४०९, (आयु-
ष्मान्) ४०४, स्थविर
४०३, थेर ४०२, ४०३,
त्थेरगाथा ४०४, त्थेरस्स-
गाथावण्णना ४०४, वग्गो
१३२, २७६, २७८, ४०८,
वग्गोमा ४०५, स्याल
४०७, सुत्त ४०५, ४०८,
४०९, सुत्तवण्णना ४०१,
४१२, ४१३, ४२०, ४२१,
४२९, ४३३, त्थेरवत्थु
४०३

धातुविभङ्गको उपदेश ३६३

धातुविभङ्गसुत्तं ३६३

धार्मिक ४०१, ४०७, उपासक
४०९, नामक उपासकहरू
४०५

नन्दन वन जस्तै ४०४

नन्दवत्स ४२०

नन्दमाताको घरमाथि पुगे ४१६

नन्दमाताको भकारी जस्तै ४१७

नन्दमाताले ४१७

नलकपानसुत्तमा ४३६

नलपानजातक २१४

नलपान पोखरीको आसपासका
बाँसहरूमा २१४

न्यग्रोधाराममा ४३४, ४३८, ४४०,
४४८

नन्दिय ४३५, ४३६, ४३७, ४४०,

४४१, ४४३, ४४६, ४४७,

४४९, ४५०, ४५२, ४५३,

स्थविर ४३५, त्थेरस्स-

गाथावण्णना ४३५, परि-

ब्राजक ४३६, परिव्राजकले

४३८, बाँदर ४३७, मिग-

जातकं ४३९, मिगराज-

जातकमा ४३८, मृग

४३७, मृगराजाको कथा

४३७, मृगराजाले ४३९,

राजा ४३६, शाक्य ४३४,

४३७, ४४०, ४४८, ४४९, शाक्यको ४३४, शाक्यलाई ४३८, ४३९, ४४०, ४४१, ४४६, ४४८, ४४९, शाक्य, सक्कमुत्तं ४३८, ४४०, सक्कमुत्तवर्णनाले ४४१, स्वसत्थु ४३६, मुत्तं ४३६, ४३८, ४३९, ४४६, ४४८, मुत्तवर्णना ४५१	१२९, वग्गो ९, वासी ९, ६१, ६८, १५७, १६१, १६२, वासी पावारिक सेठको आम्रवन १६०, समृद्ध ९३, १५८, १६१, १६२, मुत्तं १२७, मुत्त- वर्णना ९, ७१
नातिक स्थित ३३८	नाला ५५
नादिक ३३८	निगण्ठ-नाटपुत्र ९, ३०, ७१, ७९, ९१, १०७, १०८, १०९, ११०, १११, का प्रमुख दाता हुन् ६१, का श्रावक हुन् ११६, का सेवक ६८, को ७, ९, को कथनानुसार त २२, २३, २४, को कुरा सुनी ३१, को शिष्य- त्वमा ८, को शिष्यत्वलाई छाडी ६२, लाई ६१, ८१, ८२, ८४, ८५, १०७, ११०, १११, ११६, ४२०, ले ८, २१, २२, ३०, ६८, ७२, ७३, ८०, ८८, ९१, ११२, १२५, संग ६८
नालक गाउँमा २७८	
नालन्दा ८, ९, ११, २९, नगर ७०, १५८, स्थित ७०, को २१, १२७, का मानिसहरू १६३, का सबै प्राणीहरूलाई ९३, को पावारिक आम्रवनमा ११, १६, १६०, नगरवासी १५८, मा जानुभयो ९, १०, मा २९, ८०, ९७, १५७, मा बस्दथे ३०, मा बसिरहेका थिए ७१, मा भिक्षाटन् गरी ७१, मा ऋद्धि देखाउनकोनिमित्त	निग्रोधरामे ४४०, ४४८ निदानसंयुत्तं २४३ निब्बेधिकमुत्तं ७६

निर्माणरति देवलोक ४६
निर्माणरती भन्ने देवहरू १७७
निरोधसुत्तवण्णना ४५२

प, फ

पञ्चकमातिकनिद्देशो २०६
पञ्चसट्ठिमपाचित्तियं ६४, ६६
पञ्चालचण्ड २५१, देवपुत्रले २४२
पञ्चाल नगरवासी १५८
पञ्जोत २५२
पटिसम्भिदाविभङ्गो ६९
पट्टिपदावगो २४३
पठमपुञ्जाभिसन्दनसुत्तं ३०१
पठविकसिणनिद्देशो २१०
पण्डर ३०२
पण्डमुटिक २००
प्रदघोत २५२
पपञ्चसूदनी २२७, ले ६९, १९८,
२१७, ४०४
पब्बतरट्ठं ३५९
पद्मअप्सरा ४१४
पद्मिनी ४१४
परजित ३, ४, ५, भन्ने नरकलोक
४, भन्ने देवताहरूको सह-
वासमा ५

परन्तप राजाका पुत्र ४९
परन्तप राजाका छोरा ५०
परनिमित्तवशवर्ती भन्ने देवहरू
१७७

पर्वत राष्ट्र ३५९, को ३६३
प्रसेनजित कोशल १४५, का
विश्वासी १३४, राजासँग-
सँग १३४
पहास ३२१, भन्ने नरक ३२०,
भन्ने देवताहरूको सह-
वासमा ३१८, ३१९,
३२०

पाचीनवंसदायमा ४३५
पाचीनवंसदायगमन कथा ४३५
पाटलिगामियवगो २७७, २९०
पाटलियगामियवर्गमा २७७
पाटलिपुत्रमा ३२२, ३२४, ३२५
पाटलिपुत्रवासी ३३५, कुक्कुट
सेठले ३२४

पापी मारले ३९३
पारायनत्थुतिगाथा ४१६
पारिलेय्यवनमा जानुभयो २३६
पावाबाट कुशीनगर ३०२
पावा स्थित २९०
पावा नगरमा २७३

पावा नगरवासी हुन् २७२	प्रियदर्शी बुद्धका ४०६
पावामा १२५, २८०, २९०, लगे १२५	प्रियंकरमातामा जस्तै २६५
पावारिक ७१, २१८, आम्रवन ९, १६०, २३३, आम्रवनमा ७, २१, २९, ६९, १२७, आम्रवन हो ८५, नामका सेठहरू ९, लाई ९, सेठको आम्रवन ११, १६०, सेठले बनाएको विहारको नाम २२३, श्रेष्ठी २२७, भन्ने एक सेठ थियो ७०, को आम्रवनमा ७०, ७१	पुष्करसाती ४२०
पावारिकाराम ७०	पुष्कुस मल्लपुत्रको कथा ३००
पावारिय ७१	पुगलवग्गो १२६
पावा हो त्यहाँ पुग्नुभयो २९०	पुञ्जाभिसन्दनवग्गो ३०७
पासरासियसुत्तवण्णना ५५	पुराण चार्हि ब्रह्मचारी थिए १३३
पासादिकसुत्तं २७५	पुराण स्थपति सकृदागामी भन्ने १३३
पाषाणक चैत्यमा ४१६	पुराणलाई ब्रह्मचारी १३७
पिङ्गल ३०२	पुराणो ब्रह्मचारी अहोसि १३३
पिण्डोल भारद्वाजले २३९	पुनब्बसुमाता यक्षिणी छँ २६५
पिण्डोल भारद्वाजसुत्तं २४०	पूरणकश्यपादि ४२०
पियवग्गो ४३६	फामुविहारवग्गो २३८
पियदस्सी बुद्धका ४०६	
पियदस्सी बुद्धवंसो ४०६	बक्कुल २६३
	ब्यग्घपज्ज ३४४, ३४५, ३४६, ३४७, ३४८, ३४९
	ब्यघ्नपथ्य ३४४
	बदरिकाराममा २४४
	ब्रह्मकायिक देवहरू १८०, ले १७८, को सहवासमा २७०
	ब्रह्मकायिक भन्ने देवपुत्रहरू १७८

ब्रह्मजालसुत्तवर्णना ११	बुद्धको दर्शन-सम्पत्ति ८६
ब्रह्मवत्तले ३५२	बुद्धको समयमा ३९७
ब्रह्मायुब्राह्मण ३७९, का शिष्य	बुद्धको श्रीमुखबाट २५६
३७९	बुद्धगयाबाट सारनाथ गइरहनु
ब्रह्मायुसूत्र १०५	भएको बेलामा ५५
बाकुल २६३	बुद्धगुणयुक्त पत्र पाएर ३६२
बालकिनीय परिषद् ७९	बुद्धचक्षुद्वारा लोकमा हेर्नुभई ३६७
बाहिय र आयुष्मान् अनुरुद्ध २४०	बुद्धलाई कहील्यै देखेका छैनन् ८५
ब्राह्मणवग्गो ५५	बुद्ध हुनु भएको दिशातिर १३४
बिदेह देशको बीच भागमा ३५९	बेलुव गाउँ ३२२, ३२५, मा ३२४
बिम्बिसार ३८, राजाले २५१,	बोज्जङ्गसंयुक्त २४४, २७६
३६२, राजाका छोरा	बोधिराजकुमार ४९, सुत्तवर्णना
२७५, राजाका एक मित्र	४९
२५१, राजाको ३६२	
बिलारजातकं ४०७	भ
बुद्ध भगवान् ५५, ६३, १३४,	
४०१, ले २५७, ३५१, ले	भगु ६०
स्वीकार्नु भएन १५७,	भद्दजिसुत्तं २४२
हुनुहुन्छ ४५०	भद्दजिसंग २४२
बुद्ध उत्पन्न भएको छ २२९	भद्रवती नगरका २२७
बुद्धकहाँ जान चाहन्छौं २३१	भद्रवती श्रेष्ठीसंग २२७
बुद्धका गुणहरू सम्झनुपर्छ १२४	भद्रवती श्रेष्ठी मरेपछि २२७
बुद्धका गुणहरू सुनाउँदै ६१	भद्दिक ४०
बुद्धकालीन ब्रह्मादिदेव १८५	भद्दिय ६०, नगरको ४०, नगरमा
बुद्धको अन्तिम भोजन २७४	३८
बुद्धको अनुयायी बनेका कुरा २७३	भद्दिय नगरको ४०

भद्रिय नगरमा ३८	मनापकायिका देवलोकमा २४१,
भरतसिंह उपाध्यायले ९, १३८,	उत्पन्न हुन्छन् २४१
३४३	मनाप नामक देवताहरू ४६
भागिनेय्य उपालित्थेर अपदानं ६१	मनोमय देवकाय ४५२, मा ४५२
भारद्वाज २६८, भिक्षुले २४०	मनोरथपूरणी ३३६, ले २१९,
भिक्षुनिविभङ्गो २५१	२२७
भिक्षुनीसुत्तं २४१	मरणपरिदीपित उदेनवत्थु २२७,
भूतपाल स्थविर जस्तै २६३	२३०, २३१, २३४
भूमिचालवग्गो ३९०	मल्लदेशको २७२
भूमिचालसुत्तं ३९०	मल्लदेशमा चारिका गर्दै २७३
भूरदत्त नागराज भएको बेलामा	मल्लमा चारिका गर्दै २९०
१०२	मल्लमा चारिका गर्न जानुहुनेछ
भृगु ३६८, २७०	१४०
	मल्लराजाहरूले २७३
	महाअनाथपिण्डक ३९७
	महाउम्मगजातक १५८
	महागोविन्दसुत्तं ३९०
	महाचुन्द २७६, सुत्तं २७६, २७८,
	२७९
	महाचुन्द महास्थविरले २७९
	महाचुन्दत्थेरस्स गाथावण्णनाले
	२७६
	महाजनक जातकं ३५३
	महाजनक राजा स्वयं बुद्ध ३५३
	महाजनक राजाकी शीवली भन्ने
	महिषीका ३५३

महाधम्मपालजातकं ३९१	मातङ्गजातक ९५
महानाम शाक्यले ४४९	मारले ३७८
महापरिनिब्बानमुत्तं २५६, २९०, मा २९९, ३००	मिगशाला १३२
महापरिनिब्बानमुत्तवण्णना २७२, २७३, २९१, २९२	मिगसालमुत्तं १३७, बाट १३२
महामही ३६०, नदी ३६०, नदी- को पारीतीरमा गई ३६०, अन्ने नदीको किनारमा ३६६	मुचलिनन्दवगो ३४, ३६
महामौद्गल्यायन स्थविरलाई अभ्यास छ १६९	मुण्डिय र जालियले २४०
महामौद्गल्यायन स्थविरले १६९	मुनिमुत्तवण्णना ५५
महामौद्गल्यायनलाई सुनाएका थिए २३८	मृगदायमा ३९५, ३९७
महामौद्गल्यायनले २३८	मेघियमुत्तवण्णना ४५२
महायञ्जवगो २५८, २७१	मेज्जारञ्जं ९५
महावगो २७९, ३३८, ४२१	मेण्डक ३८, का नाति ३८, ४०, ४१, ४२, नाति साल्ह ३८, सेठका नाति हुन् ३८, गृहपतिको पनि २६५, सेठका पाँचजनामा पनि २६५
महासीहनादमुत्तं ४१३	मेत्तियभुम्मज्जक भिक्षुहरू १५०, १५१, १५२, १५३, १५४, १५५, १५६, लाई १५२, १५३, १५४, १५५, ले १५६
महाहत्थिपदोपममुत्तं ३७१	
मागण्डिय ब्राह्मणको २३३, कथा २३३	मेत्तियभूमज्जक १५२
मागन्धिय ४९	मेधयारण्य ९५, ९६
मातङ्गारण्य ९५, ९६	मोनेय्यमुत्तं ३९९

य	राहुलमाता ३५३
यमकवग्गो २७७, ४०६	राहुलोवादसुत्तवण्णना १०५
यमुना नदीको किनारमा २१७	रुखधम्मजातक ४०३
यामा भन्ने देवहरू १७७	रेवती ४३६, पेतवत्थुमा ४३६,
युगनन्धसुत्तं २४३	विमानमा ४३६
युगनन्धसूत्र २४३	ल
युगनन्धकथावण्णना २३२, २३३	
योधाजीवसुत्तवण्णना ४	लखुमाविमान १५९
	लुम्बिनी अञ्चलको ३४३
र	लुम्बिनीको नजिक ३४३
	लोकधातु ४०४
रट्टपालसुत्तं ३८२	
रथविनीतसुत्तं मा ३९९	व
रथविनीतसुत्तवण्णना ४०४	
रथविनीत प्रतिपदा ३९९	वज्जिदेश २१८
राजगृह ९, का मानिसहरू १५२,	वट्टक चराले २१४
को ३१६, ४०५, स्थित	वट्टजातक २१४
५६, ६३, ३१८, ३५४,	वणिज्जसुत्तं ४३३
बाट ११, मा ५१, ६३,	वशवर्ती भन्ने देवपुत्रहरू छन् १७७
१५०, ३१७, मा आई	वशवर्ती देवपुत्रले १७८
३६२, र पाटलिपुत्रको	वशिष्ठ २६८
बीचमा २९, वासी १,	वत्सगोत्र परिव्राजक ४०१
३५१, ३५३, सेठको	वस्सुपनायिककखन्धकं ५१
कारणमा १६२	वामक २६८
राहुल स्थविर १२०	वामदेव २६८

वाराणशी १९९, को ३९५, ३९७, नगरको एक द्वार १५९, मा २०१, २०२, २०४, मा पुगुभयो १९९, वासी ३९५, ४३६	वेलुकण्ठक नगरवासी ४१६ वेस्सवणो कुवेर ४१४ वेहलिङ्ग गाउँ-निगममा १९१ वेहलिङ्ग-गाउँ-निगमको आश्रय लिई १९१
वालक लोणकार गाम ७९ वालकिनीय ८० वाशिष्ठ ४२० वामुलदत्ता ४९, २५१ वासेट्टमुत्तवण्णना ३४ विपश्वी १२२ विमतिविनोदनी टीका ३७३ विशाख उपासक ३९७ विशाखा महाउपासिका ३८ विशाखालाई पतिकुलमा दिएर पठाउने वेलामा ३९	वेहलिङ्ग भन्ने गाउँ-निगम १८७, १९०, १९१, छ २०४, २०७, मा २१०, २१२ वेहलिङ्गमा १९९, वर्षावास गर्ने प्रार्थना २०२ वैश्रवण ४१४, ४१५, ४१६, राजा ४१६, ४१७, ४१८, राजाले ४१६, ४१७, हुँ ४१७, हूलाई देखेर ४१९
विश्वमित्र २६८ विसाखाकथा ३८ विसाणा भन्ने राजधानी ४१५ वेगलिङ्ग १९० वेणुवनको ६३, ३१८, ३५४ वेणुवनमा ४३७ वेभलिङ्ग १९० वेरञ्जकथा २९७ वेलामसुत्त १०१ वेलुव गाउँ ३२४, देखि २९६	वैशाली ९, को ३२२, ३२४, ३२५, नगरमा चारिका गर्दै २९, बाट ३२५, वासी भिक्षुहरू ३३५ वंश वा वत्स २१७ श शक्र देवेन्द्रले १७७, ४१५ शक्र भन्ने देवेन्द्र छुन् १७६ शाक्य जनपदको ४४०, ४४८

शाक्यमुनि बुद्ध भगवान्ले १८४	२३०, बस्नुहुन्छ २२९,
श्यामावती ४९, २२७, मा पनि	बसिरहनु भएको बेलामा
२६४, लाई २२७, महाराणीको अन्तःपुरमा २४०,	२५०, पुगी २३१, पुग्नगए
महारानीका कुरा २३५,	२३२
महारानीकी दाशी २३५	श्रावस्तीवासी २५१, ४०१, ४०२,
शिवली महारानी राहुलमाता	४०६, ४०८
थिइन् ३५३	श्रावस्ती महासमुद्रको आवाज जस्तै
शुद्धावास ब्रह्मलोकमा १८५, ३२८	४१८
शुद्धावास ब्रह्मलोकलाई ४५२	स

श्र

श्रावस्तीको कुरा १३७	सङ्गमसुत्तं २१
श्रावस्ती स्थित ३६, ५१, १३८, ४०९	सङ्गपाल नागराजा भएको बेलामा १०१
श्रावस्तीबाट ३६७, आउनुभई ३६२, कतै जानेकुरा सुन्दथे १३४, कोशलमा चारिका गर्न जानुहुनेछ १४०	सङ्गीतिसुत्तं २७३, ४०१, ४१३ सङ्गीतिसुत्तवण्णना २७३ सङ्गभेदसुत्तं २४०
श्रावस्तीमा ३६, ५१, २५३, ४०५, ४१८, ४३४, ४३६, ४३८, ४३९, ४४८, जानुभयो ४३४, जानुभएपछि ४३७, आउने कुरा सुन्दथे १३४, गई ५५, जान चाहेर पनि	सच्चोरोहणीवग्गो २८० सत्तमसङ्गादिसेसो २३९ सत्ताहकरणीयानुजानना ५१ सतिपट्टानसुत्तं २७५, २९६ सतिपट्टान सूत्र ४०६ सन्तुषित भन्ने देवहरू १७७ सन्दकसुत्तं २४४ सद्धम्मवग्गो २३९ सम्पसादनीयसुत्तवण्णना ७१, १६०

सम्बासवसुत्तं ४२९

सम्बाधसुत्तं २४२

सम्मादिट्टिसुत्तवण्णना २८३

स्वयंप्रभा भन्ने कामावचर देवलोक-

मा ४३२

सरजित ४

सरभङ्ग जातक ९५

सल्लसुत्तं २९८

सलायतनसंयुत्तं २३६, २४१,

२४२, २४३, ३७३

सल्लेखसुत्तं २७६

ससजातकं १०१

ससजातक २१४

संकिच्च स्थविर जस्तै २६३

संयुत्तानिकायट्टकथा ३८८, ले २५०,

३१७, नुसार ३९५

साधुक १३२, १३८, गाउँ १३२,

मा १३८

सामञ्जवगो २४२

सामञ्जफलसुत्तामा १७१, १७३

सारत्थपकासिनीले १३३

सारिपुत्र २५८, २६०, २६७,

२६८, २६९, २७०, का

कान्छा भाइ ३०१, लाई

२५८, लाई प्रत्युत्तर दिई

२५९

सारिपुत्र महास्थविर २५६, कहाँ

गए २५६, को परिनिर्वाण

२७८, को प्रश्नको उत्तर-

मा २५७, लाई २७८, का

कान्छा भाइ २७५, २७६,

परिनिर्वाण भएपछि २७६,

मा २६३

सारिपुत्रमौद्गल्यायनले सम्झाउन

सक्नुपर्छ २४०

सामगामसुत्तं २७५

सिद्धत्थ ४९, बुद्धवंसो ४९

सिद्धार्थ ४९, बोधिसत्वलाई १८५,

बोधिसत्वले गृहत्याग गरी

१८५, बोधिसत्वसँगसँगै

२३७

सीलव नागराजा भएको बेलामा

१०२

सीहसुत्तं २९२

सीहसुत्तवण्णना १०३

सुजाताले ३०६, ३०७, दिएको

भोजन ३०७

सुत्तनिपातट्टकथा ३११, ले २७४,

३६१, ४०१

सुनिर्मित भन्ने देवहरू १७७

सुप्पबुद्धसुत्तवण्णनामा १०३

सुभद्र ५५, परिव्राजक २९८

सुमन बुद्धका उपस्थाक ४९

सुमनबुद्धवंसो ४९

सुमन मालाकारले पनि दान दिए

२३५

सुमनवग्गो ४०, २७५

सुयाम भन्ने देवहरू १७७

सुरापानजातकं २४४

सेखसुत्तं २४४

सेय्यसुत्तं ३०३

सोणकजातकं ३५३

सोतापत्तिसंयुत्तं १३२, ३५४,

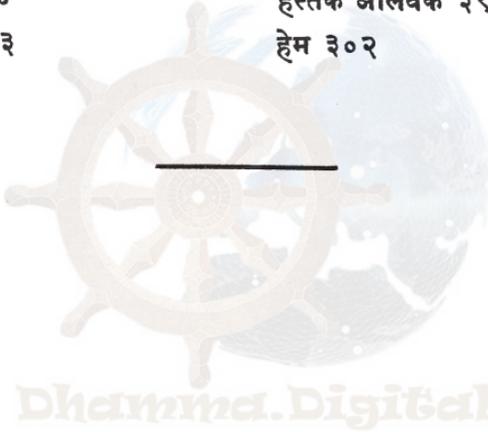
३९७, ४३८, ४३९, ४४०,

४४६, मा १४९, ३५३

ह

हस्तक आलवक ३९७

हेम ३०२



शब्दावली

अ

४४७

अकथंकथी १२१

अर्काको सम्पत्तिमा सहन गर्न
नसकी २२५

अर्कालाई कोप गराउँछ २५४

अर्कालाई निन्दा गर्छ ५७

अकालिक ४४२, ४५०, छ ३५६

अकुशल चेतनाहरू ७५

अकुशल धर्मबाट अलग भई ३२७

अकुशल-पथमा आउँदा काय-कर्म र

वचन-कर्म महान हुन्छ ७७

अकुशलबाट अलग भई १७१

अकुशललाई छाड्नुपर्छ ५७

अर्को जीव अर्को शरीर २४०

अक्रोधी छु ३६७

अक्रोधी भनिएको हो ३६८

अक्रोधी हुनुहुन्छ ३६९

अखण्ड ३५६, ४००, ४४३, ४४५,

अङ्ग-सम धन ३६५

अग्र उपस्थाक हुन् २०४

अग्रश्रावकलाई २०३

अगलितर तान्छ ८२

अघिल्लि तर तान्छ ८३

अघिदेखि दिइआएको २६७

अचल शरणमा ३८९

अचिकित्सेय हुन् ५६

अचित्तक ७२

अच्छिद्र ३५६, ४००, ४४३, ४४५

अष्ट-पानहरू १४१

अष्ट-भय ३२

अष्टमीमा ४३२

अष्टाङ्गयुक्त उपोसथ ४३२

अठार कोटी ४१८

अट्टाने च कुप्पति ३६८

अंडहारक पुरुष ११२

अणुमात्र दोषमा १७०

अत्यधिक श्रद्धा राख्ने उपासक
थिए १६३

अम्बरद्वीप ३६०, बाट उठेर ३६०

अर्ति उपदेश ४३५

अर्तिबुद्धि सुनाउन ४१

अन्तिम पिण्डपात ३०६

अन्तिम भोजन गरेर ३०८

अन्तिम श्रावक हुनेछन् २९८

अर्थकामी ४५१, आमा बाबुहरूले
४२

अर्थ गम्भीर भएको ३९८

अर्थयुक्त १७०, बोली बोल्ने २८७

अदिग्नादान नलिने १३

अदिग्नाबाट १४, अलग रहन्छ
३४८, विरत रहन्छ २८६

अदिग्नादायी १२, १३

अदुःख असुख वेदना उत्पन्न हुन्छ
२४७, २४८

अदृष्टमित्रता थियो २२७

अर्ध उपोसथ २३०, व्रत २३०

अन्धकारमा तेलको बत्ती राखिदिदा
९६, २८९, ३२१

अर्धशरीर पनि देखाइदिए २३९

अन्धा आमा-बाबुहरूलाई १८४

अन्धा वयोवृद्ध १९८, २०५

अन्धी ४३७, आमाको ४३७

अँध्यारोमा तेलको बत्ती राखिदिदा
६

अधिष्ठान-ऋद्धि २६१

अध्रुव छ १०३

अधोभागीय संयोजन २०६, हरू
२०६, ३२८, ३५८, ३८५

अधोमुख पारेको पानीको भाँडाबाट
४५२

अन्न २६०, २६९

अनगारिय हुने श्रावक ४१२

अनन्त आकाश ३३१

अन्यतीर्थीयहरू ३३४

अन्यतीर्थीयहरूको आराममा जानु-
भयो २३८

अन्यतीर्थीय परिव्राजकहरू २३८

अनगारिय भई ६४, १७०

अनन्तविज्ञान भनी ३३२

अनर्थ बोल्ने २८४

अनर्थयुक्त बोली बोल्ने २८४

अनागामी ४०८, हुन्छ २७०, थिए
४०९, ४०६, ४१८, फल

१०४, १०५, फलमा

पुगेको कुरा ३५१, फलमा

प्रतिष्ठित भई ५५, फलमा

प्रतिष्ठिता ४१६

अनात्मसंज्ञी भई ३५७
 अग्निको कारणबाट ३२
 अग्निपरिचर्या गर २८१
 अग्निपरिचर्या गर्ने ११
 अग्निपरिचर्या गरे ता पनि २८५,
 २८८
 अग्निहोत्र गर्ने २८१
 अनित्य छ १०३
 अनित्यसंज्ञा १६८
 अनित्यसंज्ञी भई विहार गर ३५७
 अनित्यमा दुःखसंज्ञी भई विहार गर
 ३५७
 अनिष्फल मरण २४०
 अनुकम्पाको वर्णना गर्छन् ३०
 अनुकम्पाको वर्णना गर्नुहुन्छ ३१
 अनुगामिक-धन ३६५
 अनुत्तर २५, योगक्षेम ३२७, ३२९,
 ३३०, ३३१
 अनुत्तर सम्यक्सम्बुद्धत्व अधिगमन
 गर्नुभयो ३०६
 अनुपम पुण्यक्षेत्र ३५७
 अनुपादिशेष ३०६, ३०७, ३०८
 अनुस्मरण गरे ३०८
 अनुस्मरण-समानता ३०७
 अनुमोदन धर्मोपदेश २०३, सुनेर
 २०३

अनुगमन गरे १३९
 अनुशासन गर्छ १६७
 अनुशासन गर्नुहोस् ३९८
 अनुशासन गर्ने ४५१, प्रातिहार्य
 १६९
 अनुशासनी प्रातिहार्य १६४, १६७,
 १६८, १६९, १७१, १७२,
 १७३, १७४, भनेको कस्तो
 हो १६७, चाहि निर्दोष
 हुन्छ १६९
 अनैर्यागिक रहेछ ९२
 अप्रमत्तभई ३२८
 अप्रमाण करुणाचित्त २७
 अप्रमाण मैत्रीचित्त २७
 अप्रमाद विहारी ४४०, ४४४,
 ४४५
 अप्रसन्न हुनेलाई ६६
 अपराजेय १७८, १७९, १८०
 अपरामर्शित ४००, ४४५
 अपरिमित तथागतका धर्म-देशना-
 हरू ५८
 अपरिमित पदहरू ५७, ५८
 अपरिमित व्यञ्जनहरू ५७, ५८
 अपरिक्षीण आस्रवहरू ३२५, ३२७,
 ३२८, ३३३

- अल्पमुख १०३
 अपाय १३, गामी २१, २२, २४,
 २५, मुखहरू ३४७
 अपुञ्जा १५२
 अब्याकतवग्गो ३८०
 अब्रह्मचर्यलाई त्याग्न ४३०
 अभ्यन्तर सम्प्रसादलाई एकाग्र गरी
 ३२८
 अभयदान ४३७
 अभागी १५२
 अभिध्यालु १२, २८४, २८७, नहुने
 १३
 अभिध्यालाई दूरगरी २७
 अभिनन्दन गच्छं १२७, १२८
 अभिनय ३२०
 अभिप्रसन्न छन् १६१, १६२
 अभिप्रसन्न हुनेछन् १६२
 अभिवादन गरी ३९८, ४४०,
 ४४९, एक छेउमा बसे
 ८५, २५८
 अभिसंचेति हो ३२७, ३२९,
 ३३०, ३३१, ३३२
 अभिसम्बुद्ध हुने दिनमा ३०७
 अभिसंस्कृत हो ३३०, ३३१, ३३२
 अभिज्ञा ४०१, द्वारा ३२६, लाभी
 ४०१
 अमलाको गेडालाई ३२६
 अमानुषीय दिव्यश्रोतद्वारा ३६७
 अमृतभोगी ३८
 अरण्य भएका हुन् ९६
 अरण्य विहारी हुन् ३३९
 अरहन्त मार्गमा लाग्ने हुन् ३३९
 अरहत् सम्यक्सम्बुद्धलाई १३९
 अलङ्कार परिवार-दान २७१
 अलङ्कार लालची ३७५
 अववाद (=अति उपदेश) गर्नुहोस्
 ४२, ३९८
 अववाद गर्ने ४५१
 अवांछनीय पुरुषको हातमा नपरोस्
 ३४५
 अविदया भन्दछन् ११९
 अविदयात्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ
 १७३
 अविनीपाती १४८, ४४६, ४४७,
 स्वभावको १४७
 अविमुक्तचित्त ३२५, ३२६, ३२८
 अवीचिकै एक भागमा ३२०
 अवीचि नरककै एक भाग हो ४
 अवीचि नरकमा उत्पन्न भए २७७
 अवेच्चप्पसादेन १४७, २०४, ३५६,
 ३८६, ३९९

अवरचित्त २७
 अशुद्धि हुइन्छ २८२, २८४
 अशुद्धि नै हुन्छ २८५
 असञ्चेतित ९२
 असंयमी ३१५, हुन्छ ३३९, ३४०
 असत्य बोल्ने २८४
 असन्तुष्टभई १५६
 असन्तोष लाग्छ १४०, १४२,
 १४३
 असह्य वेदना २९६
 अक्षधूर्त ३४७, हुन्न ३४८
 अभिहारक ११२
 अहंकारी ३४०, हुन्न ३३९, ३४०
 अर्हत्मार्गमा लाग्ने हुन् ३३६
 अहिवातक रोग २१८, को कारणले
 गर्दा २१८
 अहेतुक क्रियाचित्त १८८
 अहेतुकचित्त १८९

आ

आइमाईहरूको चित्त ३७७
 आऊ हेर ४४२, ४५०, भन्न योग्य
 छ १४७
 आउने छैन भनेको अनुपादिशेष
 निर्वाण हो ३८५

आकाश नै छाना जस्तै भएको
 थियो २१३
 आकाश नै छाना भइरह्यो २१३
 आकाशमा गई १५७
 आकाशमा उडेर जानसक्छन् २६४
 आकाशचारी ४०१
 आकाशमागंद्वारा ३६८, ३९४
 आकाशमा जान सक्छन् २६५
 आकाशमा जान्छन् २६६
 आकाशमा पलेटीमारी जान्छ १६४,
 १६५
 आकाशमा पयाकेको गेडी ३१६
 आकाश समान छ १४५, १४६
 आकाशानन्त्यायतन ३३१
 आकिञ्चन्यायतन ३३२
 आँखा फिकेर ल्याउँछु भनी गई
 ११२
 आँखाबाट आँसु खसाल्दै ३२०
 आँखाबाट आँसु बगाई ५
 आँखाले देख्न छोडेपछि २२३
 आँखा हुनेहरूले ६
 आगन्तुक भिक्षुहरू ४०५, लाई
 ४०४, आएको सहन
 सक्दैनथे ४०३
 आगामी हुन्छ २६७, २६८, २६९

आगारियहरूका घेरै अलमल हुन्छन्

३३१

आगाहरू ३७३

आगो ३६६, निभिसकेको छ ३६७,

३७३, बालिसकेको छ

३६६, मा हाम्फाली १०१,

लगाउँदा २५३, लाई

छाडी जुनकिरी बाल्ने छैं

१७७, ले भस्मपानं नस-

कोस् ३४५, लागेर श्यामा-

वतीहरूको मृत्यु २४०

आघात उत्पन्न गरी ३६९

आघात उत्पन्न गर्छ ३६८

आचार गोचरले सम्पन्न हुन्छ १७०

आचार्य ६६, लाई दिन्छन् ३३४,

लाई धन दिन्छन् ३३४,

धनहरू ३३४, प्राचार्यहरू-

को ५, प्राचार्यहरूले ३, ४,

प्राचार्यहरूले भनेका कुरा

१

आजीवक ५५, श्रावक गृहपति

२४२, र निगण्ठहरू ४२०

आजीविका परिशुद्ध छ ३८०

आजीवन शरणमा ६, आएको १५,

आएको उपासक २५५,

२८९

आठ पुद्गलहरू ४४२

आठमगङ्गा ४२१

आतप्तयुक्त भई ३२६, ३२७,

३२८

आदिकल्याण १७, १८, १९, १७०

आदेशना प्रातिहार्य १६४, १६६,

१६९, भनेको १६६, प्रति

आत्तिको छु १६७, द्वारा

अनुशासन गर्ने १६९, मा

यही दोष देखेर १६७, हर्ष

स-दोष हुन्छन् १६९

आधा दिन मात्र व्रत बसेको हुनाले

२३०

आनन्तरिय अकुशलकर्म ७८

आनन्तरिय कर्महरू ७८

आनन्दकोनिमित्त ३३५

आनन्द देशित हो २३५

आपनी भार्यालाई भने ४०२

आनुपूर्विकथा १००

आनुपूर्विकथाको वर्णन १०३

आपनै गाईहरू ३६५

आपनो चित्तले जान्दछ १७२

आप १७१, १७४, १७५, १७७,

१७८, १७९, १८२, १८३

आँपको प्रश्न सोधदा लौकाको उत्तर

१८१

आंपको बगैँचा थियो ७०

आपत्ति दोषलाई आपत्ति-दोष भनी
२३७

आपत्तिभयवग्गो ३०३

आफूलाई पनि रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ
१४६

आभरणहरू ३१७

आम्रवनमा ३०५

आमा छ २८७

आमा छैन २८५

आमाको हृदय चाहिँ कमलो हुन्छ
२१९

आमा वा बाबु ४३

आमा-बाबुको भरणपोषण ४३९,
गर्नु ४३२

आमा-बाबुहरूको कारणद्वारा
भएको हो १७१

आमा-बाबुहरूलाई खुवाई २०७

आमा-बाबुहरूलाई पोषण गर्दैछु
१९८, २०६

आमा-बाबुहरूसँग यस्तो भने २११,
२१३

आर्यऋद्धि २६४

आर्यकान्त शील २०४, ले ३५६,

हरूले सुसम्पन्न छन् २०४,

ले सुसम्पन्न ४००, ४४३,
४४५, ४४७, मा ४४५,

मा सन्तुष्ट हुन्छ ४४३

आर्यमार्गरूपी ब्रह्मचर्य ३८९

आर्यविनयमा २८१

आर्यशील १४८, ४४३

आर्यभावक १४७, ३१५, ४४१,

४४२, ४४३, ४४४, ४४५,

४४६, मा ४४०, ले ४५३

आयमुखहरू ३४७

आयलाई पनि जानी ३४६

आयाचनाको कारणबाट १३

आयाचना गर्छ १२, १४

आयु छउज्जेलसम्म २२४

आयु बढाइदिने कर्म ३०८

आयुक्षयद्वारा २२४, च्युतभएको
२२४

आरण्यिक भिक्षु ३३९

आरम्मण-पथमा आउँछ १८९

आरक्षा गरेको हुन्छ ३४५

आरक्षा सम्पदा ३४४, ३४५

आराधक बन्नसक्छ ४४९, ४५०

आलो-पालो गरी बोकी २१९

आवट्टनीय ८४, जान्दछन् ८४

भावर्तनीय माया १०८, ११२,

द्वारा ११२, ११३

भावास छाडेर जान्थे ४०३

आवासबाट निस्केर जान्थे ४०५

आवासहरू ४०४, बाट निकालिदिए

४०५

आवुसो गौतम ७५, ७७, ७९

आशय-अनुशयहरू जान्नुहुन्छ ३२६

आसनबाट उठी ११६

आसनबाट उठेर गए ४२

आसनहरू छन् ११२

आस्रवहरू क्षयगर्छ ३२७, ३२९,
३३०

आस्रवक्षय-ज्ञान ४०१, को निमित्त

१७३

आषाढ ४३२, महीना ४३२

आहार लालची ३७५

आहार क्षयद्वारा २२४, च्युत भएको

२२५, च्युत भएका हुन्

२२५

आह्वान गर्न योग्य छन् ३५६

इ, ई

इष्ट १०२, कान्त १२७, १२९

इहलौकिक सुख ३४४

इहलौकिक र पारलौकिकहित ३४२

ईश्वर १७८, १७९, १८०, हुँ १८१

ईश्यालु हुन्छन् २३८

उ, ऊ

उत्कृष्ट प्रसन्नताद्वारा ३८६

उत्कृष्ट प्रसन्नताले २०४, ३९९,

युक्त ४००

उग्घटितञ्जू-पुद्गललाई १२५

उग्घटितञ्जू सूत्र १२५

उट्टानबलवीर्यद्वारा ३४५

उट्टानसम्पदा ३४४, ३४५

उट्टानसंज्ञा मनमाराधी ३०३

उत्तम खेत १७

उत्तरिभङ्गं १५२

उत्तरीयमनुष्यधर्म १६१

उदयास्तगामिनी प्रज्ञाले सुसम्पन्न

हुन्छ ३४९

उदान प्रकट गर्नुभयो ३७

उदद्यानक्रीडा गर्नकोनिमित्त ४१४

उदद्यानक्रीडा गरी फर्केपछि ४१५

उदद्यानभूमिमा १४५

उदद्यानहरूमा पर्णशालाहरू बनाई

२२८

उदुम्बर ३४६	उपासक ५२, हुने श्रावक ४१२, र
उर्ध्व २७	उपासिकाहरू १७, १९
उर्ध्वभागीय संयोजनहरू ३४५	उपासिका ५२
उद्धत ३३९, ३४०, हुन्न ३३९, ३४०	उपेक्षावेदनीय २४८
उन्न्तीस चेतनाहरूलाई मनकर्म भनिएको हो ७६	उपेक्षा सहगतचित्त फंलाई ३३१
उन्न्तीस वर्षसम्म ३७८	उपेक्षी भई ३२९
उपस्थाक २०४, २१०	उपोसथ अष्टाङ्गशील ४१८
उपस्थान-शाला २९१	उपोसथको दिनमा २२९, २५६, २५९, ४०२
उपधी ३९२, ३९३, शोकको कारण हुन्छ ३९३	उपोसथ-व्रत २३०, पालन गर्न लगाउँछन् २२९, बस्न सकिन्छ के ? २३०
उपनिश्रय सम्पत्ति देख्नुभई २३३, ३६७	उपोसथशील समादान गर्ने २३०
उपमा ११३	उब्बेगा-प्रीति २०९
उपसम्पदा गर्छ ६७	उद्बेगा-प्रीति २०९
उपसम्पन्न भएको केही समयपछि १९९	उही जीव उही शरीर २४०
उपादान उत्पन्न हुन्छ १२७, १२८	उहीं परिनिर्वाण हुने ३५८
उपादान उत्पन्न हुँदैन १२९	ऊनको बा कपासको कामकाज हो ४४
उपादान विसंयुक्त भिक्षु परिनिर्वाण हुन्छ १३१	भृ
उपाध्याय हुनेलाई पाचित्तिय दोष लाग्छ ६७	ऋजुप्रतिपन्न छ ४४२
	ऋद्धि २६०, २६१, २७०, को परिभाषा २६१, दश-

प्रकारका छन् २६०,
 प्रातिहार्य १६४, १६९,
 १७४, प्रातिहार्य देखाऊ
 १६१, १६२, प्रातिहार्य
 देखाउनमा प्रतिबन्ध १६२,
 प्रातिहार्य देखाउने छन्
 १६१, १६२, प्रातिहार्य
 देखाएको खण्डमा १६३,
 प्रातिहार्य प्रति आत्तिको
 छु १६६, प्रातिहार्यमा
 यही दोष देखेर १६६,
 प्रातिहार्यहरू १५७, प्राति-
 हार्यहरू प्रत्यानुभव गरेका
 हुन् १६६, प्रातिहार्य
 १५९, वान् ९४, वान्
 भिक्षुलाई १५७, विधको
 अनुभव गर्छ १७२, विधको-
 निमित्त चित्त ऊकाउँछ
 १७२, विधज्ञान ४०१,
 विध ज्ञानलाई प्रत्यनुभव
 गर्छ १६४, विध ज्ञानलाई
 प्रत्यनुभव गरेको देखें
 १६५, सम्पन्न ३०

ऋषि सप्तम १२२

ऋषिहरू २३०, आउंदेछन् २३१,
 को अभिप्रायलाई बुझी

२२८, को क्रोधचित्तले
 ९६, लाई महादान दिए
 २३१, ले सोचनथाले २२९

ए

एउटा खुट्टाले मात्र भुइमा टेकी
 ४०७

एक एक योजनामा विहारहरू बनाई
 २३३

एकछाके २०५

एक छेउमा लगी १८१

एक जोर कपडा ओढाए ३३५

एक धर्म हो ३२८, ३३०, ३३१,
 ३३२

एक भएर पनि धेरै भएको १६६

एक भएर पनि धेरै हुन्छ १६४,
 १६५

एकमुट्टी मात दिन थाल्नुभयो २२१

एकलाख सन्ताउन्न हजार ४१८

एकशय पचास ४१४

एक साताभित्र ४८

एकान्नब्बे कल्पसम्मको कुरा अनु-
 स्मरण गर्दा पनि ३२

एकाहारी थिए ४१८
 एकेन्द्रिय ९१, प्राणी ९२
 एकै क्रोधचित्तले ९४
 एकं क्षणमा ९३
 एघारवटा आगाहरू ३७३

ओ, औ

ओक्कन्तिका-प्रीति २०९
 ओघहरू ३७४
 ओजधानु २९४
 ओभरसियर १३८
 औपपातिक २०६, ४४५, हुन्छ
 ३२८, भई ३५८, सत्वहरू
 छैनन् २८५
 औलाहरू दुखलान् ५९
 औषधी सेवन गर्छ ४२९
 औषधोपचार नगरेको खण्डमा ४५
 औषधोपचार गरे वा गरेनन् ४५

क

कर्कश हुन्छ २८४
 कस्का शुद्धिहरू २८०
 क-कस्ता भ्रमणहरू हुन्छन् ? २७४
 कञ्जूसिनी हुन्छन् २३८

कटुवचनको कारणले ४०३
 कटुवाक्य ४०५
 कठोर व्याधि २९७
 कडा रोग उत्पन्नभयो २९५
 कर्ता हुँ १८१
 कति किशिमका भ्रमणहरू छन् ?
 ३११

कति दण्डहरू बताउनु हुन्छ नि ?
 ७५
 कति कर्महरू बताउनु भएको छ
 त ? ७५

कथंकथी १२१
 कनिकाको खाना १५४, १५६
 कनिकाको भोजन १५५
 कपडाहरू समेत लिएर २३२
 कल्पस्थायी २१४, हुन् ५६
 कल्पसम्म २१४, पानी नपर्ने २१४
 कपासको काम ४४
 कपास फट्कने ४४

कर्बालिकार आहार ४५१, ४५२,
 भक्षण गर्ने देवता ४५१

कर्म कर्म ७२, भन्ने अभ्यास छ ७५
 कर्म प्रधानका कुराहरू ७६
 कर्म भोगले भएको हो २९७
 कर्मले मौका पाएको हुनाले २९७

- कर्मविपाकज ऋद्धि २६४, २६५
 कमण्डलुधारी ७, ११, २७७, २८०,
 २८१
 कमसल खेत १७
 कमसल भोजनहरू १५२
 क्रमसहित ३५६, ४००, ४४३
 कम्मारपुत्र २७२, ले ३०८
 करुणाचित्त २७, २८
 करुणासहगत चित्त फैलाई ३३०
 कलह शान्तपाने छन् २९८
 कल्याणकर हुनेछ ३३६
 कल्याणधर्मी हुन् २०५
 कल्याणमित्र ३४७, ३४८, ४५१,
 को अनुस्मरण गर्न सक्नु-
 पर्छ ४५१, पाएको छु
 ४५१, ता ३४४, ३४५,
 ३४६
 कल्याण विश्वासी ३४७, ३४८
 कसको धर्म सु-आख्यात छ? २४२
 कसरी धर्मोपदेश गर्छन् ८
 कसिगर फाल्ने ठाउँमा २२५
 कसैको आश्रय नचाँहिने भएपछि
 १०४
 कषायवस्त्र धारण गरी १७०
 कषायवस्त्र ल्याइदिएका थिए १८५
- कसलाई चण्ड भन्दछन्? २५२
 काका १३३
 काठ ३७१, का टुक्राहरू १४,
 गोदामबाट ३६२, हरू
 ३६२, हरू लगी ३६२
 काँडा ११९, भाँचिएका ११९, ले
 जस्तै घोच्छ २८४
 कान्त १०२
 कान्तार पार गरी २२०
 कान्तार पार गरेपछि २२८
 कान्तार पार गर्न सकिन्छ २१९
 कार्तिक ४३२
 कानमा गर्ने कुराको आवाज २२४
 काँना ङिगा ३७४
 कामगरी खाने पनि दाश नै हो
 ३८२
 कामदारहरू ४४
 कामदार थिएँ २२९
 कामदार नोकरहरूलाई २२९
 काममिथ्याचार नगर्ने १३
 काममिथ्याचारबाट अलग रहन्छन्
 ३४८
 काममिथ्याचारबाट विरत छन्
 २०४

काममिथ्याचारबाट विरत रहन्छ

२८६

काममिथ्याचारी १२, हुन्छ २३,

हुइन्छ २८३

काममिथ्याचारिणी हुइन्छ २८३

कामबाट अलग भई ३२७

कामभोगी ३३९, शय्या ३०३

कामराग संयोजन १२२

कामरूपी भन्ने दिव्यविमानमा

४१४

कामविषयको दोष १०३

कामविषयको दुष्परिणाम १०३

कामविषयको परिभोग गर्दागर्दै

२२५

कामविषयबाट अलग भई १७१

कामविषयमा मिथ्याचरण गर्ने

२८२

कामावचर कुशल चेतनाहरू ७५

कामाल्खवबाट पनि विमुक्त हुन्छ

१७३

कामूपसंहित १२७

काय ३७०, दण्ड ७२, ७३, ८१,

८७, दण्डको अगाडि २८,

८७, दण्ड भनी भन्छु ७४,

दण्ड नै महासावदचतर छ

९१, दण्ड पनि अचित्तक

हुन्छ ७२, दण्डलाई महा-

सावदचतर भन्दछन् ७३,

कर्म भिन्नै ७७, कर्म नै

महासावदचतर छ ८१,

८२, द्वारा तीनप्रकारले

अशुद्धि हुइन्छ २८३, २८५,

दुश्चरित ३७८, कर्म ७५,

८९, धातु छ २४८, बल

१२२, विज्ञान पनि छ

२४८, विज्ञेय स्पर्शहरू

१२९, १३१, समाचार

परिशुद्ध छ ३७९, संस्पर्श

१४६

कारणविना पनि कोप गर्छ ३६८

कालिगडी १३८

काशीको चन्दन लगाउँछौं ३४४

काशीको चन्दन लगाउने ३९९

काशीको चन्दन सेवन गर्ने ३३९

क्रिया अहेतुक मनः विज्ञानधातु

१८९

कील ११९

कुकुरलाई पठाउने छु २२२

कुकुरलाई पठाउँदथे २२२

- कुकुरनीको कोखमा उत्पन्न भए २२१
 कुञ्चिकत्थविकायं ३११
 कुटिका ३७०
 कुटी ३७०, ३७१, मण्डप २९१,
 मा पानी चुहिएको कुरा
 २१२, हरू ढाकिएका छन्
 ३६६
 कुनचाहिं समय धेरै हुन्छ २२, २३
 कुम्भकार ३६३, को शालामा
 ३६२, को नाम धनिय
 थियो ३६३
 कुमारी हो ४४, ४५, ४६, हरूलाई
 ४२
 कुल्माषको भाँडोबाट २१०, २११
 कुल्माष लिनुभई २१०, २११
 कुलङ्गार भन्ने जन्मिन्छ ३२
 कुलगृहको पीडाकोनिमित्त ३२
 कुलगृहको विनाशकोनिमित्त
 चारिका गर्नुहुन्छ ३१
 कुलगृहको हानी नोक्सानी हुन्छ ३२
 कुलगृह प्रति अनुदया ३०, ३१
 कुलदूषक ३१५
 कुलपरम्परा नाश हुनेछ ३५२
 कुलवंशको परम्परालाई टुटाउन
 योग्य छैन २६७
 कुलहरू बस्दथे ४१८
 कुवा जस्तो भएको छ ९८, ९९
 कुशलपथमा आउँदा मनःकर्मलाई
 महान भनिन्छ ७७
 कुशलपथमा आउँदा मनकर्म महान
 हुन्छ ७८
 कुशललाई भाविता गर्नुपर्छ ५८
 कृषी कर्म ३४४
 कृषी गौपालनलाई पनि ४३२
 के अभिसम्पराय होला ? ३५८
 के गति ? ३५८
 के गर्नुपर्छ भनी विचार गर्ने ४३
 केटाकेटीहरूको फुँटमा परेर ३९९
 केटाहरूको आवाज सुन्नुभयो ६५
 केश छाड १९६
 केश दाही क्षौर गरी १७०
 केही छैन भनी ३३२
 के हेतु के प्रत्यय हो ? १२७, २५३
 कोठामा गई समापत्तिमा बसे ४१८
 कोप गराउन्न २५४
 कोप गर्देन २५४
 कोप गराउँछ २५३, २५४
 कोपद्वारा २२४, च्युत भएको २२५
 कोलियपुत्र ३४३
 को लोकमा सुकृत्य छ ? २४२
 को सु-प्रतिपन्न छ ? २४२

कीवा र कुकुरहरूले घेरेर बसे

२२६

कीशम्ब रूखहरू २१७

ख

खर्खण्डा ८३

खर्च गर्छ ३४६

खणिका-प्रीति २०९

खरखण्डा १९, हरू १८

खरानी पार्न सक्छ ९४

खराब साथी ३४७

खरायोको योनिमा १०१

खरायोको प्रतिबिम्ब रहेको २१४

खाट्मा राखी १२५

खाट्मनि बसिरहेकी कुकुरनीलाई

२२१

खाल्टोमा हालिदेऊ २९५

खाल्टोमा हाली २९५

खाद्यभोज्यहरू २००, २०१,

२७४, २९१, २९४, ३३५

खादनीय देऊ ६५

खादनीय भोजनीय दिनेछौं ४५

खाना पचाउन नसकी मरे २२१

खील ११९

खुम्चेको बाहुलाई पसाछ १८१

खुट्टा पर्ने १३४

खुट्टा पसारेर सुतेको कारणबाट

१३४

खुट्टा पसारेर त कदाचित सुत्न

सकिन्न १३४

खुट्टे पाणे ९१

खुट्टिका-प्रीति २०९

खूबसँग बर्ष ३६६, ३८०, ३८३,

३८५

खूबसँग पानी बर्ष ३६६

खूबसँग महामेघ बर्षनथाल्यो ३८७

खेतमा ४१७

खेतहरू छन् १७

खेलौना हुनेछ ११४

खेलौना बाँदरको बच्चालाई ११५

ग

गंगटाहरू ३६०

गणना गर्न सिक्यो भने ६४

गणिकाको कोखमा २२५

गणिकाहरू छोरीहरूको भरणपोषण

गर्छन् २२५

गति ४१३, कथा वण्णना ४२१

गन्ध ३०२, कुटी २९०, कुटीमा

छाउन लगाउनु भयो २१४	गुइँठाको आगो ३६१ गुँडहरू ३६० गुफा ३७० गुरुमुठि आफूमा नराखी ४१३ गुरु हुनुहोस् ३८८ गृहस्थी धर्म बताउँछु ४३० गृहपति-चीवरधारी भिक्षु ३४०, ३४१ गृहपति महाशाल कुलमा जन्मेका थिए १५७ गृही परिषद् ८० गोठहरू ३६०, बनाई ३६०, मा ३६६ गोत्ररक्षिता २८२ गोधन ३६५, ले सुसम्पन्न ३६५ गोप ३६५ गोपाल ३६५ गोपालक ३६५, को घरमा २२०, को घरमा आइपुगे २२०, को धेनुमङ्गलोत्सव थियो २२०, ले २२१, २२३, हरूले विहार बनाइदिए ३९४ गोपिनी ३७५, ३७८, को बारेमा ३७८, ३८०, र म ३८९, मा ३७६
गन्धारी भन्ने विद्वद्या छ १६६ गर्नुपर्ने गरिसकें १७४ गर्भवासमा आउने छैन ३८५ गर्भशय्या छैन ३८६ गर्भशय्या भनेको दुःखसत्य हो ३८५ गर्भिणी ११३ गम्भीर तथा गम्भीर अर्थ भएका ३९८ गरमबाट बचनकोनिमित्त ४२९ गरम हटाउनकोनिमित्त ४२९ गलत धारणा २ गाइरहेको जस्तो ३२० गाई ३८३, हरू ३५९, ३६५, हरू- को निमित्त गोठहरू ३६०, हरूको दूध ३५९, हरू दुहाउन लगाई ३६१, हरू हुने गाईहरूसँग आनन्दित हुन्छन् ३९२, हरू हुने गाईहरूको कारणमा शोक गर्छ ३९३, पनि छैन ३८३ गाडाहरू ३१६ गालि गर्छ ३६९ गोर्खाहरू १४, ९२	

गोबर छोऊ २८१

गोबर छोए ता पनि २८८

गोरु ३८३

गोरु पनि छैन ३८३

गोविन्द-महायज्ञ १०१

गौपालन ३४४, जस्तो धन अरू

छैन ३६५

गौरव ४३

घ

घर ३७०, हरू ३६६, हरू बनाई

३६०, को छाना नभएता

पनि २१३, बार छाडी

६४, बार छाडी अनगारिय

भई १९७, १९८, बार

छाडी प्रव्रजित भएको भए

१४५, बार त्यागी १७०,

बारमा बसेर सुत्ने ३९९,

मा आगो लाग्दा ३३४,

मा छाएको नयाँ तृण छ

२१२, मा बासगर्नु बाधा-

पूर्ण छ १७०, भनी भन्द-

छन् ३७१

घरावास सम्बाधपूर्ण छ १४५,

१४६

घ्राणघातु छ २४७

घ्राणविज्ञान पनि छ २४७

घ्राणविज्ञेय गन्धहरू १२८, १३०

घाँस र पानीको सुविधा हुन्छ

३५९

घाँसहरू छोऊ २८१

घाँसहरू छोए ता पनि २८५

घिउ १४, १५२, १५३, २२०,

२३२, को ठेकी १४, सँग

पायस खाइन् २२१

घूस २८३, २८६

घोप्टेकोलाई उत्तानो पारिदिदा ५,

९६, २५४, २८८, ३२१

घोडसवार ३, ४, ५, लाई १

घोडा ४१८

च

चक्रमण स्थानहरू २९१

चक्काले कुल्चिएको पानी २९९

चक्काले कुल्चेर ३००

चंचल ३३९

चपल ३३९, ३४०, ३४१

चतुर्थध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१,

३२९

चतुर्थध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२९	चातुर्महाभौतिक १७१
चतुर्दशी ४३२	चातुर्याम संवर ९१
चतुर्दिशाबाट आउने भिक्षुहरूको- निमित्त २३४	चामल २०५, २१५, को पोको २०५
चतुप्रत्यय सेवन गर्दा ४२९	चारअङ्गले सम्पन्न हुने आर्यश्रावक १४६, १४८
चतुपारिशुद्धि शीलमा प्रतिष्ठितभई १९८	चारइद्धिपाद ४२१
चतुर्याम संवरले ९१	चारकिशिमका श्रमणहरू छन् ३१२
चन्द्रमामा २१४	चारखट्टाले टेकेको खण्डमा ४०७
चन्द्रसूर्यलाई पनि परामर्श गर्छ १६४, १६५	चारदोबर गरी ३०५
चन्द्रोपमा प्रतिपदा ३९८	चारदोबरी गरी सङ्घाटी पट्याई २९७, ३०१
चराहरू ३६०	चारमहाभूतहरू १७४, १७५, १७६, १७७, १७९, १८०, १८२
चलाक हुन्छ ३४५	चारवटा नित्य भोजन दिन्थे १५३
चक्षु ३८८, विज्ञान १८३, धातु छ २४६, २४८, मान् ३८८, रूपको संयोजन हो २४२, विज्ञान पनि छ २४६, २४७, विज्ञानधातु २४९, विज्ञेय रूपहरू १२९, विज्ञेय रूपहरू छन् १२७	चारवटा भोजन दिन्थे १५०
च्याऊ २९३	चारसतिपट्टान ४२१
च्याँप्रालाई ८२	चारसम्मपधान ४२१
	चारिका १४१, गर्न जानुहुनेछ १४२, १४३, १४४, गर्न जानुभयो १४०
	चारिकार्थ जानुहुने छ ४४९
	चालीस कोटी धनसम्पत्ति भएक १६३

चित्तका कांढा १२०	चीवर सिउंने छु २२३
चित्तको कांढा भन्दछन् १२०	चीवर सिद्धिएपछि १३७, १३८, ४४८, ४४९
चित्तको परिष्कार २६९	
चित्तखिल ३६९, ३७०, बाट मुक्तछु ३६७, ३७०	चीवर सेवन गर्छ ४२९ चीवर सेवन गर्दा ४२९
चित्तपरिष्कार २६९, २७०	चीसो पानी ८९, मा जीवहरू छन् ९१, निषेध गर्ने ८८, पिउन नपाएर ८८, वर्जित गर्छन् ९१, लाई सेवन गर्दैन ९१
चित्तमा कांढा विग्लने जस्तै विग्लने ११९	
चित्तवशी प्राप्त ९४	
चित्तवशी भूत ३७७	
चित्तालङ्कार २६९, २७०	चुक्ली लगाउने हुन्छ २८३
चित्तिकार-दान २७१	चुक्ली बोलीलाई त्यागी २८६
चिन्तित गराउनकोनिमित्त ३०५	च्युति उत्पत्ति ज्ञानकोनिमित्त १७३
चीवर छाडी गृहस्थी भएर गए ३४१	चुहिने १८
चीवरदान गरी ३२३	चूडाकर्म गरिसकेपछि २३७
चीवर पहिरी ४१, १५५, २०१, २०७, २१०, २९१, ३५४	चूपलागी १५६
चीवरवस्त्र पुरानो भई फाटेर गयो २२३	चेतना ९२, नै हो ७६, प्रधानगरी ७६, भएका ९२, लाई नै कर्म भन्दछु ७६
चीवर भनेको एकलैले सिउन गाह्रो छ २२३	चेतोखिल १२०
चीवर सिउंदैछन् १३८, ४४९	चोरले चोर्न नसकुन् ३४५
चीवर सिउंदै थिए १३७, ४४९	चोरीको कारणबाट ३२
	चोरी गर्छन् २१
	चोरी गर्ने हुन्छ २८२
	चोरी गर्ने समय २३

चोरी गरेर लिने हुन्छ २८२

चोरी गरेर नलिनू ४३०

चोरी नगनू ४३१

चोरी नगराउनू ४३०

चोरिनी ४५

चोर्ने नियतले ३११

चौबीस कोटी एकलाख ३०७

छ

छ छ महीनामा ३४

छन्दराग ३२८

छन्ने ब्रह्मदण्डारोपनं २४३

छवर्ण रश्मीहरू ३८६

६ वर्षसम्म ३७९

६ विषयहरूमा ४३५

छाता १४१

छाती पिट्दै स्तन्यालेपछि २२०

छाती फुटी उ उहाँ मन्थो २२३

छाना नभएता पनि २१३

छानाबाट तृण फिक्न लगाई २१४

छाना हाल्न लगाउँदा २३९

छाला ३७१

छेकवारको बीचबाट १६४, १६५

छेदन भनेको सउपादिशेष निर्वाण-

द्वारा निरोध-सत्य हो ३८६

छोराहरू ३६०

छोरीहरूलाई अति उपदेश दिनुहोस्

४२

ज

जङ्गम-धन ३६५

ज-जसले चोरी गर्छन् २५

ज-जसले प्राणीहत्या गर्छन् २४

जतिसम्म रथको बाटो थियो १९९

जव ५५

जसले बाह्रवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन

गर्छ २३८

जाँड छान्ने चाल्नीको कान समाती

८३

जाँड बनाउने ८३

जात्यान्धहरूले रूप देख्छन् ४०४

जाति क्षीण भयो १७४

जातिभूमि ४०४, मा ४०४, को

एक आवासमा ४०४

ज्यान लिन्छन् ४

जान्नुभएका ३२६, ३२७, ३३०, र

देख्नुभएका ३२५, ३२६,

३२८, ३३३

ज्याला ३८२

जिन ४१४

३५२

जिह्वा धातु छ २४७

टाढा हुनुहुन्छ १४०, १४२

जिह्वा विज्ञान पनि छ २४७

टाढा हुनुहुनेछ १४०

जिह्वा विज्ञेय रसहरू १२८, १३०

टुंगिएको छैन २४०

जीव छ भन्ने संज्ञा लिएर ८८

ठण्डी-गर्मी ६६

जीवन-मरणको समस्या भएको

ठूलो ढुंगा १२, १३

समयमा ३०

ठूलोमा ठूलो प्राण हुन्छ ९२

जीवन-मरणको समस्या थियो २९

डकर्मी १३८

जीवनवृत्ति ३३४

डुबेर बस १४

जुन जुन काममा २२

डुम्री ३४६

जुवाडी ३४७

डोरी ३७१

झ

ढाकेको ३७२

ढाकेकोलाई उघारिदिना ५, ९६,

२८८, ३२१

झगडा हुन थाल्यो २३६

ढुंगा १२, १३, पल्टाउँदा ३३४,

झ्याउ लगाउने ११, २८०, २८१

लाई १२

झूट बोल्छ २८३

ढोका खुलाभयो १०६

झूट बोल्छन् २२

ढोका खुल्यो १०८, १०९

झूट बोल्ने हुन्छन् २८३

ढोका बन्द भइसक्यो १०७, १०९

झूट बोलीलाई त्यागी २८६

ढोका बन्द रहनेछ १०५, १०६

झूटो नबोल्नु ४३१

ढोका बाहिरको कोठामा ११०

ट, ठ, ड, ढ

त

टाढाको पनि १७२

तण्डुल वाहहरू २१५

टाढा पनि नहेर नगिच पनि नहेर

तताएको भाँडोमा ३०२

त्यस्ता मुण्डक श्रमणको दर्शनले के हुन्छ र १९४	तरकारीहरू ३११
तथागत अरहत् २५, १६८	तरणी बनाई ३७४
तथागत उत्पन्न १६८	तरबार लिई आउँछ ९३
तथागतको कायदुश्चरित छैन ३७९	तरुणी कुमारीहरूलाई ४१
तथागतको मनः दुश्चरित छैन ३८०	तलतिर डुब्छन् १४
तथागतको महर्द्धिकता ३००	तलाउको किनारमा ३५९
तथागतको महानुभावता ३००	तलाउको पानी ३४८
तथागतको बचीसमाचार परिशुद्ध छ ३८०	त्यसलोकबाट यहाँ नआउने हुन्छ ३३०, ३३१
तथागत नदीमा ओर्लिनुभयो ३०४	तण्डुत्तरिय-दान २७१
तथागत परिनिर्वाण हुनुभयो ३०६	त्यागमा रतभई ४५१
तथागत भाषित ३९८, ३९९	त्यागसम्पदा ३४८, ३४९
तथागत प्रति श्रद्धा उत्पन्न हुन्छ १७०	त्यागानुस्मरण ४५१
तथागत ऋषिपतनमा बस्नुभएको छ २०३	त्यागी भएर ३४९
तथागतले ३०, बाहेक २९५, रश्मी फैलाउनु ३८७	त्यागी श्रावकलाई ४१२
तथागत शय्या ३०३	तामा २९३
तथागतहरू मुस्काउनु हुन्न १९०	ताल फलको वर्ण जस्तै ३१६
तथागतहरू शून्यागारमा अभिरमण गर्छन् २३२	तालवृक्षका पातहरूका आवाज ७३
तपाइ जिउँदै रहेमा म पनि जिउने छु २२१	तिऊन ३११
	त्रिपिटक धारिणी ४१६
	तिमी जस्ता गृहस्थीले ३३६
	तिमी जड भयो ११२
	तिमी बहुला भयो ११३
	तिरश्चीन गति ४१३
	तिरश्चीन जाति भनेको सोजो हुन्छ २२३

तिरश्चीनयोनि ३२०, मध्ये २
त्रिपिटक बुद्धवचन अध्ययन गरी
१९८

त्रिविध कायदुश्चरितलाई कायकर्म
७६

तिहुन १५३, २१५, को भांडोबाट
२१०, २११, तयारपारी
२०७, लिनुभई २०७,
२१०, २११, लिई २०८,
लिई भोजन गरी २११,
हरू २००

तीर्थीय श्रमण ब्राह्मण परिव्राजक-
हरू १८

तीर्थीयहरू ४२०

तीन कर्म बताएको छु ७५

तीन गाउन मात्र छ ३०२

तीन महीना पछि १३७, १३८

तीन महीना बितिसके पछि ४४८,
४४९

तीन महीना भित्र ५१

तीन महीनामासम्म २१३, २१५

तीर्नजना श्रेष्ठीहरू २३२, बाटो
हेर्नगई २३१, ले २३३,
का उपस्थाक २३५

तीर्नजना सेठहरूले २३४

तीर्थकयोनी ५

तीर देखनसक्ने चरो १८२

तीरमा आउँछ १३

त्रीचीवरहरू ३३५

स्त्रीधूर्त ३४७, हुन्न ३४८

स्त्री परिवारहरूका साथ ३३७

स्त्री पनि प्रव्रजित भइन् ४०३

स्त्री-पुत्रादिहरूका साथ १५०

स्त्रीमाथि मिथ्याचार गर्ने हुन्छ
२८३

स्त्रीहरू क्रोधी हुन्छन् २३८

तुलाधर वा तुलाधर अन्तेवासिकले
३४६

तुला समात्दा जान्दछ ३४६

तूष्णीभावद्वारा ३५४

तृण ३७१, छैन २१२, फिक्कन

लगाए २१४, रहित पारे

२१२, लगेकोमा सन्तुष्ट-

मानो २१२, लिन पठाउनु
भएको थियो २१३

तृष्णाको दाश ३८२

तृतीय दिशामा २७

तृतीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१,
३२९

तेज १७१, १७४, १७५, १७७,

१७८, १७९, १८२, १८३

तेत्तीसवटा शीरहरू ४१४, को
बीचमा ४१५

तेल १४, १५२, १५३, २०५,
२१५, को ठेकी १४, खोज
गर्नेले १८१, मा पानी
मिसाएर भएपनि ३७६,
राखौं १५५

थ

थकित हुनुभएका शास्ता ३०४
स्थपति १३८
स्थावर-धन ३६५
थेय्यचित्तेन ३११
थैलोमा ३११, राखेको कुरा २७४

द

दण्ड दण्ड ७२, भनी बताउने
अभ्यास छ ७२, भन्ने
अभ्यास छैन ७५

दण्ड त्यागी २८६

दण्ड रहित १७०

दण्ड वा शस्त्रको खोजी गर्छ ३६९

दयालु १७०, भई २८६

दलानमा ११०, आसन बिच्छघाई

१५४, १५६, बसालेको
होला १५५

दलानहरू ६८, ११०

दश अकुशल कर्मपथहरू हुन् २८५

दश कुशल २६, कर्मपथहरू २८८,
हुन् २८८

दश नालन्दा ९४

दशप्रकारका ऋद्धिहरूको बारेमा
२६१

दशपारमीहरू १०१

दर्शनार्थ आउन चाहन्थे ३६

दर्शनार्थ आराममा जाऔं १९५

दर्शनार्थ जानु साधुसम्मत छ १५९

दर्शनहरूमध्ये श्रेष्ठदर्शन कुन हो ?
२४२

दशबललाई वन्दना गरी २३३

दश हात्तीको बल ३०२

दक्षिणादिन योग्य छन् ३५६

दाउराको आगो ३६६

दाउरा बेचेर जीविका गर्ने ३३६

दाउरे ३३८

दक्खिणेत्य-दान २७१

दाग रहित ४००, ४४३, ४४५

दाताहरूमध्ये प्रमुख दाता थिए ६८

दान अग्नि जस्तै हो १००

दानकथा १००	दाहिनेतिरबाट ३०३
दानका कुराहरू १०१	दाक्षिण्य छन् ४४२
दानको फल छ २८७	द्वितीय दिशामा २७
दानको फल छैन २८५	द्वितीयध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२९
दानको फलले २५९, २६०	द्वितीयध्यान प्राप्तगरी बस्छ १७१, ३२८
दान जुँगा जस्तो हो १००	दिनको आधाभाग बितिसकेपछि २३०
दानद्वारा १०१	दिनाले पुण्य बढ्छ ३०२
दानदिवा मेरो चित्त प्रसन्न हुन्छ २६८, २६९, २७०	दिने कार्यमा अग्रसर हुन्छ १४७
दानदिनु राम्रो हो २६७	दिवास्थान २९१
दानदिने कार्य मेरै वंश हो १०१	दिवा प्रविकेकमा ४४१
दानदिने अवकाश प्रदान गर्नुपर्छ २३४	दिव्यचक्षु ३८८, द्वारा ३६१, ४१९, ज्ञान ४०१
दानदिने अवकाश प्रदान गरे २३५	दिव्यश्रोतद्वारा ३६१
दान पद्म जस्तै हो १००	दिव्यश्रोतधातुद्वारा ४१९
दान भनेको मुखको कारण हो १००	दिव्यश्रोतधातुकोनिमित्त १७२
दान संविभाजन गरिदिने १४८	दिव्यश्रोतज्ञान ४०१
दान संविभाजनमा रत हुन्छ १४८	दिव्यरस २९४
दान संविभाजन हुनेछ २६८, २७०	द्विहेतुकचित्तद्वारा १८९
दान संविभाजनमा रत भएर ३४९	दीर्घायुको कामना गरी २९३
द्वारपाल १०९, लाई भने १०५, ले १०७	दुइ इन्द्रिय ९१, भएका प्राणी ९२
दाशहरू ४४	दुइ गतिहरूमध्ये ३२०, मा ५
दाशीलाई यस्तो भने १५४	दुइ पिण्डपातहरू ३०६
दाह्लाहरू ४१४	

दुःखवेदना उत्पन्न हुन्छ २४७, ३४८
दुःखवेदनीय कायविज्ञान २४८
दुःखवेदना घटेको छ कि बढेको छ ?

३५५

दुःखवेदना बढेको देखिन्छ ३५५
दुःखमा अज्ञानता ११९

दुःखोचित्त समाधिष्ठ हुन्न ४४२
दुर्गति, १३

दुष्परिणाम १०४

दुर्भिक्षको कारणले गर्दा २१८

दुर्भिक्ष भएको समयमा ३०, ३१

दुर्भिक्ष परेको थियो २९

दूध दुहिसकेको छ ३६६

दूधसँग भातखाई ३६१

दृष्टधर्म १०४

दृष्टिद्वारा अपरामशित ३५६

दृष्टिशल्य ३१४

दृष्टिसंयोजन १२२

देखनुभएका ३२६, ३२७

देवगति ४१३

देवतानुस्मरण ४५१

देवता भन्दछन् २२९

देवताले २२८, ऋषिहरूलाई २२९

देवताहरूको सहवासमा ५, उत्पन्न
हुन्छ ४, ३२१

देवमनुष्यहरूका शास्ता २५, ३४८,

३५६, ४४१, ४५०

देवपुत्र नै बन्दछन् ४१५

देवयानिय मार्ग १७५

देवलोको सहित ११३, २९५, मनु-
ष्यलोकलाई ३०२, मनुष्य-
लाई १७०

देवसहित मनुष्यहरूमा २९५

देवलोकोहरूबाट ४०६

द्वेष प्रहीण भएको हुन्न २५४

द्वेषपूर्ण सङ्कल्प गर्ने हुन्छ २८४

द्वेषशल्य ३१४

देह ३७०

दोधारे प्रश्न ३१

दौर्मनस्य हुन्छ १४०, १४२, १४३

ध

ध्वजा ३७०

धन ३६३, धान्य ४५, लालची
३७६, मालहरू २८२धन्य हो भन्ते ! ५, १५, २०, २८,
३३, २८८, ३२१

धनुषविदधा ३४४

धर्मइच्छाद्वारा ३२८, ३३३

धर्मकथिकले ध्यानीको २७८

धर्मकाय ३८८	धमिराको गोलो ३७०
धर्मको अनुस्मरण गर्न सक्नुपर्छ ४५०	धमिलो र फोहरभई बघिरहेको २९९
धर्मको कारणमा मलाई कष्ट दिए- नन् ३५८	धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ १६
धर्मगम्भीर भएको ३९८	धर्मोपदेश गर्नुहुन्छ १६
धर्मगुण ४४१, ४५०	धर्मोपदेश गर्नेहरूमा पाँचवटा गुण- हरू २३८
धर्मचक्षु १०४, ३८८, उत्पन्न भयो १०४, लाभ भयो १०५	धागो काट्ने ४४
धर्मतापूर्वक जीविका गर्दथे ४०२	धातुका कुराहरू २४८
धर्मधातु २४९	धातुको कारणमा २९८
धर्म प्रकाशपार्नु भएको छ ४१३	धातु नानात्व २४६, को सम्बन्धमा २४९, सम्बन्धी १३६
धर्म प्रति शंका गर्छ १२०	धातु विवादलाई २९८
धर्मपूर्वक कमाएका ३४५	धातु विभाजन २९८
धर्म बोल्ने २८७	धातुहरू २४९, हुन्छन् २४९, भाग- लगाई २९८
धर्मरक्षिता २८२	धानका बाला काटी २००
धर्मरागद्वारा ३२८, ३३३	धानको बोट मात्र २९
धर्मसेनापति सारिपुत्रले १६९	ध्यान गर्नमा ४४१, ४४२, ४४३, ४४५
धर्मसेनापतिलाई अभ्यास छ १६९	ध्यानजः ३२७
धर्महरू ४४१, प्रादुर्भाव हुन्छन् ४४५, प्रादुर्भाव हुन्छन् ४४१, ४४३	ध्यानवादी २७९
धम्मभण्डागारिक ३०५	ध्यानीले धर्मकथिकको २७८
धर्माविबोध गर्न नसक्ने पुरुष १२६	धार्मिक कथाद्वारा १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
धर्माविबोध गर्ने पुरुष १२६	

धार्मिक कथा नसुनेको ३५८	नदीपार जानुभयो ३०५
धार्मिक व्यापार ४३३, गर्नु ४३२	नदीमा जाऔं त १९३
धुतधर्म ४२७	नदीमा गए १९३
धुर्वा आउने आगो ३६६	नदीहरूको बीचमा ३६०
धूर्तिनी ४५	नदेखेको जस्तो गरेका थिए ३१२
धूलो छरे कैँ छर्छ ३२	न नुहाए ता पनि २८५
धेरै भएर पनि एक हुन्छ १६४,	नब्बेलाख १०३
१६५	नयाँ कपडा लिएर ११५
धेरै समय बिताउँछ २२	नरकगति ४१३
न	नरकगामी २२, २५, हुन् ५६,
	हुन्छन् २१, २२, २४
	नरकमा ४
न अति धेरै न अति थोरै ३४६	नरकयोनि २, ५, ३२०
नकराऊ नकराऊ ४०६	नवचन्द्रमा-भोजन ४०५
न क्रीडाकोनिमित्त ४२९	नसा ३७१
नगिच्छको पनि १७२	नाऊको कुलमा जन्मिनु भएको
नट ३२१, आचार्य ३१८, ३१९,	थियो ६०
३२१, ले ३२०	
नटभेष धारण गरी ३२०	नागपुरुष १२२
न ढाकेकोमा पानी पढेन ३७२	नागसुपर्णादिहरू २६५
नर्तकी कुलमा ३१६	नाचदेखाई ३१७
नर्तकीले नाचेर पाएको जस्तै २१६	नाचिरहेको जस्तो ३२०
नर्तकी शिल्पमा ३१६	स्नानकोनिमित्त १९३
नत्थि गो समितं धनं ३६५	स्नान चूर्णहरू १९३
नदीको तीरमा ३५९	नानात्वसंज्ञाहरूको मनन नगरी
नदीको पानी २९९	३३१

नाना विषयमा मनलगार्इ बस्ने ४३४, ४४९	नियमको बारेमा मतभिन्नता भएर २३६
नामी नामी ब्राह्मणहरू ३४ न्यायमार्ग प्रतिपन्न छ ४४२	नियुक्ति गर्नुभए बेश हुने थियो १६१, १६२, १६३
नारीवाहनमा ४१६ नाङ्गलोमा राखी २२५	निरवसेस-दान २७१ निरालसी हुन्छ ३४५
निगण्ठ ४२०, का श्रावक द, श्रावक २१, ३०, हरू १०९, हरूलाई पनि दानदिनु पर्छ ९९	निरालसी हुनेछौं ४४ निरुद्ध हुन्छन् १७७ निरोधसंज्ञी भई ३५७
निश्चलतामा पुगेपछि १७२, १७३ निश्चित सम्बोधिपरायण ४४६ निन्दनीय हुन्छ ५७ निन्दनीय र सदोषी ५७ निर्दयी २८२ निर्दागी ३५६	निरुपधी नै शान्तिको कारण हुन्छ ३९३ निर्लोभो भएर ३४९ निर्लोभिनीछे ३७६ निर्वाणगामी हुनसकिन्छ ? ४३६ निर्वाणधातुमा ३०७, परिनिर्वाण हुनेछ ३०६
निधान गर्ने आशालिई दानदिन्छ २६०, २६७	निःशब्दभई १५६ नीवरण रहित १०४ नुहाउन जाऔं १९३
निधी खोज्दै हिंड्छ ३३३ निधीहरू पाउँछ ३३३ निधीहरू भेट्टाएको हुन्छ ३३४ निमंत्रणा ग्रहण गर्ने भिक्षु ३४० निर्मल १७२, भई बचनथाल्यो २९९, ३००	नुहाउने कपडा सुकाउँदै हुनुहुन्थ्यो ३०१ नुहाइराखेको शीरको केश समाती १९५
निर्माता १७८, १७९	नुहाएर कपडाहरू लगाई १९५

नुहाए ता पनि २८८
 नुहाई पानी पिई ३०५
 नून २०५, बनाउने गाउँ ६८,
 बनाउने बालकको गाउँ
 ७९, र अमिलो सेवन
 गर्नकोनिमित्त २२८
 नृत्यपोसाक लगाई ३१७
 नेत्रयो १२६
 नैऋत्म्यको आनिसंस १०४, प्रकाश
 १०३
 नैऋत्म्यको गुण १०३
 नैर्याणिक हो १६९
 नैर्याणिक रहेन्छ ९४
 नैर्याणिक हुन्नन् १६९
 नोकर ३८२, हुँ ३८१, होइन ३८२
 नोकरी ३४४, गर्छु ३८१, गरी
 बसिन् २२१, को आव-
 श्यकता पनि छैन ३८१
 नौका ३७०

प

पखालको बीचबाट १६४, १६५
 पखाला लागेको थियो २७४
 पञ्चआनन्तरिय ७८, कर्महरूमध्ये
 ७७

पञ्चकामगुणिक रागहरूलाई छाडी
 १६८
 पञ्चकाम विषयको सेवन गर्दैन ९१
 पञ्चको बीचमा २८३, २८६
 पञ्चगति ४१३
 पञ्चगोरस ३६५
 पञ्चचक्षुले युक्त ३८८
 पञ्चदशी ४६२
 पञ्चनीवरणलाई त्यागी १७१
 पञ्चसङ्ग १२१
 पञ्चायुधसन्न ४
 पचाउन सकेनन् २२१
 पश्चिम भूमिमा बस्ने ७, ११
 पश्चिम भूमिभागमा बस्ने २७७,
 २८०, २८१
 पच्छीस ठाउँहरूमा विश्राम गरी
 ३०२
 पञ्चेन्द्रियमा हुने बीस धातुहरू
 २४९
 पछाडितिर तान्छ ८२, ८३
 पटुका छोडाई १९४
 पटुकामात्र समातेका होइनन् १९५
 पण्डित थिए ३५८
 पर्णशाला बनाइदिए ३३५
 पताकाहरू फहराई ९७

पताकाहरू फहराउँछन् ९८	परिनिर्वाण भएपछि २७८
पताकाहरू फहराउने थियो ९७	परिनिर्वाण समानता ३०७
पतिका अभ्यन्तर ४४	परिनिर्वाण हुनकोनिमित्त २९७
पतिकुलमा गर्नुपर्ने कर्तव्यको सम्बन्धमा ३९	परिनिर्वाण हुनुहुनेछ २९३
पतिभन्दा पहिले उठ्ने ४२	परिनिर्वाण हुनेहुन्छ ३३३
पतिलाई दिनेछन् ४२	परिनिर्वाण हुने दिन २९६
पदपरमो १२६	परिनिर्वाण हुनुभयो ३०८
पर्दा हटाइसकेको छ ४१४	परम्परालाई टुटाउन योग्य छैन २६८
पर्यवसान कल्याण १८, हुने १७०	परिपूर्ण भएको १७०
परकटुका २८४	परिवार सहित ३१७
परचित्तज्ञान ४०१, द्वारा ४१९, कोनिमित्त १७२	परिशुद्ध १७२, भएको १७०
परदार सेवन नगर्नु ४३०	परिषद्को बीचमा २८६
परनिन्दा गछौं ५७	परिक्षीण हुन्छन् ३२७, ३२८
परमार्थलाई परमार्थ भनी जान्दछ ३१५	परिक्षेप-आगो ३६६
परलोक छ २८७	परुषबोलीलाई त्यागी २८७
परलोक छैन २८५	पवत्तफलं २९३
परसत्व परपुद्गलको चित्तलाई १६६, १६७	पवत्तमंसं २९२
परापूर्वकालमा १९१	पसारेको बाहुलाई खुम्च्याउँछ १८१
परिनिर्वाण हुन सकिन्छ २९८	पंसुकूलिक ३३९, ३४०, हुन् ३३९
परिनिर्वाण हुन सक्दैन १२८	पहिले उठ्ने र पछिसुत्ने ४३
परिनिर्वाण भइसकेपछि ३०८	पहिलो भेट २७२
	पक्षीहरू २६४
	पाउमा घस्ने तेल १४१
	पाकेका धानहरू ४१७

पाल्कीमा राखी १२५	२०१, २०७, २१०, २९१,
पाँच इन्द्रिय ४२१	३४४
पाँचप्रकारका प्रीतिहरू २०९	पात्र-चीवर लिएर २७६
पाँचप्रकारका शास्ताहरू २३८	पात्र-चीवरहरू लिई २७८
पाँच बन्धन १२१	पात्रबाट हात हटाइसकेपछि २०१
पाँच बल ४२१	पात्रमा पानी लिई ३००
पाँचवटा गुणहरू २३९	पात्रलिई २९९
५ विषयको अनुस्मरण गरेर ४३५	पादलालची ३७६
पाँच पाँचशय उपासकहरूको परि- षद् ३९५	पान २६०, २६९
पाँचशय उपासक ४०१, ४०६, परिवारहरू ३९७, हर्षको एक परिषद् ३९५, हर्षका साथ ३९७, ४०९, हर्ष- द्वारा परिवृत्तभई ४०९, ४१८	पानी आउने मुहानहरू ३४७
पाँचशय ऋषिहरू २२८	पानीको कारणबाट ३२
पाँचशय कार्षापण ३३५	पानीको कारणमा ऋगडा गर्ने शाक्यहरूलाई ४०३
पाँचशय कुलूपग भिक्षुहरू ३४१	पानीको गहिराइमा खसाल्छ १२
पाँचशय गाडाहरू २९९, ३१६	पानीको थोपो ऊँ ३०२
पाँचशय धम्मिक ४०५	पानीको धार बघाइदिए २२८
पाँचशय परिवार स्त्रीहरू ३१६	पानीको भाँडाबाट ४५२
पाँचशय भार्याहरू ३१६	पानीको भाँडो राखी २०२
पाँचशय विहार ३३५	पानीको बिन्दूजत्रै प्राण हुन्छ ९२
पाटिहारिय पक्षमा ४३२	पानीको स्थानो विन्दूमा ९२
पात्र-चीवर ग्रहण गरी ४१, १५५,	पानी चुहिँदै छ २१२, २१३
	पानी चुहिने १८
	पानी चुहिन्थ्यो २१२
	पानीजाने मुखहरू ३४७
	पानी नअडने १८
	पानी नचुहिने १८, १९

पानी पर्व २१४	९३
पानी पर्वेनथ्यो २१३	पापकर्मको प्रवृत्तिकोनिमित्त ७२,
पानी परेन २१३	७३, ७५, ७७, ८७, ९१,
पानी पनि खूबसँग पन्यो ३८६	९३, ९५
पानी पनि पिउनुहोस् २९९	पापकर्मबाट उत्तीर्ण हुन्छ २६
पानीपर्ने कैं ३७२	पापमित्र ३४७
पानीपर्ने लक्षणहरूलाई ध्यानमा राखी ३६०	पापसहाय ३४७
पानीपिई शास्ता ३०५	पापी भिक्षुले ३११
पानी पिउनुभयो ३०४	पापीमार ३९३
पानी पिउने कुवाबाट ९८, ९९	पायस २२०, पिण्ड दिएको देखेर २२१, दिन लगाई २२१,
पानीपर्छ भनी जान्दछन् ३६०	दिन लगाए २२०
पानी बघेर नै जान्छ ४५२	पारलौकिक सुख ३४४, ३४८
पानीबाट बचनकोनिमित्त २१४	पारलौकिकहित ३४४, ३४८
पानी भरिने गरी ३८७	पालन गर्नेछौं ३९१
पानीमा क्रीडा गर्छ ८३	पालनपोषण गरेका थिए १८४
पानीमा डुबाई फुटाल्छ १४	ध्वाल परेको १८, १९
पानीमाथि उत्रन्छ १३	पालहरू टाँगी २३२
पानीमा नुहाऊ २८१	पाहुना गर्न योग्य छन् ३५६, ४४२
पानीमा नुहाए ता पनि २८५, २८८	पाक्षिकभोजन ४०५
पानी राख्छ १८, १९	पिउने पानी २२९, ल्याइदेऊ २९९
पानीराख्ने खरखण्डा १८	पिण्ड ४३०, पातिक ३४०, चारी हुन् ३३९
पानीले नभिज्ने गरी हिडेको १६५	पितामह १३३
पानीले बगाउन नसकोस् ३४५	पितृघात ७७
पापकर्म गर्नकोनिमित्त ७२, ७३, ७५, ७७, ८१, ८२, ८७,	

पितृरक्षिता २८२, २८६	३४८
पिट्ठकोनिमित्त दगुर्नथात्थ ३६९	पुरुषलालची ३७६
पीडित नभई २९६	पूगको बीचमा २८३, २८६
पुष्करिणीको तीरमा २५८	पूर्णिमा ४३२
पुग्यो पुग्यो भन्नेगरी सन्तपित गरे २०१	पूर्वजन्मका कुराहरू अनुस्मरण गर्छ १७३
पुग्यो पुग्यो न भनुञ्जेलसम्म १५०	पूर्वानुस्मरणज्ञान ४०१, कोनिमित्त १७३
पुण्यमय ऋद्धि २६५	पूर्वाह्न समयमा ४१, २०१, २०७, २१०, २९१
पुण्यक्षयद्वारा च्युत भएको २२५	पृथ्वी १७१, १७४, १७५, १७७, १७८, १७९, १८२, १८३, छोऊ २८१, मा डुब्की लगाउँछ १६४, १६५
पुण्यक्षेत्र समान पनि छन् ४४२	पृथ्वीलाई छोए ता पनि २८५, २८८
पुत्रदारहरूसँग शयन गरी घरमा बस्ने ३३९	पेटको बालक नजन्मेसम्म पखनु- होस् ४०२
पुत्रदारहरू सहित १५३, १५५	पेत्तेय्य १३३
पुत्रस्नेह उत्पन्न गरी २२६	पैशुन्यवादी १२
पुत्रहरू हुने पुत्रहरूको कारणमा शोक गर्छ ३९३	पोखरीमा ८३
पुत्रहरू हुने पुत्रहरूसँग आनन्दित हुन्छन् ३९२	पोखरी र बगैँचाहरू २१७
पुनर्जन्म ३१६	पोखरीहरू ४१४
पुनरानुस्मृति ज्ञानद्वारा १८७	पोरी २८७
पुष्पराक्षिबाट १२४	
पुराना पातहरू ९२	
पुरुषदम्य सारथी २५, १६८, ४४१, ४५०, हुनुहुन्छ	

प्र	प्रथमध्यान प्राप्तगरी १७१, बस्छ ३२७
प्रकृति चक्षु ३८८	प्रथमध्यान पनि अभिसंस्कृत हो ३२७
प्रगल्भी ३१५	प्रमादी भई विहार गर्ने ४४२
प्रजापतिहरू १४५	प्रमाद विहारी ४३४, ४३८, ४४०, ४४१, ४४२, ४४३
प्रत्यन्तमा जाँदा २०३	प्रयोगप्रत्यय-ऋद्धि २६६
प्रत्यन्त शान्तपारी २०३	प्रलापी ३१५
प्रत्यवेक्षणा ४२९	प्रव्रज्या हुनु खुला आकाश जस्तो छ १७०
प्रत्यक्षणीय छ ४४२	प्रव्रज्या पाऊँ ३२१, ३९१
प्रतिध्वनित पाछ २८	प्रव्रजित भए ३९४
प्रतिबद्धचित्त लिई दानदिन्छ २६०, २६७	प्रव्रजित हुने इच्छा गरी ४०२
प्रतिसन्धि ३१६	प्रवर्त मासु २९२
प्रतिसम्भिदाज्ञान प्राप्त गरेका थिए ४०१	प्रवर्त मासुलाई २९२
प्रतिसम्भिदाज्ञान पनि पाएका थिए १२३	प्रविवेकमा ४४२, ४४३, ४४५
प्रतिसम्भिदाज्ञान पाउनेहरू ६९	प्रशंसाको कारणबाट १३
प्रत्येकबुद्ध प्रति स्नेहपूर्वक भुकेको प्रभावले २२४	प्रशंसा गर्छ १२, १४
प्रत्येकबुद्धमाथि ठूलो स्नेहगर्नथाल्यो २२२	प्रसन्नपान सक्छ ६६
प्रत्येकबुद्धलाई नित्य भोजन गरा- उँदथे २२०	प्रसन्न हुनेको प्रसन्नतालाई ६६
प्रथमदिशामा २७	प्रज्ञाइन्द्रिय २३९
	प्रज्ञाचक्षु ३८८
	प्रज्ञापन गरेको छु ५७
	प्रज्ञावान् हुन्छ ३३९, ३४१, ३४९

प्रज्ञासम्पदा ३४८, ३४९	क्रुराहरू १६४, हरू १६४,
प्राचार्यहरूले ३१८, ३१९	१७४, देखापर्छ ४०४
प्राणातिपातबाट विरत छन् २०४	प्रातिमोक्ष उद्देशण गर्ने नियम ६२
प्राणीघात गर्ने हुन्छ २८२	प्रामोदच हुन्छ ४४३, ४४४, ४४५
प्राणीघात नगर्ने १३	प्रामोदच हुनेको प्रीति हुन्छ ४४३,
प्राणीघात नगर्नु ४३०, ४३१	४४४, ४४५
प्राणीघात नगराउनु ४३०	प्रामोदच हुन्न ४४१, ४४२, ४४३
प्राणीघातबाट १४, अलग रहन्छ	प्रामोदच नहुनेको प्रीतिहुन्न ४४१,
३४८	४४२, ४४३
प्राणीघातलाई त्यागी २८६	प्रीति उत्पन्न हुँदा २१०
प्राणीघाती १२, १३	प्रीति उत्पन्न भएको थियो ३०८
प्राणीहत्या गर्छन् २१	प्रीतिका लक्षण रस २०९
प्राणीहत्या नगर्ने समय २२	प्रीति दुइहप्तासम्म रहेको थियो
प्राणीहत्याको निन्दा गर्नुहुन्छ २५	२१४
प्राणीहत्यालाई त्यागनुपर्छ भनी	प्रीति नहुनेको प्रशब्धि हुन्न ४४१,
भन्नुभएको छ २५	४४२, ४४३, ४४४
प्राणीहत्याबाट दूर हुन्छ २६	प्रीतिलाई पनि त्यागी ३२९
प्राणीहत्याबाट विरत रहन्छ २६	प्रीतिले आधारहीनासम्म छाड्-
प्राणीहिंसा गर्दैन ९१	दैनथ्यो २०८, २११, २१३
प्राणीहिंसाबाट विरतभई बस्छ	प्रीतिले छाड्दैन २०८
१७०	प्रीतिहरू २०९
प्राणीहरू प्रति हितानुकम्पी १६	प्रेतगति ४१३
प्राप्तधर्मो १०४	प्रेतशय्या ३०३
प्रातिहार्य २१४, द्वारा १६९, देखा-	प्रियरूप १२७, १२९
उनमा हुने अपगुणका	प्रिय साथी हुन् १९६, १९८
	प्रेष्यहरू ४४

फ

फट्की राखेको कपास १४६
 फलसुखको अनुभव ४१९
 फागुन ४३२
 फचाकिराखेको ३३९
 फचाकेको जस्तै गरी नरकमा पर्नेछ
 २४, ३३
 फाल्न लंजाऊ २२५
 फूटपार्नकोनिमित्त २८७
 फूल लिन आएकी थिइन् २३५

व

बंगारा किट्टन लाग्छ ३६९
 ब्यघ्नपथमा जन्मेका थिए ३४४
 बघ्छ १३
 ब्यञ्जनयुक्त १७०
 ब्यञ्जनहरू २००
 बजारबाट ११४
 बत्तीहरू बाल्न लगाई ३६१
 बन्धन भनेको समुदयसत्य हो ३८५
 बन्धनद्वारा सन्तुष्ट हुन्छौ ३८५
 बन्धन रहित १२१
 बन्धनहरू छेदन गरे ३८६
 बन्धनहरूलाई छेदन गर ३८५

ब्ययलाई पनि जानी ३४६
 बयानगर्छ १२७
 बरको रुखको ढाँचा काँचा हेर्दा
 २२८
 बरको रुख देखेर २२८
 बहुजनाकीर्ण ९३, १५८, १६१,
 १६२
 बहुदुःख १०३
 बहुक्लेशहरू १०३
 बाछ्याहरूले ३८४
 बाटामा एक पुरुषलाई राखी १३८
 बाटो भुलेकोलाई बाटो देखाईदिदा
 ९६
 बाढी आउन नसक्ने ठाउँ हेरेर
 ३६०
 बाढीहरू ३७४
 बाँदरको बच्चा ११३, ११४
 बाँदर जस्तो चित्त बस्ने १७१
 बाँदरनी ४३७
 बादल उठी आकाश ढाक्यो ३६१
 ब्याधा ब्राह्मण ४३७
 ब्यापन्नचित्त हुने २८४
 ब्यापन्नचित्त राख्ने हुन्न २८७
 ब्यापार ३४४, ४३२
 बाबु छ २८७

बाबु छैन २८५

बाबु बाजेहरूले २६७

बासी आहार ३७६

बाह्रवर्षसम्म ब्रह्मचर्य पालन गर्छ
२३८

बाहुबलद्वारा ३४५

बिउ रोग्न चाहने १७

बिच्छयाइराखेको आसनमा २९४

बाटोखर्च २१८

बाटोछेक्दा २२३

विस्मृतिभई २२५

बिरामी नभइकन पनि २४१

बिरामी भएँ भनी २४१

बिरामी भएको बेलामा ३५१

बिष-व्यापार ४३३

बीसवर्षभन्दा कम उमेरका थिए
५९बीसवर्षभन्दा कम उमेरका व्यक्ति-
लाई ६५, ६६

बुढो हुन नपाउँदै मनैछ ३४६

बुद्धकहाँ जाँदा ४०५

बुद्धको पालामा ३९५

बुद्धगुण ४४१, ४५०

बुद्धचक्षु ३८८, द्वारा देखनुभई ३६७

बुद्धत्व प्राप्तगर्नु भएको थियो ३०६

बुद्धधर्म माथि प्रसन्न हुने थिए १६३

बुद्धमार्गी नभएका कुरा २७२

बुहारीहरू ३६०

बोधिमण्डपमै ३६९, ३७०, ३७१,
३७२, ३७३

बोधिसत्व १८४, ४०७, ले ४०७,

थिए ४३७, बाँदर थिए

४३७, मृगयोनिमा जन्मेका

थिए ४३७, को वस्त्र तथा

आभरणहरू लिएर २३७

ब्र

ब्रह्मचर्य २३८, ३९०, ३९१, को अर्थ
३९०, को अर्थ आर्यमार्ग
हो ३९०, को अर्थ बुद्ध-
शासन हो ३९०, को अर्थ
श्रमण धर्म हो ३९०, को
अर्थ स्वदार सन्तुष्टि हो
३९१, को विभिन्न अर्थ
सम्बन्धी कुरा ३९१, पालन
गर्नेछौं ३८९, प्रकाश पार्नु-
हुन्छ १७०, पूराभयो
१७४

ब्रह्मचारी २०५, आराचारी ३९०

ब्रह्मत्व प्राप्त १२२

भ

ब्रह्मदण्डको सूत्रमा २४३

ब्रह्मपरिषद्का अगाडि १८१

ब्रह्म-मार २९४

ब्रह्मयानीय मार्ग १७८

ब्रह्मलोकगामी हुन्छ ३२८

ब्रह्मलोकमा २७०, उत्पन्न हुन्छ

२७१, उत्पन्न भए ३५१,

बसी २६२

ब्रह्मलोकसम्म पुगी १८२

ब्रह्मलोकसम्म विचरण गरे १७४

ब्रह्मलोक सहित २९५, लोकलाई

१६८

ब्रह्मसम्पत्ति १०१

ब्रह्मा १७८, ४२०, महाब्रह्मा १७९,

१८०, प्रकट हुने लक्षणहरू

१७९

ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरूलाई २७३

ब्राह्मणहरूका शुद्धिहरू रचार्छु

२७७

ब्राह्मण कुलमा ४०३

ब्राह्मणभक्त थिए ७, २०७

ब्राह्मण महाशाल कुलमा ४१५

ब्राह्मण सहित प्रजा ११३

ब्राह्मणहरू छन् ११

भक्तं १५३

भकारीहरू ४१७

भगवान् ११, १६, २१, ३६, ४०,

५१, ५६, ७०, १२७,

१६०, ४०९, ४४०, ४४८,

कहाँ पुगेपछि ३१७, को

उद्देश्य गरी २३४, को

धर्मकायलाई देखे ३८८,

को धर्म सु-आख्यात छ

१४७, १४८, ३९९, ४००,

४४१, ४४४, ४५०, को

श्रावकसङ्घ ३५६, ३५७,

को श्रावकसङ्घ सुप्रतिपन्न

छ १४७, १४८, ४४२,

४४४, ४४७, को शरणमा

पर्छु २८९, को सम्मुखबाट

२५८, प्रति फन् बढी

अभिप्रसन्न हुनेछन् १६१,

पानी पिउनु होस् ३००,

बुद्ध ४०४, ४३४, बुद्धले

२६६, २७८, लाई १६२,

२९१, ३०१, लाई अभि-

वादन गरी ५६, २५३,

२५९, ३१८, ३५५, ४०९,

- लाई प्रत्युत्तर दिए ४४१,
लाई महादान दिनथाले
२३५, लाई यस्तो भने
२५३, लाई यस्तो भन्नु-
भयो ३००, ले ७, २५,
२६, ४२, ५१, १६२,
२७३, २८०, ३०८, ३५५,
एक भिक्षुलाई १६१, ले
पानी पिउनुभयो ३००, ले
यस्तो भन्नुभयो ७२, यहाँ
बस्नुहोस् १९१, सम्यक्-
सम्बुद्ध हुनुहुन्छ १२, हुनु-
हुन्छ ४४१, हुनुभएको
दिशातिर खुट्टापार्ने १३४
- भगवतो २०७
भगिनी रक्षिता २८२
भगिनीवाइले सम्बोधन गरेका हुन्
४१७
भस्म पार्नेछु ९४
भस्मपार्न सक्लान् के ? ९४
भरणपोषण गर्छ ४६
भवरागसंयोजन १२२
भवान्त्रवबाट पनि विमुक्त हुन्छ
१७३
भाग लगाएको हुन्छ १४८, १४९
- भार्गव २०७, २१०
भाँडाको कान समाति ८३
भाँडाको मोलभन्दा कम २०६
भाँडोबाट तिहुन लिनुभई २०८
भाँडोबाट भात फिक्नुभई २०८
भाँडाहरू पखाल्नकोनिमित्त १९
भात १५३, को कारणले गर्दा
२२२, को हण्डी फुट्यो
६८, फिक्नुभई २०७,
फिकी २०८, देऊ ६५,
पकाई २०७, पाकिसकेको
छ ३६६
- भ्रातृरक्षिता २८२, २८६
भार्यालाई भने ४०२
भालुमृगादि ३६६, हल्लाई २२२,
हल्लाई धपाउँथ्यो २२२
भावनाहरूमध्ये श्रेष्ठ भावना कुन
हो ? २४२
भाषणलाई अभिनन्दन गरी २१६
भित्री कामकाज ४४
भिक्षाटन् जानुहुन्थ्यो २३४
भिक्षा मागेर भए पनि दिन्छन्
३३४
भिक्षु ५२, सङ्घको नायक बन्ने
कुविचार २३७

भिक्षुणी ५२

भुइ खन्दैनन् २०५

भुकेर २२२

भुक्दै उ जान्थ्यो २२२

भुक्दै बसिरह्यो २२३

भूकम्प हुन्छ ४०४

भूतवादी हुन्छ २४

भूरिप्रज्ञा भनेको १२३

भूरिप्राज्ञ १२३

भेदभिन्न गराएका होलान् ५६

भेरी छाडेर पेट बजाउने कैं १७७

भैहाल्यो यो कुरा छाडी देऊ ३१९,
३२१

भोक-प्यासलाई सहन गर्न संक्दैन्न
६६

भोक र प्यासले पीडित थिए २१८

भोगसम्पत्तिको आयलाई ३४६

भोगसम्पत्तिको व्ययलाई ३४६

भोगसम्पत्ति त्यागी १७०

भोजनको समय भयो २०१

भोजनको हण्डी फुट्यो १२५

भोजन गराई ३२३

भोजन गरी ३०६

भोजनपछि मात्र ३०६

भोजन सेवन गर्दा ४२९

भोजनमा जाने पालो आएको थियो

१५०

भोजन तयार छ २०१

भोजन पस्काउने छन् १५५

भोजनमात्र दानदिनाको कारणले
३२

भोजनहरू पनि दिए २२९

भोजनहरू दिन चाहन्थे १५२

भोलिकोनिमित्त मेरो भोजन २९१

भोलिको भोजनको लागि १५४

म

म कुशीनगरमा जानेछु २९७

मटर २०५, को पोको २०५

मणिका १८, भन्ने विदद्या छ १६७

मतवालनी ४५

मतस्समंसं २९२, २९३

मन्त्रसोधन कार्य गर्दथे ३४

मदप्रमाद गरी ३२०

मदघपान सेवन नगर्नु ४३१

मदघपान सेवन नगराउनु ४३१

मदिरा-ब्यापार ४३३

मध्यकल्याण १७, १८, १९, १७०

मध्यम खेत १७

मध्याह्न समयमा ८०

मधु २३२

मधुर धर्मोपदेश सुनाउनुभयो २३२	मरणपछि ५
मनकर्म ७५, ७६, ७९, ८९, भनी भन्नुहुन्छ त ? ७९, भिन्ने ७७, लाई महासावदघतर भनी भन्दछु ७७	मरण भएपछि ३, ४ मरेकालाई स्वर्ग पुऱ्याउन सक्छन् ७ मरेकाको मासु २९२ मरेकोलाई हिंड्न लगाउँछन् १२ मल्लहरूको २७३ म क्लान्त छु ३०१, ३०२ मलाईमात्र दानदेऊ ९९ मसँग नसोध १ मसँग यो कुरा नसोध ३, ४, ३१९ मसानमा फालिराखेको ३३९ महत्फलतर ३०६ महत्फलदायी हुन्छ २५९, २६० महाआर्यवंश ३९९ महाकोलाहल हुनेछ २९८ महानगरहरूमध्ये २५६ महानदीको तीरमा बसेकोछु ३६७ महानिगण्ठको कुरा अनैर्याणिक रहेछ ९० महानिगण्ठको दर्शनार्थ जाऊँ ८० महानिगण्ठलाई ७४ महानिसंस २५९, २६०, तर ३०६ महानुभावसम्पन्न श्रमण ३० महापरिनिर्वाण हुने दिनमा ३०७ महापरिनिर्वाण पनि हुनुभयो २७४ महाप्रज्ञा भनेको १२३
मन खिन्न भएको थियो १५०	
मनद्वारा तीनप्रकारले शुद्धि हुइन्छ २८५, २८७, २८८	
मनद्वारा तीनप्रकारले अशुद्धि हुइन्छ २८४	
मन-दण्ड ७२, ८१, मा राख्छन् ९२, लाई ठूलोछ भन्ने के मित्तार ८७	
मनदुश्चरित ३७८	
मनधातु छ २४८	
मनपर्ने रूप पनि छ २४६	
मनविज्ञान पनि छ २४८	
मनःविज्ञेय धर्महरू १२९, १३१	
मनसत्व भन्ने देवलोक छ ८९	
मनाप १०२, १२७	
मनुष्यहरूमध्ये कसैले पनि २९४	
मनुष्यहरू सहित देवताहरू ११३	
मनोमय ऋद्धि २६२, २६३	
मनोमयकाय अभिनिर्वाण गर्नको- निमित्त १७२	
मनोमय कायरूप निर्मित गर्छ १७२	

महाप्राज्ञ १२३	माटो ३७१
महान्द्रह्या १७८, १७९, लाई यस्तो भने १७९, १८०, ले १७९, १८०, १८१	मातृघात ७७
महाभूतको खोजीगर्ने एक भिक्षु १७४	मातृपोषक ४३८, हस्तीराज भएको बेलामा १०२
महामुनि ३८८	मातृरक्षिता २८२
महायज्ञ जस्तै २६८, २७०	माथितिर उठ्छ १४
महाविहारहरू बनाउन लगाए २३३	मानशल्य ३१४
महासावदथ भनी भन्दैनन् ९२	मानसंयोजन १२२
महासावदथ हुन्छ ९२	मानिसहरू भनेका बाँगा हुन्छन् २२३
महासावदथतर ७७, ८७, ९३, ९५, भन्दछन् त ? ७३	मामाकी छोरो ४३६
महासुदर्शन-यज्ञ १०१	मायावी छन् १०८, १०९
मार्गजिन ३१२, ३१४	मारकाटमा तत्पर २८२
मार्गजीवि ३१२, ३१३, ३१४	मार-वादलाई खण्डन गरी ३९३
मार्गदूषक ३१२, ३१३	मारसहित ११३, २९५
मार्गदेशक ३१२, ३१५	मारिदिन्छन् ४, ५
मार्गब्रह्मचर्य ३९०	मालाकार १२४
मार्गसुख ४१९	माला नलगाउनु ४३१
माऊको दलानमा १११	मालागन्ध विलेपन २६०, २६९, धारण गर्ने ३९९
माऊको द्वारशालामा ११०	मात्सर्यमल ४५१, रहित भएको चेतना लिई १४७
माऊको दलान हो त्यहाँ गए १११	मासु २९३, को एउटै थूपो ९३, ९४
माटाका भाँडाहरू २०५	मांसचक्षु ३८८

मांस-ब्यापार ४३३

मिच्छादिदृक्कस ५

मिठाइहरू १५२, १५३, १५४,
१५५, १५६, थिए १५३,
राखौं १५५मिथ्यादृष्टिक १२, १३, ३२०,
हुन्छ २८४

मिथ्याचरण गर्ने हुन्छ २८६

मुस्काउनाको कारण १९०

मुस्काउनाको के कारण र के प्रत्यय
हो ? १९०

मुस्काउनु भएको कुरा १८९

मुख तलतिर पारी १५६

मुखर ३३९, ३४०, हुन्न ३३९,
३४१मुट्टीहात उँचाइ भएका खाटहरू
४१८मुण्डक श्रमणको दर्शनले के फल
हुन्छ र १९२, १९३

मुगी २०५, को पोको २०५

मुक्त्यागी हुन्छ १४७

मुदिता सहगतचित्त फैलाई ३३१

मुसाको बथान देख्यो ४०७

मुसाको योनिमा जन्मिनु भएको

थियो ४०७

मुसा समाती उसले खान्थ्यो ४०७

मुसाहरू फर्केर जाने बेलामा ४०७

मुसलधारा पानी पनि पर्दछ ३४८

मुसुक्क हास्तुभयो १८७, १८८

मुसुक्क हास्तुभएको थियो १८८

मूगाको आसन ४१६

मूगाको शस्त्र ४१६

मृगहरूकोनिमित्त ४३९

मृतक शरीरका हाडहरू २९

स्मृति इन्द्रिय २३९

स्मृतिमान् आराधक बन्नसक्छ ४५०

स्मृतिमान्भई २७

स्मृतिमान् हुन्छ ३३९, ३४१

स्मृतिसम्प्रजन्यताद्वारा २९५, २९६

स्मृतिसम्प्रजन्यभई ३०३

स्मृतिहीन ३३९, ३४०

मृत्युपछि १२, ३१८, ३१९, ३२०

मृत्युमार १२०

मृदु १०४

मृषावादको निन्दागर्नु भएको छ
२६

मृषावादबाट अलग रहन्छ ३४९

मृषावादी १२

मेघ गर्जेको आवाज सुन्दै ३६१

मेरा कुमारीहरू पतिकुलमा जाँदैछन्

य

४२

मेरा साथी १९६, १९८

यस्तो तिम्नो चित्त छ १६६, १६७

मेरै त्राण १७, १८, १९

यस्तो तिम्नो मन छ १६६, १६७

मेरै द्वीप १८, १९

यस आत्मभावलाई कुटी भनिएको

मेरै बुद्ध हो, मेरै धर्म हो २३७

हो ३७१

मेरै शरणमा बस्दछन् १७, १८,

यस आत्मभावलाई शरीर भनी

१९

भन्दछन् ३७१

मेरै सहारा १७, १८, १९

यसरी तर्कना गर १६८

मेरो कुटी विवृत्त छ ३६७, ३७२,

यसरी तर्कना नगर १६८

३७३

यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन्

मेरो गर्भवास पनि छैन ३८५

१२७, १३०, १३१

मेलमिलापमा आनन्दमान्ने २८७

यसै जीवनमा परिनिर्वाण हुन्छन्

मैत्रीचित्त २७, फौलाई २७, विमुक्त

१२७, १२८, १२९

३३०

यसै जीवनमा सुख हुन्छ ३४४

मैत्रीसहगतचित्त ३३०

यसै जीवनमा हित ३४४

मैथुनब्रह्मचर्य १७०

यज्ञको फल छ २८७

मैथुनविरति ब्रह्मचर्य ३९०

यज्ञको फल छैन २८५

मैले पनि काममिथ्याचार गरेको छु

यज्ञको महत्ताको बारेमा २४०

२५

यागु देऊ ६५

मैले पनि प्राणीहत्या गरेको छु १४

याचकपात्र ३४९, भई ४५१

मोघपुरुष हो ६६

यान २६०, २६९

मोह ११९

युद्धमा मर्छ १

मोहशल्य ३१४

युद्धमा मरेर स्वर्गमा पुगिन्छ १

मौन-प्रतिपदा ३९९

यो आत्मभावरूपी कुटीमा ३७२

यो आस्रव हो १७३
 यो कुरा छाडिदेऊ ४, ३१९
 यो कुरा मसँग नसोध ३२१
 यो दुःख हो १७३
 यो दुःखसमुदय हो १७३
 यो लोक छ २८७
 यो लोक छैन २८५
 यो शरीररूपी कुटीमा ३७२

र

रक्तपाणी रञ्जितकार ११४, पुत्र
 ११५, पुत्रले ११५
 रगत बहने २९५
 रङ्गमञ्चमा १३८, ३१९, ३२०,
 ३२१
 रगत वमन गरे १२५
 रङ्गले समात्छ १०४
 रङ्गाउन चाहन्छु ११४, ११५
 रङ्गाउन योग्यछ ११५
 रजनीय १२७
 रजपथ छ १४५
 रञ्जित हुने भएकोले राजा ४१५
 रथ ३७०, हरू ल्याई ४०६, सजा-
 उन लगाई १९९
 रमाइलो पाछ ३१८, ३१९, ३२१

रश्मी १८९, फैलाउनु भयो ३८६
 रसायन २९३
 रक्षा गरेको हुन्छ ३४५
 रक्षा गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन ३८०
 राग प्रहीण भएको हुन्छ २५४
 राग प्रहीण भएको हुन्छ २५३
 रागशत्य ३१४
 राजा उदेन २४४, २५१
 राजकन्याले २०३
 राजाको कारणबाट ३२
 राजातिर खुट्टापार्ने १३४
 राजातिर खुट्टापारी सुते १३४
 राजातिर खुट्टा पारेर सुत्दा १३४
 राजा वंश्रवण कुवेर ४१५
 रजाले हरण गर्न नसक्नु ३४५
 रात ४३१, को प्रत्यूष समयमा ६५
 राता धानका चामलहरू २१५
 रातो धान २००
 राम्ररी मनमा सोच ९३, ९४, ९६
 राम्ररी मनमा सोचेर बताऊ ९३,
 ९६
 राम्ररी सोचविचार गरेर मात्र ९७
 राम्ररी जानी बुझी गर ९७
 रिस उठ्दा मुख विकृत पाछ ३६९
 रुख काट्न लगाएका थिए २३९
 रुखको ठूलो शाखा २७८

रुखको शाखाको कापबाट २२८
 रुखमनि राखेर आएँ २२०
 रुखमनि स्याउलामा सुताइदिए
 २१९
 रुनथाले ३२०
 रुपैयाँ गन्दा ६४
 रूपकायलाई पनि देखे ३८८
 रूपसंज्ञाहरूलाई अतिक्रमण गरी
 ३३१
 रोएको होइन ५
 रोग हुँदाहुँदै २९८
 रोगीहुने बेलामा ४५
 रोगीहुनेको बलाबल ४५

ल

लज्जालु १७०
 लज्जीभई २८६
 लट्टी १४१
 वलान्त छु ३०१, ३०२
 ग्लानप्रत्यय ४३०
 लामखुट्टेहरू ३७४
 लामो लामो राँ भएको ८२
 लिउन लगाउन लगाउँदा २३९
 क्लेशमार १२०
 क्लेशरूपी ढकनी ३७२
 क्लेशरूपी पानी ३७१

लेट्न चाहन्छु ३०१, ३०२
 लोकमा उत्पन्न हुन्छन् २५
 लोकविद् २५, १६८, ४४१
 लोकमा बुद्ध उत्पन्न हुनु भएको छ
 २३०, २३१, २३३
 लोकवासीकानिमित्त पुण्यक्षेत्र
 समान ४००, छ १४७
 लोकोत्तर ३९८, ३९९, अर्थ प्रकाश
 पार्ने ३९८, चक्षुले ३८८
 लोभ गर्ने हुन्छ २८४
 लोमहर्षण मात्र गर्नसक्ने प्रीति
 २०९
 लोहितपाणी २८२
 लौकिक चक्षुद्वारा ३८८

व

वचनकर्म ७५, ७६, भिन्नै ७७,
 भनिएको हो ७६
 वचन तीरले प्रहार गर्दै ४२०
 वचन-दण्ड ७२, पनि अचित्तक
 हुन्छ ७३, द्वारा त्यस्तो
 हुन सक्दैन ९०, भन्दा
 मन
 वचनद्वारा चारप्रकारले अशुद्धि
 हुइन्छ २८३, २८४

वचनद्वारा चारप्रकारले शुद्धि हुइन्छ २८५, २८६, २८७	२०१, गर्ने स्वीकार गरि- सकेको छु २०२
वचन दुश्चरित ३७८	वर्षावासिक भोजनहरू ४०५
वट्टक चराले २१४	वहाँ भगवान् अरहत् हुनुहुन्छ १४७, १४८, ३४८, ३५६, ३९९, ४००, ४४१, ४४३, ४४६, ४५०
वस्त्र २६०, २६९, को एक छेउमा समाती २२३	वाद आरोप लगाउने छु ८३
व्यभिचार गर्छन् २२	वादले वादलाई ८२, ८३
वस्मिक ३७०	वादशील तीर्थीयहरू ४२०
वयोवृद्ध बुढो ११३	वादशील वृद्ध ब्राह्मणहरू ४२०
वंसकलिर २९३	वादारोपण ८, गर ३०, ८४, ८५
वर्षको चारमहीनासम्म ३५९	वायु १७१, १७४, १७५, १७७, १७८, १७९, १८२, १८३
वर्षादको आवाज सुनी ३८७	वालक ठूलो नभएसम्म पर्खनुहोस् ४०२
वर्षादको समयमा ३५९	
वर्षाद् समय नगिच आइपुगेपछि ३६०	
वर्षावास २०२, ४४८, को समय थियो ४८, गर्नकोनिमित्त २१६, बस्न जानेछु ४४८, बस्नकोनिमित्त गए ४४८, बसिसकेपछि ५१, गरि- रहनु भएका ४३९, पछि- को कार्तिक महीना ४३२, भिन्नका तीन महीना ४३२, सिद्धिएपछि ५२, गर्न स्वीकार गर्नुहोस्	वालकलाई यहीं छाडेर जानुप-यो २१९ वालक देखेर २२६ वालकविना म जिउन सकिदैन २२० वालक बीचबाटैमा म-यो २२० वासना आउँछ १४६ वाह २१५ विकाल भोजन ४२८, नगर्नु ४३१, विरता ४१६

विकाल भनिएको हो ४२८	विनाश होउन् ४
विकालमा विचरण नगर ४२७	विनिपात १३
विकुब्बन ऋद्धि २६१, २६३	विनिपातिका २६५
विकुर्वण ऋद्धि देखाई १६९	विपचित्तञ्जू १२६
विगतमोही ११९	विपश्यना ध्यानहरू गरी ४०३
विचिकित्स-संयोजन २०६	विपाक-ऋद्धि २६१
विजित-विजयी १२०	विपाकदुःख १२०
विजेता १७८, १७९, १८०	विस्फार-ऋद्धि २६३
वितर्क र विचारयुक्त १७१	विमुक्तचित्त ३२८, भनी जान्दछु १७२
वितर्क विचारलाई शान्तपारी ३२८	विमुक्त भएँ भन्ने १७४
वितर्कविचार रहित ३२८	विमुक्त हुन्छ ३२६, ३२७
वित्तूपकरणहरू २८२	विरज वीतमल १०४, धर्मचक्षु १०४
विदद्याचरण ४५०, सम्पन्न २५, १६८, ३५६, ४४१, ४५०	विरागसंज्ञी भई ३५७
विदद्याधरहरू २६६	विरामी हुँदा ३५३
विदद्यामय-ऋद्धि २६५	विरेचित हुनुभएका २९७
विदद्यालाभी धर्मको उपदेश ३५१	विविधाकारले बस्ने हामीहरूले ४३९
विदद्यालाभी धर्महरू ३५७, को ३५७	विवाहमङ्गलको ठूलो कार्यक्रम थियो ४१
विदितधर्मी भई १०४	विशिष्टरूपले (अवेचचप्पसादेन) १४७, प्रसन्नछौँ १४८, प्रसन्न भएको हुन्छ ४४१, ४४२, ४४३, ४४६,
विध्वंश १६१, पार्न खोजेको होइन १६१, १६२, १६३	
विनाशका कारणहरू ३४७	
विनाशकोनिमित्त चारिका गर्नुहुन्छ ३१	

प्रसन्नभई ४२२, ४४१,

प्रसन्न भएर ४४३, ४४४

विशिष्ट प्रसन्नताले ३५६, सम्पन्न
४४७

विशुद्ध दिव्यचक्षुद्वारा १७३

विश्राम गरी ३०२

विहार पनि बनाइदिए ३२३

विहार बनाएका थिए ४८, ५१

विहार बनाएको हुन्छ ५२

विहार बाहिरको दलानमा १५६

विज्ञप्रशंसित ३५६, ४००, ४४३,
४४५

विज्ञपुरुषद्वारा बोधनीय छ ३९९

विज्ञानन्त्यायतन २३२

वीतद्वेषी ३०६

वीतमल १०४

वीतमोही ३०६

वीतरागी ३०६

वीर्यवान् आराधक बल्लसक्छ ४५०

वृद्धब्राह्मणहरू ४२०

वृषभ ३८३, ले बन्धनलाई चुँडाले
जस्तै ३८५

वेणी बनाउने ४४

वेदना भएको थियो २९५

वेलाम-महायज्ञ १०१

वेस्सन्तर-महायज्ञ १०१

वैशारदद्य १०४

श

शक्रसम्पत्ति १०१

शंख जस्तै सफागरी १७०

शंख बजाई २७, २८

शंख बजाउने बलवान् पुरुषले २७,
२८

शस्त्र त्यागी २८६

शस्त्र-व्यापार ४३३

शस्त्र रहित १७०

शब्दहरू मुन्छ १७२

शयनासन ४२९, ४३०

शय्याहरू ३०३

शरणमा पर्छुँ ९६, ९८, ९९

शरणमा पर्दछौँ ३८८, ३८९

शरीरछाडी मरणपछि १२, १३

शरीरछाडी मृत्युपछि ४, ३२०,
३२१

शरीरद्वारा वशमाराच्छ १६४

शरीरमा ३०१

शाक्यकुलमा जन्मेका थिए ४३५

शाक्यपुत्र थिए ४३४

शास्ता ३८८, आइपुग्नुभयो भन्ने खबर २३४, लाई आउनु हुन खबर पठाए २३३, कै समिपमा उनीहरू गए २३१, प्रति शंका गर्छ १२०, लाई भोजन गराउन चाहन्छु २३५, लेट्नुभयो ३०५	शीलको कुरा १०१ शील जस्तो प्रतिष्ठा १०२ शीलपालन गरेको थिएँ १०२ शील भनेको १०१, मेरो वंश हो १०१, रूपी अलङ्कारले १०२ शीलवान् २०५, ३५०, आराधक बन्नसक्छ ४४९
शारीरिक बलहरू ३०२ शारीरिक शक्ति ३०१ शाश्वत र उच्छेद १३६ शासन-ब्रह्मचर्य ३९० शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा असम्भव छ ८४ शिष्यत्वमा जालान् भन्ने कुरा सम्भव छैन १०७ शिक्षमाणा ५२ शिक्षापद नियमहरूको सिमाना छैन २१० शिक्षा प्रति शंका गर्छ १२० शीतबाट बचनकोनिमित्त ४२९ शीतल हटाउनकोनिमित्त ४२९ शीरको केश १९५ शीर निहुःयाई १५६ शीलकथा १००, को लगत्तै पछि १०२	शीलसम्पदा ३४८, ३४९ शुद्ध ब्रह्मचारी हुन्छ २३८ शुद्धवस्त्रमा १०४ शुद्धहात लिई ४५१ शुद्धहात हुन्छ १४७ शुद्धि हुन्छ २८२ शुद्धिहरू २७३, २७७, २८१, बताउँछन् २८१ शून्य प्रति संयुक्त भएका सूत्रहरू ३९८, ३९९ शैलमय पात्रमा ३११ शैक्षभूमिमै बसेर ४०१ शैक्षभूमिमै रहेर प्रतिसम्भवा-ज्ञान ६९ श्र श्रद्धापूर्वक घरमा बस्ने ३५०

अद्भ्यालु गृहपति १५०

अद्भ्यावान् ३५०

अद्भ्यासम्पदा ३४८

अमण गौतम ३०, ८२, कहाँ गई
८४, का गुणहरू १२४,
को शिष्यत्वमा ८५, को
शिष्यत्वमा गइसके १०६,
१०७, लाई ८२, ८३, ले
३१, मायावी छन् ८४,
१०८, माथि वाव आरोप
८२

अमणधर्म ३८९, पालन गरी १९८,
ब्रह्मचर्य ३९०

अमण ब्राह्मणहरू ४३

अमणहरूमध्ये श्रेष्ठ अमण कुन
हो ? २४२

आमणेर ५२

आमणोरी ५२

आवक ४२८, सङ्घ सुप्रतिपन्न छ
४००, हरू कसरी असल
हुन्छन् ? ४१२

श्रुतवान् ३१५, आवकले ८१, ८२,
८७

श्रोतधातु छ २४७

श्रोतधातुद्वारा १७२

श्रोतविज्ञान पनि छ २४७

श्रोतविज्ञेय शब्दहरू १२८, १३०

स

स-उपादिशेष ३०७

सत्कायदृष्टि-संयोजन २०६

सत्कार ४३

सकृदागामीफल १०४

सकृदागामी हुन् १३७

सखर २०५, २१५, २३२

संग्राममा ३, ४, ५

स्वर्गकथा १००, १०२, द्वारा प्रलो-

भन गरी १०३

स्वर्गको कुरा १०२

स्वर्गमा पनि पठाउँछन् १२

स्वर्गलोकमा उत्पन्न हुन्छ १

स्वर्गलोकमा उत्पन्न होओस् १२

सङ्गीतिकारहरूले ३८६

सङ्घ उपस्थाक थिए ४८

सङ्घको उद्देश्य गरी ५१, ५२

सङ्घको ऋगडा टुंगियो कि टुंगि-
एको छैन ? २४०

सङ्घगुण ४४२

सङ्घ प्रति शंका गर्छ १२०

सङ्घभेद ७८	संस्थागारमा २७३
सङ्घमा दानदेऊ ३३७, ३४१	सन्दर्शित १५४, १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
सङ्घमा दानदिने छु ३३६, ३४१	स्वदार सन्तुष्टि ब्रह्मचर्य ३९०
सङ्घमा बस्ने भिक्षु कसरी आराम- साथ बस्नसक्छ ? २३८	स्वदार सन्तोषी स्त्रोतापन्न १३७
सङ्घाटी १९०, पट्याई बिच्छ्याइ- देऊ ३०१	सद्वेषी ३०६
स्वच्छ १७२	सन्देह ३७०
सन्तपित ३३५	सन्ध्या समयमा ३१२
सप्तत्रिंश बोधिपक्षीय धर्म ४२१	सनपाट-कूडा ८३
सप्तबोधयङ्ग सुख २४४	सनपाटलाई पानीमा डुबाई ८३
सप्तम बुद्ध १२२	सम्प्रतिष्ठित १५४, १९६, १९७, १९९, २९१, २९५
सत्रजनाको सहायक मण्डल ६३	सम्पराय ४१३
सत्त्वद्वारा शून्य देखाएका सूत्रहरू ३९८	सम्प्रलापलाई त्यागी २८७
सत्त्व-व्यापार ४३३	सम्प्रलापी हुन्छ २८४
सत्त्वहरू मारियुन् ४	सम्प्रवारण ३३५
सत्यमा बसी छलफल गर्नेछु ८८, ८९	सम्प्रर्षित २९५
सत्यमा बसी छलफल गर्छौं भने ८८	संप्रज्ञानी भई २७
सत्य बोल्ने २८७	सब्रह्मचारी प्रतिकोप गर्छ १२०
सप्ताहभरमै फर्केर आउनुपर्छ ५३	सम्बाध हो १४६
सप्ताहसम्मको लागि ५३	सम्बाध भन्दा पनि सम्बाधतर १४६
सन्तोषलाग्छ १४४	सम्बाध भन्दा पनि अर्को सम्बाध छ १४५
	सम्बाधतर १४५

सम्बोधि परायण ४४६, ४४७, हुन्छ १४७, १४८	समानफल ३०६, का ३०६, का थिए ३०६
सभाको बीचमा २८३, २८६, ४३१	समुत्तेजित १५४, १९६, १९७, १९९, २००, २९१, २९५
समन्तचक्षु ३८८, भएका ३२६	समुद्रमा गए १८२
समन्त्रिंश पारमीहरू ३२६	समृद्ध ९३
समथविपश्यना ३२७, ४४१	समोही ३०६
समयको हिसाबले २२, २३	स्वयं जात वन ४०
समय धेरै हुन्छ २३	स्वयं प्राप्त गर्नु भएको १०४
समयहरूमध्ये २२, २३, २४	स्वयं साक्षात्कार गरी बताएका १६४
सम्यक्सम्बुद्ध २५, आउँदै हुनुहुन्छ १३९, हुनुहुन्छ १४७, ३४८, ४४१	स्वयं साक्षात्कार गर्नु भएको धर्मोप- देश १७०
सम्यक्सम्बुद्धत्व लाभ गरे ३०७	स्वयम्भूजानद्वारा १०४
सम्यक् दृष्टिक १३, हुन्छ १४	संयमले वैर संचय हुन्न ३०९
समापत्ति बलद्वारा २९६	संयोजन दशवटा छन् १२२
समापत्ति समानता ३०७	सरागचित्त भनी १७२
समापत्तिहरू ३०७	सरागी ३०६
समाधि इन्द्रिय २३९	सराफी काम ६४
समाहितचित्त भएपछि १७२, १७३	सलाक भोजन ३५९, ४०५
समाधिष्ठ हुन्छ ४४५	सलाक यागु ४०५
समाधि विस्फार-ऋद्धि २६३, २६४	संक्लिष्टता १०४
समाधि संवर्तनिक ३५६, ४००, ४४३, ४४५, ४४७	सर्वज्ञ ज्ञानको नोकर थिएँ ३८२
समान जीविका ३४४, ३४६	सवारी चलाउने कामको व्यवस्था १३४

श्वितर्क सविचार ३२७	सात बोज्झङ्ग ४२१
संविधान गर्नमा सक्षम हुन्छ ३४५	सात महीनासम्म ३७९
संविभाजनमा रतभई ४५१	सात वर्षसम्म ३७९
संवेग जनाउनकोनिमित्त ३०२	सातवटी छोरीहरू ४०५
संवेगनीय ढंगले २७८	७०० योजनको बाटो काटी ३६१,
सञ्चैतिर २७	३६७
ससंस्कारिक र असंस्कारिक १८८	सात हप्तासम्म ३०७
सशोक ९३	सांदृष्टिक छ ३५६, ४५०
सहन नसकी १२५	साधु ८१
सहन सबदैन्थे ४०४	स्वाधीन ४००
संहरिमधन ३६५	सापेक्षी भई दानदिन्छ २६०, २६७,
सहेतुक क्रियाचित्त १८८	२६८, २६९
स्वागतसत्कारलाई सहन नसकी	सामुक्कंसिका १०४
१२५	सामुद्रिक व्यापारीहरू १८२
सांख्य २७४	सारथी ३१०
साठीलाख १०३	स्थालमाथि आशंका गरी ४०७
साँढे बाह्रशय भकारीहरू ४१७	स्थालले ४०७
साणधोविकं ८३	साक्षीकोनिमित्त बोलाएर लगी
सातकिशिमका दानका कुराहरूको	२८३
बारेमा २५७	सिकर्मी १३८
सातजना छोराहरू ४०५	सितंपात्वाकासि १८७
स्वातन्त्र्य ३५६	सिम्मलको भुवा जरतै १४६
सातपटकसम्म ४०५, मार्नको-	सिंहशय्या ३०६, गरी ३०३
निमित्त प्रयत्न गर्दा पनि	सिमासम्मत गर्छ ६७
२२६, सातपटकसम्म मार्न	सु-आख्यात छ ३५६
नसकेका कुराहरू २२६	

सुकृत्य दुष्कृत्यको फल छ २८७

सुकृत्य दुष्कृत्यको फल छैन २८५

सुकेका हलका काठहरू ९२

सुखहरूमध्ये श्रेष्ठ सुख कुन हो ?
२४२

सुगत २५, १६८, ३८९, ३९०,
४४१

सुगति स्वर्गलोकमा १२

सुगति दुर्गतिमा १७३

सुगन्ध नलगाउन् ४३१

सुगन्धको बट्टाको विक्रो १४६

सुगुरको मासु २९१

सुगुरको प्रवर्त मासु हो २९२

सुगुर जस्तै कराएका थिए २७७

सुगुर मान्ने २७६

सुटुक्क लिएर २७४

सुन्दरतर तथा प्रणीततर १७७

सुन्दर भोजन १५०

सुदर्शन शीर ४१५

सुदस्सन कुम्भो ४१५

सुदान्त ३७८

सुनका भाँडाहरूमा २७४, ३११

सुनका भाँडाहरू राखेका थिए ३११

सुनको भाँडो २७४

सुनचाँदी प्रहण गर्ने ३९९

सुनचाँदी सेवन गर्छौं ३४४

सुत्त पनि सकेनन् १५५

सु-प्रतिपन्न छ ३५७

सुराधूर्तत ३४७, ले ८३, हुन्न ३४८

सुवर्णकार पुत्र २७२, २७७, २८०,
चुन्द २९०

सुवर्ण दुर्वर्ण १७३

सुशील्य २५०, २५४, सुशील्य २५३

सूकरमद्व २९१, २९२, २९३,

२९४, २९५, का साथ

२७७, को कारणले भएको

होइन २९५, २९७, भने-

को २९२, पचाउन सक्ने

छैन २९४, सहित भोजन

२७४

सूत्रहरू ३९८

सूप १५३, हरू २००

सूर्यलाई नमस्कार गर २८१

सूर्यलाई नमस्कार गरे ता पनि
२८८

सूर्यलाई नमस्कार गरी बसिरहेको
४०७

सूर्योदय हुनुञ्जेलसम्म सुतिरहुनु
हुन्न ४३

सोचविचार गरी प्राणीहत्यालाई
त्याछ २६

सोमनस्सूपविचार-दान २७१

स्रोतापत्तिका अङ्गहरू ४००, ४३४,
४३८, ४४०

स्रोतापत्ति अङ्गका कुराहरू ३५१

स्रोतापत्ति अङ्गहरूका बारेमा ३५६

स्रोतापत्ति अङ्गहरूमा ३५७

स्रोतापत्तिका चार अङ्गहरूको
बारेमा ३९५

स्रोतापत्ति फल १०४, १०५, प्राप्त
गरेका थिए २७२, मा
प्रतिष्ठित हुने छन् ७४,
साक्षात्कार गरेका थिए
६९, साक्षात्कार गरे
३८६, को व्याकरण गर्‍यो
४००

स्रोतापन्न मार्गको माध्यमद्वारा
३८९

स्रोतापन्न भइसके पछि २७३

स्रोतापन्न भएका थिए २९०

स्रोतापन्न हुन्छ ४३४, ४३८, ४४६,
४४७

स्रोतापन्न हुनेको चार लक्षणहरू
१४८

सौमनस्य उत्पन्न हुन्छ २६८, २६९,
२७०

सौमनस्य तथा दौर्मनस्यलाई ३२९

सौमनस्य सहगतचित्त १८९

सौमनस्य हुन्छ १४४

सौम्य जोतिपाल १९६

ह

हँसाउँछ ३१८, ३१९, ३२१

हवनको फल छ २८७

हवनको फल छैन २८५

हरिया घाँसहरू छोए ता पनि २८८
हाड ३७१

हात जोर्छ १४

हात समाती एक छेउमा लगी १८०

हात्ती ८३, १४५, ४१८, को पनि

रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ १४६,

बल ३०२, मा १४५, लाई

४१४, लाई रक्षा गर्नुपर्ने

हुन्छ १४६, ले १४६, ले

कुहिएको लतालाई चूडाले

जस्तै ३८५

हानी नोक्सानी हुने हेतु प्रत्ययहरू

आठवटा छन् ३२

हामी गृही कामभोगी हौं ३४३

हामीलाई प्रव्रज्या दिनुहोस् ३९१
 हामीहरूको नजिक हुनुहुन्छ १४३,
 १४४
 हामीहरूकोनिमित्त ठूलो लाभ हो
 ३८८

हामीहरूबाट टाढा हुनुहुन्छ १४३
 हाम्रो रथमा आउनुहोस् ४०६
 हावा बाहेक अरु केही खान्न ४०७
 हाँसो भनेको १८८
 हित बोल्ने २८७
 हितानुकम्पी भई बस्छ १७०
 हिरोत्तप-दान २७१
 हीन प्रणीत १७३
 हृदय पोल्छ ३६९
 होच्याउँछ २८४

क्षणिका-प्रोति २०९
 क्षमनीय र यापनीय छ ? ३५५
 क्षमनीय र यापनीय छैन ३५५

क्षीर भोजन गराउँदा ३०६
 क्षीर भोजन गरेर ३०७
 क्षुद्रक-प्राणीहरू ९१

ज्ञ

ज्ञातिपरिवारहरू त्यागी १७०
 ज्ञातिरक्षिता २८२
 ज्ञातिहरूको बीचमा २८३

ज्ञानचक्षु ३८८, पाँचप्रकारका छन्
 ३८८

ज्ञान दर्शनार्थकोनिमित्त चित्त
 ङुकाउँछ १७१

ज्ञानबलले बलवान् १२२

ज्ञानलाई फंलाउन सक्ने ऋद्धि
 २६३

ज्ञानवादी २७९

ज्ञानविस्फार-ऋद्धि २६३

ज्ञानसम्प्रयुक्त चित्तद्वारा १८९

ज्ञेयधर्महरू ४१३, लाई ३२६

गाथा - सूची

अकथङ्कथिस्स तुसितस्स ११७	आमन्तयि चुन्दकं नाम भिक्खुं ३०४
अक्कोधनो विगतखिलोहमस्मि ३६७	आहुनेय्यस्स यक्खस्स ११९
अज्जत्त चिन्ती न मनो बहिद्धा ४२३	इसिसत्तमस्स अकुहस्स ११८
अट्टिकङ्कलकुटी चेसा ३७१	उट्टाता कम्मघेय्येसु ३४९
अत्तवेतनभतोहमस्मि ३७७	उट्टाहिका अनलसा ४६
अथ चे पत्थयसी पवस्स देव ३६४, ३६७, ३७३, ३७४, ३७५, ३७७, ३८१, ३८३, ३८४	उपधी हि नरस्स नन्दना ३९२
अत्थि वसा अत्थि धेनुपा ३८३	उपधी हि नरस्स सोचना ३९३
अन्धका मकसा न विज्जरे ३७३	उपागमि अम्भवन्नं महेसि ३०४
अनोपमस्स विरजस्स ११७	उसभोरिव छेत्वा बन्धनानि ३८४
अब्रह्मचरियं परिवज्जयेय्य ४२५	एत्थ नामं च रूपं च १८३
अब्रह्मचरिया विरमेय्य मेथुना ४२६	कति लोके समणा तदिद्धं ब्रूही ३१०
अयञ्जिह धम्मो निपुणो सुखो च ४११	कथङ्कुरो सावको साधु होति ४०९
अरियस्स भावितत्तस्स ११८	कत्थ आपो च पथवी १८२
असंसयस्स कुसलस्स ११७	कत्थ नामं च रूपं च १८२
	कं मग्गजिनं वदन्ति बुद्धा ३१२
	खिला निखाता असम्पवेधी ३८४
	गच्छामहं कुसिनारं नगरं २९६
	गन्त्वान बुद्धो नदिकं कुकुट्टं ३०३

गहद्वत्तं पन वो वदामि ४२४
 गोपी मम अस्सवा अलोला ३७५
 गोपी च अहं च अस्सवा ३८७
 चतुग्गुणं सन्थर मे निपज्ज ३०४
 चतुरो समणा न पञ्चमत्थि ३११
 चागो पुञ्जं पवड्ढति ३५०
 चानुद्दंसि पञ्चदंसि च अट्ठमि ४२६
 चित्तं मम अस्सवं विमुत्तं ३७५
 चुन्दो पि तत्थ पमुखे निसीदि ३०४
 चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा २९६
 तथागतस्स सुगतस्स ११९
 तण्हच्छिवस्स बुद्धस्स ११९
 तिण्णस्स तारघन्तस्स ११८
 तिण्णो पारगतो विनेय्य ओघं ३७४
 तुवञ्जिह लोक्कस्स सदेवकस्स ४१०
 दन्तस्स निप्पपञ्चस्स ११८
 ददतो पुञ्जं पवड्ढति ३०९
 दिद्वुधम्महितत्थाय ३५०
 दुक्खस्सन्तकरा भवामसे ३८७
 धम्मेन मातापितरो भरेय्य ४२७
 धीरस्स विगतमोहस्स ११७
 न चापि सोत्थिभत्तारं ४६
 नत्थि वसा नत्थि धेनुपा ३८३
 नन्दति पुत्तेहि पुत्तिमा ३९२
 न हारये हरतं नानुजञ्जा ४२४
 नागस्स पन्तसेनस्स ११८

नाहं भतकोस्मि कस्सच्चि ३८१
 निच्चं मगं विसोधेति ३४९
 निन्नं च थलं च पूरयन्तो ३८५
 निसभस्स अप्पमेय्यस्स ११७
 नो वे विकाले विचरेय्य भिक्खु
 ४२२
 पक्कोदनो दुद्धखीरोहमस्मि ३६४
 पञ्जाय तं नातितरन्ति सब्बे ४११
 पयोजये धम्मिकं सो वणिज्जं ४२७
 परमं परमं ति योध जत्वा ३१३
 परस्स दारं न अतिककमेय्य ४२५
 पाटिहारियपक्खं च पसन्नमानसो
 ४२६
 पाणं न हने न च घातेय्य ४२४
 पाणं न हने न चादिन्नमादिये ४२६
 पापं पन मे न विज्जति ३७५
 पिण्डं विहारं सयनासनं च ४२३
 पुच्छामि तं गोतम भूरिपञ्ज ४०९
 पुच्छामि मुनिं पहूतपञ्जं ३१०
 पुँरिददस्स सक्कस्स ११८
 बुद्धेन दुक्खन्तागुणा पकासितं ४२६
 भिक्खु यथा पोक्खरे वारिविन्दू
 ४२४
 भुत्तस्स च सूकरमह्वेन २९६
 मक्कटो पञ्चद्वाराय ३७१
 मञ्चे छमायं व सयेथ सन्थते ४२६

ममञ्च भरियं नातिक्कमाम ३९१	सकिञ्चनं पस्स विहञ्जमानं ३७
मग्गजिनो मग्गदेसको च ३११	सङ्गातिगस्स मुत्तस्स ११७
मज्जं च पानं न समाचरेय्य ४२५	सत्ते पि सो सल्लपे सावकेन ४२३
मायावी असञ्जतो पलापो ३१४	सत्तवस्सानि भगवन्तं ३७९
मुसा न भासे न च मज्जपो सिया -	सन्तस्स भूरिपञ्जस्स ११९
४२६	सद्धो सीलेन सम्पन्नो ३४९
या एवं वत्तती नारी ४६	सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं ४२४
ये केचिमे ब्राह्मणा वादसीला ४११	सभग्गतो वा परिसग्गतो वा ४२५
ये केचिमे तित्थिया वादसीला ४११	समं कप्पेति जीविकं ३४९
यो तिण्णकथङ्कुथो विसल्लो ३१३	सरणं तं उपेम चक्खुमा ३८७
यो धम्मपदे सुदेसितं ३१३	सुतं वत तस्स न होति किञ्चि ३७
यो नं भरति सब्बदा ४६	सुणन्तु धम्मं विमलेनानु बुद्धं ४१२
रत्ति न भुञ्जेय्य विकाल भोजनं	सुणाथ मे भिक्खवो सावयामि वो
४२६	४२२
रूपा च सद्दा रसा च गन्धा ४२२	सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं ४२३
लाभा वत नो अनप्पका ३८७	सुद्धं असुद्धेन समं करेय्य ३१४
चदञ्जू वीतमच्छरो ३४९	सोचति पुत्तेहि पुत्तिमा ३९३
विञ्ज्राणं अनिदस्सनं १८३	न्हत्वा च पिवित्वाचुदतारि सत्था
विरुच्चमानो भगवा अवीच २९६	३०४
विसारदस्स, निपुणस्स ११९	

**यहाँका लागि सङ्ग्रहणीय हाम्रा
त्रिपिटक-ग्रन्थ प्रकाशनहरू
(कुनै कुनै सीमित प्रति मात्र उपलब्ध)**

दीघनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा) (अप्राप्य)	१२५/-
दीघनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपाली) (बाक्लो गाता)	५००/-
मज्झिमनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा)	५००/-
मज्झिमनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपाली) (अप्राप्य)	५००/-
संयुत्तनिकाय (सुत्तपिटक)	(नेपालभाषा)	५००/-
इतिवृत्तक (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा) (अप्राप्य)	६/-
धम्मपद (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)	१००/-
मिलिन्द-प्रश्न (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)
मिलिन्द-प्रश्न (खुद्दकनिकाय)	(नेपाली)
पुग्गलपञ्जति (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	१००/-
जातक (६ खण्ड) (अर्थकथा)	(नेपालभाषा)	२०००/-
पटिसम्भिदामग्ग (खुद्दकनिकाय)	(नेपालभाषा)	६००/-
धम्मसङ्गणी (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	५५०/-
यमक (अभिधम्मपिटक)	(नेपालभाषा)	८००/-
महावग्ग (विनयपिटक)	(नेपालभाषा)	५५०/-
<u>पालि शब्दकोश</u>		
पालि नेपालभाषा शब्दकोश	(नेपालभाषा)	५००/-

अन्य त्रिपिटकीय ग्रन्थहरू प्रकाशन क्रममा रहेका छन् ।